

UWS

1
C

D. PATAKI JENŐ
KÖNYVE • KOLOZSVÁR

S E B É S Z S É G

MELLYET

ELŐADÁSI KÉZIKÖNYVÜL

KIADOTT

DR. CHELIUS M. J.

HEIDELBERGI PROFESSOR.

A' NEGYEDIK ÖREGBÍTETT ÉS JAVÍTOTT EREDETI KIADAT
UTÁN A' PESTI M. K. EGYETEMBELI ORV. KAR OSKOLAI
HASZNÁLATÁRA FORDÍTÁ

B U G Á T P Á L.

ORVOS DOCTOR, SZEMÉSZ MESTER, A' M. KIR. EGYETEMNÉL SEBÉSZEK'
SZÁMÁRA AZ ÉLET-, KÖZÖNS. KÓR- ÉS GYÓGY- 'S A' GYÓGYSZER-
TUDOMÁNY R. PROFESSORA, A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

A' m. tudós társaság költségeivel.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1836.

02 JUL 20

E L Ó S Z Ó

A' FORDÍTÁSHOZ.

Cheliusnak jeles sebészi munkája német tanítványaink számára oskolai kézikönyvül a' pesti k. egyetem orvosi karánál fölvétetvén, hogy magyar hallgatóink e' részről se szenvednének hátramaradást, sőt hogy a' magok szárnyaira kelt seborvosok is egy jó kézi munkát kapjanak, T. Veleczky János úrral tanácskoztam; -ki is mint a' sebészi kórtudománynak rendes nyilvános tanítója hallgatóinak ügyét szívére vévén, örömet ajánlotta az általam fordítandó munkának, nevezetesen a' nehezebb műfogási helyeknek átnézését; neki bátorodván tehát e' szives ajánlás után, a' munkához fogtam, és hála az egeknek! annak felét bevégezvén, van szerencsém azt a' tisztelt orvosi közönség elébe terjeszteni. Miként jártam el jelen munkámban, fordításomban melly nyelvbéli elveket követtem, azt az érdekes közönség többször kimondott vallomásombul, 's eddigi munkáimból gyanithatja. Írám Pesten Sz. Iván hava 15kén 1835ben.

BUGÁT PÁL.

Előbeszéd az első kiadathoz.

A' sebészi betegségek rövid és alapos leírása 's azoknak orvoslása volt czélom a' jelen munka kidolgoztakor, midőn is mennyire csak erőmből telt, a' kül- és belföldnek jelesebb munkáira iparkodtam figyelemmel lenni. — Ezen könyv rendeltetésében alapszik az, hogy benne némelly tárgyak röviden érintetvén, mások pedig csak jelentetvén, azok' bővebb megfejtését a' szóbeli előadásnak kell világosabb fényre hoznia.

Hogy a' szem, és fül betegségeit jelen munkámba fül nem vettem, úgy vélem szememre nem fog lobbanatni, mivel a' szemgyógytudománynak mezeje olly nagy terjedelemre növekedett, hogy valóban különös kidolgoztatást kíván, és valamint sok más tanítók, úgy általam is különösen adatnak a' szem- és fülbetegségek elő. Heidelberg, 1821dik Novemberében.

Chelius.

Előbeszéd a' második kiadathoz.

Azon szíves részvét, mellyel jelen könyvem eddig fogadtatott, azon vágyat és reményt gerjesztik bennem, hogy az a' sebészség haladó előlépéseihöz illesztve ezenel újra kidolgoztatván, a' jovalló megítélésre érdemtelen nem leend. — Az egésznek elrendelésében és tervében semmi különös változtatást nem tettem; de nem ám azért, mintha az abbani rendet minden ellenvetéstül mentnek vélném, holott magam is megengedem, hogy némelly tárgy benne illendőbb helyre rendeltethetett volna, hanem előadásim vezérzsínóraúl, melly célra a' jelen könyv különösen szánatott, a' benne követett rend célirányosnak tetszék. — Örömemre szolgálna az, ha ekként több főtanodai oktatók nézeteinek, kik jelen könyvemet előadási könyvül vevék, 's kiknek ezenel hálámat jelentem, megfelelőhethék. Heidelberg, 1825dik Decemberében.

Chelius.

Előbeszéd a' harmadik kiadathoz.

Alig, hogy a' második kiadat nyomtatása bevégezettett, midőn azonnal a' harmadikhoz kelle fognom. Bár milly sebesen következik is e' két kiadat egymás után, azt hiszem mégis, hogy némelly változtatások 's toldalékok által a' munka haszonvehetőségét emeltem, és ohajtom, hogy a' jelen kiadat is olly kedvezőleg fogadtassék, mint az eddigiek. Heidelberg, 1828diki Aprilisban.

Chelius.

Előbeszéd a' negyedik kiadathoz.

Azon két utónyomatok ellenére, mellyek ezen kézikönyv harmadik kiadata után tétettek, és mellyeknek egyike példátlan szemtelenséggel eszközöltetett, és árultatott, négy év lefolyta után ezen negyedik kiadat is szükségessé vált. — Ha ez által a' jelen munka haszonvehetősége' folyton tartó elösmerésének bizonyosságát gondolnom szabad, úgy annál inkább fölszólítva vélem magamat arra, hogy az előhaladó sebészszégre gondosan ügyelvén, annak tökéletességét és haszonvehetőségét emeljem. — Bátor sűrű foglalatosságoktól környeltessem, úgy hiszem mégis, hogy ebbeli némán intó fölszólításomnak lelki ismértelességgel megfelelttem legyen, mint erről az ezen kiadatban találandó számos toldalékokbul és javításokbul a' harmadik kiadathoz képest kiki meg fog győződhetni.

Ezen negyedik kiadatnak haszonvehetősége még a' beteges állapotok, a' sebészi készülétek, és eszközök azon szem elejbe való állítása által is különösen fog emelgetni, mellyeket drezdai Professor Ammon úr egy különös hűmásolati gyűjteményben haladék nélkül fog következtetni. — Hogy ezen terjedt hírü szerzőtül csak valami különöset lehessen várni, azért eddigi minden tekintetben kitündöklő művei fognak kezeskedni, 's jelen merényeért hála nekie részemről! — Heidelberg 1833dik Aprilis hónapában.

Chelius.

S E B É S Z S É G.

ELSŐ KÖTET.

B E V E Z E T É S.

I.

Fogalma a' sebésztségnek. — Viszonya az egész gyógytudományhoz. — Fölosztása a' sebészi betegségeknek.

Minden az állati életműségben létre kapott betegség tárgya a' gyógytudománynak, mellynek célja annak megakadályozásában, gyógyításában, vagy enyhítésében áll. — Azon szerek, mellyeket ezen tekintetből alkalmazunk, majd *közéletbeliek*, majd szorosabb értelmű *gyógyszerek*, avagy sebészi szereknek nevezett célirányos *erőművezetek* alkalmazásában állanak; melly utólsókrul szóló tanítás *sebtudománynak*, vagy *sebésztségnek* (chirurgia) neveztetik.

Minden erőműves, művészi ügyességgel a' beteg testre alkalmazott behatás *sebészi műtétnak* (operatio) mondatik; melly majd a' részek idomaiba, és összefüggésibe tett avatkozásban (*véres műtételek*, *akiurgia*), majd bizonyos elrendelt erőművezetek (mechanismus) pillanati, vagy tartós testünk fölületén eszközlött érintetében áll, melly utólsókhoz a' *kötőlékek* (Bandagen) és *gépelyek* vagy *erőművek* (machinae), továbbad magának a' kéznek a' részek természetes helyezeteinek helyrehozása végett tett alkalmazása, és a' vesztett részek kipotolására szükséges *erőművezetek* (*Kosmetik*) tartoznak.

Vannak betegségek, mellyek különösen ezen vagy azon scregbéli szerek alkalmazatát ohajtják; a' gyógyművészség célja többnyire mégis tökéletlenül éretik el,

ha csak az orvos mind azon szükséges ösmeretekkel nem bír, hogy az említett szerek összeköttetését megítélhesse, és hogy ezeknek foganatát életműségünk törvényeinek mély ösmerete által illő kép vezethesse, honnét az következik, hogy az úgy nevezett *orvosi*, és *sebészi gyógybánás* közt tulajdon korlátot ejteni nem lehet.

A' sebészi szerek alkalmazata különös készséget és ügyességet kíván, mellyet a' velünk született hajlamon kívül csak állandó gyakorlás által nyerhetünk meg. „*Esse autem chirurgus debet, azt mondja Celsus, adolescens, aut certe adolescentiae propior, manu strenua, stabili, nec unquam intremiscente, eaque non minus dextra ac sinistra pronptus, acie oculorum acri, claraque, animo intrepidus, inmisericors, sic, ut sanari velit eum, quem accipit, non ut clamore ejus motus, vel magis, quam res desiderat, properet, vel minus, quam necesse est, seceat: perinde faciat omnia, ac si nullus e vagitibus alterius adfectus oriretur.*” — Tehát csak az orvos testi és lelki bélyegére nézve lehet a' *gyógytudomány* és *sebészség* gyakorlásában határvonalat húzni, megtanulásokban pedig egymástól választhatatlanok, úgy hogy csak az orvosi és sebészi tanítmányok szerencsés egybeköttetése által rogyhatik össze azon alap, mellyen mind eddig annyi kontárság, és némellyeknek ezen emelkedett művészség' szellemét lealacsonyító kuruzsolása épült.

A' sebészség tanulása és gyakorlása szembetünő nehezségekkel jár. Azon ügyességet és bátorságot, mellyel a' sebészi műtételeket kell eszközölnünk, csak a' holttesteken tett tartós gyakorlások által érhetjük el, ezekhez a' szükséges alkalom ritka, az ezzel össze kötött minden nemű kellemetlenségek meggyőzésénck türelem pedig még ritkább. — A' holt testen tett gyakorlásokat az élő testen teendő műtételekkel összehasonlítván, milly hézag marad köztök! — Sok esetben a' beteg élete minden pillanatban a' műtevő orvos kezében van, a' beteg nyugtalansága, jajgatása, azon tulajdon érzés, mellyet az élön tett műtétel közben főkép sebészi pályájának kezdetén egy orvos sem kerül el, az orvos lelkének szükséges nyugalmit meg rezzentik, benne félelmet, és azt okozzák, hogy munkáját illő könnyüséggel, bátorsággal nem tellyesítheti. Ne csudálkozzunk tehát a' nagy Haller' őszinte vallomásán: „*Etsi chirurgiae cathedra per septem decim annos mihi concedita fuit, etsi in cada-veribus difficillimas administrationes chirurgicas frequenter ostendi, non tamen unquam vivum hominem incidere sustinui, nimis ne nocerem veritus.*”

Az orvost a' sebészi szerek alkalmazatánál egyedül a' legszorosabb boncztudományi ösmeret vezérleheti. A' műtevő orvosnak testünk alkatásának azon ösmerete nem elég, melly közönségesen az orvosnak elegendő, neki szorgalmas bonczgyakorlás által minden tagnak helyzetét, többiekhözi arányát, és azon szabálytalanságokat, mellyek ezen tekintetből előjöhetnek, a' legtökéletesebben tudnia kell azért, hogy ő a' műtételnek minden pillanatában ezen bizonyos ösmeretek által kormányoztathassék. De a' sebésznek nem elég egyedül a' rajzoló boncztudomány, sőttnekie ezen kívül még az élettudományhoz emelkedő, az egyes életművek kifejlődésbeli időszakaszait tanító, összehasonlító boncztudomány is szükséges, melly által számos betegségek természetének mélyebb kifürkészésére figyelmeztetik.

De ellenben mind ezen nehezségek, mellyek a' sebészség megtanulásával és gyakorlásával járnak, gazdagon megjutalmaztatnak azon magas bees által, melly más részről a' sebész gyakorlását követi. Többnyire, hol sebészi segedelem kívántatik, egyedül benne helyeztetik a' beteg lehetséges megmentése. Azért is szabad a' kétes esetekben merész lépéseket tenni; és csak ugyan a' sebészség elő lépései az utolsó évtizedekben ezen tekintetből a' művészség' hősségét tekintvén egy részről, és más részről a' természet számtalan segédszerei bennünket csudálkozásra ragadnak. Igaza volt tehát Marcus Aurelius Severinusnak, midőn sebészi betegségekről szóló könyvének e' czímet adta: „*de Medicina efficaci.*”

Az orvosi tudomány szorosabb értelemben vett gyógytudományra és sebészségre való felosztásának lehetetlenségét még inkább érezzük, midőn ezen utolsót a' hozzá tartozó betegségekkel együtt akarjuk meghatározni, mivel ez egy magába zárkozott amannak ellenébe tett tudományt soha sem tehet. — Sokan mind azon betegségeket, mellyek erőműves szerek alkalmazata által orvosoltatnak, sebészi betegségeknek nevezték, melly meghatározás majd igen szuk, majd igen tág, mivel sok úgy nevezett gyógytudományi betegségek csak sebészi szerek alkalmazata által gyógyítatnak, és sok más valósággal a' sebtudományhoz tartozók gyakran egyedül belső, vagy külső de gyógyszerárbeli szercekkel orvosoltatnak. A' külső és belső betegségek különbsége, mellyet némelylek a' gyógytudomány és sebészség közt folosztás elemül akarának fölvenni, szinte elégtelen.

Mi részünkről iparkodni fogunk néhány közönséges bélyeget föltenni, mellyek némükép kórtudományi föl-
osztásra szolgálhatnak, és azon betegségeket jelelik ki,
mellyek sebészi betegségeknek nevezethetnek.

Valamint az élet tunéményei magokat az erők és
életművek viszonyos előkelősége által majd erő — *hata-
lombeli*, majd ismét *életműves*, vagy *anyagbéli* oldalok-
nál fogva mutatják inkább, mellyeknek belső öszvehang-
zásán csak ugyan maga az egészség is alapodik: úgy tapasztalhatjuk az életműség' beteges állapotjaiban is, hogy
majd az erők, majd az életművek térnek el inkább szabályos nyomataiktól; honnét az *erőbéli*, és *életműves betegségek* különbsége következik. Ezen különbség azonban az élet ezen vagy azon oldalának csak föltételes előkelő szenvedését jelentheti, mivel az életműves test egy magában zárkozott egészet tévén, egyes részei és tunéményei egymással a' legszorosabb viszonyos öszveköttetésben állanak.

Az életműves betegségek általánosán olyvak, mellyeknek mivolta az életműves részek természetes minéműségei, képei, 's alkotásainak sértésében áll, azért is közönségesen alapodnak: 1. az *életműves öszvefüggés sértésén*: 2. a' *részek szabálytalan egyesülésén*: 3. *idegen testek jelenlétén*: 4. *életművesrészek elfajzásán, vagy új képeletek termődésén*: 5. az *életműves részek tökélyes elvesztésén*: 6. *azoknak fölösleges számán*.

Az életműves betegségek vagy olyvak, mellyeknek fészke olly részekben van, mellyek erőműves bánást meg nem engednek, és mellyekhez a' sebész érzékéletművei nem férhetnek, mellyek tehát csak közélet- és gyógyszerártárbeli szerekkel orvosoltathatnak; vagy pedig olyvak, mellyeknek széke külső szerek, és rendbe szedett erőművezetek alkalmazását megengedi, és mellyek többnyire ugyan akkori közélet- és gyógyszerártárbeli szerek ápolása mellett amazok által meg is gyógyíthatnak — *Innen sebészseghöz tartozó betegségek gyanánt tekinthetnek mind azok, mellyeknek fészke olly részekben helyeztetik, mellyeket a' sebész érzékéletművei megjárhatnak, vagy orvoslásuikra az erőműves szerek alkalmazatát megengedik.*

Ambár ezen közönséges meghatározásbul a' gyuladás kirekesztetik, mégis mind közönségesen, mind különösen, ha külső részeket lep meg, sok okoknál fogva a' sebészi betegségekhez számítatik. A' gyuladás t. i. lefolyásában 's kimeneteleivel többnyire életműves változásokat okoz, és midon külső részeket foglal el, csaknem mindig, főkép sebészi szerek alkalmazatát ohajtja;

továbbá a' csak mindjárt meghatározandó sebészi betegségek között egy sincs, mellynek oka gyuladás nem lenne, lefolyásában gyuladást nem okozna, vagy gyógyítása a' gyuladás bizonyos foka által egyes egyedül nem történék.

A' mondottak következtetésében tehát a' sebészi betegségek előadására a' következő fölosztást választjuk, melly ha némelly ellenmondást megszenved is, még is, a' betegségek' belső természetéből vett legjobb elrendelését adja elönlökbe.

I. Osztály. *Gyuladás.* 1.) *Gyuladás közönségesen.* 2.) *Gyuladás' némelly különös fajai.* a.) Orbáncz. b.) Égés. c.) Fagyás. d.) Kelis. e.) Pokolvar. 3.) *Gyuladás némelly különös életművekben.* a.) Mandolalob. b.) Fültömírgylob. c.) Csecslob. d.) Hudcsőlob. e.) Herelob. f.) Ágyék izmok gyuladása. g.) Körömperczlob. h.) Fogláványlob. a.) Iznedvhártyalob. b.) Porczlob. c.) Csontizvégllob. aa.) csipizülésben. bb.) vállizülésben. cc.) térdizülésben. dd) a' gerinczoszlop izuléseiben.

II. Osztály. *A' természeti összefüggés sérelmén alapúlt betegségek.* I. *Az összefüggésnek heveny megszakadása.* A. *Sebek.* B. *Csonttöreték.* II. *Régi megszakadások.* A.) mellyek nem genyednek. a.) természetellenes izulések. b.) nyúlszáj. c.) lágyinyrés. d.) az asszonyi gát avúlt megrepedése. B.) genyedő 's idült megszakadások I. *Fekélyek.* 1.) közönségesen. 2.) különösen. a.) zsonghijányos. b.) súlyos. c.) görvélyes. e.) sennyedékes. f.) bujasenyves. g.) csontfekélyek. II. *Sipolyok.* a.) nyálsipoly. b.) epesipoly, és mesterségessegg. d.) végbélsipoly. e.) pössipoly. II. *Az összefüggésnek sérelmei a' részek elváltozott helyezete által.* 1.) Ficzamodások. 2.) Sérvek. 3.) Iszamok. 4.) Görbedések. III. *Természetellenes kitágulásra épült sérelmei az összefüggésnek.* 1.) az üterekben, üttagok, 2.) a' vérerekben, visztagok. 3.) a' hajerekben, hajdagok.

III. Osztály. *A' részek szabálytalan összefüggésén alapúlt betegségek.* 1.) ujak görbedése és özsvenövése. 2.) csontok izvégeinek özsvenövése. 3.) ornyilásnak özsvenövése 's meg szűkülése. 4.) nyelv rendetlen özsvenövése. 5.) foghús 's pofa özsvenövése. 6.) garat szűk volta. 7.) végbél bezáródása, 's megszűkülése. 8.) makktüü özsvenövése 's megszűkülése. 9.) hudcsőmegszűkülése 's benövése. 10.) méhhüvely és méhszáj bezáródása, 's megszűkülése.

IV. Osztály. *Idegen testek.* I. *A' testbe kívülről jutott idegen testek.* a.) az orrba. b.) a' szájba. c.) a' hárszingha és bélhuzamba. d.) a' gögsipba. II. *A' természetes termények viszatartoztásából testünkben származott ide-*

gen részek. A.) a' nekik szánt üregekben és tartókban, akadmányok. a.) békadagnat. b.) hügyrekedés. c.) a' magzat' visszamaradása a' méhben, vagy hasüregben. (császarmetszés, fanizvágás, hasvágás) B.) A' nekik szánt üregeken és tartókon kívül. Erömlenyek. a.) az új szülöttek fején támadt vérdagauatok. b.) vérsérv. c.) vértorlódás az izületekben. III. *Betegesen elválasztott nedvek összevegyültökből származott idegen testek.* a.) nyirkdaganat. b.) izbéli vizkor. c.) takonyerszények vizkóra. d.) vízfej, hasadt hátgerincz. e.) mellvizkór, és genymell. f.) szivhártya vizkór. h.) petelészkek vizkóra. i.) vizesérv. IV. *Elválasztott nedvek öszvenövéséből eredett idegen testek.*

V. *Osztály. Betegségek, mellyek életműves részek elfajzásából, vagy új részek termődéséből erednek.* 1.) nyelvagyobbodás. 2. golyva. 3. nagy csikló. 4. szemölcsök. 5. kérges. 6. szaru nemü növedékek. 7. csontnövedékek. 8.) a' kemény kér taplója, kértapló. 9.) zsirdagok. 10. tömlödaganatok. 11. porczenmü testek az izületekben. 12. husanyok. 13. velögomba. 14. pöfeteg. 15. rák.

VI. *Osztály. Életműves részek vesztesége.* I. *Vesztett részek leginkább az arcnak életműves kipótolása,* Tagliacozzi után, és az ind útmód szerént. II. *Eröműves pótolékok.* Mesterséges tagok alkalmazása 'stb.

VII. *Osztály. Életműves részek fölösleges száma.*

VIII. *Osztály. A' sebészi mütételek elembeli bánásoknak előadása. Közönséges sebészi mütételek.* Érvágás, köpölyözés, genyikutacstétel, Genyszalag beöltése, csonkítások, 'stb.

II.

Történeti áttekintete a' sebésztségnek.

Első időszakasz	Hippocratesig.
Második	— Hippocratestól Galenusig.
Harmadik	— Galenustól a' 15-ik századig.
Negyedik	— a' 16-ik század a' 17-ik közepeig.
Otödik	— a' 17-dik század 2-dik fele, egész a' legújabb időkig.

A' sebésztség eredete az embernek külső világhoz viszonyán, és azon érzésen épül, melly' sugalmából fe-

lebarátunk szenvedésein segíteni vágyunk. A' sebészesség történetét régi Egyiptom és Görögországban sűrű homály fedezi, és tulajdonkép csak Hippocrates-sel kezdődik, ki az előtte tett tapasztalásokat öszve- és rendbeszedvén, ezekből bölcs elvekkel töltött tudományt állított föl. Irományaiból: *de officina medici*, — *de fracturis*, — *de capitis vulneribus*, — *de articulis vel luxatis*, — *de ulceribus*, *de fistulis*, — az tetszik ki, hogy számos sebészi eszközök és kötőlékek birtokában lett legyen, és több vegbe vitt műtételei kézi gyakorlottságára mutatnak. Velőse tanításában több helyeken sebészi tárgyokról értekeznek.

Az alexandriai tanodában a' sebészesség műveltebben áll elő, ebentulajdon, 's egyetlen egy alapjára a' boncztudományra építvén, Erasistratus és Herophilus tették az első halottvizsgálatokat. Követőiket úgy tetteiket csak a' későbbi irományokból tudjuk.

Aurelius Cornelius Celsus (Hippocratesnél csak nem 400 évvel később) ez után az egyetlen egy író. Ambar Celsus Rómában élt, irományai még is nagyobb részt a' görögöké. Leginkább 7-dik könyvében adja elő a' sebészi műtételeket. Celsus után emlékezetet érdemlenek Soranus, Archigenes, és Rufus.

Claudius Galenus (szül. 131. évvel Kristus után) Marcus Aurelius Császár alatt élt Rómában. Sebészésget illető irományai leginkább a' Hippocrateséinek magyarázataiból állanak. *Commentarii tres in libr. de iis, quas in medici officina fiunt*. — *Comment. in libr. Hippocratis de fracturis Lib. III.* — *Comment. in libr. Hippocratis de Articulis Lib. IV.* *Galenus libr. de fasciis.* — *Galenus de hirudinibus, cucurbitulis, scarificatione.* — *De tumoribus praeter naturam.* — *De methodo medendi, és not. ad aphorismos.*

Galenus után egészen szünállapot lépett föl, és a' hatodik századig csak kevés írókat lehet említeni, u. m. Oribásiust, Aetiust, trallesi Alexandert, és aeginai Pált.

A' római birodalom halomra dültével, és az arabok berohanásával a' homály, és vadságnak idei következtek be. Ezen időszakaszban a' sebészesség az arab orvosok kezei közt tengett, kik gazdagok valának ugyan a' sebészi eszközök dolgából, az izzó vasat sokszor alkalmazták, de a' boncztudományt egészen megvetették, és a' késtől igen irtódtak. Közülök Ebn Sina, és Abulcasiem nevezetesek.

A' gyógy- és sebtudomány a' keresztény Európában ezen idő közt a' papok kezében volt, és azon tökéletlenségre sullyedett alá, hogy a' görögök által birt műté-

telek ismerete köztök többé nem találtatnék. A' 12-és 13-dik században némelly tudományos intézetek föllállításával emelkedének ugyan a' művészségek és tudományok, de mivel ezeknek célja leginkább az egyház szolgáinak műveltetése volt, azért is általok a' sebtudomány csak keveset nyerhetett. A' sebészség később két pápai parancs által a' gyógytudománytól egészen megválasztatott, 's egyszersmind a' papoknak egyházi átok büntetése alatt minden véres műtétel megtiltatott; és csakugyan a' fördészség eredete is ezen időszakhoz esik, mivel az egyházi orvosok borbélyaikat küldözgették kisebb sebészi műtételek végbevételére. Csak Olaszországban lehetett ezen időben a' komolyabb munkásságot tapasztalni, hol a' sebészség is tanúltabb gyógyászok kezei közt forgott.

1311-ben Pitard Párizsban a' sebészeket öszveszedvén, azoknak gyülekezetét állította, de az orvosi karral közbe jött tartós czivódás, és a' boncztudomány fölakadt előlépései miatt a' sebészség szűk voltában továbbra is meg maradt. — Csak Chauliac-i Guy-val kezdődik egy kedvezőbb időszakasz, melly most a' boncztudományon épült sebészséget jobb jövendővel biztatta.

A' sebészség a' 16-dik században a' boncztudománybeli előlépések segedelmével ezen az ösvényen vezéreltetik egy magasabb állópontra Pare, Franco, Fabricius Hildanus, Fabricius ab Aquapendente, Severinus, és Wisemann által.

Tulajdonkép a' 16-dik század második felében kezdődik a' sebészség tündöklő időszakasza. A' számos háborúk, köz kórházaknak felállítása a' tapasztalásnak most tág mezőt nyitnak, és a' párizsi sebészségi academiának alaptétele a' szétszórt erőket öszveszedvén, követést érdemlő köz vetélkedést ébreszt. Franciaországban fénylenek: Dionis. II. Petit, Mareschal, Garengéot, Lafaye, Qvesnay, Morand, Louis, Ledran, Lecat, Lamotte, Ravaton, Daud, Pouteau, Levret, Sabatier, Desault; Angolországban: Cheselden, Douglass, a' két Monro, Sharp, Cowper, Alanson, Pott, Hawkins, Smellie, és a' két Hunter; Német Alföldön: Albin. Deventer, Camper; Olaszországban: Mollinelli, Bertrandi, Moscatti; Németországban: Heister, Platner, Bilguer, Brambilla, Theden, Richter, Siebold C. és Mursinna.

Ezen köz szorgalom által a' sebészség az újabb időkben azon fokra emelkedett, mellyet nem annyira közönségesen, mint inkább az egyes műtételek történetéből lehet megfogni. — A' boncz- és élettudományban tett elő

lépéseken alapodott merészség, a' gyógybánás egyszerűsége, és egyszóval tudományos kimiveltetés bélyegelik az újabb sebészséget. A' pallérozott nemzetek egyenlő részvétele, a' sebészségnek miveltségi állapotja felől állandó vetélkedést táplál, mellyről azonban határozólag ítéletet hozni, tellyes lehetetlenség.

III.

Sebész s é g i K ö n y v t á r.

A. Sebész s é g t ö r t é n e t e.

- A. O. GEOLICKE, *historia chirurgiae antiqua*. Halae 1713. 8.
 — — *historia chirurgiae recentior*. Halae 1713. 8.
 Recherches critiques et historiques sur l' origine, sur les divers états et sur les progrès de la chirurgie en France. Paris 1744. 4.
 Sammlung einiger kleinen Schriften von den Schicksalen der Chirurgie. Erfurt. 1757. 8.
 DUJARDIN, *histoire de la chirurgie depuis son origine jusqu' á nos jours*. Tom. I. Paris 1774. — Tom. II. par PEYRHILE. 1780. 4.
 PORTAL, *histoire de l' anatomie et de la chirurgie depuis son origine jusqu' á nos jours* VI. Vol. Paris 1770. — 1773. 8.
 W. BLACK, *Entwurf einer Geschichte der Arzneiwissenschaft und Wundarzneikunst*. Aus d. Engl, von I. C. F. SCHERF. Lemgo 1789. 8.
 A. V. HALLER, *Bibliotheca chirurgica*. Bern et Basil. Tom. I. 1774. Tom. II. 1775. 4.
 ST. H. DE VIGILIIS VON CREUZENFELD, *Bibliotheca chirurgica* II. Vol. Vindob. 1781. 4.
 N. RIEGEL, *de fatis faustis et infaustis chirurgiae nec non ipsius interdum indissolubili amicitia cum medicina ceterisque studiis liberalioribus ab ipsius origine ad nostra usque tempora, commentatio historica*. Hafn. 1788. 8.
 K. SPRENGEL, *Geschichte der Chirurgie*. Th. I. Halle 1805. 8. Th. II. von W. SPRENGEL. Halle 1819.

B. Az egész Sebész s é g.

- J. DE VIGO, *practica in chirurgia*. Lugd. 1516. 4.
 ABULCASEM, *de chirurgia*. Argent. 1544.
 GUIDO DE CAULIACO, *chirurgia magna*. Lugd. 1685. 4.

- A. **PARAEI** opera omnia. Edit. I. **GUILLEMEAUX**. Paris 1582. Folio.
- G. **FABRICII HILDANI** opera. Francof. 1646. Folio.
- M. A. **SEVERINI**, de efficaci medicina. Lib. III. Francof. 1646. Fol.
- H. **FABRICII AB AQUAPENDENTE** opera chirurgica. Patav. 1647. Fol.
- H. **BOERHAV**'s Lehrsätze von Erkenntniss und Heilung der chirurg. Krankheiten, mit v. **SWIETEN**'s Commentar. 4. Bde. Dresden u. Leipzig 1749—55. 8.
- LOUIS**, Dictionnaire de chirurgie communiqué à l'Encyclopédie. 2 Vol. Paris 1772. 8.
- L. **HEISTER**, Institutiones chirurgiae. 2 Vol. Amstelod. 1750. 4. Deutsch. Nürnberg 1752.
- J. **DE GORTER**, chirurgia repurgata. Lugd. Bat. 1742. 4. Deutsch. Wien 1762.
- J. Z. **PLATNERI**, Institutiones chirurgiae. Lipsiae 1745. 8. Deutsch. Ebendasselbst 1749. 8.
- — ex edit. C. C. **KRARSII**. Lipsiae 1783. 8. — Deutsch ebend. 1786. 8.
- E. **PLATNERI**, Suplementa in J. Z. **PLATNERI** institutiones chirurgiae. Lipsiae 1773. 8. — Deutsch ebend. 1776.
- C. G. **LUDWIG**, institutiones chirurgiae. Lipsiae 1764. 8. — Deutsch ebend. 1766.
- G. **MAQUEST DE LAMOTTE**, Traité complet de chirurgie. 4 Vol. Paris 1722. 12. — 3. edit. rév. corr. et augment. par **SABATIER**. 2 Vol. Paris 1771. 8. Deutsch. Nürnberg 1772.
- A. **PORTAL**, Précis de chirurgie pratique. 2 Vol. Paris 1767. 8.
- S. **PALLAS**, Anleitung zur practischen Chirurgie. 2te Aufl. Berlin 1777. 8.
- RAVATON**, pratique moderne de la chirurgie. Publ. et augm. par **LE SUE**. 4 Vol. Paris. 1772. 8.
- CHOPART** et **DESALUT**, Traité des maladies chirurgicales et des operations qui leur conviennent. 2 Vol. Paris 1779. 8. Deutsch. Leipzig 1783. 8.
- J. **AITKEN**, Anfangsgründe der theoretischen und practischen Wundarzneikunst. Aus d. Engl. Leipzig 1781. 8.
- HEVIN**. Cours de Pathologie et de Thérapeutique chirurgicales. Oeuvre posthume de **SIMON**. Paris 1780. 8. — 3. edit. Paris 1793. 2 Vol. 8.
- BALTHASER**, chirurgische Krankheitslehre. Aus d. Holland. von W. **SEELE**. 2 Th. Wien 1786. 8.
- LAUTH**, Nosologia chirurgica. Argent. 1788. 8.
- H. **CALLISEN**. Institutiones chirurgiae hodiernae. Hafn. 1777. Edit. 4ta Auct. et emendat. 2. Vol. Hafn. 1815—17. 8. Deutsch. 1798.

- B. BELL, Lehrbegriff der Wundarzneikunst. Aus d. Engl. mit Zusätzen von HEBENSTREIT. 3te sehr vermehrte Ausg. 7 Thle. Leipzig 1804—10. 8.
- L. NANNONI, Trattato di chirurgia et di lei rispettive operazioni. 6 Vol. Sicma 1783—86, 8. 2. Edit. Pisa 1793.
- A. G. RICHTER, Anfangsgründe der Wundarzneikunst. 7 Bde
 Göttingen 1786.—1804. 8.
- G. NESI institutioni di chirurgia. 3. Vol. Pavia 1787—89. 4. — Deutsch. 2 Bde. Leipzig 1790. 8.
- J. LATTI, System der praktischen Wundarzneikunde. Aus dem Engl. übersetzt mit Anmerk. und Kupfern vermehrt von F. L. AUGUSTIN. 2 Thle. Berlin 1801—3. 8.
- DE LAFAYE, Principes de Chirurgie. 6. Edit. Rouen. An. 3. 8. Nouv. Edit. avec de nombreux changemens publ. par P. MOUTON. Paris 1811. 8.
- J. ARNEMANN, System der Chirurgie. 2 Thle. Göttingen 1798 bis 1801. 8.
- J. A. TITTMANN, System der Chirurgie. 2. Ausgabe. Leipzig 1811. 8.
- J. B. LEVEILLE, nouvelle doctrine chirurgicale, ou traité complet de pathologie, de thérapeutique et d'operations chirurgicales. 4. Vol. Paris 1812. 8.
- BOYER, Traité des maladies chirurgicales, et des operations qui leur conviennent. XI. Vol. Paris 1814—26. 8. übers. und mit einigen Anmerk. begleitet von. K. TEXTOR. Würzburg 1818—26.
- C. BELL, System d. Operat. Chirurgie, übers. von KOSMELI, bevorwortet von C. F. GRAEFF. 2 Thle. Berlin, 1815.
- — a System of operative Surgery founded on the Basis of Anatomy. 2. Ed. 2. Vol. London 1819. 8.
- J. G. BERNSTEIN, praktisches Handbuch für Wundärzte nach alphabetischer Ordnung. 4 Bde. 5. Aufl. 1819. 1820. 8.
- — Zusätze zum praktischen Handbuche für Wundärzte. Leipzig 1824. 8.
- J. F. NIEMANN, Uebersicht der Wundarzneikunde mit Bezug auf Arzneiwissenschaft und ihre Grundwissenschaften. 2 Bde. Halberstadt u. Leipzig 1816—1817. 8.
- J. DELBECH, Précis élémentaire des maladies réputées chirurgicales. 3 Vol. Paris 1816. 8.
- J. CH. EBERMAIER. Taschenbuch der Chirurgie. 3. Ausgabe. 2 Bde. Leipzig 1818—19.
- J. CAPURON, methodica chirurgiae instituta 2 Vol. Paris 1818. 8.
- F. X. VON RUDTORFER. Kurzer Abriss der speciellen Chirurgie. Bd. I. Wien. 1818. 8.

- S. COOPER, Dictionary of practical Surgery. 5. Edit. London 1825. 8.
- S. COOPER's neuestes Handbuch der Chirurgie nach der 3ten engl. Originalausg. übers. durchges. u. mit einer Vorrede von L. F. v. FRORIEP. 4. Bde in 10 Lieferungen mit Zusätzen nach der 4. Ausgabe. Weimar 1820—24. 8.
- J. BELL, Principles of Surgery as they relate to Wounds, Ulcers, and Fistulas; Ancurysms and wounded Arteries, Fractures of the Limbs and the Duties of the military and hospital Surgeon. Illustr. by. 160. Engravings. 3 Vol. London 1815. 4.
- S. COOPER, the first lines of the practice of Surgery. 4. Edit. II. Vol. London 1819.—20. 8.
- G. B. MONTEGGIA, Institutioni chirurgiche. 2. P. Milano 1802—3.
- ALLAN's System of Surgery. Edinb. 1819.
- A. RICHERAND, Nosographie' et Thérapeutique chirurgicales. 4. Edit. Paris 1815—5 Edit. Paris 1821. 4 Vol. 8.—Deutsch nach der älteren Ausg. von ROBBI. 2 Thele. Leipz. 1819.
- J. J. PLENK, Anfangsgründe der chirurgischen Vorbereitungswissenschaften für angehende Wundärzte. 7te Aufl. Wien 1822. 8.
- C. J. M. LANGENBECK, Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten in Verbindung mit der Beschreibung der chirurgischen Operationen, oder gesammte ausführliche Chirurgie für prakt. Aerzte und Wundärzte. Göttingen Bd. I. 1822. Bd. II. 1823. Bd. III. 1825. 8.
- H. CALLISEN, System der neuen Chirurgie zum öffentl. u. Privatgebrauche. Nach der 4ten Ausg. übersetz. u. mit Commentar. u. vielen Zusätzen versehen von A. C. P. CALLISEN. Copenhagen Bd. I. 1822. Bd. II. 1824. 8.
- C. H. DZONDI, Lehrbuch der Chirurgie. Halle 1824. 8.
- A. COOPER's Lectures on the principles and practice of Surgery; with additional notes and Cases by. F. TYRRELL. London Vol. I. 1824. Vol. II. 1825. Vol. III. 1827.—Deutsch Bd. I. Weimar. 1825. 8.
- L. CH. ROCHE et L. J. SANSON, nouveaux Elémens de Pathologie medico-chirurgicale. 2. Edit. Paris 1828. 4 Vol. 8.
- J. N. RUST, theoretisch-praktisches Handbuch der Chirurgie, mit Einschluss der syphilitischen und Augenkrankheiten; in alphab. Ordnung. Berlin 1830. B. I. II.
- V. v. KERN, Vorlesungen aus der praktischen Chirurgie. Nach d. Tode des Verf. geordnet u. herausgeg. von R. F. Hussian. B. I. Wien 1831. 8.

C. Mütételtanítmány.

- H. GIRAULT, quelques Traités des operations de Chirurgie. Paris 1810. 4.
- I. COVILLARD, le chirurgien operateur, ou traité méthodique des principales operations de chirurgie. Lion. 1640. 8.
- C. SOLINGEN, Handgriffe der Wundarzney. Frankf. a. O. 1693. 4.
- J. BIENAISE, nouvelle méthode d' operations de chirurgie. Paris 1693. 12.
- J. H. JUNGKEN, Chirurgia manualis. Frankf. 1791. 8.
- J. B. VERDUC, Traité des Opérations de chirurgie. 2. Vol. 1693.
- ILA VAUGUYON, Traité complet des Operations de la chirurgie. Paris 1707. 8.
- DIONIS, Cours d' operations de chirurgie. Paris 1707. 8. Edit par G. de LAFAYE. Paris 1777. 8.
- PALVYN, Abhandlung von den vornehmsten chirurgischen Operationen. Aus d. Holländ. Leipzig 1717. 8.
- R. J. C. GARENGEOT, Traite des Opérations de chirurgie. 2 Vol. Paris 1720. 8. — 3 Vol. 1749. 12. — Deutsch. Berlin. 1733.
- DU PUY, manuel des opérations. Toulon 1726. 8.
- J. BOHN, chirurgia rationalis, oder Abhandlung aller chirurgischen Operationen. Braunschweig 1727. 8.
- S. SHARP, Treatise on the operations of Surgery. London 1740. 8.
- H. F. LE DRAN, Traité des Operations de Chirurgie. Paris 1742. 8.
- C. HEUERMANN, Abhandlung der vornehmsten chirurgischen Operationen. 3 Thle. Copenhagen 1754—57. 8.
- C. DE COURCELLES, Manuel des Operations les plus ordinaires. Paris 1756. 8.
- A. BERTRANDI, Abhandlung der chirurgischen Operationen. Aus d. Ital. Wien 1770.
- J. F. HENKEL, Abhandlung verschiedener chirurgischen Operationen. 8 Stücke. Berlin 1770—76. 8.
- J. L. PETIT, Traité des maladies chirurgicales et des operations qui leur conviennent. Oeuvr. posth. publ. par LESNE. 3 Vol. Paris 1774. 8.
- LESNE, Supplement au Traité de PETIT. Paris 1775. 8.
- J. LE BLANC, Précis d' operations de chirurgie. 2 Vol. Paris 1775. 8. — Deutsch. Leipzig 1783.
- J. HUNCZOVSKY, Anweisung zu chirurgischen Operationen. 3 Aufl. Wien 1794. 8.
- J. C. ROUGEMONT's Handbuch der chirurgischen Operationen. Thl. I. Bonn. 1793. 8.

- P. LASSUS, de la Médecine opératoire. 2 Vol. Paris 1794.
8. Nouv. Edit. Paris 1810.
- SABATIER, de la médecine opératoire. 3 Vol. Paris 1797. 8.
Deutsch. Berlin 1797—99. — 2. Edit. ent. refund. aug-
ment. etc. 1810.
- — Nouvelle Edition par SANSON et BEGIN. Paris
1822. — 24. IV Vol. 8. — Deutsch mit Anmerk. und
Zusätzen begleitet von K. CH. HILLE. Th. I. Dresden
1826.
- F. FILLAVERDE et DIEGO VELASCO, Curso teorico-practico
de operaciones di Cirurgia, que contiene los mascele-
bres Descubrimientos modernos. 4. Edit. Madrid 1799.
- P. J. ROUX, nouveaux élémens de la médecine Opératoire.
Tom. I. Part. 1. 2. Paris 1813. 8.
- B. G. SCHREGER, Grundriss der chirurgischen Operationen.
3te verm. Ausg. Nürnberg. 1825. Th. I. 8.
- C. B. ZANG. Darstellung blutiger heilkünstlerischer Oper-
ationen. I. II. Bd. 3. umgearb. u. verm. Auflage. Wien
1823—24. III. 1. 2. — IV. Bd. 1818—21. 8.
- C. AVERILL. Kurze Abhandlung der Operativ-Chirurgie.
Aus d. Engl. Mit manchen Zusätzen aus den neueren
Engl. und Franz. Schriften. 2te gänzlich umgearbeitete
u. s. w. Ausg. Weimar 1829. M. 1. Kupfert. 8.
- E. L. GROSSHEIM, Lehrbuch der operativen Chirurgie. Ber-
lin 1830. Bd. I.
- E. BLASIUS, Handbuch der Akiurgie. Halle 1830. — 32. 3.
B. 8.
- M. HAGER, die chirurgischen Operationen. Wien 1830. Mit
4 Kupfert. 8.
- L. J. BEGIN, Nouveaux Elémens de chirurgie et de Méde-
cine opératoire. Paris 1824. 8.
- J. COSTER, Handbuch der chirurgischen Operationen, worin
die neuen Operations - Methoden von LISPRANC be-
schrieben sind. Aus d. Franz. übersetzt, und mit ei-
nigen Zusätzen herausgeg. von I. C. V. WALTHER. Mit
1 Steindrucktafel. Leipzig 1825. 8.
-
- J. C. ROSENMÜLLER, chirurgisch — anatomische Abbildun-
gen für Aerzte und Wundärzte. 3 Thle. Weimar
1811. Fol.
- F. ROSENTHAL, Handbuch der chirurgischen Anatomie. Berl.
1817. 8.
- C. BELL, Illustrations of the great operations of Surgery,
Trepine, Hernia, Amputation Aneurysm and Lytho-
tomy. P. I. Lond. 1820.

- F. TIEDEMANN, Tabulae arteriarum corporis humani. Abbildungen der Pulsadern des menschl. Körpers. Carlsruhe. 1821 R. Fol. Text in 4.
- VELPEAU, Traite d' Anatomie chirurgicale ou d' Anatomie des regions. considérée dans ses rapports avec la chirurgie. XIV. Pl. Paris Tom. I. 1825. Tom. II. 1826. — Deutsch. Weimar.
- BLANDIN, Traité d' Anatomie topographique ou Anatomie des regions du corps humain considérée spécialement dans ses rapports avec la Chirurgie et la Médecine opératoire. Paris 1827. 8. Atlas in Fol.
- Chirurgische Kupfertafeln. Eine auserlesene Sammlung der nöthigsten Abbildungen von anatomischen Präparaten und chirurg. Instrumenten und Bandagen. 59 Hefte. Weimar 1820—33 4.
-

D. Sebészi Eszköztanítmány.

- J. H. SLEVOGT, de instrumentis Hippocratis chirurgicis hodie ignoratis. Jenae 1709 4.
- J. DALECHAMP, Chirurgie Francaise avec plusieurs figures d' instrumens nécessaires pour l' opération manuelle. Lyon 1569 8.
- J. SCHMIDT, Instrumenta chirurgica, oder Beschreibung aller Instrumente. Frankfurt. 1660 12.
- J. SCULTETI, Armamentarium chirurgicum. Ulm 1655 Fol. Lugd. Bat. 1693 8.
- R. J. C. GARENCEOT, nouveau Traité des Instrumens de chirurgie les plus utiles. 2 Tom. Paris 1723. 12. — Deutsch. Berlin 1729.
- J. E. WREDEN, Progr., wodurch er die benöthigtsten Instrumente und den Verband bei den chirurgischen Operationen zeigt. Hannover 1722. 8.
- MAURO SOLDA, Descrizione degli instrumenti delle machine delle suppletivi raccolti ad uso chirurgico del. F. Don IPPOLITO RONDINELLI. Firenze 1766 Fol.
- J. J. PERRET, l' art du conteiller. 3 Vol. Paris 1772 Fol.
- J. A. BRAMBILLA, Instrumentarium chirurgicum. Windob. 1780. Fol.
- J. ARNEMANN, Uebersicht der berühmtesten und gebräuchlichsten chirurgischen Instrumente älterer und neuerer Zeit. Göttingen 1796 8.
- T. KNAUR, Selectus instrumentorum chirurgicorum. Lateinisch und deutsch 2 Aufl. Wien 1802 Fol.
- J. H. SAVIGNY, Collection of Engravings representing the most modern and improved instruments used in the practice of Surgery. London 1798. Fol.

- Encyclopédie méthodique de Chirurgie. Paris an. VII.
- C. F. MICHAELIS, Progr. de Instrumentis quibusdam chirurgicis. Marb. 1801. 4.
- H. J. BRÜNNINGHAUSEN's und J. H. PICKEL's chirurgischer Apparat. Erlangen 1801. 8.
- HEINE, neues Verzeichniss chirurgischer Instrumente, Bandagen und Maschinen. Würzburg 1811. 8.
- X. VON RUDTORFFER, Instrumentarium chirurgicum selectum, oder Abbildung und Beschreibung der vorzüglichsten älteren und neueren Instrumente. Wien 1817. Fol.
- F. VON ECKSTEIN, Tabellarische Darstellung der gebräuchl. chirurgischen Instrumente, Binden und Maschinen älterer und neuerer Zeit. Ofen 1822.
- J. LEO, Instrumentarium Chirurgicum, oder vollst. Samml. bildlicher Darstellung. in 30 Tafeln (in gr. Fol.) und Beschreibung der gebräuchl. chirurg. und geburts-hüfl. Instrumente. Mit Vorrede von RUST. Berlin 1824. 8.
- J. V. KROMBOLZ, Abhandl. aus dem Gebiete ger gesamt. Akologie, zur Begründung eines Systems derselben. Thl. I. Mit 9 lith. Tafeln. Prag 1824. 4.
- HENRY, Precis descriptif sur les instrumens de Chirurgie anciens et modernes, contenant la description de chaque instrument, le nom de ceux qui y ont apporté des modifications ceux préférés, aujourd' hui par nos meilleurs praticiens, et l'indication des qualités que l' on doit rechercher dans chaque instrument. Paris 1825. 4.
- F. A. OTT, lithographische Abbildungen nebst Beschreibung der vorzüglicheren älteren chirurgischen Werkzeuge und Verbände, nach dem Handb. der chirurgie von CHELIVS geordnet und am Schlusse mit einer Zusammenstellung sämmtlicher abgebildeter Geräthschaften versehen 2te Aufl. München 1829.
- A. VELPEAU, Nouveaux élémens de Médecine opératoire, accompagnée d' un Atlas de 20 Planches in 4 représentant les principaux procédés opératoires et un grand nombre d' instrumens de Chirurgie. Paris 1832 3 Vol. 8.
- E. BLASIUS, chirurgische Abbildungen, oder Darstellung der blutigen chirurgischen operationen und der für dieselben erfundenen Werkzeuge, mit erläuterndem Texte in deutscher und lateinischer Sprache und 50 Kupfer-tafeln. Folio. Berlin 1833.

E. Kötóléktanitmány.

- H. BASS, gründl. Bericht von Bandagen. Leipzig 1755. 8.
- C. M. ADOLPH, Disp. de vinculis chirurgicis. Lips. 1730. 4.

- F. M. DISDIER, *Traité des bandages, ou méthode exacte pour appliquer les bandages les plus usités.* Paris 1744. 8.
- M. ALBERTI, *de ligaturae usu medico.* Halac 1747. 4.
- J. F. HENKEL, *Anweis. zum verbesserten chirurg. Verbande.* 5te Aufl. von J. C. STARK. Berlin 1802. 8. — Von neuem bearbeitet und mit Zusätzen vermehrt von J. F. DIEFFENBACH. Mit 40 Kupfertaf. Berlin 1829.
- J. SUE, *Traité des bandages et des appareils.* Paris 1761. 8.
- J. G. KUHN, *chir. Briefe von den Binden und Bandagen.* Bresslau 1786 8.
- J. F. HOFER's, *Lehrsätze des chir. Verbandes.* 3 Theile. Erlangen 1790—92. 8.
- J. F. BÖTTCHER's, *Auswahl des chir. Verb.* Berlin 1795 8.
- J. V. KÖHLER's, *Anleit. zum Verband u. zur Kenntniss der nöthigsten Instrum. in der Wundarzneik.* Leipzig 1796. 8.
- J. G. BERNSTEIN's, *Systematische Darstell. des chirurg. Verbandes, sowohl älterer als neuerer Zeiten.* Jena 1798. 8.
- — *Kupfertafeln mit Erklärungen u. Zusätzen zur syst. Darstell. des chirurg. Verbandes.* Jena 1802.
- LOMBARD, *Instruction sommaire sur l'art des pansemens.* Strasb. An V. — Deutsch Freib. 1800. 8.
- THILLAYE, *Traité des bandages et appareils.* Paris an VI. 8. Deutsch mit Anmerk. u. Zusätzen. Leipzig 1798.
- SCHENCK, *medizin. chirurg. Archiv von Baden für Aerzte und Wundärzte.* Wien 1805. 8.
- B. G. SCHREGER, *Plan einer chirurgischen Verbandlehre.* Erlangen 1810. 4.
- — *Handbuch der chirurgischen Verbandlehre.* Bd. I. Erlangen 1820. Bd. II. 1 u. 2te Abthl. 1822—1823 8.
- C. CASPARI, *System des chirurg. Verbandes.* Leipzig 1822 8.
- P. N. GERDY, *Traité des bandages et appareils de pansement.* Avec un atlas de XX planch. Paris 1826. — Deutsch Weimar 1828.
- T. W. G. BENEDICT, *kritische Darstellung der Lehre von den Verbänden und Werkzeugen der Wundärzte.* Leipzig 1827. 8.
- J. C. STARK, *Anweisung zum verbesserten chirurgischen Verbande.* Mit 40 Kupfertaf. Jena 1830.
- K. ZIMMERMANN, *Lehre des chirurgischen Verbandes und dessen Verbesserung.* Leipzig 1831. 4.

F. Egyveleg Irományok.

- Mémoires de l'Académie royale de chirurgie. 5 Vol. Paris 1743. 4. — 15 Vol. Paris 1774. 12.
- — Nouvelle Edit. avec notes. 5 Vol. Paris 1819 8.
- Abhandlungen der K. Pariser Academie der chirurgie: Aus dem Franz. von J. E. GREDING u. G. H. KÖNIGSDÖRFER. Vol. I—IV. Altenburg 1754—81.
- Recueil des pièces qui ont concouru pour les prix de l'Académie R. de Chirurgie. 4 Vol. Paris 1753. 4. 14 Vol. Paris 1731—99. 12.
- — Nouvelle Edit. avec notes. 5 Vol. Paris 1819 8.
- A. AB HALLER, Dissertationes Chirurgicae. 5 Vol. Lausanne 1755. 4. Deutsch in Auszuge von F. A. WEIZ. 5 Thl. Leipzig 1777—87.
- S. SHARP, a critical Enquiry into the present state of Surgery. London 1750 4 Edit. 1761. 8. — Deutsch Rostock. 1756.
- J. WARNER, Cases in Surgery with remarks. Lond. 1750 8. 4. Edit. 1784. — Deutsch, J. WARNER's chirurg. Vorfälle. Leipz. 1787.
- O. ACREL's chirurg Vorfälle. Aus d. Schwed. von. J. A. MURRAY. 2 Bde. Göttingen 1777 8.
- C. POUTEAU, Mélanges de Chirurgie. Lyon 1760 8. — Deutsch Dresden 1764.
- — Oeuvres posthumes. 3 Vol. Paris 1783 8.
- GOULARD, Oeuvres de chirurgie. 2 Vol. Pizenas 1766 8. Deutsch Lübeck 1772.
- MORAND, Opuscules de Chirurgie. Paris 1768 8. Deutsch, mit einer Vorrede von PLATNER. Leipzig 1776.
- C. WHITE, Cases in Surgery with remarks. Lond. 1770 8.
- VALENTIN, Recherches critique sur la Chirurgie moderne. Paris 1772 8.
- W. BRÖMFIELD, Chirurgical observations and cases. 2 Vol. Lond. 1773 8. — Deutsch: Chirurgische Wahrnehmungen. Mit einigen Zusätzen vermehrt. Leip. 1774.
- J. L. SCHMUCKER's chirurgische Wahrnehmungen. 2 Thele Berlin 1774 8.
- — vermischte chirurgische Schriften 2 Bde 2te Aufl. Berlin 1785—86 8.
- P. POTT, Chirurgical Works. London 1775 — a new. Edit. with notes from J. EARLE. 3 Vol. London 1791 8. — Deutsch. P. POTT's sämtliche chirurgische Schriften. 2 Bde. Berlin 1787.
- SAVIARD, recueil d'observations chirurgicales, nouv. Edit. Paris 1784 8.
- DESAULT, Journal de chirurg 12. Vol. Par. 1791—97. 8 Deutsch auserl. chir. Wahrnehmungen. Frankfurt 1791—1806.

- DESAULT**, Oeuvres chirurgicales, ou tableau de sa doctrine et sa pratique dans le traitement des maladies externes. Oeuv. publ. par X. BICHAT. 2 Vol. Paris 1798 8. Deutsch. DESAULT's chirurgischer Nachlass. Als Inbegriff von DESAULTS Lehren, nach dessen Tode herausgegeben von X. BICHAT, übers. mit Anmerk. und Zusätzen von G. WARDENBURG. 4 Thele. Göttingen 1799—1800 8.
- P. J. PELLETAN**, Clinique chirurgicale 3 Vol. Paris 1810 8.
- A. G. RICHTER**, medicinische und chirurgische Bemerkungen. Thl. I. Göttingen 1793. Thl. II. Berlin 1813. 8.
- J. A. EHRlich's** chirurgische auf Reisen und vorzüglich in der Hospitälern zu London gemachte Beobachtungen, nebst Angabe verbesserter Operationsarten und Abbildung neuer Instrumente. 2 Bde Leipzig 1795—1815 8. •
- J. C. A. THEDEN's** neue Bemerkungen und Erfahrungen zur Bereicherung der Wundarzneikunst und Arzneigelartheit. 3 Thele neue verbesserte Auflage. Berlin und Leipzig 1795 8.
- J. B. VON SIEBOLD**, Sammlung Auserlesener chirurgischer Beobachtungen und Erfahrungen. 3. Bde Rudolstadt 1805—12 8.
- P. F. WALTHER**, Abhandlungen aus dem Gebiete der praktischen Medicin, besonders der Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. I. Landshut 1810 8.
- W. HEY**, Practical observations in Surgery, illustrated by cases. 3 Edit. London 1814 8. — Deutsch Weimar 1823.
- J. ABERNETHY**, Surgical Works, a new Edit. 2 Vol. Lond. 1815 8.
— — chirurgische Beobachtungen. Aus d. Engl. von J. F. MECKEL. Halle 1809.
- B. N. G. SCHREGER**, chirurgische Versuche. 2 Thele. Nürnberg 1811—18 8.
— — Annalen des chirurgischen Clinicum auf der Universität zu Erlangen. Bd. I. Erlangen 1817.
- P. J. ROUX**, Relation d'un voyage fait à Londres en 1814; ou parallèle de la chirurgie anglaise avec la chirurgie française. Paris 1815 8. — Deutsch mit einer Vorrede von L. F. v. FRORIER. Weimar 1817. /
- C. KKEIN**, praktische Ansichten der bedeutendsten chirurgischen Operationen, auf eigene Erfahrung gegründet. 3. Heftc. Tübingen 1816—19 4.
- A. COOPER** and **B. TRAVERS**, Surgical Essays. 2 Vol. — Deutsch nach der dritten Ausgabe, in der chirurgischen Handbibliothek. Weimar 1821 Bd. I. Abthl. 1—2.
- F. A. AMMON**, Parallele der französischen und deutschen Chirurgie. Nach Resultaten einer in den Jahren 1821 und 22 gemachten Reise. Leipzig 1823 8.

- LARREY, Clinique chirurgicale, exercée particulièrement dans les camps et les hospitaux militaires, depuis 1792 jusqu' en 1829. Paris 1829 3 Vol. 8.
- — chirurgische Klinik. Im Auszuge aus dem Franz. mit einigen Anmerkungen herausgeg. von F. AMELUNG. Darmstadt. 1831 2. Bde 8.
-
- J. ARNEMANN, Magazin für Wundarzneiwissenschaft. 3 Bde. Göttingen 1797—1803.
- J. C. LODER, Journal der chirurgie, Geburtshülfe und gerichtlichen Arzneikunde. 4 Bde Jena 1797—1806.
- A. G. RICHTER, chirurgische Bibliothek. 15 Bände. Göttingen 1799—1804 8.
- J. B. VON SIEBOLD, Chiron, eine der theoretisch-praktisch — literarischen und historischen Bearbeitung der Chirurgie gewidmete Zeitschrift. 3 Bde. Sulzbach 1805—12 8.
- C. J. M. LANGENBECK, Bibliothek für Chirurgie u. Ophthalmologie. Göttingen 1806—13. 4 Bde.
- — neue Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie. Hannover.
- C. L. MURSIINA, Journal für die Chirurgie, Arzneikunde und Geburtshülfe. 5 Bde. Berlin 1808—15.
- C. F. GRAEFE und P. VON WALTHER, Journal der Chirurgie und Augenheilkunde. Berlin.
- K. TEXTOR, neuer Chiron, eine Zeitschrift für Chirurgie und Geburtshülfe. Sulzbach.
- Medico-chirurgical-Transactions. Published by the medical and chirurgical Society of London. 16 Vol.
- J. N. RUST, Magazin der gesammten Heilkunde. Berlin. Heidelberger klinische Annalen.
-
- COLOMBIER, code de médecine militaire. 5 Vol. Paris 1772 8.
- PERCY, Manuel du chirurgien d' armée, ou instruction de chirurgie militaire. Paris an III. 8.
- A. F. HECKER, medicinisch-praktisches Taschenbuch für Feldärzte und Wundärzte deutscher Armeen. Berlin 1806 8.
- F. L. AUGUSTIN, Medicinisch-chirurgisches Taschenbuch für Feldwundärzte. Berlin 1807 8.
- P. ASSALINI, Taschenbuch für Aerzte und Wundärzte bei Armen. Aus dem Ital. von E. GROSSI. München. 1816 8.
- LARREY, Mémoires de chirurgie militaire. 4 Vol. Paris 1812—17. Deutsch Leipzig 1813, 19 und 23.
- J. HENNER, Bemerkungen über einige wichtige Gegenstände der Feldwundarznei. Aus dem Engl. von W. SPRENGEL. Halle 1820 8.
-

ELSŐ OSZTÁLY.

GYULADÁS.

ELSŐ SZAKASZ.

GYULADÁS ÁTALÁNOSAN.

- J. A. BRAMBILLA, über die Entzündungsgeschwulst, und ihre Ausgänge. Neue Ausg. a. d. Ital. übers. von J. A. SCHMIDT. Wien, 1796. 2. Theile. gr. 8.
- H. VAN DEN BOSCH, theoretisch-praktischer Versuch über Entzündung, ihre Endignngen und mancherlei andere Krankheiten des menschlichen Leibes, wobei die Muskelkraft der Haargefässe zum Grunde gelegt wird. Münster. u. Osnabrück, 1786. 8.
- G. WEDEKIND, allgemeine Theorie der Entzündungen und ihrer Ausgänge. Leipzig, 1791. 8.
- J. HUNTER's Versuch über das Blut, die Entzündung und die Schusswunden. A. d. Engl. mit Anmerkungen von E. R. G. HEBENSTREIT. 2 Bände. Leipzig' 1797 u. 1800. 8.
- I. MEYER, über die Natur der Entzündung. Berlin, 1810. 8.
- DZONDI, Aphorismi de Inflammatione. Halae, 1814. 8.
- GRUTHUISEN, Theorie der Entzündung; in der med. chirurg. Zeitung. 1816. Bd. II. 129. lap.
- J. THOMSON, über die Entzündung. A. d. Englisch. herausgegeben von P. KRUCKENBERG. Halle, 1820 u. 1821. 2 Bde. 8.
- LANGENBECK, Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten. Göttingen 1822 u. 1823. Bd. I. II. 8.
- B. TRAVERS, an Inquiry concerning that disturbed state of the vital functions usually denominated constitutional irritation. Lond. 1826. 8.
- A. N. GENDRIN, histoire anatomique des inflammations. Paris et Montpellier, 1826. 2 vol. — Uebersetzt, mit Nachträgen und einem Register vermehrt von RADIUS. Leipzig 1828. 8.

1. §.

Gyuladás (inflammatio, phlogosis) az egyes életműves résznek azon állapotja, mellyben az életsolyamat és a vérnek képlődékenysége rendkívül fölmagasztaltatik, és *fájdalom, vörösség, öregbedett hőség, és duganat* által nyilatkozik.

Az életfolyamat' öregbedésének tartósabb és nagyobbak az az valóban betegesnek kell lenni, ha azt gyuladásnak akarjuk mondani. — Csak ez által különbözik a' gyuladás a' tévleges torlódás, és emelkedett élettelly' mulékony állapotjától. Ezen tünetmények' töoka ugyan az, melly a' gyuladásé, és azok ezzel végződhetnek. Ugyan ezt mondhatni az úgy nevezett lobizgásról is.

2. §.

A' testnek minden életművei meggyuladhatnak, a' föl-bőr, hajak, és körmökön kívül. — A' gyulékonvság a' részek' idegeinek és hajereinek mennyiségétől függ. — A' gyuladás' tulajdon széke a' hajerek' rendszerében, és a' leg-finomabb edények által át- meg átszött duczos idegrendszerben helyeztetik, melly utolsó az egész test' táplálódását kormányozza.

3. §.

A' gyuladás mindenkor nagyobb vagy kisebb fájdalommal kezdődik, a' rész' érzékenysége emelkedik, nyomban követi ezt a' vörösség, az eddig vér nem járta edények vörellenek, a' hévmérséklet öregbedik, a' rész munkálódása elfajul, az elválasztás legalább kezdetkor elnyomatik, vagy megváltozik, a' kigőzőlés kisbedik, és a' rész megdagad. Ezen tünetmények különböző arányban fejlődnek ki egész egy bizonyos magasabb fokig, midőn aztán közönségesen láz járul hozzájuk.

4. §.

A' *fájdalom* az idegek' emelkedett munkásságának és az ez által később okozott vér' oda rohanásának, meg az edények' életbeli feszülésének következése, melly később a' részek nevezetes kitágulása, és feszülése miatt még inkább öregbedik. A' fájdalom a' gyuladás' fokához, és a' meglepett rész' érzékenységéhez képest különböző; gyakran csak bizonyos csiklándozás, viszketeg, vagy kellemetlen feszülésnek érzésében áll: máskor szúró, szaggató, égető, és az igen ideges részekben olykor határtalanul nagyra nő. — A' *vörösség, melegség, és daganat* az idegek' és hajerek' emelkedett munkálkodásátul függenek, és ezen részek' elágazásainak dusságával egyenes arányban vannak; honnan a' vörösség, melegség, és daganat különféle lépcsői a' gyuladás' fokával, és az ettől meglepett életmű' nemességével párhuzamosan járnak. — A' daganat a' gyuladásnak kezdetével mindenkor a' vér' öregbedett berohanásátul függ. — A' vér' vörössége, úgy a' hévkifejlődés az életfolyamat' tulajdonai, mellyeknek, ennek öregbedtével, nagyobbodniok kell. De mint a' hévmérő bizonyítja, a' gyuladt részben a' melegség még sem

olly nagy, mint érzésünk látszik tudunkra adni. Azon helyen, hol a 'hajerek' rendszerének legfinomabb ágazatai véreerekbe való átmenetelek végett öszvejönnek, mindenkor több hajerek nyilnak egyetlen egy vérrrel öszsze. (A 'hajerek' rendszerének ezen elrendelésében találjuk okát már egészséges állapotban is a 'vér' lassúbb mozgásának, melly a 'hajerek' rendszerének munkálódásával szorosabb viszonyban áll. Ila tehát a 'gyuladás' alatt a 'gyuladt' részbe a 'vére'nek nagyobb torlódása történik, ez bizonynyal a 'hajerek' rendszerének *öregbedett munkássága* és életbeli feszülése által történik, mivel a 'vére'ek nem képesek a 'beléjük' vezérlett vért azon sebességgel fölvenni, és tovább vezetni; azért is a 'hajerek' kifeszülnek, és mintegy mesterségesen kifecskendve lenni tetszenek, és még ott is látszanak, hol a 'vér' szintelen részének vitele miatt egészséges állapotban láthatatlanok; sőt a 'gyuladás' későbbi lefolyása alatt új edényágazatok képlődnek, mellyeknek a 'sejtszövet' nyújt fészket. — Ezen folyamatban találjuk okát annak, hogy a 'gyuladás', melly kezdetben egyedul erőbeli betegség gyanánt vétethetik, későbben az életművek' alkatásában szembetünö változásokat hoz elő. — Az idegek', és hajerek' rendszerének emelkedett munkássága a 'sejtszövetbe' bővebb átizzadást okoz, mintsem az egészséges állapotban történik; a 'savónak' egy része t. i. sőt némelly esetben a 'vére'nek vörös része is a 'feszült' érfalakon áthat, és a 'sejtszövetbe' öntődik ki; azért is a 'sejtnék' falait ezen esetben megvastagodva, savós, fehérnyés, olykor véres nedvvel telve találhatni, melly nedvben nem ritkán fehérnye és pelyhek úszkálnak, vagy a 'sejt' falaiival részint öszvenöve is vannak. — A 'vére'nek változott tulajdonságát, és öregbedett képíodékenységét a *lobpille* mutatja, melly a 'vér' rostanyagából áll.

Az ösztönnek különböző foka, ugy az ez által okozott idegrendszer visszahatása szerint kezdetben vagy is akkor, midön a 'fájdalmon' kívül még a 'gyuladásnak', egyéb tünetényei nincsenek meg (melly állapotot némellyek a 'gyuladás' neki készülése gyanánt tekintenek) a 'finom' edényekben bizonyos görcsös öszvehuzódás hozatik elő, mellyre az edények' életbeli feszülése, a 'vére'nek nagyobb odatolongása, és az emelkedett életfolyamatnak egyebb tünetényei követhetnek. — Ezen helybeli tünetényeket, és a 'gyulasztó' lázait valamikép öszsze lehet hasonlítani. Valamint amott az edények öszvehuzódása, és a 'vérkeringésnek' akadály, úgy itt horzadás, hideg, a 'börnek' öszvehuzódása, csekély érverés tapasztaltatnak, és csak ezek után követhetnek még az edényrendszer' életbeli feszülésének tünetényei, öregbedett hőség, 'stb. Eleintén mintegy gyulasztó görcs jelenik meg, az edényrendszer egészen az idegrendszer által kormányoztatik.

5. §.

Mind azon ártalom, melly az életműves részre izgatólag munkálkodik, a' gyuladás' gerjesztő oka gyanánt tekintethetik. Ezen behatásnak szükséges nagyságát általánosán meghatározni nem lehet, mert az az egymis ösztönfogékonyságtul és az életművek' tulajdonságátul függ. A' gyuladásra leginkább erős, fiatal, bővérű, vérmes és epés mérsékményű emberek hajlandók. A' gyuladás leginkább azon részekben származik, mellyek igen érzékenyek, és mellyekben a' hajerek' rendszere igen kifejlődött. — A' gyuladásnak közönséges gerjesztő okai ezek: nedveink' bizonyos szabályos vegyítésöktul eltávozó tulajdonsága, a' szokott kiürítéseknek fölakadása, ragályok, erőműves ártalmak, u. m. taszítás, ütés, sebzés, 'stb fölhevülés után következő meghülés, tüzzel 's éles anyagokkal történt égetés 'stb.

6. §.

A' gyuladásnak *kimenetelei* ezek: *oszlódás, átizzadás, genyedés, fekélyedés, keményedés, és némelly más féle elfajzások az életműveknek végre a' fene.* Mind, ezen állapotok az oszlódást kivévén, ugyan annyi, de különböző életfolyamatot tesznek, mellyek gyuladás által okoztatván, ez által még jó ideig kísértetnek.

7. §.

Az *oszlódásnál* (resolutio) a' gyuladás tünetényei csaknem azon renddel széllednek el, mint a' mellyel kifejlődének, midőn is aztán a' beteg rész természetes állapotjára visszatér. Legelőször a' fájdalom enyhül, vagy egészen megszűnik, azon arányban kisbedik a' hőség és a' vörösség; csak a' daganat marad több ideig hátra, addig t. i. míg a' sejtszövetbe kiöntődött savós és fehérvyes nedv ismét föl nem szivatik.

Ezen kimenetelt várhatni: ha a' gyuladás nem sebesen fejlődik ki egy nagyobb fokig, a' fájdalom nem különösen nagy, nem kopogó, és ha a' gyuladást kísérő láz izzadság, és húgybéli ülepettel bíraltatik.

Az oszlódás a' gyuladás' *enyészésétül* vagy *visszalépésétül* az által különbözik, hogy ezeknél közönségesen a' gyuladás vagy azonnal, vagy majdan egy más helyen ismét kitör. A' visszalépés izgatási oktúl függ, melly az előbbeni gyuladást ápolónál valóban erősebb. A' visszalépés gyakorta a' *változó élőketségnek, és emelkedett érzékenységnek* állapotja, leginkább ha ezt visszaverő, oszvehúzó szerekek bántogatjuk. Így p. o. az orbáncz, és bírákísbeli gyuladások visszalépni igen hajlandók.

8. §.

Midőn a' sejtszövetbe, az' életművek' térimbelébe, vagy a' test' üregeibe szokatlanul nagyobb mennyiségben lépnek ki a' savós nedvek, akkor a' gyuladást *átizzadás-sal* (exsudatio) mondjuk végződni, mi többnyire a' gyuladás' vége felé történik, vagy legalább akkor, midőn az' fő fokáról alá felé hajlik. — A' kiöntődött nedv (vérsavó, és hegedékeny nyirk) tulajdonságára nézve különböző, olykor vékony 's átlátszó, máskor merőbb, pelyhekkal vegyult, 'stb. Az izzadmánynak sűrűbb része nem ritkán öszvenöveszti az egymás mellett fekvő részeket, az edények ezen közállományba veszik magokat, és így készül az *öszvenövés*. Ha pedig a' sejtszövetbe lépett nedv csak savós, akkor *vizkóros daganat* (vizeny, oedema) származik. — Az átizzadás többnyire a' savós hártványokon történik, de a' takonyhártvány' gyuladásához is örömet szegődik; és a' hajereknek majd gyulasztó, majd gyöngé állapotjával jár.

9. §.

Ha az oszlódás meg nem történik, akkor a' tiszta gyuladásnak legközönségesebb kimenetele a' *genyedés* (suppuratio) és a' gyuladás' nagyobb fokánál csak ugyan természetesnek is látszik, honnét sokan az egészen kifejlődött tiszta gyuladást *genyedő gyuladásnak* is nevezik. — A' geny a' hajerek' falai által választatik el, és hihetőleg a' vér' fehérrnyéje által képeletetik. Ha a' geny a' sejtszövetbe gyül meg, akkor *tályog*, *genydaganat* vagy *kelevény* (abscessus) támad. A' genyedés' folyamatja valóságos elválasztás, és a' részek' életereje' állapotjának erre annyi befolyása van, mint akármelly más elválasztásra. — Közönségesen a' genyedéssel nincsen a' részek' elfajulása, megromlása öszveköttve; mert hogy olykor megromlott sejtszövetnek maradványai találtak a' genyben, vagy hogy a' tályogot fedő bőr megvesztegetődik, annak okát más történetbeli környülményekben lehet találni, t. i. a' sejtszövet' és bőr' erőszakos kifeszítésében, vagy abban, hogy a' genyedés közönséges vagy helybeli sérelmek miatt fekélyedésbe ment által. — A' sejtszövet' ezen megromlott maradványait az úgy nevezett *genybéllal* fölcserélni nem kell, mivel ezeket a' gyuladt rész közepén a' beköszöntő genyedéskor mint fehér kocsonya nemű, szálakba foszló, félig átlátszó pelyheket tapasztalhatni, mellyek az életművezetésnek semmi nyomát nem mutatják, és kezdetkor a' környelő sejtszövettel erősen öszvenöve vannak,

későbbben pedig a' gennyel együtt kitaszítatnak. — Ezen genybelek öszve ment fehérrnyének merőbb hegedményei.

10. §.

A' gyuladás' genyedésbe való átmentét várni lehet: ha a' gyuladás nehéz, és csak hamarjában nagyra nő, ha a' fájdalom nyomó, a' feszülés és daganat nagy, a' gyuladt rész laz tulajdonságu, és sok sejtiszövettel környel-tetik. — Ha a' gyuladás tovább tart, mint szokott, a' ki-vül hogy bírálási mozgalmak tapasztaltatnának, ha a' fájdalom kopogóvá változik, a' vörösség, és daganat pedig a' nélkül hogy elenyésznek, csekélyebbé leszen, ha a' da-ganat lágyul, a' beteg borzadoz, akkor már a' geny' képlődése, vagy is a' genyedés bizonynyal elkezdődött. Er-re a' daganat mind inkább lágyul, közepén, a' közben mig köröskörül öszveesik, emelkedik, midön is tapintás közben *hullámzást* (fluctuatio) lehet észrevenni, a' bőr a' legemelkedettebb részén áttetszővé lesz, a' geny' átlát-szik, a' bőr végre a' halkal történő felszívás miatt föl-pattan, és a' geny kiürül. — Ha a' kelevényt fedő részek tömöttek, akkor mielőtt a' fölfakadásra jöne a' dolog, a' geny mindenfelé elterjed. Ha pedig a' gyuladás csekély, akkor alig lehet elvárni a' fölfakadásra való hajlandóságot. A' mélyebben fekvő, és belső életművek' gyuladásánál, ennek genyedésbe való átmentét nehéz megtudni: melly-höz vetni lehet, ha a' gyuladás' tünetényei bírálás nél-kül kisbednek, ha a' rész természetes foglalatoságára nem tér vissza, ha a' beteg benne nehezséget, nyomást, vagy hideget érez, 's ha többször borzadoz; erre aszláz' tünetényei jelennek meg; t. i. a' tenyerek' és talpak' égő heve, leginkább evés után körülirt arczpirosság, sorva-dás, éjjeli izzadások, hasmenés, 'stb. Gyakran a' mély-ségben hullámzást, vagy kívül azon részen vizkóros daga-natot lehet tapasztalni. — Az aszláznak tünetényei miun-den nagyobb genyedéssel öszvekötetnek, és hihetni, hogy ez részint a' fehérrnye és rostonya' vesztességétül, és rész-ről a' geny fölszívásátul származik.

A' geny' korlátlódása a' kelevény' üregébe kiöntődött képlő-dékeny nyirknak a' gyuladás alatt történt meghegedésétől függ, melly által bizonyos sima falu üreg készül; az üreg' falaiban a' hajerek igen kifejlődöttek, a' mi által a' geny az egyéb sejtiszövegtől elzá-ratik, valamint egyik sejtiből másikba való átmente megakadályoztatik. Olly esetekben, mellyekben a' gyaladáshoz az említett nyirkkiom-lés nem járul, a' genyüreg' korlátlódása nem történhetik meg: p. o. némelley orbánczos gyuladásoknál. — Ha a' genyedés a' savós hártják' fölületén támad, akkor az edényeknek már előre jól ki kell tejlődniök. Azon részekben, mellyek számos éragazatokkal birnak,

a' genyedés sebesebben származik. — A' tályog' falait, elválasztó és felszívó fölületek gyanánt kell tekintenünk.

11. §.

A' tiszta geny átlátszatlan, eléggé ragadós, sárgás fehér nedv, melly nagyító üveg alatt kis gömbölyüded tekekből látszik állani; és sem savas sem lúgos természetel nem bír (még is, az előtt hogy rothadásba menne által, megsavanyodni mondatik) hév, lél és sav által megalszik, lúgsók vagy ezeknek fölösleges szénsavas egyelőkeik által részint fölolvad, részint enyves gyurmává változik. A' geny' közlebb létrészei ezek: fehérnye, vonattárgy, zsirviaszhoz közelítő anyag, szikag, több sók, főkép sósavas- és villósavas szikag. Vegyítésbeli tulajdonságaira nézve a' gennyel egészen meg egyez a' sárgás fehér *genyféle anyagnak* (materia puriformis) nevezett nedv, melly a' meggyuladt takonyhártyákból izzad ki, de a' meggyuladt savós hártyákból kiizzadó vékony nyirkos nedv is ezen nemü.)

A' geny vegyítésbeli tulajdonságaira nézve a' savóval legjobban megegyez, a' fehérnye a' genyben még is a' hegedésnek nagyobb fokát éré el, átlátszatlan, eléggé ragadós, hév és tömény savak által kevesbé heged meg. — A' genynek vékonyabb része fölolvastott sósavas bugyagban fölolvad, de a' savó nem. — Azon vélemény, hogy a' savóban gömbölyős tekecsék nincsenek, szoros vizsgálatok által megczáfoltatott. *) Hogy a' tekecsék a' genyben csak akkor képlődjenek, miután az edények által már elválasztatott, valószínűk látszik.

*) BAUER und FARADAY bei HOME, on the conversion of pus into granulations or new flesh; in Philosophical Transactions. 1819; pag. 2.

Lásd: BRUGMANN's Diss. de pyogenia. Groning: 1785.

E. HOME, Abhandlung über die Eigenschaften des Eiters; in Sammlung auserlesener Abhandlungen zum Gebrauche praktischer Aerzte. Bd. XII. St. 4. 699 lap.

12. §.

A' geny azonban általában véve, azon életművek' tulajdonsága szerint, mellyekben elválasztatik, az egymí alkotmánya, és a' gyuladás' foka szerint igen különböző. A' geny a' vele vegyülő nedv' tulajdonságátul is változik. Ezen okokbul ollykor a' tejfelhöz hasonlít, egyenlő összeállásu; máskor taknyos, savós, vékony. Épen így változhatik a' geny színére nézve is.

A' genynek ezen különbéleségébül magyarázhatni meg, hogy a' geny' vegyületének kifürkészésére tett vizsgálatok még eddig igen bizonytalanok, és igen különbözők. *) Azon számos vegyfürkészetek közül, mellyek a'

geny' és takony' megkülönböztetése végett tétettek, a' Grasmeyeré **) legnevezetesebb. Ha a' geny t. i. 12. résznyi lepárolt vízzel, és egy rész borkő-olajjal vegyítetik, úgy a' genyben különböző tulajdonságához képest sebesebb vagy lassabban, valamely enyves, szálakba foszoló, átlátszó kocsonya képződik, de ez csak az egészséges takonytól különbözteti a' genyet, mivel a' gyuladás alatt kifolyó takony a' vizsgálat alatt ugyan azon tünetényt adja előnkbe, mint a' sejtszövetnek genyje. — Gruithüsen †) nagyító üveg alatt a' genyben fehér, tekés, fölülteiken könnyeden pettegetett magvakat tapasztalt, melyek néhány óra múlva lehűllnek, és gömbölyü tekinetöket még a' megszáradt, de ismét föláztatott genyben is megtartják. A' mondott magvak a' takonyban csak akkor látszatnak, ha ez vizsgálat előtt tiszta nedvben eresztetik föl. A' takonybeli magvak kevésbé számosak, és sötétebbek.

*) BERZELIUS, über thierische Chemie, in SCWEIGGER's Journal für Chemie und Physik. Ed. 12. St. 3. 350. lap.

**) Abhandlung von dem Eiter und von den Mitteln, ihn von allen ihm ähnlichen Feuchtigkeiten zu unterscheiden. Gotting. 1790. 8.

†) Naturhistorische Untersuchungen über den Unterschied zwischen Eiter und Schleim. München, 1809.

13. §.

A' geny gyuladás nélkül nem képződhetik, de ez olly csekély lehet, hogy gyakorta alig, vagy épen nem vétethetik észre, és gyakorta az életművek' csekély élő tehetsége, az igen silány idegerő, és a' vér' igen hig' volta, úgy bizonyos kórszűnyok' jelenléte miatt megesik, hogy elfajult, savós, 's vékony geny készül, a' nélkül hogy a' gyuladás' tünetényeit tapasztalni lehetne. A' genynek bizonyos üregben való korlátlódása is azt bizonyítja, hogy gyuladásnak kellett jelen lenni. Az ekként származott kelevények *hideg tályogoknak*, vagyis *nyirk-kelevényeknek* (abscessus lymphatici) mondatnak. Ezek mindenkor valamely közönséges koresvegyületen épült bajnak következelmei, és vagy magoktól, leginkább több helyeken egyszerre, vagy pedig külső erőszakok után támadnak.

A' testnek azon közönséges állapotját, mellyen ezen kelevényeknek támadása alapodik, Walther szerint nem ok nélkül *genyes kórszűnynek* (diathesis purulenta) lehetne nevezni; hanem azt nem lehet hinni, hogy a' geny a' vér' olvadásából az edényekben képződik, és hogy a' vér közvetlenül genynyé változik. Azon környulmány, hogy geny taláztatott a' vérben, ezen vélemény' hiedel-

mére nem szolgálhat okul, mivel ezen esct, ha a' vizerek' falai nincsenek meggyulva, csak a' geny' felszivására mutat, midőn is a' geny nem csak a' viz - hanem a' nyirkerekben is találtatott. *)

A' hideg kelevényektől az úgy nevezett *torlódásbeli kelevényeket* meg kell különböztetni, midőn a' genynek kútforrása, az az többnyire a' csontok' szuvas megromlása, a' test' fölületén lévő gyengyuléstől többé kevesbé távol esik. Melly esctrol még más helyütt is leend szó.

*) CRUVEILBIER, Anatomie pathologique. Vol. I. p. 200.

GENDRIN az id. b. 22. lap.

14. §.

A' hideg kelevény' támadását közönségesen, a' nélkül hogy helybeli tünetenyeket lehetne tapasztalni, megelőzik: az étvágnak csökkenése, bágyadság, könnyed fáradás, nyugtalan álm 'stb. — Ezekre a' test' fölületének valamellyik részén (mellyen némelly betegnek bizonyos viszkető érzést tapasztalának) többnyire a' lapcsontok közt, a' mellkason, az ágyékon, a' czomb' felső részén csekély, nem kores-szinü, érméczes, csak alig hullámzó daganat támad, melly nem fájdalmas, és a' betegnek legfőbb feszülés, és nehezségnek bizonyos homályos érzését okozza. — A' daganat lassanként nagyobbodik, olykor igen nagyra nő, a' hullámzást beunc tapasztalhatni, úgy a' megzavart összehasonlódásnak némelly jelei is vétetnek észre. — A' daganat előbb utóbb fájni kezd, a' fedő bőr megvörösedik, feszül, az említett közönséges tünetenyek öregbednek, láz-mozgalmak állanak elő, és a' testnek egész külseje senyvesse lesz. A' lassanként vékonyodó bőr végre fölfakad, és bizonyos vékony, a' genyhez közelítő, olykor egészen megromlott bűdös, nagy mennyiségű nedv ürül ki, mellyre tiszta, és ha a' közelfekvő csontok már elromlának, éves nedv' kifolyása következik. Ezen szembetünő nedvvesztés, és az erre jökor következő oldódzkodásbeli izzadások és hasmenések által az életterők korán eltékozoltatnak.

15. §.

Beinl, Rust, és mások az úgy nevezett nyirkdaganatok' mivoltát a' nyirkerek' megszakadásán, vagy ezen erek' falainak kitágulásán alapútt éromlennyben (extravasatum) tartották, a' honnan az erők' sebes csüggedését, 's más efféléket magyaráztak, mellyek a' daganat' fölfakadása után a' nyirk' szünet nélkül tartó vesztességéből erednének. — Az ezen daganatokban foglalt nedv' tulajdonságainak szoros megvizsgálásai (melly nedvről Rust azt állítja, hogy csak a' betegség' korábbi szakaszaiban légyen

átlátszó, és színetlen) azt bizonyítják, hogy az a' genyhöz hasonlít inkább, mint a' nyirkhoz; W alther pedig azt meggyőzőleg bebizonyította, hogy a' nyirkdaganatokat a' mondott értelemben meg nem lehet engedni, 's azokat kelevényeknek (nyirkkelevényeknek) kelljen tekinteni, mellyek' támadását valamelly alattomos, ha mindjárt érzőleg észre nem vétethető, gyulasztó állapot szokta megelőzni, de mellyeknél az igen elesüggedt élötehetség miatt nem sikeres 's ragadós geny, hanem vékony többé vagy kevesbé zavaros nyirkos nedv választathatik el. — Beinlnak azon véleménye, hogy a' legerősebb 's egőségesebb emberek inkább mint a' gyengék, a' férfiak többször mint az asszonyok lepetessenek meg ezen betegségtől, és hogy külső erőszak nélkül közönséges betegségek nyirkkelevényt elő nem hozhatnak. — nem való, és már Rusttól is megczáfoltatott. — Magok a' nyirkdaganatokról írók is a' hideg kelevényeket, és afféle genygyüléseket, mellyek mint a' gerinczoszlop' csontjai szüvas megromlásának következelmei távól részekben támadtak. (*torlódásbeli kelevények*) hányszor nem tartottak nyirkdaganatnak, és hányszor nem orvosolták azt, mint ollyant? annak magam vagyok szemmel látott tanúja.

*) J. A. SCHMIDT, über den Grund der Todtlichkeit der Lymphgeschwülste: in den Abhandlungen der medic. chirurg. Jos. Academie in Wien. Bd. II.

**) A PAULI, Bemerkungen über Congestions-abscesse, in RUST's Magazin. Bd. VII. 383 lap. Bd. VIII. 454. lap.

Nasse *) egy esetet jegyez föl, mellyben bizonyos egészségizmos ifjú férfi külső erőszak következésében czombja' felső részén daganatot kapott, mellynek tartalma folnyítás után a' nyirkkal egészen megegyezett. Bizonyos tiszta áttetsző nyirknak áttizadását semmi a' nyirkdaganatok ellen ajánlott bánásmóddal meg nem lehetett gátolni, úgy hogy a' beteg aszkóros emésztődés' veszedelmének lett légyen kitéve. Csak az olvasztott fojtósavas higanynak helybeli alkalmazata volt képes a' nyirkedényeket elzárni. Ezen eset (mellyet magam is, ámbár Hálán volt átutazásomkor csak egyszer láttam, és mellynél a' tiszta nyirk' tartós kifolyásáról, mellyet nyomás által nagyobbítani lehetett, meggyőződtem) azt bizonyítja, — hogy külső erőszak által okozott nyirkedények szakadásának következésében a' sejtszövetben valódi nyirk gyülekezhetik meg, és melly' áttizadásnak meggátolása csak a' megszakadt nyirkedények' bedugulásával történhetik, de melly esetek valóban a' legkritkábbak, és csak azokat lehet tulajdon értelemben *nyirkdaganatoknak* nevezni; és általok azon fölebb kimondott állítás, *hogy a' szokásként nyirkdaganatok gyanánt fölhozott esetek csak kelevény-másolatok legyenek* bebizonyodik inkább, mint megczáfoltatik. — Ugyan ezt állította Langenbeck is, de midőn azt adja állításához, hogy azon tömlős daganat, melly gyakorta a' konyökön ollykor helybeli okból, ollykor ez nélkül számozik,

és épen a' könyöksúcson helyeztetvén, tiszta nyirkos nedvet tart magában, a' nyirkdaganat nevét megérdemelje; akkor ezen állításnak ellen kell mondanom, mivel ezen a' könyökön támadt daganat nem más, mint az itt találtató takonyerszénynek vizkóra, és a' térdkalács tömlő vizdaganatának tétethetik ellenébe. — Ekl (***) véleményét sem hagyhatom helyben, ki a' nyirkdaganatokat a' takonyerszények' kitégülésében, és beteges elválasztásában véli állani. — Zembach †) Kluge után, hogy az írők' különböző véleményeit egyeztesse, ezen kétféle daganatot különbözteti meg: 1) a' forró, és idült nyirkdaganatot, mint helyben támadt és kórjeles betegséget; 2) az álnyirkdaganatot, vagy is a' nyirkályogot.

*) Im Archiv für medicinische Erfahrung von HORN, NASSE, und HENKE, Bd. I. 1817. 377. lap.

**) Az id. h. Bd. II. 197. lap. kk.

***) Bericht über die Ergebnisse in dem chirurg. Klinikum zu Landshut. Landshut; 1824. 4.

†) Ueber die Lymphgeschwulst; in RUST's Magazin. Bd. XXVII. 1. lap.

16. §.

A *fekélyedés* (exulceratio) a' genyedéstől az által különbözik, hogy a' részek' valóságos romlásával, és vékony, csipős, rosz szagú különféle színű genyes nedvnek elválasztásával jár. A' fekélyedés vagy közvetlen a' gyuladásból, vagy az előre járt kelevényből származik; okai: majd helybeli ártalmak p. o. czélszertelen orvoslása a' fölnyitott kelevénynek, majd közönséges betegségek, p. o. görvély, bujascnyv, súly, 'stb.

17. §.

A *keményedés* (induratio) az által támad, hogy a' gyuladás alatt a' sejtiszövetbe kilépett nedvek meggyűlkeeznek, megsűrűdnek, és a' sejt falait egymással összevörasztják. Ezen forrasztó gyurmában az edények szerete terjedvén, azt életműves állapotra emelik, és csak ugyan ezen edényektől függ a' daganat' táplálódása is. Az edények számosan lévén, vagy szemlátomást kiterjesztetvén, általok a' rész' tériméje igen megnő, és folyvást hegedékeny nyirk tétetik le, vagy pedig zsirnemű, vagy épen csontgyurma termődik. Ha a' sejtek' falai, a' nélkül hogy további letétel történék, egymás közt összevönnek, akkor a' megkeményedett rész ollykor az egészbelinél kisebb lesz. A' keményedett résznek keménysege a' sejtiszövetbe kiöntődött nyirknak mennyiségéhez, a' résznek alkatásához, az előre járt gyuladásnak lefolytáshoz, és a' keményedés' tartásához képest igen különböző. Átalában a' daganaton a' bőr nincs megváltozva, edényei azonban viszdagosak lehetnek, vagy maga a' bőr a' daganattal magával tökéletesen összevönhet.) Ekként a' gyula-

dásnak következelmei által különbféle elfajulások, a' részek' szabálytalan táplálódásán husanyos és faggyú daganatos elfajulásain stb. alapuló nagyobbodások származhatnak a' különbféle részekben.

18. §.

A' keményedett részben, ha tán valamely szokatlan izgás nem telepedett meg benne, az érzékenység csekély, benne a' vérkeringés csak tökéletlenül látszik történni, honnét a' hévfejlődés is csekélyebb, a' mit gyakran maga a' beteg is érez. — Olykor a' keményedés által épen semmi bajok nem okoztatnak, de sokszor gyulladás-, fekélyedés-, és rákkal végződik *).

A' gyulladás minden életműben végződhetik keményedéssel, leginkább még is ott, hol a' gyulladás tartós, és alattomos, csekély erejű életműveket lép meg, mirigyeket, vagy ollyakat, mellyek számos edényekkel bírnak, tömött sejtiszövettel fedeztetnek, leginkább epesáros, bíval hajjal élő, a' vagy görvélyes, és más koresvegyüléssel küzdő embereknél.

*) K. WENZEL, über die Induration und das Geschwür in indurirten Theilen. Mainz, 1815. 8.

19. §.

A' gyulladásnak helybeli halálba való átmentét *fenének* nevezzük, melly által a' fenés részben a' közönséges természeti törvények, leginkább a' rész' vegyületét érdeklők, a' magok tisztaságában állanak be. *Üszök* (gangraena) neve alatt a' részek' azon állapotja értetik, mellyben még az életerők egészen el nem oltódván, (*meleg fene*) a' részek még szabályos munkásságokra visszavezethetnek, (ekkor a' gyulladásnak még bizonyos foka van jelen); *fene* (*hideg fene* sphacelus), pedig azon állapot, midőn a' rész tökéletesen elhalt.

20. §.

A' fenének mivolta az edény- és idegmunkásságnak kialvásában áll, melly által helybeli halál okoztatik. Tartani lehet ezen kimeneteltől a' szokatlanul nagy, és sebesen fejlődő, nevezetes közönséges körjelekkel járó gyulladásoknál, fiatal, erős egymiknél, és erős veszedelmes erőszakok után, a' gyöngeség' közönséges jeleivel fölruházott személyeknél, úgy ha a' gyuladt résznek vörössége kékes, vagy szennyes-sárgára változik, és csekély fájdalom mellett hagymázos láz van jelen. — Ha a' fájdalom sebesen magas fokra hág, ha a' gyulladás' daganata

kemény, száraz, és igen feszül, a' melegség szenvedhetetlen, a' bőr komor vörös, vagy barna vörös, a' láz tömérdek, és ha olly tünetmények nem állanak be, melyek a' gyuladásnak genyedésbe való átmentét jelentenék; akkor nem sokára az életerő' kezdődő kimerülése köszönt be. A' nagy fájdalom tompa, nyomó, feszítővé lesz, a' vérkeringés megvan ugyan még, de a' visszafolyás lassanként lomhul, azért is a' vörösség mélyebb lesz, és mind inkább elterjed; a' melegség kisbedik, az eddig kemény és feszült daganat meglágyul, tészta-ssá, vízkórossá lesz, a' bőr hólyagokba emelkedik, mellyek sötét barnás nedvet tartanak. Ezen állapotban a' rész még minden érzékenységet és hevét el nem veszítette, azért is az életerő' még felocsódhatik, magához jöhet, és az egészség ismét vizsátérhet. — Az érverés kicsiny, sebessé válik, tellyességét, keménységét elveszti; a' beteg elgyalázódik, nyughatatlankodik, rajta bágyadt tekintetet, hideg izzadást, száraz szennyes nyelvet, olthatatlan szomjat, ollykor égő heves bőrt, arcz-összeesést lehet észrevenni, a' hügy zavaros. — Ha az élő tehetség egészen kimerülvén, fene áll be, akkor a' fájdalom egészen megszűnik, a' rész' színe kék, hamuszín, vagy épen fekete lesz; a' csont fénylő fehér szennyes sárgás, vagy szinte fekete foltos színt ölt magára. A' még most bőr-fedte, de már a' fenétől rontott részen légkóros daganatok származnak; a' rész egészen hideg, és az erő' kimerültének közönséges tünetenyei magasabb fokban jelennek meg; a' fene vagy mind inkább tovább terjed, és a' halál erő'kimerülésből jelenik meg; — vagy pedig a' fenés rész' határán piros vörösség, genyedés, és a' folszívó edények' munkássága által egy mind inkább mélybedő rés támad, melly által a' fenés rész lemállik.

21. §.

A' fenés rész' elromlása tulajdon, a' rothadó testekből kifejlődő szagtól különböző kigőzőléssel jár, minek oka azon magasabb hőmérsékletben látszik lenni, mellynek a' fenés rész ki vagyon téve. — Ezen résznek megromlása azonban különbözőleg történik: 1) a' fenés rész összeveszsgorodik, a' fölbőr nem hámlik le, a' bűdös kigőzőlések csekélyek, a' fájdalom ollykor rettentők (*száraz fene*), 2.) a' tályogos-rész téríméje szemlátomást nagyobbodik, a' fölbőr hólyagokba emelkedik, mellyek fölfakadván, bűdös, eves nedvöket bőven öntik (*nedves fene*), 3.) minden életműves részek alkotásuk' minden különbsége nélkül enyves, szürke fehér, vagy fekélyes gyurmává változnak (*kórházi fene*).

22. §.

A' fene mind azon ártalmak által előhozathatik, mellyek a' gyuladásnak nagyobb fokát, a' vérkeringésnek akadályát, gyöngeséget, az idegmunkásságnak elnyomását, és az ez által előhozott egyes rész' életének kimerítését okozzák, a' millyenek: a' gyuladásnak igen izgató orvoslása, a' vérforgásnak erős lekötés, öszvehurkolás, állandó nyomás, vagy tágulni nem tudó bőnye által való megakadályozása; a' melegség és hidegségnek nagyobb foka, a' gyuladásnak gonoszféle természete, midőn a' körjelek csalárd enyhe voltak alatt szépen beköszönt a' fene, minnek oka többnyire ösmeretlen, de olykor az altest' ártalmas anyagaiban találtatik, — továbbad a' gyöngeségnek nagy foka, a' nedveknek megromlása, súly 'stb., gonoszféle rothasztó lázak, az öreg kor, erős zúzatások, és rázódások, mellyeknél a' rész fölakadt nedvekkel eltelve van, az edények' lekötése, csontosodása, (midőn a' fene gyuladás nélkül is származhatik) némelly nedvek, mellyek mint erőmlenyek edényeiket oda hagyják, mint a' húgy, az epe, a' bélsár; — a' rosz, 's megromlott lég, és a' ragályos behatások.

23. §.

Az igen levert élötehetségű öregek' lábán (ritkábban kezein) támadni szokott fenét, vagy is az *öregek' fenéjét* a' fenének különös faja gyanánt szükség tekintenünk. — Ezen név alatt azonban, olly állapotok is állítottak öszve, mellyeket legalább eredetökre nézve meg kell különböztetni.

24. §.

Olly személyeknél, kik minden tekintetben rendetlenül éltek, életeréjüket nagy mértékben tékozlották, sok hüajjal éltek, és rendetlen járásu köszvényben, főkép lábköszvényben szenvedtek, — valamelly külső sérelem után, nevezetesen nagyobb hidegnek behatása után, a' lábujak' nyomása, sértése által, a' körmöknek le-, vagy a' tyukszemeknek kimetszésekor, komor vörösségű nagy fájdalommal járó orbánczos gyuladás támad. Ezen vörösség többé, kevesbé elterjed, egy vagy több lábujon is feketés hólyag emelkedik, a' fölbőr lehámlik, és a' lemeztelenedett bőr mély, 's komor vörösséget mutat. — A' gyuladás közönségesen csak halkkal terjed tovább, lassanként az egész ujat ellepi, sőt egymásután többre is elterjed, a' haladó gyuladáshoz közel eső rész közönségesen földagad, és feltürlük (excoriatur), olykor a' gyuladás meg-

állapodik, a' mennyiben a' lábujak munként kiszáradván leesnek. — A' fene löbnyire a' lábizületen túl halad, és tovább terjedése közben, a' halál erőkimérés által következik be; hanem a' fene akárhol is megállapodhatik, és a' természet a' fenés részek' leállását eszközölheti. A' fájdalmak többnyire hevesek, hozzájuk korán láz szegődik.

25. §.

Ezen fenénél a' csüggedt edény- és idegtehetséget a' baj' tulajdon oka gyanánt tekinthetjük, melly a' vérkeringés' központjától légtávolabb eső részekben a' főlebb említett ártalmak' behatása által csak hamar fenével és kiszáradással végződő gyuladás alatt kap lábra. — Ezen fene igen hasonlít a' fagyás által okozott fenéhez.

26. §.

A' másik alakja ezen fenének minden előjárt helybeli ártalom nélkül származik; de ezt is némelly hosszabb vagy rövidebb ideig tartó tünetények előzik meg, a' millyek: a' leverettség, egykedvűség, nyughatatlan álom, bágyadság, kevés vörös vizellet, lélegzésbeli nehézségek, szívdobogás, gyomortáji fájdalmak, apró, gyenge, rendetlen, ki-kihagyó érverés, borzadozás, vagy állandó belső hidegség. — Azon részekben, mellyekben később a' fenés kiszáradás áll be, különböző heveségű fájdalmak mutatkoznak, mellyek némellykor végtagokbeli göresökkel járnak; — ezek hetek, sőt hónapokkal előzik meg a' bajt, olykor pedig, midőn már hónapokig megszüntek volna, következik be a' helybeli pusztulás. — Avagy a' betegek hideget éreznek végtagjaikban, kéz- és lábujaik majd nagyobb, majd kisebb időszakokban zsibbadoznak, a' külső ösztönök iránt érzékenytelenek, s' mozgékonytalanok. — A' beteg végre minden külső ártalom nélkül fekete, barna, vagy barnás (Balling szerint soha komor vörös) színt vesz észre kéz- vagy lábujain, minden feszülő daganat nélkül. — A' rész elszárad, a' fölbőr rendszerint lehámlik, a' rész egészen megfeketedik, elhal. — A' bajnak haladása különböző; nem ritkán csak egy uj, vagy egy ujjperc vesz el, avagy valamennyi ujjakat ellepi a' baj, a' lábizületnél korlátlődik, vagy egész a' térdig halad. A' leállásnak folyamata épen olyan, mint a' közönséges fenénél, s' vörös korlátvonallal, és csekély gennyedéssel jár. — A' leállás különböző helyeken egyszerre is föllephet. — A' gyermekeknél ugyan ezen tünetények mutatkoznak, a' végtag megszederjesedik, mérséklete leszáll, és egészen aszályos tekintetű lesz. — Balling

egy esetben fekete sárga színt, és száraz bőrt tapasztalt. — Ollykor ezen baj csak kisebb fokban jelenik meg, midőn is a végtag eleintén szederjes, és vizenyes lesz.

27. §.

A' fenének vagy mumféle kiszáradásnak ezen alakja mindenkor az edény - és idegrendszer' környékes részén beálló erőürülésnek következelme; melly föltétel leginkább a' vén elaggott, búbajjal, élelemgonddal élő emberekben taláztatik többnyire; — a' baj férfiaknál gyakrabban előkerül, mint asszonyoknál, úgy ollyaknál, kik rendetlen életök által magokat idő előtt kimerítették, olyaknál kik köszvényben szenvednek, kiknél talán az ezen fenével tapasztalt ütereknek megesontosodása viszonyban látszatik lenni; — de ezen betegség mind ezek mellett is minden korban előjöhet, ha a' főlebbi föltételek jelen vannak. Azon gyermekeknél, kik kék, hideg, aszályos végtagokkal jövéen a' világra, nálok a' vérkeringés rendetlenül megyen, ezen baj gyakrabban tapasztaltatik. — (Balling *) szerint a' véredények' elzáródása állandó tüneménynek mondatik; a' szivben pedig és függérben életműves elfajulások soha sem hibáznak.

*) *A' gangraena senilisről* l. Journal v. *Graefe u. Walther*. B. XIV. 42. l. — Alkalmam volt egy 40 esztendős férfinál a' száraz fenét szemmel tartani, melly egész az alszár' közepeig haladott, itten megállapodván, a' romlott rész lemállott. A' bajt a' sziv' életműves betegségének bizonyos tüneményei előzték meg.

28. §.

Állandó nyomás vagy fekvés által okozott fene (fekvélyes fene, *gangraena ex decubitu*) annál könnyebben származik, mennél gyöngébb a' beteg, mennél kevesbé tiszta, és egyenlő az ág. Azon helyeken, hol a' fekvés többnyire történik, u. m. a' kereszt, és farsikcsontou, a' nagy tomporon, a' lapesontokon, a' könyökeken, sarkakon 'stb. korlátolt vörösséget láthatni, melly többé vagy kevesbé fájdalmas, a' bőr fölfekélyítő fölszívás által megvesztegetődik, rajta fenevar készül, melly köröskörül genyedés által mállik le. — A' nyomás tovább is tartván; s a' közönséges gyöngeség nagy lévén, p. o. a' hagymázos lázban, a' fenés romlás igen elterjed, és sok esetben a' halál ez által vagy siettetik, vagy okoztatik is.

29. §.

Különös említést érdemel még azon fene is, melly bizonyos tartományokban, nedves esztendőkben a' rozsszal

böven vegyült anyarozs által okoztatik. Ezen fene t. i. az alsó végtagokon kelleme'len viszketéssel, nagy égéssel, vagy szürő fájdalommal, olykor vörösség és daganattal szármozik, mellyre a' tagok hideg, érzéketlen, és feketék lesznek, és munként zsugorodnak öszve. Ritkább esetben ezen betegség a' felső végtagokon is tapasztaltatik. Ezen baj lefolyása alatt gyakorta közönséges kórjelek is szármoznak, u. m. láz, félrebeszéd 's a' t. Gyakran azonban szük korlátok közé szoritatván a' fene, magátul leesik, de olykor egész a' csipizülésig terjed.

30. §.

A' fene ragályos behatás következésében támadván, a' ragály vagy olly gyuladást hoz elő eleintén, melly fenével végződik, (*gonoszféle genyedék, pustula maligna*) avagy seb — vagy fekély fölülettel jó érületbe, általa ennek fenés megromlása okoztatik (*korházi üszög, gangraena nosocomialis.*)

31. §.

A gonoszféle genyedék mindenkor helybeli fertőzésnek következet. (Azon helyen, hol a' ragály a' testtel érületbe jött, rövid idő múlva csipkedés, és a' bőrön csak alig érezhető emelkedésű veres pont tapasztaltatik, a' föl-bőr fekete hólyagsába emelkedik, melly csak hamar fenevarrá változik, és fehéres vagy violaszínű széllel, és vizkóros daganattal szegetik körül, sebesen terjedvén el minden irány szerint. A' genyedékben mindjárt kezdetben kemény belet tapasztalhatni; melly ki-és befelé is nő, vagy csak laposan terjed el. — A' nagy daganat ellenére is a' beteg fájdalomról nem panaszkodik, mint inkább feszüléslről. — Előbb utóbb láz, a' gyomortájon fájdalmak, undorodás, okádás, erős félre-beszéd, ájulások s. a' t. járnak hozzá. Az érverés kicsiny, rendetlen, és a' betegség magára hagyva halálba végződik, melly sok gonoszféle esetben igen korán megesik. — A' fenevarak csak ritkán válnak le, és hogy az orvoslás csupán a' természet ereje által vitethetnék végbe, valamint hogy ezen baj lefolyása alatt az említett közönséges kórjelek kimaradnának, az is ritkán tapasztaltatik. — Hogyha egyszerre több genyedékek fejlődnek ki, főkép a' nyakon és arczon, akkor a' betegség veszedelmesebb. A' daganat ezen esetben nem ritkán olly nagyra nő, hogy általa a' fuladásnak tüeményei, és az agyban vértorlódások okoztatnak. Az asszonyoknál hatalmasabb előlépéseket tesz ezen betegség, mint a' férfiaknál. Kezdetekor ezen bajt meg lehet gátolni, a' vesze-

delem a' kór lefolyása alatt szüntelen nő. — Ezen baj a' pokolvartól különbözik.)

(A' ragály azon állatoknál fejlődik ki, mellyek a' léptályog, és vérdögben szenvednek. Ezek azt még életökben közölhetik, vagy pedig gyapjok, bőrök, 's a' t. részeik földolgozásakor történik a' fertezés, honnan a' húrosoknál, tabakoknál, vargáknál támad ezen betegség leginkább meztelen tagjaikon. — A' vizenyős tartományokban, nedves ősszel leginkább támad ezen baj. A' ragály fertező természetét sok ideig megtarthatja, és a' fertőzésre nem szükség mindég a' közvetlen érintet. — Az említett állatok húsának édelme olykor igen veszedelmes, máskor épen semmi bajokat nem okoz. — Ezen betegséget egyik ember a' másiktól alig ha meg kaphatja, mit legalább eddig tapasztalni nem lehetett; és az is kétes még, vajon ezen ragály fölvétele által a' bőrön támadandó genyedekek nélkül közönséges tünetmények származhatnak-e a' testben?

A' lovak' takonyragályának fölvétele után is hasonló tünetmények tapasztaltak.

HUFELAND's, Journ. Bd. 54. St. 3. 57. lap. —

RUST's Magazin, Bd. XI. Heft. 5. 480. lap. — Bd. XIV. Heft. 3. 487. lap. — Bd. XVII. Heft. 1. 161. lap.

32. §.

A' *kórházi üszög* az életműves részeknek tulajdon föloldódzásában áll, melly többféle alakok alatt külözközik. A' seb, vagy fekélyes rész fájni kezd, szélei meggyuladnak, a' genyedés kevesbedik, savós tulajdonságu lesz. Nehány napok múlva a' seb némelly pontjain, vagy egész kiterjedésén fehéres, vékony, felibe átlátszó, a' seb fölületével eléggé öszvefüggő hártva látszik, melly tömötségére, és terjedésére nézve öregbedik, és az egész sebet szürkés fehér tekintetűvé teszi. Ezen gyurmát a' sebről le nem lehet törölni, és ha talán valaki ezt akarná, a' sebbel erősen öszvefüggő hártvának csak egy részét mozdíthatná földre. — A' seb minden irány felé nagyobbodik, szélei mind inkább fájdalmasabbakká lesznek, megvizenyessednek, és a' vizeny messzire elterjed. — Olykor a' kórházi üszök szinte a' genyedő lapnak fájdalmával kezdődik, de rajta többé kevesbé mély kiváju-lások tapasztaltatnak, mellyeknek homalyos szélei vörösek, és sárgás fehér tapadós genyvel fedeztetnek. Ezen fekélyes helyek nagyobbodnak, együve folynak, véres eves nedv választódik el, és maga a' fekély föllete is minden irány felé terjedez. — Közönségesen gyuladt nyirkevények csikjai nyúlnak a' szomszéd mirigyekhez.

A' fenés romlás olykor csak a' sejtszövetre határoztatik, nehezebb esetben azonban az izmok és minden más részek különbség nélkül pusztúlnak. Gyakran az átlikasztott edényekből vérzés támad. A' csontok olykor sok ideig ellenállanak, de végre ezek is megromlanak.

Ezen helybeli tünetekhez majd mások is járulnak, u. m. étvágytalanság, a' gyomortáj fájdalma, undorodás, szorulás, álmatlanság, sebes de gyöngé inkább mint tellyes érverés, tüzes bőr, nagy szorunkodás, nyughatatlanság. A' betegség nagyobb fokán az idegláz minden tünetnévei előkerülnek. — Ezen közönséges tünetnéyek nem ritkán megelőzik a' helybelieket. — A' betegség nehezsége és lefolyása, valamint tartása is különböző egymikben igen különbözők. Ha a' baj sok ideig tart, vagy többször visszatér, akkor végre aszláz, és erővesztegető hasmenések jelennek meg.

Olykor a' kórházi üszök kis gyuladt virág, vagy hólyagcsaként jelenik meg, a' nélkül hogy azon rész az előtt megsértetett volna. * A' fekélyek és sebek súlyos szöveményétől a' kórházi üszök igen különbözik.

*) TUOMSON az id. h. Bd. II. 168. lap.

33. §.

∟ A' kórházi üszöknek *tulajdona* sebes terjedésben, és az életműves részek minden maradék nélkül való fölolvadásában áll, ha csak az egyes esetekben azon szürkés fehér gyurmát maradék gyanánt nem tekintjük. — A' kórházi üszök nem más, mint a' sebek, vagy fekély fölületnek a' fekélyedés, és elhalás közt álló nagyobbodása.

34. §.

∟ A' kórházi üszöknek *oka* tulajdon ragály behatásában áll, melly sebekre, és fekélyes részekre, vagy az egész testre munkálkodik. — A' ragály leginkább kórházakban fejlődik ki, hol a' lég romlott, a' betegek számosak, a' sebrongvok tisztátalanok, általában egészségtelen helyeken. börtönökben, 's a' t. Azt nem tudjuk, hogy a' ragály meddig tarthatja meg fertező erejét. — Hihetőleg a' lég állapotjának, az időnek, égalynak befolyásoknak kell lenni a' kórházi üszök természetére. — Az ösztönfogékonyság a' ragály iránt egyszeri behatása által nem hogy tompúlna, sőt inkább nő. — A' ragályos anyagnak érintete a' sebbel, vagy a' sebekötésnél ejtett vigyázatlanság következése, midőn az a' ragállal terhelt légben sok ideig történik, vagy olly fertezett sebrongvok által esik meg, mellyekben ragály tartózkodik. A' fertezésnek minden egymiben, a' seb és fekély mindenféle nemcinél lehet helye,

a' betvegyes fekélyeket azonban a' ragály ritkábban keresi meg, valamint ellenben az epés mérsékmény, kedvély indulatok, nagyero'ttlenség, idegláz a' fertezést elősegítik. — Maga a' betegség természete is változhatik, a' beteg természete, s az idő mineműsége szerint, úgy hogy gyulasztó bélyeget is ölthet magára, midőn a' seb vörös gyűrővel környeltetik, a' fájdalom nagy, és kopogó, az érverés erős, és feszult, és a' beálló vérzések enyhítők. — A' kórházi üszök mindenkor veszedelmes szöveménye a' sebeknek és fekélyeknek, sőt némelly kedvetlen környülmények a' veszedelmet növelhetik; p. o. ha betegeinknek jobb leget, és ápolást nem szerezhethünk, s a' t. Magára hagyva a' kórházi üszök többnyire halálos, sőt a' művészség is, ha a' baj nagyobbra talált nőni, csak nehezen tehet valamit.

35. §.

A' gyuladásnak általánosán előadott tünetényeit, és kimeneteleit végezvén, annak *különbfeleségére* jövünk.

A' gyuladás mivolta ugyan mindenkor az életfolyamat rendetlen fölemelkedésében áll, de sokféle környülmények megváltoztathatják a' gyuladás tünetényeit, és lefolyását, melly változások a' gyuladásnak zavarai, és módosításai gyanánt vétethetnek; még pedig annál inkább, mennél kevesbé felelnek meg az emelkedett életfolyamat fogatának. — Különbözhetik pedig a' gyuladás 1.) tünetényei, és lefolyására; 2.) okaira; 3.) az általa meglepett rész alkatására nézve.

36. §.

Ha a' gyuladás tünetényeinek nevezetesebb súlyával lép föl, és sebesen foly le, akkor *forró, idült* ellenben, midőn tünetényeinek sulya csekély, lefolyása nyakas, melly állapot majd mint *eredeti*, majd mint az életművezet viszonyain alapodván, mint *következő* lép föl — *Bélyegére* nézve továbbad fölosztatik a' gyuladás: *tisztára izgékonyra, tompára, gonoszfelére, és alattomosra*. — A' *tiszta gyuladásnál* a' tünetények mind öszveillő fokban vannak jelen, a' gyuladás többnyire sebesen ugyan, de szerencsésen foly le, és csak nem kizárólag erős embereknek tulajdona, kik egyebként is egéségesek, és ha nem oszlódással is, legalább genvedéssel végződik. — A' gyuladásnak *izgékony* és *tompa* bélyege a' beteg alkotmányának és a' gyuladás időszakának módosítását teszik. Az *izgékony gyuladásnál* (inflamm. erethistica) nem minden tünetények azon nehezsé-

güek, mint a' tiszta gyuladásnál, hanem az érzékenység fokép nevezetes, melly gyuladást azért is érzékeny alkotmányu embereknél lehet leginkább tapasztalni. — A' *tompa* gyuladás igen lassú lefolyású, kórjelei a' hajerekben lévő nedvkeringés helybeli akadályátul látszanak inkább függeni, mint az emelkedett életfolyamattól, nála a' mivelő torlódásnak minden jelei hibáznak, a' gyuladt rész nem világos vörös, hanem homályos barnás színü. Leginkább petyhüdt, elerőtlenedett senyves embereknél származik; és czélviszás orvoslással a' tiszta gyuladás is vehet tompa bélyeget magára. — A' *gonoszféle* gyuladás (inflammatio maligna, gangraenosa) vagy semmi, vagy csak tompa fájdalommal, komor vörösséggel jár, okai sokszor nyilvánok, mint az életrontó (deleterium) vagy ragályos anyagok behatása, olykor ösmeretlenek; az ideg- és rothasztó lázakban szokott támadni, és fenével szeret végződni. — *Alattomos* vagy *rejtett* gyuladásoknak (Inflammat. occultae, vel clandestinae) olyakat nevezünk, mellyeknek tünetényei kevéssé, vagy épen nem világosak.

37. §.

Különböző *okaikra* nézve a' gyuladások *helyben-támadtakra* (idiopathicus), *kórjelesekre* (symptomaticus), *különtermészetűekre* (specificus), és *rokonszenvesekre* (sympathicus) válnak. — A' *helybentámadt* gyuladások, külső sérelmeknek következtetici, és mint helybeli bajok úgy állanak meg, hevességök a' beható ártalom foka, és a' beteg alkotmányához rendelkezik. — A' *kórjeles* gyuladások legalább azon meghatározott alakok, mellyek alatt föllépnek, belső betegségi okokból származnak, és a' közönséges betegség árnyékai gyanánt vétethetnek, melly hogy ha különtermészetü p. o. bujasenyv 's a' t. akkor a' gyuladás egyszersmind különtermészetűnek is mondatik. — A' *rokonszenves* gyuladások az egyetérzésbeli viszonyaránynak következtetelmei; azért is egy rész baja sokszor más részekkel közöltetik. — A' *rokonszenves* gyuladással szorosabb öszvekötetésben áll a' *kóratteteles* gyuladás (metastaticus), melly áttétel által egyik életműből a' másikba szál.

A' *kórjeles* gyuladások vagy közönséges betegségnek eredeti tünetényei, vagy pedig valamely eredeti helybentámadt gyuladásra valamely közönséges betegség által bizonyos bélyeg üttetik.

38. §.

A' gyuladás akárhol támadjon is, tulajdon *fészke* mégis mindenkor a' *hajerek rendszerében* van. Tünetényei azonban a' megleggett rész alkotása szerint változnak.

A' bőrnek nem épen nehéz gyuladása többnyire a' bőr lehámlása mellett oszlódással végződik, de gyakran vizes daganat vet neki véget. — A' bőr jobban meg lévén gyuladva, a' fölbőr alá bizonyos nedv ömlik ki, melly által hólyagok, és genyedékek szármoznak. — Ha a' gyuladás, a' nélkül hogy nehéz volna, sok ideig tart, akkor a' fölbőr elromlik, és az eken megmeztelenült érzeczeből kiizzadó nedv varrá változik. — Ha pedig a' gyuladás a' bőr alatt fekvő sejtszövetig terjed, akkor többnyire nagy, és genyedéssel végződik.

A' sejtszövet gyuladása többnyire szembetűnő, háttérzetlen terjedelmű vörösséggel, kemény, érmézes daganattal, nagy feszüléssel, és bizonyos kopogó fájdalommal jár, csak kisebb fokban lévén, oszlódik el, szokott kimenetele genyedés, de gyakran fenés pusztulás is.

A' mirigyek gyuladását nem igen nehéz, inkább tompa fájdalom, nem nagy hőség, látszatosan kemény's korlátolt, a' környekre is elterjedő daganat követi: kimenetelei a' sejtszövet gyuladásával egyek, csak hogy a' mirigylob gyakran idült természetet vesz magára, midőn is könnyen keményedéssel végződik.

A' takonyhártyák gyuladásánál a' takonyválasztás kezdetkor elnyomatik, a' közben még öregbedett hévség, és érzékenység, nyomó fájdalom, és nagy vörösség jelentik magokat. Az elválasztás nem sokára elkezdődik, melly által vékony, eléggé csipős nedv választatván el, ez később ragadosabb, tejfel nemű, és enyhe tulajdonságú lesz. Egy életműves rész sem kap olly könnyen beteges hajlandóságot a' gyuladásra mint a' takonyhártyák: mellyek ha idült gyuladásoknak vettetnek alá, akkor szivacsos sejtszövetök föllazul, megdagad, és neki vastagodik, táplálódások olykor úgy elváltozik, hogy belőlök új képeletek, pöfedékes kinövések támadnak. A' gyuladás nagyobb lévén, vagy a' takonyszivár sokáig tartván, gyakran az alatt fekvő részek fekélyedés által romlanak el. A' gyuladt takonyhártyák csak ritkán nőnek össze.

A' savós hártyák gyuladni igen hajlandók, gyuladások igen fájdalmas, sebesen fejlődik, hamar terjed, és oszlódásba, öszvenövésbe, átizzadásba, és fenébe gyakran, fekélyedésbe pedig csak ritkán men által. A' savós hártyák sokszor megvastagodnak, még pedig a' külső fölületükön fekvő sejtszövet, vagy némelly képlödékeny hártyák által, vagy pedig tulajdon állományokban is. A' savós hártyák idült gyuladása leggyakrabban vizkóros bántalom képe alatt szokott föllépni.

A' rostos képeletek gyuladásánál a' fájdalom gyakorta igen nagy, máskor változó, mélyen ülő, nem annyira

nyomás, mint inkább mozgások által öregbedő, a' melegség szembetünő, a' daganat a' szenvedő taghoz közeleső részek különbsége szerint majd keményebb majd lágyabb, a' vörösség csekély, olykor alig tapasztalható, de gyakorta terjedt. Kimenetelei: oszlódás, áttétel, csontgumós hegedmenyek, fene, és fekélyedés, melly csak a' rostokat egymással öszvefoglaló sejtszövetben helyeződik, és melly által a' rostos képeletek réteges lecserepedzése eszközöltetik.

Az üterek hártványainak gyuladása vagy el lévén közönségesen terjedve erős szívdobogással 's érveréssel, 's nagy lázzal jár, vagy csak egy részt foglal el, midőn a' tünetmények többnyire homályosak. Az üterek részintes forró gyuladása többnyire öszvényövésbe mén által; a' korcsvegyületü betegségen alapodott idült pedig megvastagodással, föllazulással, fekélyedéssel, mészféle gyurma letételével végződik, melly által nem ritkán az útdagok támadása kap létre.

A' véretek gyuladása ha részintes, csak a' gyuladás általános körjeleivel külözközik, de ha tovább terjeszkedik, sött a' nagyobb véértörzsökökre veti magát, a'kor nevezetes tünetmények u. m. igen sebes érverés, tetemsúly, nyugtalanság, félrebeszéd. 'stb. jelennek meg. Okai többnyire külső erőszakok; kimenetelei pedig 1.) a' vérhártványainak megvastagodása 2) vérpangások, és vérhegedékek, 3.) a' hegedékeny nyirknak kiizzadása, és éröbölényészet, 4.) érverő-daganat képlődése, 5.) genyedése, és fekélyedése a' verér falainak, mellyhöz pukkadás jár, és 6.) csontosodás.

A' szivó edényekben a' gyuladás vagy külső ártalmakra 'stb. vagy az általok fölszitt beteges anyagok izgatása után következik, és a' szenvedő érnek egész a' legközelebbik mirigyig terjedő fájdalmas vörös daganata által nyilatkoztatja magát. Közönséges kimenetele az oszlódás.

Az idegek vagy inkább hüvelyek gyuladása nem ritka tünetmény. Mivel az idegek keves tápláló edényekkel birnak, azért is a' gyuladás tünetményei, a' melegség, vörösség, daganat, szinte csak csekélyek lehetnek, és hangya-mászás érzésével, tompasággal, gyakrabban erős, szüro, az idegek lefolyása szerint lövellő, magát rohamokként mutató berzéczes elpattanással járó fájdalmakkal kezdődik, mellyekhez lázmozgások, görcsök, és rángások kapcsolkodnak. — A' gyuladás idült, vagy forró lefolyásu lehet. Az elsőt az *ideges ülésábanál*, és más ideges fájdalmaknál, a' másikat pedig a' dermenetnél, a' viziszonynál 'stb. tapasztalhatjuk. Vizsgálat közben az ideghüvelyt vörösödvé és dagadva találjuk az idegvelő olykor olvadt; mint egy fenés, az ideghüvelyben gya-

korta kiizzadások készülnek, az idegek egészen elfajúlnak.

A' csontokban csak lassan fejlődik ki a' gyulladás, a' fájdalom mély, fúró, maró, éjjenként nagyobbodó, a' daganat csekély, és színtelen; olykor hevesebb fájdalom alatt a' daganat szembetűnőbb, és lázmozgások járnak hozzá. Ezen gyulladás csak ritkán oszlódik el, többnyire genyedés, fekélyedésbe, (*csontszu, caries*) daganatba, keményedésbe, különféle elfajulásokba, és a' csont képelet bujálkodásába men által, (u. m. *csonthusanyba (osteosarcoma), csontfaggyanyba (osteosteoma); csonttobolyba (exostosis)*). Olykor pedig fenével (*csontfenével, vagy csontüszökkel*), (*necrosis*) végződik.

39. §.

A' gyulladás *jóslata* igen különböző, és a' gyulladás nehezségétől, bélyegétől, okától, úgy a' beteg alkotmányától, és a' gyuladt rész minémiségétől függ.

40. §.

A' gyulladás *orvoslásának* általánosan azon célja van, hogy azt szerencsésen eloszlassa, kivétetnek azonban némelly bírálatos gyulladások, a' zúzott sebeket követők, és a' kelis.

Az első javallás a' gerjesztő ok elhárításában áll, — értetik, ha ez még jelen van. — Ha a' gyulladás nem nagy, akkor ezen javallás magában is elég. Ha pedig az ok el nem háríthatatik, vagy ha a' gyulladás már jó nagyra nőtt, akkor a' gyógyterv mind azon szereket magában foglalja, mellyeket a' lobellenes utmód alatt értünk. A' nagyobb lázzal járó gyulladásoknál a' hüvesítő közélet, és nyugalom mellett érvágások, a' salétrom, és más lobellenes szerek kívántatnak. — A' gyulladás tünetenyei ezek által valamenyire megtörtvén, utánok a' sejtszövetbe kiöntött nyirk felszívására, és hegedésök meggátlására leginkább az cnyhe sósavas higany jelentetik. — Ha a' gyulladás izgékony bélyeggel jár, és különösen fölemelt érzékenységgel bír (36 §.), akkor a' lobellenes orvoslást előre bocsátván, ezt mákonnyal, a' mákonnyt más illó lobellenes szerekkel, higannyal, vagy belénddel, kék sárvával, vagy borostyán-megyvizzel, s több effélékkel párosítván, iparkodunk kisebbíteni. Csorvás tisztátalanságok jelenlétekkor hánytató és hashajtó szerekkel először ezeket törekedünk felre mozdítani. — A' gonoszféle gyulladásoknál az orvoslást a' bajt követő láz minémiségéhez szabjuk, a' lobellenes orvoslást pedig csak csinján alkal-

mazzuk. — A' gyuladásnak különtermészetű bélyege lévén, 's valamely korcsvegyülésbeli bajon épülvén, először a' gyuladás fokához alkalmazva lobellenes szereket nyújtunk, aztán pedig a' korcsvegyülés ellen munkálódunk, hol még is a' lobellenes orvoslás szoros korlátok közé kell hogy ejtessék.

41. §.

A' milly különböző a' gyuladás közönséges orvoslása, olly változó a' helybeli is. — A' helybeli gyógyszerek ezek: *véresesztés, a' hideg, nedves, vagy száraz meleg, kenőcsök, és tapaszok, öszvehúzó, fájdalom enyhítő, és elvezető szerek.*

42. §.

A' *helybeli vérbocsátások* annál inkább szükségesekek, mennél tisztább és erősebb a' gyuladás, mennél nagyobb a' vörösség, és daganat. Minden helybeli véresesztés izgatással jár valamennyire, melly ismét nagyobb vérodátulást okozhat, mi' a' bővériüeknél annál könnyebben megtörténhetik; azért is többnyire a' helybeli véresesztéseknek a' közönségest eleikbe kell botcsátani. A' helybeliek pedig *nadályok, karczozás, és véres köpölyök* által történnek. A' *nadályok* leggyakrabban alkalmaztatnak, a' *karczozás* pedig csak azon esetekre szoritatik, hol *nadályokat* nem lehet alkalmasan rakni, p. o. a' szájban, a' nyelvre, a' nyakon, a' köthártyán. A' *véres köpölyök* leginkább az alattomos, és mélyen fekvő gyuladások ellen célirányosak, mivel a' vér lecsapolásán kívül még a' fölületre ellenizgatólag is foganatosan munkálkodnak.

43. §.

A' *hidegnek* alkalmazása hideg vízbe mártott rongynak borogatásával történik, mellyek tehát hideg vízbe, vagy eczetes vízbe, avagy némelly sók, úgy eczetsavas olomnak, a' vagy kénsavas horganynak vízbeni olvadékaiba mártatnak. — A' jégnek és hónak fölrakása csak a' helybentámadt gyuladások kezdetekor tanácsos, midőn még a' daganat nem nagy. Az említett szereknek mindig egyenlő hidegségűeknek kell lenniök. Foganatosak még ezek azon gyuladásokban is, mellyek erős roncsolások, szakajtások, 's több effélék által okoztatnak, hol az edények gyöngesége van jelen, midőn is munkálódásokat hozzájuk adott léles szerekkel, p. o. égett borral, Theden lövizével 'stb. lehet öregbiteni.

41. §.

A' *nedves meleg* szerek vagy mint borongatások, vagy pedig mint pépegyvelegek alkalmaztatnak, mellyek nyákos, lisztes állományokból, lenmagból, zsemlyéből, zablisztból, korpából, zilizlevelekből, lágyító fűszerekből 'stb vízzel vagy tejjel lőzve készítettven, beléjek rongyok mártatnak, vagy ruhadarabokba takargatván olly kép alkalmaztatnak, hogy a' gyuladt részt egészen betakarják. A' pépegyvelegek azért jobbak a' borongatásoknál, mivel tovább megtartván a' meleget, ritkábban szükség újítatniok. A' borongatásokat tehát csak azon esetekben alkalmazzuk, hol a' részek érzékenysége olly nagy, hogy a' pépegyveleg terhét nem tűrheti a' beteg. Ezek is, mint amazok szükség, hogy a' gyuladt részt betakarják, sött ezentúl is haladjanak, midőn is, hogy melegségök tovább tartson, száraz ruhával, vagy flanállal borítatnak be. Ezen szerek leginkább a' nagy daganatu, és fájdalmas feszülésű gyuladásoknál czélszeresek, mivel gindarító, petyhesztő tulajdonságok által a' sejtszövet nagy feszülését enyhítik. Ha a' feszülés kisebbedik, a' pépegyveleget ólomvízzel lehet keverni. — Némelly gyuladások, u. m. a' köszvényes, és orbánczosak a' nedves szerek alkalmazását rendszerint nem szenvedik, hanem *száraz meleget* kívánnak. — Hol a' fájdalom igen nagyok, ott a' pépegyvelegekhez bódár szereket u. m. a' beléndnek, szeplőnyének lűvét szükség keverni. A' nedves meleg szerek éléséhez közönségesen lágyító kenőcsök, p. o. a' szürke higanyírnak békenését tudjuk, hogy effélék által a' folszívás öregbedvén, az oszlódás annál könnyebben véghöz menjen.

45. §.

A' *tompa* gyuladással, birjon ez ezen bélyeggel mindjárt kezdetekor, vagy további lefolyása közben öltse magára ezen természetet, hol leginkább szenvedő kitágulást, az edényeknek nedvel való eltelésöket, és csekély visszahatást kell foltennünk, gyakran először helybeli vér' eresztések által a' nedvek lecsapolása, aztán pedig izgató szerek által a' csüggedt élő tehetséget emelni szükség: e' félék a' hidegnek pillanati alkalmazása, jó illatú füveknek vizes, vagy boros forrázataival tett borongatások, ólom-, vagy lőviznek meleg fölrakogatása, a' szálló- és szürke higanyir káforral vegyített kenőcsnek bedörgölése, izgató tapaszok, az amóna-tapasznak föltétele, mellyek leginkább éjjel alkalmaztatnak, mivel a' borongatások ekkor könnyen meghidegesznek. — Ezen helybeli gyógy-

bánáshoz a' környülményekhez szabva közönséges gyógy-szerek is szükségesek.

Az élesztő, és izgató szerek helybeli és közönséges alkalmazása némelly eseteiben a' gyuladásnak nem ellenkezik a' főlebb említett gyuladás természetével, és nem kényszerít az úgy nevezett *erőcsüggedési* (asthenicus) gyuladások fölvételére bennünket. — Gyöngeségen alapodott gyuladások ugyan nincsenek; de a' gyuladással megállhatnak ám olly beteges állapotok, vagy a' gyuladás által okozott élötehetség elcsüggedése miatt elő is hozhatnak azok, mellyeknek elhárítása által egyedül lehetséges a' gyuladás orvoslása.

46. §.

Az *elvezető vagy elszölgáltató* gyógyszerek a' testünkben lakozó viszonymunkásságon alapodnak, a' mennyiben a' jelenlévő izgatást egy más erősebb által enyhíteni, vagy eltávoztatni lehet. — Ide tartoznak a' *hólyagtapaszkok*, a' *genyszalag*, a' *genykutacsok*, és *izgató kenőcsök bedörögölése*. Átálánosan csak akkor alkalmaztathatnak, midőn a' gyuladás nehezsége az előre járt orvoslás által már enyhítetett, és leginkább az idült gyuladásoknál fogatosak.

Mennyiben kelljen a' gyuladásnak ezen közönséges gyógybánását a' meglepett képelet különbsége szerint változtatni, az ez után még több helyeken ki fog tündökölni.

47. §.

A' gyuladásnak vizsálépni nagy hajlandósága lévén, mindent mi a' gyuladás illő kifejlődését hátráltathatná, 's így visszalépését előmozdithatna, a' gyuladt résztől el kell távoztatni; ezt azon kívül fölmelegített flanállal; a' lég'érése ellen ápolni, egyszersmind belől a' bőrre mivelő szereket szükség nyújtani. — Ha már a' gyuladás a' külső fölületről eltűnt, akkor azt repczetésztával, hólyaghuzókkal, égető szerekkel szükség vissza csalogatni; közönségesen pedig a' gyuladás nehezsége és bélyege szerint bánunk a' beteggel.

48. §.

Ha a' gyuladás *átizzadással* végződött, a' kor, ha még gyulasztó tunemények vannak jelen, lobellenes középsők, főkép a' *tisztított borkő* 'stb. adatnak; ha pedig az *átizzadás* a' szívó edények gyöngeségével, és munkátlanságával jár, izgató, 's vizelltető szerek, u. m. a' higany, a' tengeri csilla, a' gyűszőfű, a' szenega, 's több effélék kívántatnak. — Ha a' nyirk kiöntődése olly nagy, hogy általa nevezetes belrészek tisztjei gátoltatnak, vagy az említett gyógybánás által el nem távoztathatik, akkor a' nedvet azon üreg fölnyitása által szükség kiüríteni, mellybe

a' nyirk-kiömlés történt. — A' sejtiszövet vizenyes dagadásánál meleg, fűszeres, a' röst rostú egymiknél káforral bedörgölendő fűtűszők, mastix, és borostyánkővel átfüstölt flanél, és a' tagnak pólyákkal tett mértékletes öszveszorítása alkalmaztatnak.

49. §.

Ha az (10. §.) említett tünetmények, a' gyuladást genyedésbe menni jelentik, akkor a' természetet ezen folyamatában ápolnunk szükség. Az erős emberekben, és a' gyuladásnak bizonyos fokánál a' genyedés általában legsebesebben lábra kap, és elég is ekkor kevesbé erős közönséges orvoslás mellett, meleg 's lágyító borongatásokat, és pépegyvelegeket alkalmazni. Az erős fájdalmak jelenléttekor bódár borongatások, a' nevezetes keménységű gyuladásnál pedig még vérbocsátások is szükségesek. Ha pedig a' genyképződés a' test petyhüdsége, vagy a' gyuladás tompa bélyege miatt csak lassan halad, akkor azt izgató szerekkel siettetjük, hamuban piritott vörös hagymát, savanyu kovászt vegyítvén a' pépegyvelegek közé, ezeket melegebben rakjuk föl, a' beteg helyet rozsliszttel és mézzel, amónával készült bürök tapasszal, — galbántapasszal — öszvetett ólom tapasszal, és más effélékkel takargatjuk; — de nedves meleg borongatások, és pépegyvelegek szakadatlan fölrakása mellett mind ezen szerek nélkül el lehetünk.

50. §.

Ha a' kelevény ezen orvoslás alatt *megérik*, az az ha környékén semmi gyuladt keménységet nem lehet észre venni, a'kor vagy maga magától kiürül, vagy pedig fölnyitni szükség. — Csak a' kisebb kelevényeknél, mellyek közvetlenül a' bőr alatt vannak, és mellyek mirigyés életművekben támadtak, lehet a' fölnyitást a' természetre bizoni. — A' kelevénynek kora fölnyitását azonban a' következő környülmények teszik szükségessé: 1.) ha az igen érzékeny részekben a' genygyülés által nagy fájdalmak támadnak, mellyek mellett a' rész képelete igen feszült, 's nem enged. 2.) ha a' geny izmok, és tömött bonyék alatt gyülekezik meg, hol t. i. a' geny aláereszkedésétől tartani lehet, 3.) midön a' kelevény nemes életművek mellett támad, mellyek laz sejtiszövet által vétetnek körül, p. o. a' végbélkörül, a' nyakon lévő tályogoknál, melly utolsóknál a' geny egész a' kulcsontig áradhat. 4.) az izülések vagy más üregek körül támadt kelevényeknél, hol ha genynek ezen üregekbe való áttörésétől nem lehet is félni, a' geny nyomása által okozott körjelektől még is tarthat-

ni, 5.) ha a' tályog valamely csonthoz vagy inhoz közel támad. 6.) ha a' gyuladás sokáig tartván, a' bőralatti sejtszövet nagy kiterjedésre elromlik. 7.) a' bírálatos kelevényeknél.

A' nevezetes életművek mellett támadó kelevényeket örömet valamivel később nyitjuk meg, mivel a' nagyobb genygyulésnál a' fölemelkedő bőr a' mélyebben fekvő részeket a' sérelem ellen védi.

51.

A' tályog fölnyitása, (tályogmetszés, oncotomia) vagy vágó eszközzel, — égető szerrel, — vagy genyszalaggal történik. — A' fölnyitásra azon helyet választjuk, hol a' hullámozás legvilágosabbnak, és a' bőr legvékonyabbnak tapasztaltatik; csak ha a' bőr mindenütt egyenlő vastagságu, választjuk a' kelevény legalabb eső részét. A' nyílás hosszúságát a' kelevény nagyságához mérjük, és mindig úgy alkalmazzuk, hogy a' geny szabadon folyhasson belőle. Többnyire 5—8 vonalnyi nyílás elég, a' másodfél hüvelyknyit pedig még a' nagyobb kelevényeknél is a' legnagyobbknak tekinthetjük.

52. §.

A' vágó eszközzel ekkép tellyesítetik a' nyitás, jobb kezünk nagy, és mutató ujaival a' gerely pengejét hegyétől olly távol fogjuk, a' hogy azt a' genyüregig hatásra szükségesnek véljük, erre a' bal kéz ujaival a' kelevényt fedő bőrt megfeszítvén, a' gerelyt függélyesen vagy ferdén olly mélyen bökjük, míg lapjai mellett a' kifakadó geny a' gerelynek a' tályog üregébe lett hatását nem mutatja; ezután, a' közben hogy a' gerely' hegyét kiemeljük, a' nyílást a' föltett nagyságig tágitjuk.

Ha a' tályog mélyen fekszik, tehát a' fedő részek vastagok, akkor azt *kusztorával* nyitjuk föl, mellyet irótoilként tartván, az izomrostok járása szerint szurjuk a' kelevénybe, kihúzás közben szintúgy tágitván a' nyílást. — Ha a' tályog igen mélyen és nemes részek szomszédságában fekszik, legtanácsosabb több izben tett vágások által a' kelevényt fedő részeket fölfejteni, és a' balkéz mutatójával kipuhatólni, hol lehessen a' hullámozást legvilágosabban észrevenni. Ezen figyelemmel főkép az altest, és mellkas falain mélyen fekvő kelevényeknél szükség lennünk.

A' tályog fölnyitása után a' nedvet magátul lassanként kiszivárogni hagyni, vagy annak kifolyását enyhe nyomás által kell előmozdítani; — mind az elkerültesség, mi a' geny kifolyását gátolhatná, a' kelevény nyílás semmikép be ne dugassék, hanem inkább tépettel enyhén, és

nedves meleg borongatással, vagy csak ezen utolsóval fedtessék.

53. §.

Az *égető szer* következőkép alkalmaztatik: egy ragtapasszal fedett vászondarab, mellynek közepén különb-féléképü nyílás vágatott, olly ként tétetik föl a' kelevényre, hogy ezen nyílás azon helynek feleljen meg, mellyen a' genykiürítésnek kell történni. A' tapaszos vászondarabnak nyílása szétnyomott, és megnedvesített étetőkővel töltetik ki, a' mi aztán ragtapasszal takartatik be. Hat, vagy nyolcz óra mulva a' tapasz levétetvén, tapasztaljuk, hogy az égető szer nagy égetett varat okozott, vagy a' tályogot egészen átévén, a' geny kifolyását végbe is vitte. Az égetett varat gerellyel átszűrván a' geny kiürül, vagy ha a' kiürülés nyakra före nem szükség, a' var leesését megvárván, aztán szúratik be a' gereley. A' genyet szakadatlan nyomás által félbe nem szakasztott folyammal üritjük ki, a' nyílásra ragtapaszt teszünk, a' kiürült kelevényre mértékletes nyomó kötést alkalmazunk. Ollykor az egyszeri kiürítés után is öszvehednek a' tályog falai, de gyakorta kisebb mennyiségnyi geny gyülik ismét öszve, midőn is ennek kiürítését egy másodszori szurás által tellyesítjük, és a' kelevény falainak öszvenövését illendő nyomó bekötéssel ápoljuk.

54. §.

A' *genyszalagot* e' ként húzzuk a' kelevényen keresztül: a' kelevény t. i. felső részén gerellyel fölnyittatván, ezen nyílásba az egész kelevény üregén által egész a' kelevény legalsóbb részeig egy olly tompa kutasz dugatik, mellynek félbe több pamut czérna szálakból álló, és több rofnyai hosszáságu szalag van húzva. ekkor a' kutaszt akkép kell oda feszíteni, hogy annak gombja a' bőrön által éreztethessék: a' segéd ezennel a' kutaszt ezen irányban fogván, vele a' bőrt tartja feszítve, mellyet a' sebész maga is megfeszítvén, azt egész a' kutaszig bémetszi, a' vágáson által a' kutasz a' tályogból kihúzatván, vele együtt a' szalag a' kelevény üregébe huzatik. — Ugyan ez a' genyszalagtüvel is végbevitethetik, aként hogy a' kelevényt fedő bőrt ránczba emelvén, ezt az említett tüvel átszűrjük. A' kelevény kiürülvén a' nyílásokra tépetet, és ragtapaszt alkalmazunk, a' genyszalagot megerősítjük, az egészre nyomadékot tévén, a' tályogot illendő pólyával ápoljuk. A' genyszalagnak naponként új része huzatik be; ha pedig a' genyedés kisbe-

dik, a' szálakat lassanként kihúzogattjuk, és végre a' falak öszvenövését czélirányos nyomás által előmozdítjuk. Némelly esetben a' genyszalag már három vagy négy nap múlva is félre mozdíthatatik, ha t. i. ezen idő alatt a' kelevény falai általa a' gyuladásnak azon szükséges fokát elérték, hogy a' következőleg alkalmazott mértékletes nyomás által öszve forrhasanak.

55. §.

Átalában véve a' kelevények fölnyitása metsző eszközök által a' legnevezetesebb. — Az égető szerek alkalmazása nagy fájdalommal jár, a' bőrnek egy része minden esetre elvesz, melly által nagyobb sebhely marad vissza. A' genyszalag hasonlóképp fájdalmas, és nagyobb vagy kisebb gyuladást okoz. — Azért is a' kelevény fölnyitásának ezen fajai csak azon esetekre korlátoztattak, melyekben a' fölnyitás mellett egyszersmind a' gyuladásnak bizonyos foka is szükséges, valamint ezt a' hideg kelevényeknél mindjárt közelebből érintendjük. — Az égető szerek alkalmazását a' bírálatos kelevényeknél, ezeket ekként korábban megérlelni, és fölnyitni akarván, a' pépegyvelegek fölrakásának, és a' geréllyel történő közönséges fölnyitásnak utána tesszük.

56. §.

† Az úgy nevezett *hideg tályogok* (*nyirkkelevények*), mellyek alattomos gyuladás következtében támadtak (13. §.) és mellyeknél a' fedező bőr keveset, vagy épen semmit sem változott, olykor oszlató borogatások, bekenések, tapaszok, szomszédságaikban tűzkúp alkalmazásával készített fekélyek alkalmazása, 's több esélék által az egész test betegségének azonkori czélirányos orvoslása mellett szétoszlatathatnak, a' mi nem mindenkor diszlik, és mivel az esléle kelevény közönséges fölnyitása, vagy önkénytes fölnyitása után falainak csekély életteltsége, és általában a' csüggedt életerő miatt többnyire igen rossz, a' beteget korán elemészto vékony és bő genyedés áll be: azért is gyógyításokra részint hogy fölnyitásokkor a' lég' behatása elkerültessek, részint, hogy a' geny kiürítésével a' kelevény falaiban a' gyuladás azon fokra emeltessek, hogy általa az öszvenövés véghez menjen, — vagy hogy jó sikeres genynek elválasztása, és aztán a' kelevénynek, mint akármelly más közönségesnek orvoslása eszközöltethessék, sokan különféle gyógyterveket javasoltak.

57. §.

Az ide tartozó gyógytervek ezek: a' daganat gerelyszürással fölnyittatik, vigyázzán, hogy lég ne hasson bele, erre a' nyílás ragtapasszal záratik el ügyesen, és illendő nyomó bekötés alkalmaztatik reá, a' fölnyitás a' mondott mód szerint ismételtetik mind addig, míg csak a' kelevény falainak öszvenővése meg nem történik. (Abernethy): — a' gerellyel tett fölnyitás az előre küldött égetőszer föltétele után (Beinl); — genyszalagnak, vagy selyemzsinórnak behuzása, melly harmad vagy negyed napra ismét kihúzatik, mire a' gyógyulás nyomás által eszközöltetik, (Waltherr); — a' szüracsappal tett megmetszés, és vörös bornak, étetőkő, vagy maró higany olvadékának (Schlack), vagy forró víznek. (Rust) — vagy tökéletesen imámitott (neutralisatum) fojtósavas higany olvadékának befecskendése (Nasse): — a' daganatnak megghasítása hossza mentében egész félig, és étető szerek olvadékaiba mártott tépeteknek betétele (Zang); — végre a' bőrnek lemetszése a' daganat egész fölületéről (Callisen).

58. §.

Már az orvoslásnak ezen sokfélesége is azt bizonyítja, hogy minden környülmények közt várakozásunknak megfelelni, egyik említett műmód sem képes, 's azoknak választása tehát a' beteg állapotjának a' sejtszövetes falak' nagyobb vagy kisebb gindárságu minémiségétül, és a' daganat nagyságának különbéleségetül függ. — A' nem igen nagy daganatoknál, és a' még nem épen roskadt egésségü embereknél gerellyel, vagy szüracsappal tett többszöri szurásra, a' genyüreg öszveforrása nem ritkán diszlik, vagy legalább ezen gyógyútmód által a' genyüreg megkisebbitvén, ez kusztorával tett fölnyitás, és izgató szerekbe, leginkább a' fojtósavas higany' olvadékába mártott tépet betétele által az öszveforrásra kényszeritethetik. — A' nagyobb kiterjedésü daganatoknál leginkább az előre bocsátott égető szerek alkalmazása, vagy genyszalag - huzás után tanácsos a' fölnyitás. — Ha a' fölnyitás ekkép nem diszlenék, ha a' mesterséges nyitás, vagy önkénytes nyílás után erőmerülést fenyegető genyedés támadna, akkor legezédirányosabbnak találtatott a' daganat mellső falából, a' mennyit helyezete megenged, kimetszeni, vagy az egész üreget olly tépettel kitömni, melly a' mennyi izgatást csak elvisélhet a' daganat, az étető — vagy pokolkő, avagy fojtósavas higany erősebb vagy enyhébb olvadékába mártatott, hogy ez ál-

tal jó genykészítés eszközöltessék, — Meggyőződtem azonban arról, hogy gyakran épen ezen erőszakos orvoslások által hozatnak elő azon rossz tünetmények, melyektől közönségesen a' tálvog szokott gyógyítása közben rettegünk. En legalább részemről több hideg daganatoknál az illendő nagyságu fölnyitást a' szokott mód szerint gerellyel tettem meg, és minden más helybeli gyógyszer alkalmazásán kívül az egy nedves meleg borongatást kivéven, a' gyógyítást hamarabb, csekélyebb bajjal vittem végbe, mint más gyógymódok által. — Bizonyára a' hideg vagy nyirkkelevények gyógyításáru való vélemények jobbadán azért olly különbözők, mivel azok a' *tortódásbeli kelevényekkel*, és a' takonyerszények daganataival fölse-reltettek (15. §.). — Ezen helybeli orvosláshoz alkalmas közönségest szükség kapcsolni, u. m. erősítő szerek kina, ratannhia, kálmus édesített savakkal vegyítve, bőven tápláló közélet rendeltessenek, a' tisztaságról, és jó légről sem kell feledkezniük.

Kluge szerint (Zembsch az eml. h.) a' nyirkot szükség tett bemetszés által kiüríteni, avagy ha ez nem elegendő, a' daganatnak egész mellső falát lefejtetni — a' többnyire fölületesen fekvő, megkérgesedett nyirkedények a' nyirk szivárgásbul könnyen föltalálható nyílását fölkeresni, és az edény belsejébe sertét tolván, ezen az edényt kusztora segedelmével egy fél, vagy egész büvelyknyire egész az ép egészséges törzsökig fölmetszeni. Ezután a' serte mozditassék félre, és vagy azonnal nyomó bekötés tétessék a' sebre, a' vagy ha a' gyuladásnak szükséges foka elő nem áll, a' fölhasított nyirkedény hegyesre faragott pokolkövel az egész hasiték hosszában egész be az ép törzsökig tapintgattassék meg, és aztán tétessék föl a' nyomó bekötés.

ABERNETHY, on chronic and lumbar Abscesses; in Surgical Works. London. 1815. Vol. I. p. 132.

SCHAACK, u. MURSINNA, über die oft unzulängliche Hülfe bei lymphatischen Geschwülsten; in MURSINNA's Journal. Bd. I. St. 2. 1800.

A. BEINL, von einer eigenen Art Lymphgeschwulst, und der zweckmassigsten Methode dieselbe zu heilen. Wien 1801. — In den Abhandlungen der medic. chirurg. Josephin. Akademie in Wien. Bd. II.

RUST, einige Reflexionen über die Natur und Heilung der Lymphgeschwülste, in HARLESS Jahrbüchern der deutschen Medicin. und Chirurgie. Bd. I. 155. 11p. — In seinem Magazin. Bd. I.

JACOPI, Operazioni e Sperienze fatti nel istituto clinico di chirurgia di Pavia nel Anno 1812—1813, Vol. II.

CHELIUS im neuen Chiron herausgegeben von TEXTOR. Band I. Heft. I.

v. WALTHER, über die wahre Natur der Lymphgeschwülste: im Journal für Chirurgie, und Augenheilkunde. Bd. I, p. 584.

59. §.

A' tályognak további orvoslása a' fölnyitás után csak egyszerű legyen, a' *geny' folyásának szabad, 's föl nem akadó út készítessék*, és az *élő tehetség illendően kormányoztassék*. — A' nedves meleg borogatások folytatásán kívül, rendszerint egyéb helybeli gyógybánás nem szükség. A' tályog-nyílás szélei öszve huzódnak, a' kelevényüreg falai egymáshoz közelednek, a' kelevény fenekén saja edények, és finom sejtszövet fejlődése által hússzemölcsök (granulatio) teremnek, mellyek lassanként megerősödnek, finom bőrrel behuzódnak, és a' sebhelyet, avagy hegjegyet előállítják. — A' gyuladásnak nagyobb foka, melly a' tályog fölnyitása után még mindig divatoz, avagy most támad, melly alatt t. i. a' kelevény szélei dagadtak, a' tályog körös körül fájdalmas, és a' genyedés csekély, ezen állapot mindenkor valamely cél-ellenes gyógybánásnak, p. o. kérék alkalmazásának, más effélének következtését teszi, és egyedül az említett ingerenyhitő gyógyterv által háritathatik el.

Ha a' kelevényben az élőtehetségnek illendő foka hibázik, mint ezen eset a' laz alkotmányuaknál, meg azon részek kelevényeinél szokott lenni, mellyek a' szívtől távol esnek; ha továbbad a' kelevény szélei petyhüdtek, érzékenyellenek, korösszíműek, ha vékony nyirkos, eves nedv választatik el benne; akkor ezen környülmények jelentő mozzanatokul szolgálnak, hogy többé vagy kevesbé izgató szerek szükségesek; a' millyek: az oszlatóir (ungv. digestiv:), az orszir (ungv. basilicum), a' terpetin-olaj, a' mirrha-festvénynyel vegyített, tölgyhéjből, kínából készített főzetek, a' kelevénynek tépettel tett kitömése, a' pokol- vagy étetőkőnek erős olvadékai, mellyekbe a' kelevénybe dugandó téppohok mártatnak. — De mind ezen szerek nélkül ellehetünk, mert a' nedves meleg borogatások, a' jó geny elválasztására szükséges élettehetségnek magasztalását szinte tellyesítik, mellyek mellett a' geny szabadon folyhat, és áltálok a' beteg anyiban is megkéméltetik, hogy ekként a' bekötésre szükséges, erősen odatapadó rongydarabok föláztatása, és fájdalmas levétele nem szükséges. — A' csüggedt erőknél, és közpetyhüdségnél belsőkép erősítő szerek, a' millyek a' kína, a' ratannhia, a' kálmus, és a' jó taplálás, jó léggel való élés s' a' t. szükségesek.

Ha a' kelevény-nyílásnak szélei öszveragadnának, a' mig a' genyválasztás történik, azokat egymástul könnyen el lehet húzni, vagy kutasz segedelmével szét bontani. — Ha pedig a' nyílás kicsinyül esnék ki, vagy idővel meg-

kisebbednék, úgy annyira, hogy a' geny szabadon nem folyhatna, akkor azt késsel szükség tágitani.

Ha a' hússzemölcsök igen buján fejlődnének ki (*bujalkodó hús*, caro luxurians), azok pokolkővel tapogattatnak meg, és nyomó bekötés alkalmaztatik, melly által a' behegedés is elő segítetik.

60. §.

Ha a' geny eléggé nem szívároghatván, a' tályogban meggyülekszik, (történjek ez a' kis nyílás, vagy a' tályognak különös helyezete miatt) akkor a' geny ön nehezsége, vagy az életműveket szigetelő sejtszövet csekély ellenállása miatt; vagy ha a' genyedésfolyamat tovább terjed; vagy ha a' határt ejtő forrasztó gyuladás hibázik', s ellenben pedig a' fekélyes fölszívás a' fekély kiterjedését előmozdítja; akkor, mondom, a' geny mind inkább alább ereszkedik, és üregeket, vagy is csatornákat készít, mellyek *sipolymeneteknek* (sinus fistulosi) mondatnak. A' sipolymenetek gyakorta czélelles gyógybánásnak következméi, t. i. ha a' kelevény nyílása téphenger's több effélék által dugva tartatván, a' geny' kifolyása akadályoztatik. — Ezen környülmények alatt nagyobb mennyiségű geny foly a' tályogból, mint ennek nagyságátul várni lehetne, főkép ha a' kelevényt több helyeken különbéle irány szerint nyomkodjuk, a' mit csak a' kutasszal tett vizsgálat bizonyíthat be tökéletesen. Ha efféle sipolymenetek több ideig tartanak, akkor falaik lágy, szivacsos, a' takonyhártyákhoz hasonló bőrrel huzódik be, melly a' gyógyulást akadályozza, és több idő után kemény's kérges mineműséget ölt magára. — Rendszerint ezen sipolymeneteket az imint említett orvoslás által el lehet kerülni. — Ha az efféle sipolymenet még nem régi, a' geny szabad kifolyását a' nyílásnak tágitása, vagy, ha a' menet fölületes, ennek egész fölhasítása által eszközöljük; ha pedig a' menet feneke a' bőrhöz közel esik, úgy a' sipolymenetbe kutaszt bocsátván, ezzel a' menet fenekén a' bőrt felpeszkeljük, és a' kutaszra tett metszés által a' bőrt átvágván, ellennyilást csinálunk — A' további orvoslást az imint említett szabályok szerint kell véghöz vinni. — A' már tovább tartó sipolymeneteknél, főkép ha falaik már kérgesek, szükség a' menet falait illendő fokú gyuladásba hozni: a' mi vagy naponként meghúzó *) 's kivül a' menet nyílásánál megerősítendő genyszalag: vagy több fonalakhól álló zsinórnak behúzása; vagy izgató nedvek, p. o. pokolkő, fojtó-savas, és maró sósavas higany, 's több effélék olvadékainak befecskendezése által történik, de ezeken kívül még a' menet hossza szerint

tett czélszeres nyomás is szükség, melly a' falak oszvenövését eszközli. — Hol a' sipolymentet illendő tágitása lehetséges, ott mind olly bekötés gondos elmellőzésén kívül, melly a' geny' lefolyását akadályozhatná, a' fölhozott rendszabások tellyesítetvén, az orvoslás ezen fájdalommas tettek nélkül is végbe mehet.

*) Lásd. LANGENBECK, von der Behandlung der Fistelgänge, der Schusskanäle und grosser Eiterabsondernder Höhlen. Neue Bibliothek für die Chirurgie, und Ophthalmologie. Band I. St. 2. 313 lap.

H. DEWAR. on the treatment of sinus ulcers; in Medico-chirurgical Transactions. Vol. VII. p. 487.

Langenbeck szerint a' behúzott genyszalag vagy zsinórral eszközlendő rászoritás, sok esetben elejbe tetetik a' vágásnak, melly nem ritkán nagyobb edények áértése nélkül meg nem történhetik. — Az eml. író állítása után a' rászoritás által gyulladás okoztatik, a' kelevény fölölete megvörösödik, és fáj, az eves nedvnek elválasztása kevesbedik, jóféle tapadós geny készül, a' szalag mellett egészséges szemölcsök teremnek, a' bőr feszesebb, és tömöttebb lesz. — Még ezen tünetények beköszöntének, addig a' szalagot naponként feszesebben kell rászorítani. A' közönséges esetekben elég a' szalagnak négy - nyolcz napig munkálódni. — Ha talán a' szalaggal vagy zsinórral a' sipolymentet fala is átmetszetnék, a' hátramaradott üreget tépettel kellene kitömmi.

61. §.

Az orvosnak a' genyedés alatt az emésztő életművek állapotjára különösen kell figyelni, mivel az első utak tisztátalansága nem ritkán oka a' roszfajú genyedésnek; valamint általában a' tisztaságról, és egészséges légről is szükség gondoskodnia.

Ha a' genyedés talán valamelly betvegyes állapot által ápollatnék, az ellen különhatású gyógyszerek kívánatnak.

A' tályog' orvoslásáru l.

v. KERN, Annalen der chirurgischen Klinik zu Wien. Bd I. 1807. — Bd. II. 1809.

v. WALTHER, über die topische Behandlung, und über den Verband der eiternden Wunden, der Abscesse, Geschwüre, und Fisteln; im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. B. IX. H. 2.

62. §.

A' keményedés' mint gyulladás' kimenetele orvoslásának kettős czélja van, t. i. annak szétosztatása, vagy késsel való kiirtása. — Az osztatás csak akkor lehetséges, ha a' sejtiszövetbe kiöntődött nyirk ezen résznek falait nem forrasztotta még egészen össze, és a' rész természetes alkatását még tökéletesen el nem vesztette, azért is ha a' keményedés még csak új, és nem épen kemény. —

Bizonyos korecsvegyülés lévén jelen, eleintén is ez ellen kell fordítanunk a' gyógytervet.

Átalában a' keményedés eloszlatására ajánltatnak: a' szappanfűgyökér, a' pitypanggyökér, (Rad. tarax.) per-jegyökér (Rad. gram.) az amónamézga, a' galbán, a' bürök, a' szepnőnve, a' borostyánmeggyvíz, és különbféle higany, meg dárdányos készítmények, a' szappanok, az égvények, 'stb. — Külsőkép használtatnak főkép: meleg fordók égvényekkel, vagy a' nélkül, a' röp- és higany-irnak bedörgölései, különbféle tapaszok, a' bürökta-pasz amónatapaszal, a' higany-tapasz káforral, 'stb. ezen kívül bódár növényekkel tett borogatások, a' ber-zécanyag, és galvánosság. — De legcélerányosabbak a' nadályok' ismételt fölrakása, a' higanynak vagy ibolónak külső, és belső használata, az elvezető szereknek alkalmazata; a' rendbeszedett közélet, és valamennyire szűk életmód mellett.

63. §.

Ezen szereket azonban csak nagy vigyázással szűk-ség alkalmazni, sokáig folytatni pedig tilalmas, mert más-ként a' közjólérés megvesztegetethetik, vagy a' kemé-nyedés meggyuladhat, elfajúlhat, sött magába a' rákba is átmehet. — Hol hát a' fölosztás nem diszlik, vagy hol róla szó sem lehet, ott legcélirányosabb a' keménye-dett részt késsel kiirtani. — Ha talán a' beteg a' műtételt meg nem engedné, akkor a' keményedést a' külső beha-tások ellen szükség védni, meleggel ápolni, minden el-és kiválasztásokról gondoskodni, a' beteget józanságra ok-tatni, 's nekie tanácsolni, hogy magát csüggesztő kedvély-mozgásoktól, a' mennyire csak lehet, oltalmazza.

64. §.

A' fene ugyan mindenkor a' részek élő tehetségének kialvásában áll, de okainak sokfélesége, és a' hozzá kap-csolt betegségek különbféle gyógybánást tesznek szüksé-gessé: t. i. a' fenének tovább terjedését gátolni, a' fenés résznek leállításában foglalatoskodó természetet ápol-ni, és a' fenés ev egész testre való behatását akadályozni.

65. §.

A' fene általában gyulasztó, ideges, rothasztó, vagy gyomorlázal ugy közönséges erőcsüggedéssel, vagy emel-kedett érzékenységgel, és görcsös tünetényekkel kap-csolkodhatik öszve.

Ila a' fene heves gyuladásnak következése, sött lobláz követi azt, melly eset főkép fiatal erős emberekben külső ártalmak 's más effélék után következhetik, akkor

egyedül lobellenes gyógybanás, és lágyító borogatások alkalmazása képesek a fene harapódzását meggátolni. — Ha pedig a fene engedni nem tudó bonyék által történt kiszorulásból származott, akkor csak ezen erőműves akadályok, mély és nagy bemetszései által lehet a fene kifejlődését, vagy tovább terjedését megelőzni.

A fene többnyire közönséges erőcsüggedéssel, ideg- és poszlázzal szokott járni, azért is gyökönke, kappanőr, kígyógégyökér, szállékony szarvas szarusó, édesített savak, égények, bor, és más effélékkel kina; a poszláznál pedig ismét kina, ásványsavak, és timsó jelentetnek. — De még sem titkolhatni, hogy az említett környülmények közt a bor és állati elemény a lázhevet öregbiti, az érverést sietteti, a nyelvet rútítja, a beteget nyugtalanítja. Valamivel kevesbé izgató közélet, és csak annyira tápláló, de enyhe tésztás eledelék, a mennyit az étvágy kíván, és a gyomor meggyőz, illy esetben sokszor czélszeresebbek.

Ha a fene alatt az első utakban tisztátalanságok gyülekeznének öszve, ezeket, mihelyt csak lehet, kitakarítván, azonnal az erősítő gyógyszerekhez kell nyúlunk. A különösen fölmagasztalt érzékenységnél, és görcsös kórjeleknél, mákonyt, pezsmát, szállékony lugsót, és más görcsszéllesztő szereket adunk.

66. §.

A fene helybeli orvoslásának kettős czélja vagyon: t. i. a fenés részek leállításztásában a természetet segíteni, és a fenés evnek veszedelmes behatását enyhíteni.

Ha a fenéhez erős gyuladás jár, lágyító, és az igen nagy fájdalomnál, csillapító borogatások kellenek. De ha a fenés rész nem fáj és hervatag, akkor inkább izgató szerek kívántatnak, hogy ezek által a fenés rész határain genyedés támasztassék, melly tekintetből a meleg fűszeres borogatások legalkalmasabbak.

Azon szerek, mellyek a fenés evet magokba szíván, vagy megrontván, ennek ártalmas behatását enyhítik, ezek: a kina, a tölgy- vagy vadgesztenyehéj, a szikfű, az eczet, a bor, az égett bor, a káfor, a hügyany, a terpetin, a föleresztett ásványsavak, a fassav, a szénsav, a buzgó, s pezsgő nedvek, a szénpor. A nedves fenénél ezen szereket jobb porképben alkalmazni, a száraznál pedig inkább mint borongatásokat, vagy pépegyvelegeket. — A fene szaga minden esetben jó illatú, vagy tisztán nedves meleg borongatások által kerültetik el legjobban, a fenés részeket, ezeknek minden új föltételökkor, egszersmind jól kitisztogatván. Az

annyira szokásban lévő porhintés által, melly a' fenés evnek kifolyását helyel helyel való megszáradása által akadályozza, gyakran az említett szag még öregbedik inkább.

Ezen szerek foganatát a' fenés részek karczozása, vagy bemetélése által is lehet ápolni; a' karczozásokat azonban nem szükség egész az elevenig tenni, mivel más ként a' fenés evnek behatását elősegítik inkább, és a' fenének sebesebb harapódzását, meg veszedelmes vérzéseket okozhatnak; förendeltetésök az, hogy a' *fenés ev öszvegyulenedését megakadályozzák*. — *Az öregek fenéjénél* a' karczozások mindenkor kártékonyak, még akkor is, midőn az ujak csak egyes helyeken csüggenek, tilalmas azokat lemetszeni.

67. §.

Ha a' fenevarak ezen gyógybánás alatt lemállanak, akkor a' visszamaradó fekélyt a' tályogoknál fölhozott rendszabások szerint orvosoljuk, az élő tehetséget pedig a' kinának illendő alkalmazása, és erősítő, tápláló közélet által ápoljuk.

68. §.

A' természet ugyan maga szokta többnyire, ha a' fene harapódzásának határ ejtetett, a' fenés rész' elválasztását végbe vinni, és a' *csonkítás e' szerint szükségtelen*. — A' csonkítást alkalmazni nem lehet azon fenénél, melly belső, folyvást tartó okon alapodik, mivel itt annak tellyesítése után a' sebben a' fene ismét megújul. — Csak akkor szükséges, sőt életmentő a' csonkítás, midőn a' fene valamelly tagot egész vastagsága szerint egyenlően meglepett, és neki már korlát ejtetett, de a' holt résznek magátul leállása be nem várthatik; vagy külső okra származván, mind untalan tovább harapódzik, a' csonkítás által pedig a' fenés rész okával együtt elháríthatik. Említésre méltó azonban, hogy a' fene a' mélyebben fekvő képeletekben, gyakran tovább lépéseket tett már, mintsem a' külső részek mutatják. — A' csonkítást mindig az egészséges részben kell tenni.

*) Lásd. LARREY, Mémoires de chirurgie militaire. Tom. 3. P. 142 és köv. l. — Az ellenkező véleményt főképp Pott állította föl.

Ha a' fene megállamodik, akkor a' legnagyobb veszedelemnek már vége; bár mi nagyon ohajthatni is, a' beteget holt részétől megszabadítani, a' beteg mégis sok esetben a' csonkításnak behatását alig ha kiállhatná, midőn is a' beteg erejét czélirányosan ápolgató orvoslás mellett, több esetekben hasznosabb leend, a' lágy részeket egész a' csontig felfejteni, és a' csontot az egészséges rész

alatt valamivel elfürészelni. A' visszamaradó fekélylap beteges állapotjai azonban a' csonkítást későbbben, midőn már ez egészség állapotja jobb, szükségessé tehetik.

69. §.

Az *öreges üszkének* orvoslása a' baj különböző állapotjához képest különbözik. — Ha sércelem vagy más helybelileg munkálkodó ártalom által szederjes vörösség, és daganat állanak be, úgy a' környülményekhez képest, lágyító, csillapító, vagy száraz fűszeres borogatások; heves gyuladásnál pedig, és vérmes izmos egymiknél, nadályok alkalmaztatnak. — Csak ezen esetekről — és ezeken kívül a' bővérű betegekről — lehet azt érteni, hogy *Dupuytren* az érvágásokkal, nadályrakásokkal, tett lobellenes gyógy-móddal olly sikeres foganatokat eszközlött légyen. — A' közönséges gyógybánást a' helybelihez szükség intézni; nagy fájdalom lévén jelen, mákony, a' környülményekhez képest elegendő nagy adagokban nyújtatik, sótt még zsong-öregbitő szerekkel is öszvekapcsoltatik. — Az *öreges üszkének* másik fajánál, melly azonnal kormossággal és a' részek öszvezsugorodásával lép föl, csak szállékony szerekkel adott zsongöregbitők, a' különösen nagy fájdalmasságnál mákonnyal párosítva nyújthatnak; mellyek mellé helybelikép csillapító borogatások köttetvén, általok ritka esetekben a' harapódzó fenének korlátlódása és leválása diszlik, és még a' beteg egy ideig tenghet.

*) BALLING-nál az id. h.

***) P. POTT, Bemerkungen über den kalten Brand an den Fusszehen und Füßen; in dessen Sämtlichen chirurg. Werken. Aus dem Engl. Berlin 1787. Bd. II. 555. lap.

Az *öreges üszkének* egy igen érdekes példányát közöltem a' Heidelberger Klin. Annalen B. VI. H. 1—ben, mellyben egy 82 esztendőss asszonynál a' kézen és alkaron harapódzó fene, az erők illendő ápolgatása mellett korlátoltatván, a' fenés résznek lemállása, és meggyógyulása diszlett.

70. §.

† A' *fekvélyes fene* az ágynak illendő, és egyenlő fölvetése, tollágyneműk helyett gereznákon fekvés, illendő tisztasága a' fehérneműeknek, lepedőnek több izbeni váltása, a' fekvésnek gyakor változtatása, öz bőrnék a' beteg alá tetele, és a' nyomott rész hideg vízzel, ólomvizzel, vagy káforléllettel való mosása által akadályoztatik meg. — A' test megvörösödvén alája gyűrök, lószörbül készült kis párnák, fölhasított gerezna dugatik ollykép, hogy a' vörös rész üres helyre esvén, ne nyomassék, ezen kívül ólomvizbe, később borba, eczetbe, lövizbe mártott nyomadékot fölrakása, vagy petefehér, és káforbul álló kenőcs bödörgölése is hasznosak.

— Ha fekélyedő fölszívás mutatja magát, ekkor lágyító borogatások, horganyvirág, vagy olomból mákounyal vagy káforral vegyítettkenőcsök, a' mélyen ható, 's terjedező fekélyedéseknél pedig jó illatú borongatások tesznek jó szolgálatot. Valóságos fene jelenléttekor a' fenének főlebb említett orvoslása szükséges, azt úgy is magátul értvén, hogy a' közönséges beteges állapot megfelelő orvoslást kíván.

Ollykor, midőn a' betegnek nehéz a' mozgás, a' helybeli szerek alkalmazását Le Cat csüggő lazsnakát, vagy Le ydig betegemelőjét használván, lehet könnyíteni.

*) Philosophical Transactions. 1742. p. 346.

***) Der Krankenheber u. s. w. Mit 2 Kupfern. Mainz 1812.

71. §.

Az *anyarozs után támadó fenét* eleintén hánytató, és hashajto szerekkel, későbbben külső és belsőkép eleve nitő gyógyszerekkel orvosoljuk. Több esetben a' csonkítást véve elő, melly nem vala mindenkor fogantatos, mivel főkép már az igen elgyengült emberekben ugyan ezen változás a' derékban is tapasztaltatott. Ha talán a' fene korlátok közé ejtődött. legjobb a' lágy részek elválasztását a' természetre bizni, a' csontot pedig elfürészelni.

Az ide tartozó tapasztalmányok bő előadását találhatni Thomsonnál az eml. h. Bd. II. 288. l. és Cooper S—nél, Handbuch der Chirurgie a' Martification czim alatt.

72. §.

A' *gonoszfajta genyedék* orvoslásának az ezen bajt követő tünetmények különbségéhez képest változni kell. — A' helybeli orvoslás a' hólyagnak kerekkes kimetszésében áll, mire a' seblap pokolkövel, vagy kénsavval, vagy izzó vassal égettetvén meg, aztán savított sósavba mártott tépet tétetik reá. A' fenevar lágyító pépegyveleggel borongattatik, leesése után pedig a' fekély egészen egyszerűen orvosoltatik. — Ha a' genyedék nem hat olly mélyen, hanem csak a' fenevar terjed messzebbre, akkor eléggé mély karczozások, 's aztán a' főlebb említett szerek kívántatnak. Semminemű közönséges tünetmények sem jelenvén meg, egyedül kénsavat, vagy Haller savanyát elegyítjük az ital közé. — A' gyomortisztátalanságok tünetményeinél, több adagokra osztott, de elegendő fogantatú hánytató szerek kívántatnak, mellyek, ha talán lefelé nem munkálkodnak, hashajtók, és eczetből álló csőrök is szükségesek. Az erők csüggedésnél, és ideges bajoknál, erősítő, és izgató gyógyszerek javaltatnak, a' millyenek a' kina, a' kigyóége, — kappanór, a' gyökönkének gyökerei, mellyekhez gálicz-zakány (Elixir. vitr.) vagy sósav adatnak. Csak ritkán tör-

ténik az, hogy valóságos bővérűség, avagy az agy, vagy mellfelé tartó torlódás vér bocsátásokat kivannának.

Lásd. LARREY az id. h. Vol. I. p. 52.

HUFELAND's Journal. B. 51. II. 5. — B. 54. II. 3. — B. 56. II. 4.

RUST's Magazin. B. 15. H. 1. — B. 16. H. 3. — B. 17.

J. F. HOFFMANN, der Milzbrand, oder Contagiose Carbunkel der Menschen, mit Berücksichtigung einiger damit zu verwechseluder Krankheitsformen und einer fragmentarischen Uebersicht des bei den Thieren herrschenden Milzbrandes. Stuttgart 1827. 8.

BASEDOW, die schwarze Pocke; im Journal von v. GRAEFE u. v. WALTHER. B. VII. 185. lap. — B. XII. 549. lap.

SCHROEDER, über die schwarze Blatter; in RUST's Magazin. B. XXIX. H. 2.

73. §.

A' kórházi fenének főlebb említett okaiból megtetszik, mikép lelassen a' sebek, és fekélyeknek ezen veszedelmes szöveményét elkerülni. A' lég tisztaságáru, úgy a' beteg élelméről, neki keves bort is megengedvén, szükség gondoskodni; úgy a' sebkötés alatt a' legnagyobb tisztaságot kell tartani, a' sebet a' közben gyöngéd jó illatú forrázzal, vagy föleresztett égvényes olvadékokkal mosogatván; és gyomor tisztátalanságok jelenvén meg, ezeket vigyázva adott hánytató, és hashajtó szerek által háritjuk el. — A' hánytatók Pouteau-tól, Dussaussoy-tól, a' betegség kezdetén mint igen nevezetes szerek másként is igen ajánltattak, mellyeknek ezen nyavalya további lefolyását akadályozó erő tulajdonitatik.

Ha a' sebben, vagy fekélyben a' kórházi fenének tulajdon változásai látszanak, (32. §.) akkor a' sebet először is tépettel jól ki törölvén, a' betegség kezdetén az egész sebfölületnek erős boreczettel való kimosása, és a' békötésre használt rongydaraboknak szinte boreczettel való meghintése elégségesek néhány napok alatt a' sebet előbbeni állapotjára visszatéríteni; melly célra a' férjanynak olvadéka is ajánltatik. — Ha a' sebfölület mind ezekre nem kezdene javúlni, akkor egész fölülete pokolkövel tapintatuk meg, vagy pedig az enyves gyurmába az étetőkönök kupidomra faragott darabjai tételnek. Ezen környülmények közt azonban a' legnevezetesebb gyógyszer az izzó vas, melly az egész fekélyes rész fölületére ugyan csak jól oda alkalmaztatik. A' fenevar káporral, vagy terpetinnel, vagy más izgató kenőccsel takartatik be, és ha az már lemállott, a' sebfölület tekintetéből ítelhetni lehet, ha kelle az izzó vasat ismételni vagy nem? — Ezen szereken kívül továbbad ajánltatnak: kinafőzet, föleresztett ásványsavak, főkép a' sósav, buzgásban lévő pépegyvelegek, léles mosogatások, borlél mirhával, aloe, és káfor, sósavas hu-

gyag vízzel és boreczettel, terpetinlél, stiraksz- és egyiptomi ir, kopajbalzam, rágó higany, és pokolkő-olva-
dek, dárdanyvaj, fasav, czitromnedv, 'stb.

74. §.

Ezen helybeli gyógybánással közönségeset kell öszve-
kötni, mellyel a' beteg különböző állapotjához szabunk.
Eleintén ha izgásnak, és nevezetes lázmozgásoknak jelei
tunnének föl, savanyús italok, föleresztett ásványsavak
jök. A' gyomortisztalanságnál hánytató szerek, nagy
gyöngeségnél a' kina, és más zsongöregbitő szerek tesznek
szolgálatot. Csak ritka esetben fog szorosabb lobellenes
gyógybánás szükséges lenni.—A' közélet, mi magátul ér-
tetik, a' közönséges orvoslással közegyenesen járjon, és a'
lég' tisztaságára, a' betegek megosztására, 's több e'félekre
is szinte figyelemmel legyünk.

A' kórházi fenéről lásd:

POUTEAU, Oeuvres posthumes: Tom. 3. 1783. 8.

DESSAUSSOY, Sur la gangréne des hopitaux. Genève 1787. 8.

LESLIE, de gangraena contagiosa. Edinb. 1804.

JOHNSTON, de gangraena contagiosa nosocomiali. Edinb. 1805.

S. J. BRUGMANS und J. DELPECH, über den Hospitalbrand. Aus dem
Holländ. u. Französ. übersetzt und mit Anmerkungen und einem
Anhang begleitet von D. G. KIESER Jena 1816. 8

RENARD, über den Hospitalbrand. Mainz. 1815. 8.

GERSON, über den Hospitalbrand, nach eignen Erfahrungen. Ham-
burg. 1817. 8.

H. BLACKADDER, Observation on phagadaena gangraenosa. Edinb.
1818. 8.

W. WERNECK, kurzgefasste Beiträge zur Kenntniss der Natur, der
Entstehung, der Verhütung und Heilung des Hospitalbrandes.
Salzburg 1820. 8.

BRAUER, Observationes quaedam de gangraena nosocomiali, quae
anno huius saeculi XIV. Lipsiae inter milites variarum nationum
grassata est. Lipsiae 1820.

ALEXANDER, über den Hospitalbrand; in Hippocrates Magazin von
SANDER und Wachter. Vol. V. pag. 1. — 220.

DELPECH; Clinique chirurgiale de Montpellier. Tom. I. p. 78.

BOGGIE, in Transactions of the medico — surgical Society of
Edinburgh. Vol. III. P. 1. 1828.

MÁSODIK SZAKASZ.

NÉMELLY KÜLÖNÖS FAJAI A' GYULADÁSNAK.

I.

O R B Á N C Z.

G. G. RICHTER, D. de erysipelate. Goetting. 1744. 4.

A. L. THIERENS. D. de erysipelate. Lugd. Bat. 1790.

L. H. O. WINKEL, aphorismi de cognoscendo et curando erysipelate. Erlang. 1794. 8.

W. C. S. FERNE, D. de diversa erysipelatis natura. Francof. ad Viadr. 1795. 4.

DESAULT, Bemerkungen und Beobachtungen über die Rose; in dessen chirurgischen Nachl. Bd. II. Th. 4. 302. és köv. lap.

RUST, das Pseudo - Erysipelas, eine noch nicht hinreichend erkannte Krankheitsform; in seinem Magazin. Bd. VIII. Heft. 3. 498. lap.

A. C. HUTCHISON, Practical Observations on Surgery. 2. Edit. London. 1826. Cap. II.

PAULI, über Phlegmone telae cellulosa; in RUST's Magazin. Bd. XXVII. 127. lap.

W. LAVRENCE, Observations on the nature and treatment of Erysipelas; in Medico - chirurgical Transactions. Vol. XIV. P. I. 1. 1.

DUPUYTREN, du Phlegmon diffus; in Lecons orales. Tom. II. p. 289.

75. §.

Orbáncz, vagy *Sz. Antal tüzének* (*rosa, erysipelas*) a' bőr fölületén elterjedett nyirkedény-reczének gyuladása mondatik, mellyből nem ritkán a' börmirigyek, a' Malpigh takonyhállója, ritkábban pedig a' bőr alatt fekvő sejtszövet, és izmok is részt vesznek. — Ezen közönséges fogat alatt sokféle beteges állapotok értetvén, az orbáncz modositásai gyanánt vétettek, mellyek még is természetöknél fogva az orbáncztól igen különböznek. — Rust ezeket szorosán megvizsgálván, köztök szorosabb különbségbeli mozzanatokot állított föl, és az orbánczt *valódira* (*valóságos*, vagy *küteges orbáncz*. (*erysipelas verum, seu exanthematicum*) és *fattyúra* (*álorbánczra* (*erysipelas spurium, seu pseudoerysipelas*) osztotta.

76. §.

A *valódi orbáncz*, minden helybeli kórhajlam nélkül származik, és némelly közönséges körmegelőző roszulérzés után, melly többnyire tetemsúly, fáradság. unatkozott kedvéllyállapot. gyomortájbeli szorongás, tiszt-

tálatlan nyelv, kellemetlen száj iz, undorgás, nagyobb vagy kisebb láz, fejfájás, félre beszéd, álmok, vagy dühösség által külözközven, ezekután mint halovány, sárgálló, észrevétlenül végződő vörösség jelenik meg, melly egyenletlenül terjed el, szélei felé észrevétlenül enyészik el, ujjal tett nyomásra eltűnik, és nyomás után ismét megjelenik. — Az orbáncz megjelenésével a' lázmozgalmak többnyire kisebbednek, vagy el is enyésznek, hanem az orbáncznak minden későbbi kiütését mégis láz követi. Ezen orbáncznak széke a' bőrhártya fölületén elterjedt nyirkos edényreczénél soha sem terjed tovább. Az orbáncz önfokának nagyságára, és az általa meglepett rész tulajdonságára nézve igen különbözhetik, többnyire mégis izzadás, és vizellésbeli bírálatos kiürítések, és a' fölbörnek lehámlása alatt eloszlik, genyedéssel soha sem végződik, csak a' test alkotmánya igen rossz lévén, és más káros körülmények közt, mehet fekélyedés vagy fenébe által, mellynél a' romlás a' test fölületétül terjed belebb az alatt fekvő részekre, honnét az orbáncz hullámzó kelevénnye soha sem képlődik, hanem illy esetben messze terjedő, nyílt, rothadó fekélyes fölületté leszen. Ha az orbáncz megtörésével beköszöntő bőrhámlás, nedves szerek, meghülés, stb. által megakadályoztatik, akkor vizkóros daganattá változik. Ezen orbáncz igen szállékony, magátul, vagy inkább öszvehuzó nedves szerek alkalmazásátul, meghülés, után, kedvelymozgások által a' test fölületéről eltűnik, és agylobot, mell- és altestbeli gyuladást, dühödést, rángást, gutaütést, stb. okoz. — Ezen orbáncznak okai az epeinger, a' máj működéseinek fölbomlása, gyomor-tisztátalanságok, nehéz emésztetü eledelek, a' verőczeres rendszer dugulása, és a' lég megidőjárás tulajdon uralkodó állapotjai lehetnek, a' honnét öszszel, és nyáron nem ritkán mint járvány jelenik meg.

Lásd: BALLING, das Akklimatisations — Erysipelas ; in Heidelb. Klinischen Annalen. B. VII. 176. lap.

Ezen orbáncznak tulajdon fajtáját teszi a' *hólyagos orbáncz* (erysipelas vesiculare, bullosum), mellyben vagy mindjárt kezdetkor, vagy később különbözö nagyságú hólyagok, majd kása, majd borsó, majd tikmony nagyságúak láttatnak, mellyek gyakorta öszvefolynak, és folpattanván, varat, vagy harapódzó fekélyeket okoznak.

77. §.

Fattyú vagy *álorbáncznak* mondatik a' bőrnek csekély vörösséggel (bőrvöreg, erythema) járó huzamos gyuladása, mellynek a' valódi orbánczsal, képök hasonlatosságát kivéven, semmi köze sincsen, és a' bőrnek akár melly erősebb izgatása által előhozathatik; efféle izgatá-

sok p. o. a' verőfény, csekély égés, a' hideg, izgató kenőcsök és tapaszok, a' körösbogár, repczetészta, retek, a' mérges szömörce' (rhus toxicodendron) nedve, az erős dörgölés, mindennemű sebesítések, és sérelmek, fölakadt nedvek, és daganatok, keményedés, 's többé'félék. Effélék által gyulad meg a' bőr majd közvetlenül, majd közvetőleg, a' mennyiben rájok majd közvetlen következik a' gyuladás, majd még más bajt hoznak először elő, mellynek következése a' gyuladás. — Az ekként okozott gyuladása a' bőreletműnek majd fölületes, majd mélyebben ható a' bőr állományába. Az első hasonlób az orbánczhoz, a' másik pedig inkább mélybeható gyuladás természetével bír, és csakugyan mennél inkább szenved a' sejtszövet és izom, annál kevesbé érdemi meg ezen betegség a' bőrlob nevét.

78. §.

Az *álorbáncz* különféle okai szerint megkülönböztetnek 1.) a' *helybentámadt bőrvöreg*, (*erythema idiopathicum*), melly valamely külső oknak, hidegnek, melegnek, étető anyagoknak, könnyed sérelmeknek következése. 2.) a' *körjeles* vagy *rokonszenves bőrvöreg* (*erythema symptomaticum, consensuale.*), melly csak valamely a' bőr alatt helyezett képelet másféle szenvedésének bőrre való térésében áll, és kétféle lehet.

A) Gyulasztó vagy savós feszülése az inas terjedéseknek (bőnye, aponeurosis), mellynek súlyosságával a' rokonszenves gyuladás is nő, és olykor igen messzeterjed, mint p. o. a' vizenynél, a' fej sérelmeinél, a' körömméregnél, 'stb.

B.) Kórátlételes lerakódás a' sejtszövetbe, csontthártyára, és mirigyekbe, a' esorvás, csúzos, köszvényes, és gyermekági beteges állapotoknál. Ezen esetben, ha a' letett gyurmák folyó neműek, a' meglepett részek korán elhalnak, és a' fekélyedés-folyamat veszélyének tétetnek ki. Gyakorta valamely eddig egészséges részen csak néhány órák alatt (leginkább a' jobb föl-, és alszáron, főkép az élemedett férjfiaknál) a' bőrnek rokonszenves vörössége támad, ugyanakkor a' vörösség alatt hullámzás, és feszülő fájdalom is jelenvén meg, hol aztán a' tályog fölnyitása után a' fenésen elhalt (nekrotice) sejtszövetnek egész lebenyei húzathatnak ki; és ha egyszersmind a' csontthártya is szenvedett, a' csont lemeztelenülve tapintatik. — A' körlefolyás ezen esetben nem olly sebes; a' helybeli fájdalmat t. i. nagyobb vagy csekélyebb lazborzalom elözi meg, melly ismételve megjelenvén a' váltólázhoz hasonlít. A' láz folyton tart; a' bőr a' fájdalmas helyen rózsapiruszint ölt, valamennyire megvizenyese-

dik úgy annyira, hogy az ujnymatot megtartja. A' láb mind inkább öregbedik, a' daganat keményedik, a' vörösség szederjes színű leszen, a' fénylő bőrön hólyagesák emelkednek, a' sejtiszövet megkeményedik, merevedik, a' huy -, és székürülések megváltoznak, 's fölakadnak; álomtalanság, és nagy izzadás van jelen. — Ezen állapotban a' baj megállamodni látszik, a' melegség, feszülés, és fájdalom nem változnak, a' hólyagesák előbbeni állapotukban maradnak. — Ha ezen időszakban a' bőr, és sejtiszövet bemetszetik, nagy mennyiségnyi fehéres nedvesség, és egy kevés geny folyik; egynéhány napokkal később pedig kevés vékony nedvesség, és sok geny; még később végre bizonyos szalonnanemű gyurma, nyomás által pedig csak egy kevés geny; — a' sejtiszövet fenésen hali el (nekrotice). — Midőn már ennyire haladt a' baj, akkor a' bőr elpusztul, a' hólyagesák fölpattognak, belőlök bizonyos fehérszínű, eves nedv ömledez. fehéres, vagy feketés sebescn terjedő helyek támadnak, a' sejtiszövet egész darabokban málladoz le, a' bőr az alatta fekvő részekről egészen fölfoszlik, az izmokat egymással öszvetartó sejtiszövet elpusztul, a' bőr megfenésedik, a' genyedés igen bő, és rossz, a' pusztulás terjed, és bő izzadás, hasmenések közt az életerő mind inkább fogy. — Ha talán az erők ezen állapotból lábadni kezdenek, a' harapódzó baj korlátlódik, úgy a' húszemölcsök sarjadása és a' fekélykegedés, a' sejtiszövetnek nagy elpusztulása miatt, mindenkor csak igen lassan halad. Ha pedig a' lerakódott gyurmák merőfélék, akkor azok a' szenvedő rész állományába veszik magokat, azt foldagasztják, és megkeményítik, és életbeli viszonyát a' kívül, hogy egészen megölnék szűkebbé teszik. Ezen elfajulás olykor több hetek lefolyása alatt fejlődik ki, hasonlóan a' bőrnek rokonszenves vörösségével, és egy kevésse fájdalmas, a' mélységben messze-terjedő keménységgel jelenik meg. Ezen betegség kimenetele (mellyet Kluge a' borékon, én pedig a' kézen és alkaron többször tapasztaltam) vagy a' halkal múló vörösség, és keménységgel lassan haladó oszlódás, vagy az elfajult életművek elhalása, melly alatt a' rész térimeje öregbedik, az eddigi keménység téstássá válik, hullámozás támad, és a' főlebb említett pusztulás, és elevedés köszönt be.

Kluge bei Rust. az idéz. m. 525. és köv. l.

79. §. 1

A' körjeles álorbáncz, a' helyben támadt vagy külső ingerek által előhozott *közönséges* bőrgyuladástul ekkép különbözik: a' lobvörösség nem terjed el olly szembetűnőleg, néhány kisebb helyeken homályosabb, itt ott pedig

viola színre hajló, a' szenvedő életmű kevesbé meleg, tész-
 tás inkább, olykor még is kemény és darabos, sőt né-
 ha a' baj kezdetekor nyilván hullámzó. A' beteg nem olly
 tüzes, mint inkább a' gyuladás fokával nem épen ará-
 nyos szaggató vagy kopogó, inkább a' tag mélységében
 ülő fájdalomról panaszolkodik. A' daganat sincs a' gyu-
 ladás fokával, mint inkább a' fájdalommal arányban.
 Fájdalom, és a' bőrnek csomós elfajzása előzik meg gy-
 akorta a' bőrgyuladást. A' már kezdődött gyuladás mind
 inkább harapózik, rend szerint lassan még is inkább,
 mint sebesen, és mint egy mászva halad a' szenvedő
 életművön. A' közönséges oszlató szerek többnyire nem
 használnak, a' baj idültté válik, és gyakorta véletlenül
 akadhatni némelly helyekre, mellyek jobban le lévén
 süppedve, majd löbbé, 's kevesbé hullámzó, majd fe-
 nések, majd akarmi másként megromlottak. — Ezeken
 kívül mindjárt a' baj kezdetekor hibáznak minden olly
 külső sérelmek, mellyek a' bőrlőbot okozhatták volna.

80. §.

Az *álorbáncznak okfürkészte*, már azokból eléggé
 világos, miket egyes fajairól mondottunk. A' sejtiszövet
 fenésen elhalt elfajulására nézve, melly az álorbáncznak
 leggyakrabbi okmozzanata, azt is tudnunk kell, hogy
 ha eredete olykor homályos is, mégis különös idő al-
 kotmányának, főkép erős hideg befolyásának, és a' hév-
 mérséklet valamelly tulajdon változásának ezen részről
 sokat kell tulajdonítanunk, a' honnan ezen betegség
 hideg teleken, a' leghidegebb hónapokban szaporábban jó
 elő, mint az esztendő más részeiben, gyakrabban meg-
 jelenik a' szegényeknél, az alsó vég tagokon, élemedett
 korban, és a' férjli nemnél.

81. §.

A' *közönséges orbáncznak orvoslása* a' máj' és bör-
 rendszerre munkáló gyógytervet kívánja. A' hánytatók
 ekkor a' legnagyobb fogonatuak, főkép ha korán alkal-
 maztatnak, mellyeket hashajtók által kipótolni nem le-
 het. A' hánytatók foganata után a' láz tovább is tartván,
 lobellenes közélet mellett hűvösítő savanyús hashajtók
 kellenek. Csak akkor lehet már csupa izzasztókat adni,
 midőn a' láz nagyobb részt, vagy egészen eloszlott. Egye-
 dül az erős loblázsal járó arc-orbáncznál, mellynél a'
 fej igen elfogódott, kábult, az orbánczos részek igen dagad-
 tak, égnek, és fájnak, a' vér az agy felé tolong, szuk-
 ság érvágást, vagy nadályrakást a' fülek mellé, a' hánytá-
 tonak elejhe bocsátani, midőn meleg lábfordók, a' láb-

ikrákra tett repczetészta, 's' más effélék is jók a' vérnek a' fejtől való elvezetésére. De soha nem kell felejtenuk, hogy az orbáncz, bár a' legerősebb loblázzal járjon is, a' lobbellenes gyógytervet, mint más gyuladások egész kiterjedésében soha sem kívánja, mert általában minden erőmerülés után igen könnyen viszalép.

82. §.

A' valódi orbáncz helybeli orvoslásának egyéb célja nincs, mint a' beteg részt a' külső ártalmak ellen oltalmazni, a' mi szikfű, és bodzavirág poraival töltött száraz meleg fűtűszők, melegített flanel, 's' több e' felék által történik. — Minden nedves, főképp vizes és zsiros szerek ártanak, a' mennyiben az orbánczot visszaverik, vagy a' rész' vizkóros daganatát okozzák. — A' láz, és daganat nagyobb részt elmúlván, ha talán vizkóros. színetlen daganat maradna hátra, akkor a' fűtűszőt káforral dörzsöljük meg, vagy pedig a' daganatos részt zöld viaszvászonnal fedjük, és bepölyvázuk. — Rust szerint csak a' hólyagos orbáncz fajtáival együtt gyakorta, főképp ha idült inkább mint forró természetű, látszik az illő elfogadóba alkalmazott nedves meleget kívánni, melly célra a' Goulard ólomvize, egy keves léles mákonyfestvényt adván hozza, legalkalmasabb. — Ha az orbáncz fekélyedés vagy fenébe menne által, akkor az ev illő kifolyásárukl kell gondoskodni, a' közönséges, és helybeli orvoslást pedig, a' láz bélyege, és a' kelevényeknél, meg fenénél előadott rendszabások szerint intézni, de az első utak kitakarítására is különös figyelemmel kell lenni.

83. §.

A' helybentamadt bőrvöregnél az orvoslást a' gyuladás fokához kell szabnunk. Csak ritkán szükség a' közönséges lobellenes gyógybánás, mert rendszerint a' nádályok föltétele, vizzel, vagy ólomvizzel tett hideg borogatások elégségesek a' gyuladást eloszlatni.

84. §.

A' rokonszenves bőrvöregnél az orvoslás különbözik, a' mint azon ok, mellyen a' betegség alapul különbéle. Ha az bonyés terjedékek feszülésén alapodik, akkor ezt bemetszések, és ezekre következő meleg fürdők, szürke higanyírral tett bkenések, meleg borogatásokkal, és pépegyvelegekkel szükség elpetyheszteni. Ha pedig az orbáncz csak egy idáig elhatalmazott mélyebben fekvő rész, csonthártya, in, vagy sejtszövet szenvedésé-

nek következése, akkor addig, a' míg a' szenvedés tisztán gyulasztó, nadályok, ólomvizzel tett hideg borongatások, bő higanyos bedörgölések, és a' kórátteteleknél főkép még a' higanyhashajtók, és meleg jó illatú borongatások szükségesek. — De ha a' mélyebben fekvő részekben fene, vagy fekélyedés következett volna be, ha valamely részen korecszin, és hullamzás tapasztaltatnék, ezen rész fölnyitván, a' seb a' behozott ujon gombos kusztorá segedelmével, a' merre csak a' sejtszövet romlása tapasztaltatik, minden irány felé tágitassék, hogy e' kép a' felakadt evnek kifolyása előmozdítassék, és a' gyakran elhalt sejtszövetnek nagyobb darabjai elháríthatassanak. — A' további orvoslásnak azon kell lenni, hogy a' romlott rész elválasztásában foglalatoskodó természetet ápolja, az alyasodó életerőt emelje, és jó genyedet okozzon. — Helybelikép Rust szerint, kina, káfor, mirha, szén, szikfűvirág, terpetinolaj, kaforlél, faeczet, boros jó illatú borongatások, 's többfélelék alkalmaztatnak; belsókép pedig erősítő szerek, ásványsavakkal egyetemben nyújtatnak; — és ha mind ezek által jó genyedés okoztatott, a' gyógyítás ápolására illendő nyomó bekötéssel élünk. — Részemről azonban tapasztaltam, hogy ezen helybeli izgató gyógybánás által, a' részek romlása, és a' rosz genyedés, valamint a' közönséges izgatás öregbedik — nedves meleg borongatások alkalmazása pedig, és az ehhez toldott ezé irányos közönséges orvoslás a' javulást sokkal korábban előmozdította. — Azért is, én egyedül helybelikép nedves meleg borongatásokat használók. — A' bőr, és az alatta fekvő sejtszövet megkeményedésénél tartós higany-bekenesek, és szalad-fordók által mindenkor tellyes oszlatást vittem véghez.

85. §.

Az orbáncznak különböző fajainál, a' természetökhöz illő, és a' tapasztalás által is bebizonyodott gyógymódokat elő adtuk. Ezen tekintetből azonban némelly pontokra nézve, a' legnagyobb híré orvosoknak véleményei egymástul igen különböznek, — Úgy Rust, Dupuytren, és Lawrence szerint, a' bemetszések csak az álorbáncznál tétessenek, még pedig elegendő hosszán, és mélyen; Hutchison ¹⁾ pedig a' bemetszéseket korán, és nagy számban ajánlja; — holott Dobson ²⁾ az orbáncznak minden fajainál, és a' testnek minden részén gerellyel teendő sokszoros beszúrásokat ajánl. — Az álorbáncznál ugyan Dupuytren ³⁾ úgy vallja, hogy egynehány esetben a' szenvedő helyre tett hólyagtapasz

által a' bajnak elosztatását szerencsésen eszközölte legyen, figyelmessé teszen még is ezen szerre, hogy más esetekben utána a' bajnak nehezbülését, és fenevarakat tapasztalt. Hanem a' közönséges orbáncznak mind azon eseteiben, hol a' nyelv nedves és kevéssé vörös, a' bőr mértéktelenen meleg, és a' helybeli gyuladással csekély közönséges visszahatás jár; úgy vélekedik hogy a' gyuladt helyre tett egy vagy több hólyag-tapasz által eszközölt genyedés a' legjobb szer legyen a' baj szétosztatására, — Mások ⁴⁾ az orbáncz széleire föltett hólyagtapasz által, csak a' bajnak tovább haladását akarják eszközölni. — Hanem ismét mások ⁵⁾ annak használatát egészen megvetik. — Bretonneau ⁶⁾, és Velpeau ⁷⁾ a' lobleptetagnak egyenlő öszveszorítása után a' legjobb foganatokat tapasztalták, még azon esetekben is, mellyekben a' genyedésbe való átmenet elkerülhetetlennek látszék, és minden más szerek hatás nélkül maradtak. — Lawrence ⁸⁾ és Duncan ellenben az öszveszorítás után a' bajt öregbedni tapasztalák.

1) Bei LAWRENCE, az id. h. 215. l.

2) Ugyanott 206. l.

3) Az id. h. p. 322. — OLIVEY, These, de l' Erysipele phlegmoneux, 50. l.

4) ROCHE et SANSON, Nouveaux Elémens de Pathologie medico-chirurgicale. Vol. I. l. 332. — LAWRENCE az id. h. l. 63.

5) RAYER, Traité des maladies de la peau, l. 125.

6) Sur l' utilité de la Compression dans les inflammations idiopathiques de la peau, Paris 1815.

7) Mémoire sur l'emploi du bandage compressif dans traitement de l' Erysipèle phlegmoneux, de la brûlure, et des plusieurs autres inflammations aiguës des Membres; in Archives generales de Médecine. Juin. 1826 l. 192.

8) LAWRENCENÉL, az id. h.

86. §.

Azon orbáncz felől is még oszlanak a' vélemények, melly a' sebekhöz szegődik (*sebzési orbáncz, erysipelas traumaticum*) — melly ellen a' legkülönbözőbb féle borongatások, hólyagtapasz, a' bemetszések, és karczozások. Larrey-től az izzóvassal teendő égetés (cauterisatio), — a' lobellenes gyógy mód, a' hánytatók, stb. ajánltatnak. — Ha az orbáncznak fölőbb említett különböző fajait' tekintjük, 's ha azt elgondoljuk, hogy a' sebzési orbánczot, melly a' sebhöz 4, 5 nap alatt szokott szegődni, különböző okok szülik, a' millyek: a' sebnek

ezéliránytalan bekötése, annak idegen testek. zsíros, igen izgató, vagy forró lágyító borogatások által történt izgatása; továbbad a' hideg nedves levegő, a' sértett részek zúzott, szagztatott állapotja; a' rostos képeletek sérelme, az epecsorvás állapot, a' kedvély-mozgalnak, életrendbeli hibák, 'stb, úgy, mondom, könnyü itéletet hozni, hogy a' különböző okmozzanatok illendő meggondolása védhet benünket ezen nevezetes bajnak kontár kézzel minden esetre kimért kuruzsolásául.

Lásd. LARREY, Chirurgische Klinik. B. I. 21. lap.
BALLINO, az id. h.

II.

É g é s

T. KIRKLAND, Abhandlungen vom Brandschaden. Nurnb. 1769. 8.
J. EARLE, Essay on the means of lessening — the effects of fire on the human body. London 1799.

Dictionnaire des sciences médicales. Art. Brulure.

K. H. DZONDI, über Verbrennung und das einzig sichere Mittel, sie in jedem Grade schnell und schmerzlos zu heilen. 2te Ausg. Halle. 1825.

DUPUYTREN, LEÇONS orales de Clinique chirurgicale. Paris 1832 ; 1. 413.

87. §.

Az égések (megégések) (combustiones) testünknek tűz, vagy más izzó állományok érintetébül származnak. — Az étető anyagok foganata, főkép a' tömény ásványsavaké a' tűzével egészen megegyezik. — A' hev foka, az érület tartása, és az érintett rész sajásága' különbségéhez képest az égésnek különböző fokai támadnak.

88. §.

A' legenyhébb fokban a' bőr jól megvörösedik mint az orbáncznál, daganat és láz hibázik, a' fájdalom csekély. A' második fokban a' vörösség és daganat szembetünök, a' fájdalom nagy, és láz jelenik meg. A' harmadik fokban a' fölbőr megválík, és azonnal vagy csak lassanként világos vagy sárgás nedvel telt hólyagokha emelkedik. A' negyedik fokban az égett rész egészen elromlik, azt a' fene lepi meg.

89. §.

Az égés különféle fokai és terjedésére, az égett rész fontosságára, és a' beteg alkotmányára nézve többé,

vagy kevesbé nevezetes tünetények támadnak. — A' két első foknál a' gyuladás többnyire könnyen eloszlik. — A' harmadik fokban csak nem minden esetben genyedés származik, melly gyakorta igen nevezetes, a' gyuladás messze elterjed, és fenével is végződhetik, a' hegedés olykor igen sokáig meg nem történik, sokszor képtelen sebhelyek készülnek, öszvenövések származnak, mi által a' rész működésében hátráltatik, vagy egészen meggátoltatik. — A' láz az égés nagyobb fokai-ban mindenkor nagyra nő, és a' bélhuzam takonyhártyája könnyen bajba esik: görcsök, és rángások, főkép érzékeny égymukben, könnyen támadnak, sőt némellykor a' messze terjedő égéseknél hirtelen halál; a' honnan nem csak a' gyuladás fokátul, hanem az égés terjedése-tul is függ a' veszedelem.

90. §.

Az égés kisebb fokai hideg vízzel tett borongatásokat, vagy az égett rész hideg vízbe mártását kívánják, minden egyebb szerek, olomviz 'stb. csak annyiban hasznosak, a' mennyiben hidegek. — Láz lévén jelen, a' helybeli orvosláshoz lobellenes szerek belső alkalmazásának, és 'chöz illő közéletnek kell járni. — Ha a' fölbőr hólyagokba emelkedett, akkor ezek, a' bőrt rajtok hagyván, gerely által fölböketnek, hogy ekként belőlök a' nedv kifolyhasson, mellyek ha csekélyek, a' hidegtől öszvezsugorodnak, és ki is száradnak. — A' rész, fölbőrétül megfosztatván, az említett hideg borongatásokat el nem viseli, csak gyöngé enyhítő szereket türhet el, u. m. olaj, és petcsárgából készült kenőcsöt, fris írósvajat, és más enyhe írokat, mellyeket vászondarabokra kenvén, az égett részre ismételve rakunk, mellyek az égést enyhítik, es többszöri föltételök által hivesítik. A' fölbőrtül megfosztott részek környékeire pedig hideget alkalmazunk. — Genyedés származván, és a' szenvedő rész nagy érzékenysége tágulván, lassanként az öszvehúzó és száraztó szerekhez nyulunk, t. i. leuolajat mézszízzel, horgany kenőcsöt 'stb. rakunk föl. Az olom-kenőcsök rút, és képtelen sebhelyeket állítatnak okozni, mit én soha nem tapasztaltam. — Az igen kifejlődő hús-szőmölcsök bujálkodását pokolkövel tett tapintással nyomjuk el. — Ha a' fene már az égés pillanatában származott, akkor hideg, vagy ha a' részek a' fölbőr elromlása miatt igen érzékenyek, csak lágyító és enyhítő borongatások kívántatnak, mind addig, míg az égett var genyedés által le nem mállik, midőn aztán az imint említett szerek alkalmaztatnak. A' fene ezen esetben nem igen ha-

rapódzik tovább, ha csak nedvek scte vegyülése nincs egyszersmind jelen. Egyebként ha a' fene az égés által okozott gyuladásnak lenne is következése, a' fenénél általános fülhozott gyógybánás volna czélirányos.

91. §.

A' belső szerek alkalmazását az égéseknél a' beteg alkotmányához, és a' tünetmények fontosságához szabjuk. — A' gyuladás nagy lévén, szoros lobellenes gyógyterv kívántatik, és csak ez által lehet a' harapódzó gyuladás és fenének határt ejteni. — A' nagy fájdalmak, és idegtünetmények, mellyek a' nagyobb égéseknél olly közönsegesek, a' mákonynak belső, és ugyan annak az említett kenőcsökkel vegyített külső alkalmazását ohajtják. — A' nedvek koresvegyülése, vagy nagy gyöngéség lévén jelen, ezekre az orvoslás közben méltó figyelmet szükséges vetni.

92. §.

A' sebhegedéskor azon kell lennünk, hogy rút sebhelyek ne támadjanak, azért is az egymás mellett fekvő részek, p. o. kéz, és lábujak érülését közükbe alkalmazott kenőccsel fent vászou-darabok, vagy téppohok által kell akadályozni.

A' nagyobb égések hegedésekor, nem ritkán altestbéli bajok, szapora vizes székletételek származnak, mellyeket meggátolni, tilalmas.

III.

F a g y á s.

Anweisung alle erfroren Glieder aus dem Grunde zu heilen, auch dann noch, wenn sie seit mehreren Jahren erfroren sind. 2te Auflage. Pirna 1804. 8.

J. C. OTTENSEE, über die gründliche Heilung der Frostheulen. In v. SIEBOLD's Chiron. Ed II. 129 lap.

LARREY, Mémoire sur la gangrène seche causée par le froid, ou gangrene de congélation; in Mém. de Chirurg. milit. Vol. III. l. 60. és kov. l.

93. §.

Erős és állandó hideg az életműves részek dermedését okozza, melly közben az érzés, és mozgás csekélyek, sőt ha a' hideg még tovább tart, minden érzés és mozgás elenyészik, az üterek verései megszűnnek, végre fene köszönt be, mellynél a' fagyott rész öszve zsugorodik,

's kiszárad. — Az egész test lévén a' hideg ezen fokának kiteve, a' bőr lassanként elhalványodik, 's érzéketlenné lesz, a' vérnek a' belső részekben, főkép az agyban, és tudókben való torlódása által nyugtalanság, tetemsúly, álmoosság, és erre valóságos álmom következvén, ha a' hideg még tovább is tart, végre a' halál jelenik meg. — Ez leginkább léles italok után, főkép ha a' mozgás is keves, szokott megtörténni.

94. §.

A' fagyott tagban, vagy az egész testben az élő tehettség a' nedvek megjégedése által elnyomatván, egyszerűs mind a' tetszhalálnak állapotja áll be, melly ugyan a' fölelevenítés lehetőségét megengedi; de magára hagyva szükség kép fenével vagy halállal végződik. A' hideg ártalmas behatásának leginkább olly részek tétetnek ki, mellyek a' szívtől legtávolabb esnek, és mellyekben a' hévtermődés már természetes állapotban is csekély, millyenek a' kezek, lábak, fülek, az orr, főkép ha benne a' vérkeringés történetből nyomás által meggátoltatik.

95. §.

Ha valamelly fagyott, vagy hidegtől megdermedett rész hirtelen fölmelegítetik, akkor annak heves gyuladás a' következése, midőn is a' rész nagyra dagad, megvörösedik, megkékül, és heves kopogó fájdalmak támadnak. — *fagydaganat*, vagy *Daktetü* —, a' nedvek a' sejtiszövetbe kiömlenek, a' fagyvete részek genyednek, bennök valóságos fene áll be. — Hasonló tünények származnak az egész testben, ha ez nagy hidegből nagy melegbe vitetik, a' bőr földagad, vörös, és fájdalmas, tarjagos lészen, különféle részekben vértorlódások tapasztaltatnak, a' honnan szédülés, ájulások, vérköpés tudolob, 'stb. származnak. — Az igen megdermedett testnek hirtelen fölmelegítése valóban halált, és a' testnek sebes rothadását okozza.

96. §.

A' fagyott ember fölelevenítését mindenkor a' meleg legalacsonyabb fokánál szükség kezdeni. A' hideg vett hideg terembe hozatik, levetköztetvén hóval, vagy jeges vízbe mártott vászonnal fedetik, vagy pedig hideg vízbe tétetik, de úgy, hogy orra, szája abból kilegyenek. Többnyire midőn már a' test valamennyire fölenged, jégkéreg nő rá, mire a' test a' vízből kiemeltetik, már kevésbé hideg vízzel dörzsöltetik, mellyhöz egy keves bor, vagy borlél vegyitethetik. Ha a' tagok dermedségeket

elvesztik, és a' hidegvett életjelt ad, ötet gondosan megtörülgetvén, hideg szobában hideg ágyba tesszük, orra elejbe szagos és prüszentető szereket tartunk, tüdejébe, ha a' lehelés magától megjelenni nem akarna, leget fűvünk, káforeczzel vegyített langyos vízből csörét nyújtunk, a' garatot toliával bizgatjuk, a' szivgodörre hidegvizet locsolunk. A' hidegvettet csak lassanként visszük melegebb légre, nekie bodzavirágbul, méhfüből Minder' lelével enyhe izzasztó szereket adunk, vele borlevet itatunk, mind ezt azért, hogy enyhe izzadásba jöhessen.

97. §.

A' fagyvett tag hasonlóan engesztetik föl, azt hóval dörgölvén, avagy hideg vízbe mártván 's benne tartván mind addig, míg az érzés, és mozgás vissza nem térnek; midőn aztán káforlél, égettborral kőolajjal (petroleum) borostvánköléllal (Bernsteinessenz) hidegen mosuk. A' betegnek a' közben könnyed izzasztó szert nyújtunk, és ötet nem fűtött szobában ágyba tesszük, hogy itt néhány órákig enyhe izzadásba eshessék.

A' fagyott részekkel kimélve kell minden esetben bánnunk, ne hogy vigyázatlauságbul elkövetett erőszak által eltörjenek.

98. §.

Ha a' fagyvett tag hirtelen fölmelegítés által igen földagad, fájdalmas, vörös, kék, sőt némelly helyeken fekete munként öszve zsugorodott, és külső tekintetre nézve fenéssé lesz; akkor azt olykor hidegnek, és az erre következő melegnek halk alkalmazása által még megmenthetjük. De ha már a' fene beköszöntött, akkor ezt a' közönséges gyógybánás szerint orvosoljuk. A' fene csak fölületes lévén, a' fenevarak lemállanak; de ha a' tag egész vastagságát éri, ha talán ekkor a' fene szerencsére korlátlódik, a' csonkítás mentheti még meg az életet.

Olykor a' fenés tag magától lemallik, olykor pedig a' fene bataránál egyedül a' csontot kell elfürészlni. De innen nem következik ám, hogy ezen fenénél a' csonkítás szükségtelen legyen. A' jókor megtett csonkítás, és a' halasztás káráról szerzett tapasztalásom a' Larreyéval (id. m. l. 72) egészen megegyez.

99. §.

A' fagydagاناتok (vaktetük, perniones) a' bőrnek orbánczféle gyuladásában állanak, melly foka különbségéhez képest majd olykor idővel magától elmuló csak

csekély daganattal, és melegség, meg szúrás érzésével, majd nevezetesebb komor vörös, vagy kékes daganattal, nagy fájdalommal; majd hólyagcsákból álló, vagy a' bőr fölrepedezésébül származó, gyakran messze harapódzó nyakas fekélyekké változó fölcserpedzéssel jár. A' fagydaganatok ha nem, vagy rösten, vagy rosszul orvosoltatnak, fenével szint úgy végződhetnek; — és csak télnék idején, főkép időváltozásakor okoznak bajokat, mellyek olykor nevezetesek, sőt a' tagokkal élést akadályozzák, nyárban ismét elenyésznek. — A' testben lappangó betvegyből nem ritkán részt vesznek.

100. §.

A' fagydaganat rendszerint fiatal gyöngélkedő egymiknél, asszonyoknál, kik a' hideghez nem szoktak, érzékeny, és finom bőrrel birnak, leginkább a' lábakon, kezeken, füleken, orron, és ajkakon a' hideg és melegnek sebes változásából, főkép ha a' rész nedves, és izadó, szokott származni. Némelly ember ezen baj iránt előkészülettel látszik birni.

101. §.

A' fagydaganatok *orvoslása* kisebb fokban, a' tagok gyakrabbi hóval dörgölésében, jeges vízzel, vízzel és égéttborral, káforléllal, ólomvízzel, eczettel, Minder lelével, sósavas huyanyolvadékkal, borostyánkőfestvényel (Bernsteintinctur), föleresztett só - vagy kénsavval, kőolajjal, terpetin-olajjal, vagy langos borlélből, huyanylélből, és mákony festvényből álló vegyitekkel, fojtósav, és fahéjvízzel, vagy zöldlőmész olvadékával tett mosogatásaiban áll. — A' fagydaganatok igen fájdalmasak lévén, enyhítőbb szerek, u. m. a' szenvedő részre föltett nadályok, kakaóolaj, szarvas-faggyú, szikfűből és bodzavirágbul készített, vagy öszvetört rothadó almákból, vagy szétzúzott fokhagymákból álló borogatmányok, különbféle lágyító kenőcsök, a' fagyott rész meleg enyvvel való bekenése, 's több effélék tesznek jó szolgálatot. Egy rész kőrösbogár-festvényel vegyített szappan kenőccsel (linimentum saponatum) tett bedörgölések jeles fogantatnak tapasztaltattak, mellyel a' fagydaganatok naponkint egy vagy kétszer dörgöltetnek be, és aztán, melegen tartatnak; ha pedig a' fagydaganat ki volna fekélyedve, a' bekenéseknek kőrös körül kellene történni. *) Ezen szerek alkalmazatánál, a' szenvedő részeket melegen és nyugodalomban szükség tartani.

*) WARDROP, in den Medico-chirurgical Transactions. Vol. V. lap. 112.

102. §.

A' fekélyes fagydagاناتok szárazító kenőcsöket, u. m. az *ólom-viasztapaszt* (ceratum saturni) a' *horganyirt* (ungv. zinci) mirhával, káforral, mákonnyal, perui balzammal, a' vörös higanyirt kívánják; ha pedig benne szivacsos hús támadna, a' pokolkővel teendő tapintgatás szükség. — Az efféle régi fekélyeknél, mielőtt bezáródnának genykutacsokat kell tenni, és ha köz betegségek volnának velök öszvekötvé, ezeket szükség gyógy-célba venni. Sokan a' berzecz alkalmazatát is dicsérik.

103. §.

A' fagydagاناتokat, úgy ezeknek vizatérését akként kerüljük el, ha a' hideghöz szoktatjuk magunkat, az igen meleg gúnyákat, és a' megfázott részek hirtelen fölmelegítését magunktól eltávoztatjuk, ha a' részeket hideg vízzel gyakrabban mossuk, és aztán keféljük, végre gondosan megtöröljük.

IV.

K e l i s.

BERLIN, D. de furunculo. Goettingae 1797.

HEIM, Erfahrungen über die Furunkeln; in HORN's neuem Archiv. Bd. VII. 151 lap.

104. §.

Kelisnek (*furunculus*) azon kemény, korlátolt, komor vörös, emelkedett és igen fájdalmas daganat mondatik, mellynek széke az egész testen elterjedt faggyúmirigyekben van, és közönségesen genyedéssel végződik.

Mindenek előtt a' bőrnek valamelly részén bizonyos könnyed fájdalmat érez a' beteg, melly mind inkább nagyobbodván, a' fájdalmas rész vele együtt jobban és jobban emelkedik, kemény, komorvörös lészen, és különböző a' galambpetét csak ritkán haladó nagyságig növekedik. Érzékeny egymiknél, gyermekeknél, vagy ha a' kelis érzékeny helyeken fejlődik ki, gyakorta lázmozgások, álmatlanság, étvágy-hijány, rángások stb származnak. A' daganat csúcsánál meglágyul, fölfakad, egy keves vérrel vegyült geny ürül ki, és aztán a' mirigy hő-

lyaga a' megromlott sejtszövettel mint fehéres szürke mag nyomódik ki, mire a' keménység körös körül lohadni kezd.

105. §.

A' kelis gyakorta minden ösmert ok nélkül származik, még a' legegészebb embereknél is. Gyakran megjelenik a' forró betegségből lábadoúknál, és nem ritkán birálatos, olykor az elmulasztott bőr tisztasága miatt, a' rendetlenül élő embereknél, az elnyomott börgőzölés után, valamint a' hőszám folyása közben, és főkép tavaszkor szokott többnyire támadni. Romlott nedvű emberek, u. m. a' bujasenyvesek, görvélyesek, súlyosok, vagy a' higanyzabálók a' kelisnek gyakran alávetettek. — Ezen esetekben a' kelis nem ritkán idülő, csekély fájdalommal jár, és csak halkkal men genyedésbe által.

106. §.

A' gyógybánás a' genyedés clómozdításában áll, erre nézve az igen fájdalmas keliscknél belendfüvel vegyített, vagy tört mákfejekből álló borogatások, vagy a' gyuladás közepszerű lévén, hamuban sült hagymák, a' búrok — és amóna — az öszvetett olomtapaszok, 's több effélék tesznek szolgálatot. A' kelis többnyire magátul fölfakad, vagy pedig gerellyel nyittatik föl; a' genymag a' lágyító borogatmányok folytatott alkalmazása által magátul kiürül, mellyeket minden keménység eltüntéig szükség folytatni. Keménység maradván vissza, ez csak új gyuladás és genyedés által oszlik el, azért is ezeket mesterségesen is kell éleszteni. — Ha a' kelis fájdalmas feszüléssel köttetnék öszve, ezt akkor azonnal el lehet távoztatni, és a' bajnak egész lefolyását megrövidíteni, az által, ha a' kelist egész hosszában bemetszük, és aztán lágyító borogatásokat alkalmazunk.

107. §.

Közönséges gyógybánás a' kelisnél csak ritkán szükség; ha talán gyomor tisztalanságokkal, vagy más csipőségeekkel állana öszvekötetésben, akkor ezek ellen, a' helybeli különös szereken kívül, közönségeseket is rendelünk.

BITTER'S einseitige idee über die Entstehung der Blutschwären durch zurückgehaltene Thierschlacke und ihre Zertheilung durch frühzeitig angesetzte blutige Schröfköpfe; im Journal von GRAEFE und v. WALTHER. Bd III, Heft. 1. 81. lap.

V.

P o k o l v a r.

- M. A. TOSSI, de Anthrace seu Carbunculo tractatus. Venet. 1618. 4.
 C. P. DE HERRERA, de Carbunculis animadversiones, Pintiae. 1604. 4.
 G. FRANK, D. de Carbunculo. Heidelb. 1682. 4.
 T. BORDENAVE, de Anthrace, Theses anatomico — chirurgicae; resp. J. J. ROBIN. Parisiis 1765. 4.
 BROMFIELD'S chirurgische Wahrnehmungen. Aus dem Engl. Leipzig 1774. 8. 81 lap.
 H. W. BÜCKING, der gutartige Carbunkel und dessen medicinisch-chirurgische Heilung. Stendal. 1786. 8
 F. CHATENET, Essai sur l'anthrax. Paris an IX. 8.
 LARREY, Mémoires de Chirurg. milit. Vol. I. pag. 104.

108. §.

A' pokolvar (carbunculus, anthrax) a' bőr, és az ez alatt fekvő sejszövet gyuladásában áll, melly szembetünő kemény daganattal lévén öszvekötvé, egész kiterjedése szerint fenébe igyekszik. A' kelistől a' gyuladás súlyossága, és az által különbözik, hogy fenével szokott végződni. A' gonoszféle genvedékkal (31. §.) legnagyobb hasonlósága van, mellytől annyiban különbözik, hogy ez mindenkor tulajdon ragályos anyagnak következelme.

Heves és égető fájdalmak közt olly korlátolt kemény daganat fejlődik ki, mellyen több genvedékek támadnak, a' bőr a' daganaton komorkék, vagy feketévé lesz, és korán fenével végződik. Ollykor mielőtt kívül valami tapasztaltatnék, belől már minden fenés. A' pokolvar nagysága különbözik, ollykor tenyéryni, máskor nagyobb. — Többnyire a' tarkón, a' lapcsontok közt, a' háton, és az ülepen szokott támadni. — A' pokolvarat ollykor láz előzi meg, vagy később járul hozzá, melly gyakorta csak gyöngéd, máskor ideges, rothasztó, 'stb.' a' honnan *körjeles, gonoszféle, döghalálos, helybentámadt*, és *jőféle pokolvar* különböztetik meg.

109. §.

A' jőféle pokolvar nem ritkán ösmeretlen okból támad, még a' legegészesebb embereknél is, leginkább a' szegények közt, kik egészségtelen helyen laknak, rosz táplálmányokkal élnek, előrejárt ártalmak által elgyengültek, az első utak tisztátalanságaiban szenvednek. Többnyire a' pokolvar valamelly életveszedelmezető anyag áttételének (metastasis) következése, és minden életkorban,

minden nemnél, minden évrészben, főkép még is nyáron a' nagy melegben megjelenhetik. *A' gonoszféle pokolvar* a' megelőző láznak egyik időszakaszához sem köttetik.

110. §.

A' pokolvar veszedelme a' bajnak nagyságátul, székétül, számátul, a' beteg alkotmányátul, és a' vele járó közönséges betegségtül függ.

111. §.

A' jóféle pokolvarnak belső orvoslása a' láz különbzféle természete, és a' pokolvar oka szerint intéztetik. Csarítkán szükség szoros lobellenes, de sokkal többször ak enyhe izzasztó gyógyut mód, valamint a' bélhuzam kiüritését előmozdító orvoslás, és a' föleresztett ásványsavak is. A' beteg életereje csüggedvén, mi mindenkor történik ha erre a' fene beáll, erősítő gyógybánás javallatik.

112. §.

A' helybeli orvoslás kora, eléggé mély keresztmetzésben áll, melly által a' sejtiszövet behurkolódása elkevertetik. A' seb izgató osztató kenőccsel (digestiv. ungv.) köttetik be, a' lemálló sejtiszövet földre mozdítatik, és a' jó genyedés elősegítetik. Ha már fenevarak képződtek, akkor hasonlóan bemetszések tétessenek, vagy már a' meglevő nyílások tágitassanak, a' fenevarak letakaritassanak (melly gyógybánás az izzó vas, a' dárdanyvaj, és más étető szerek alkalmazatánál többet ér) hogy ekként a' fenevar alatt öszvegyült fenés ev kifolyása előhaladhiasson, és a' testre való további behatása meggátoltassék. Ezután a' legfogatosabb posellenes szerek adatnak, mint a' közönséges fenénél említők. Hogy a' tisztán csak lágyító p'p-egyvelegek kárt okozzanak, és a' baj tovább terjedését előmozdítsák, az alaptalan állítás, mert engemet ismételt tapasztalás tanított, hogy a' pokolvarnak keresztbe tett fölhasítása után, a' gyógyulás a' lágyító pépegyvelegek folytatott használata után, leghamarább, és legegyszerűbben eszközöltetik.

113. §.

A' gonoszféle pokolvar mindenek előtt a' vele járó láznak orvoslását, és helybelileg izgató borongatások, sőt ha a' daganat emelkedni nem akarna, magának a' üznek, és más étető szereknek helybeli alkalmazását ohajtja; a' többi gyógybánás a' már említettél megegyez.

HARMADIK SZAKASZ.

GYULADÁS NÉMELLY KÜLÖNÖS ÉLETMŰVEKBEN.

I.

M a n d o l a l o b.

114. §.

Az egyik vagy mindkét *mandola-mirigynek gyuladása* (*mondolabeli torokgyík, angina tonsillaris*) ha nagyobb daganattal jár, a' nyelést, lehellést akadályozza, a' betegek orrokon duunnognak, és a' torokban öszvégyülő takonnyal sok bajok van. Az Eustach-kürtjének elzáródása miatt, fülzúgás, és fülfájdalom származik. A' földagadott mandolát az állkapocs alatt tapinthatni, sött láthatni is, ha a' beteg száját feltátván, a' nyelv lenyomatik. A' mandola sokszor olly nagyra dagad, hogy a' torokútat egészen elzárja. A' gyuladás fokához képest csekélyebb vagy nagyobb lázmozgások jelennek meg.

115. §.

Ezen gyuladás többnyire meghülés által okoztatik, leginkább a' légtől elszokott finom egymiknél, továbbad a' toroknak minden erősebb izgatása, más gyuladásnak ezen részre való háromlása, a' bujaseny, bőrvirágok 's több effélék által.

116. §.

A' mandolalob többnyire eloszródik ugyan, de nem ritkán *genyedessel* végződik, még pedig nem annyira a' gyuladás súlyossága, mint inkább a' mandolamirigynek ezen kuncnetelre való alkalmas volta miatt, melly némelly személyeknél a' torokgyuladást genyedésbe kényteteli, főkép ha ezen eset már ez előtt is megtörtént. Félni lehet ezen kimeneteltől, ha a' gyuladás már több napokig azon fokon megállott, ha a' nyomás érzése a' torokban öregbedik, és benne több takony gyülemedik öszve. — A' *keményedésbe* való átmenetelt az erős, sebesen lefolyó torokgyuladásoknál soha sem tapasztalhatni, miut inkább akkor, midőn a' gyuladás alattomos, és többször ismétel, midőn is inkább a' térümbelnek *bujázkodása* mint

valóságos keményedés hozatik elő. — *A' fenével* végződés mindenkor ezen gyuladást követő gonosztermészetű láznak szüleménye, és szer fölött veszedelmes.

417. §.

A' gyógybánds a' gyuladás súlyosságára, és a' vele öszveköttött lázra nézve változik. — A' könnyed gyuladással gyöngé izzasztó szerek, u. m. bodza — hársvirág. Minder léle, sósavas hugyany, 'stb. kívántatnak. — A' gyuladás nagyobb fokánál pedig érvágások, nadályok, fejetekben salétrom, édes higany szükségesek. A' gyuladt rész párolgatására lágyító főzetek, mint torok-, vagy fecsvizek szolgálnak, melly utolsók a' taknyot könnyebben kiürítik, és a' résznek eröltetésével nincsenek öszve kötve. Efféle szolgálatot tesznek a' meleg lágyító gőzök is, mellyeket be kell a' betegnek színi.

418. §.

A' mandolák nagyobb daganatánál hasznosak főkép a' karczozások, mellyek vagy *az inygerellyel* (Gaumenlanzette), vagy közönséges csak nem a' hegyéig betakarított kusztorával, vagy a' garatmetesszel (pharyngotomus) vitetnek végbe. — A' beteget olykép ültetjük le, hogy a' világosság szájába eshessék, mellyet föltátván, hogy ez ekként maradjon, zápfogai közé egy darab paradarabot dugunk, erre a' nyelvet lapocczal lenyomván, az említett eszközök közül valamellyikkel a' dagadott mandolába szikály metszéseket teszünk. A' vérzés lágyító langyos torokvizekkel ápoltatik.

419. §.

A' gyuladás fogytával, ha még daganat volna jelen, a' torokvizekhez lassanként öszvehúzó szereket adunk, p. o. Minder lelét, sósavas hugyanyt, zsályát, eczetet, 'stb. mellyeknek gondos alkalmazata által a' rész hajlandósága idült daganattá lenni megakadályoztatik.

420. §.

Ha a' mandolákban *tályog* támad, a' mit a' 416 §-ban előadott tüneteményekből, és az ujjal a' mandolára tett nyomásnak megfelelő hullámszásbul, sőt gyakran magának a' genynek áttetszékenységébül tudunk meg, és ha talán ez a' lágyító torokvizek használata alatt magátul fölfakadni nem akarna, sőt ha a' fuladás közel volna, vagy a' geny súlyédésétül félni lehetne; akkor a' kelevényt vagy bebonjolított kusztorával, vagy a' garatmetesszel szükség

fölnyitni, melly műttétel akként tellyesítetik, mint a' mandola karczozása. A' torok izgatásai, úgy az ökröndözés hasonlóan végbevihetik a' kelevény fölpukkadását. A' genynek kiürülése után folyvást lágyító torokvizek alkalmazatnak mézzel, melly által a' gyógyulás csak hamar megtörténik.

Ollykor a' tályog az állkapocs alatt tolakodik kifelé, midön a' kelevények közönséges rendszabásai szerint bannunk vele.

121. §.

A' torok gyuladás *fenébe* való átmenténél, mindenek előtt a' követő lázat bélyegéhez képest orvosoljuk, a' helybeli orvoslás abban áll, hogy a' fenevarak, és a' gonoszfele ev tímóval vegyített kinafőzet, hagymaszagú tarorja-fűnek (hba scordi) forrázatával való befecskendezése által föltre mozditassék. Nagy foganató a' sósav mézzel vegyítve, mellyet tépecsettel kenünk a' fenés részekre.

122. §.

A' mandolák gyuladása után visszamaradó *keményedések* jóféle természetűek, csak kevéssé fájnak, de gyakran új lobrohamoknak vannak kitéve, fenébe azonban soha sem mennek által. Bőrökből, szepnőnyéből, sósavas hügyanyból 'stb. készített torokvizekkel, külsőkép higanykenőcs bedörgölésével, belsőkép bőröknek, és más elvezető szereknek alkalmazásával, többször tett karczozás, és gyakor nadályrakás mellett a' keményedés elszélesztésén iparkodni lehet. Ha a' daganatban kelevénnyel végződő gyuladás támad, akkor a' genvedést szükség ápolni, és a' tályog fölnyitását addig kell halasztani, míg minden keménység elenyészett. — A' mandolák keményedésénél nekem a' godricz (chelidonium) kisajtolt hevény nedvének eleinten rózsacetzettel, későbbben e' nélkül naponkint többször ismételve tett beecsetezése mutatkozott igen foganatosnak.

123. §.

Ha a' keményedett mandolák daganata olly nagy, hogy a' lehellést, és nyelést igen nehezzé teszi, akkor részintes kiirtatása szükség. A' nem épen nagy daganatnál elég a' mandolát két vagy három haránt, nem mély metszés által földarabolni, mire a' keményedés néhány napok alatt öszveesik.

A' kiirtás legalkalmasabban történik keskeny, tompahegyű, kevéssé görbitett kusztorával, (Caque²) késével) vagy pedig egyenes szikével, mellynek éle hegyétől egész

egy hüvelyknyire ragtapasszal borítatik be. A' világosság felé széken ülő beteg' fejét a' segéd ön melléhez szorítja, és egy kevéssé előre kénytetli. A' beteg szája paradarabbal tartatik nyitva, melly a' hátsó őrlő fogak közé alkalmaztatik. Egy más segéd a' beteg nyelvét lapocz segítségével tolja le. A' műlevő kettős horgot akaszt a' dagadt mandolába, és azt az egyik kezével tartja, a' másikkal pedig a' kés alkalmazza a' daganatra, és ezzel alulról fölfelé olly metszést tesz, hogy abból egy huzomban a' szándéklott mennyiséget lekanyaríthassa, (a' horog a' bal, a' kés pedig a' jobb kézzel vezéreltetik, ha tudniillik a' bal mandola a' kiirtandó; a' jobb kiirtásakor pedig ellenkezőkép). Ha a' levágott darab egy részénél fogva még fityegne, ez vagy kusztorával teendő második vágással, vagy pedig a' Cooper ollójával metszetik által.

Az igen nyugtalan betegeknél gyakorta jobb a' Desaulti nyelesapmetesz (Kiotomus), melly, minnekutána a' beteg a' mondott mód szerint leültetett, szája felpöczköltetett, és mandolájába a' horog beakasztatott volna; visszahúzott éllel a' szájba ollykép vezettedik, hogy a' mandola épen a' hüvely hézagába jöjön, és a' kés betolása által a' mandola kidülledő része általa megválasztathassék. — A' horog alkalmazása ollykor nagy esiklandást, fuladozást, 'sib. okoz, a' mi hogy elkerültessek, a' levágást horog nélkül szükség véghez vinni. Ha talán a' mandola nagysága miatt a' nyelesapmetesz hézagába nem férne a' daganat, akkor, két ferde egymással szegletnél egyesített metszések által levétedhetik a' mandolának egy része, vagy először a' mandola felső részén, aztán annak alsó harmad részén a' nyelesapmetesszel haránt metszés tétévén, a' különválasztott szilak a' nyelesapmetesz hézagába alkalmaztatik, és a' két haránt metszések, egy hosszában folyóval egyesitetnek. Azon mély hasadék melly ekként, készül, 5—6. nap alatt öszvecsik²⁾.

Solingen, Levret, és Percy ollója, a' kusztora vagy nyelesapmetesz alkalmazatának elcibe nem tététedhetik. — A' mandolák lekötése, vagy az izzóvas, és más étetőszeres alkalmazása a' daganat elosztatására általában megvetendők.

1.) Mémoires de l' Academie de Chirurgie. Vol. 5. p. 447.

2) ITARD, Traité des maladies de l' Oreille et de l' audition. Paris 1821. Vol. II. pag. 174.

124. §.

A' vérzés ezen műtétel után többnyire, a' torkot hideg vízzel 's eczettel kiöblítvén, megáll, vagy pedig öszvehúzó nedvbe mártott tépetet nyomunk csipesz segedel-

mével a' vérző helyre. Szükségben az izzó vasat is lehetne alkalmazni. A' metföüllet a' lob' és geny'időszaka alatt lágyító, későbbben pedig gyöngéd, porissal 's más effélékkel készített öszvehúzó torokvizeket használunk. Ha pedig a' genyedő föüllet bujálkodó tekintetet mutat, akkor erősebb öszvehúzó szereket alkalmazunk, sött magát a' pokolkövet, és az izzó vasat sem kéméljük.

125. §.

A' *nyelcsap* (uvula) olykor hosszan tartó, gyakran ismétülő gyuladások által úgy elpetyhüdik, és meghoszszabbodik, hogy állandó izgatása által, köhögést, ökröndözést, és bajos nyelést okoz. A' daganat kisebb fokánál timsóval, kátéfestvénnel vegyített tölgyhéj főzetből készített erősen öszvehúzó torokvizek, vagy a' nyelvcsapnak étető, izgató szerekekkel tett tapintása is elegendők. — De a' daganat nagyobb fokánál, midőn ezen szerekek fogatlanok, a' nyelvcsap rövidítése jelentetik. T. i. minekutána a' beteg olly helyzetbe tétetik, mint a' mandolá kiirtásánál mondottuk, a' nyelvcsapba hegyes horgot akasztunk, és aztán olló, vagy nyelvcsapmetesz által abból a' fölöslegest lemetszük. Az utóorvoslás ollyan, mint a' mandola kiirtása után.

A' mandola kiirtásáról, és a' nyelvcsap rövidítéséről lásd :

- C. L. Le CAT, Mémoire sur l'extirpation des Amygdales squirreuses, in Journal de Médecine. Tom. II. p. 115. köv. Année 1755.
 LOUIS, sur la resection des Amygdales tumefiées; in Mémoires de l'Académie de chirurgie, Tom. V. lap. 425. és köv.
 DESAULT, von dem Abschneiden und Abbinden der Mandeln und des Zäpfchens; in seinem chirurgischen Nachlass. Bd. 2, Th. 256. és köv lap.
 N. PERRIN, D. sur la rescision des amygdales. Paris. An XIII. 4.
 H. LEHWERS, D. de Scirrho tonsillarum. Berol. 1817. 8.
 TR. CHEVALIER, description of an improved method of thying diseased tonsils, in medico chirurg. Transact. Vol. III. lap. 80.
 PH. SYNC PHYSICK, in the Philadelphia Journal of the medical and physical Sciences. Vol. I. 1820. Novemb. pag. 17.
 LISFRANC, Considerations anatomiques, physiologiques, et pathologiques sur la Lucte; in Revue médicale. Juillet 1823.

II.

F ü l t ó m i r i g y l o b .

- L. LAGHI, historia epidemicae constitutionis, in qua parotides seroso glutine tumentes redduntur, quae Anno 1755 Bononiae contigit. In Comment. Bonon. Vol. V. pag. 1.
 R. HAMILTON, von der Cynanche parotideae. In Sammlung auserlesener Abhandl. für praktische Aerzte. Bd. 14. p. 54.

HOPFF, D. de Angina parotidea. Goetting 1799.

BRENNECKE, D. anginae parotideae descriptio pathologico-therapeutica. Helmst. 1801.

126. §.

A' fültőmirigy gyuladásának (*fültőmirigylob*, *fültőmirigyi torokgyík*, *inflammatio parotidis*, *angina parotidea*, *cynanche parotidea*, *Mumps*, *Bauernwetz*, 'stb.) különböző lefolyása van, a' mint vagy hurutos lázzal jár, vagy mint *korjeles*, *birálatos*, a' vagy *helyben-támadt* betegség jelenik meg.

127. §.

Az említett gyuladás, vagy *fültőmirigybeli torokgyík* (*angina parotidea*, *cynanche parotidea*) a' fültő — és állalatti mirigyeknek majd hidegebb, kissé vizkóros, majd forróbb feszültebb, fájdalmasabb, lapos vagy emelkedett daganatában áll, midőn nem ritkán egyszersmind a' mandolák is földagadván, a' nyelés és szájtátás is meggátoltatik. A' bőr a' daganaton természetes színét többnyire megtartja, avagy orbánczosan gyulad meg. A' daganatot olykor láz nem kíséri, midőn korán eloszlik, és nem könnyen végződik genyedéssel, de többnyire hurutos tünetemények, fázongás, borzogatás, laukadság előzik meg azt, azért is többnyire a' hurutos tüneteményekhez hasonló, olykor nevezetes láz járul. Ezen esetben a' bajnak áttétele könnyen megesik. A' közben t. i. hogy a' fültőmirigy daganata öszvesüllyed, a' beteget a' láz újolag, még pedig erősen kitőri, 's erre a' herék, és az asszonyoknál a' szeméremajkak, az emlők gyulasztókép megdagadnak, az ágyékok, és az öltáj fájnak, a' tenvészrészek viszketnek, égnek, és olykor korán megjelenik a' havitisztulás. De gyakorta megmarad a' fültőmirigy' daganata ezen tünetemények mellett is; olykor pedig a' gyuladás a' fültőmirigyre viztater; máskor végre más részekbe veszi magát, ekként álmokór, heves fejfájás, félrebeszéd, a' mellnek gyulasztó, vagy görcsös bántalma, makacs okádozás, rövid lehellés, és hatalmas láz mellett az egész testnek vizkóros földagadása támad.

A' könnyebb esetekben néhány napok alatt, olykor későbbben eloszlik ezen gyuladás, midőn egyszersmind vagy csak a' daganaton, vagy az egész testen izzadás, birálatos vizellet, vagy orrvérözön jelennek meg. Genyedés — vagy keményedéssel csak ritkán végződik ezen gyuladás. Ritka esetekben hereenyészedés tapasztaltatott.

128. §.

Ezen betegség többnyire járványosan uralkodik, és inkább déli, mint éjszakai tartományokban, hirtelen változó, főképp nedves és esős időben, 's tavaszkor tapasztaltatott leginkább. Némellyek ragályos bajnak állítják ezen betegséget, vagy legalább azt mondják felőle, hogy az életben csak egyszer lepi meg az embert. Az életkor- és nemre nézve nem tesz különbséget, fiatal embereket, főképp ifjú férfiakat azonban mégis örömeztőbb meglátogat. Súlyossága ezen betegségnek a' különböző járványokban igen változik.

129. §.

A' fültömirigylob nem ritkán a' hagymázos lázakban származik, ezen lázat majd könnyebbitvén, majd nehezítvén. Görvély, bujasenyv, visszavert bőrvirágok lehetnek ezen baj alapokai, de higanyzabálás, redves fog, nehéz fogzás, meghülés, vagy külső sérelmek által is előhozathatik.

Bélyege és lefolyása a' gyuladásnak ezen esetekben igen különböző. Olykor oly nagyra nő, hogy *fenével* végződik, többnyire mégis alattomos lefolyása lévén, a' fültömirigy *genyedésével*, *keményedésével*, vagy *husanyos elfajzással* végződik jobbadán.

130. §.

Ha a' fültömirigybeli torokgyík csak csekély, akkor a' daganatot fölmelegített flanállal, vagy bodzavirág porával töltött fűtűszővel melegen szükség tartani, a' mellyhöz még belső könyved izzasztó szereket is kell tudni. — Ha az állapot nyilván gyulasztó, és a' láz nevezetes, akkor lobellenes gyógyútmod, maga az érvágás is jelentetik, de mértékletesen és vigyázva. Midőn a' beteg igen gyöngye, a' láz idegesre hajlik, akkor inkább méhfűből gyökönkéből készített forrázatok adassanak, Minder lével. káforral, 'stb. Ha a' daganat nem emelkedik eléggé, ha öszvecsik, vagy ha rajta az izzadás elnyomatik, akkor arra azonnal holyagtapaszk alkalmaztassék. Ha a' gyuladás a' nemző részekre veti magát, akkor ezeket flanállal takargatván melegen kell tartani, a' heréket pedig függesztővel szükség ápolni. Ha a' baj az agyba veszi magát, akkor mind a' borékra, mind a' nyálmirigyekre holyagtapaszk alkalmaztassanak, belől pedig Minder léle meleg italokkal, vagy az életerő igen elesüggedve lévén, káfor, dárdanybor, 's több ellék adassanak. — Az idegingertől származó okadás enyhítő szereket kíván kívül és belül. Ha a' daganatok a' nélkül hogy eloszlanának sokáig megmaradnak, káforral vegyített röpkenőccsel dörgöltetnek be.

131. §.

Ha a' fültömirigy gyuladása betvegyes bajokkal jár, akkor ezeknek megfelelő közönséges gyógybánást alkalmazunk, helybelikép pedig a' tüncemények különbségéhez szabva nadályok, higanykenőcsnek bedörgölése, oszlató tapasztok, fűtűszők, elszolgáltató szerek tesznek jó szolgálatot.

A' gyuladás bírálatos tüncemény lévén, mindenek félre mozdítassanak, a' mik csak annak vizálépését okozhatnák. Ha a' daganathoz elegendő nagyságu gyuladás jár, akkor az egyedül lágyító borogatmányokkal tarkagattatik; és ha az élötehetség benne csekély, úgy a' borongatásokhoz izgató szereket tudunk, és izgató tapasztokat alkalmazunk.

132. §.

Genyedés támadván, a' tályog az említett szerek folytatott alkalmazása által vagy magatul fölfakad, midőn aztán a' gyógyulás korán megtörténik; vagy pedig a' kelevény támadtakor súlyos körjelek, félrebeszéd, állgörcs stb. vétetnek észre, és ekkor a' daganat elég tág fölnyitása minél előbb szükséges, hogy ekként a' mirigyet fedező bönység hüvely feszülése minél jobban engedjen. A' kelevény állapotjához képest aztán vagy lágyító, vagy ösztönözö szerek alkalmaztatnak. A' gyógybánás mindenkör hosszú, könnyen csomós sebhelyek, és darabos keményedések képződnek. Nyálhatotta sipolyos nyílás maradván vissza, ennek bezaródását pokolkövel tett tapogattás, és célirányos nyomás által eszközöljük.

Ha a' mirigy megkeményedik, a' közönséges rendszabások szerint orvosoltatik.

III.

C s e c s l o b.

F. A. SCHLEGEL, de Statu sano et morbosu mammaram in gravidis et puerperis. Jenae, 1792.

MÜLLER, fragmentarische Bemerkungen über die Entstehung und Heilung der Entzündung und Vereiterung der Brüste bei säugenden Weibern; in v. SIEBOLD'S Chiron. Bd. II. St. 2. 344. lap.

BOER'S naturliche Geburtshilfe und Behandlung der Schwangeren, Wöchnerinnen und neugebornen Kinder. Wien 1817. Bd. III. 23. lap.

T. W. BENEDICT, Bemerkungen über die Krankheiten der Brust- und Achseldrüsen. Breslau 1826, 4. I. IV.

133. §.

A' csecsek vagy emlök gyuladása *emlölöb*, *csecslob* (*inflammatio mammarum*) a' némbereknél majd a' szoptatás alatt, majd ezen időn kívül származik; és majd *csak a' bőrben*, és *sejtszövetben*, majd pedig a' *mirigy térimbelében* telepedik meg.

134. §.

Ha ezen gyuladás szoptatás közben támad, akkor a' csecs hirtelen földagad, megvörösedik, és feszül. A' gyuladás *fölületes* léven, egyenlő, sima, és fénylő daganatot tapasztalunk, a' tejelválasztás nincs mindenkor fölakadva. A' csecs *térimbelének* gyuladásánál a' daganat keményebb, különbféle csomós földagadásokat tapinthatni, a' tejelválasztás pedig egészen megszűnik. Ezen bajjal gyakorta lázmozgások egyesülnek.

135. §.

A' csecs *fölületes* gyuladása többnyire eloszlik, de ha *térimbele lobog*, akkor a' gyuladás *főlebb* fokra hágván, leginkább *genyedéssel*, nem ritkán *keményedéssel* végződik.

136. §.

Az *emlölöb*nek legközségesebb okai ezek: meghülés, kedvélyindulatok, erömüves ártalmak. 'stb. A' nem szoptató némberek, vagy kik gyermekeiket korán elválasztják leginkább vettetnek csecs gyuladása alá; melyet hogy elmellözzenek szükség, hogy szoros közelet tartsanak, a' bőr kigözölését elősegéljék, és hashajtókat szedjenek; emleiket nádmézzel füstölt pamuttal borogassák, csecsbimbóikat nyállal kenegessék, és csecseiket fityegni ne hagyják.

137. §.

Ezen *szereket* alkalmazzuk a' gyuladás kezdetekor is, és csak a' gyuladás nöttével, midőn a' *lobdaganat* feszültebbé, és keményebbé leszen, teszünk a' meleg *lágvitó* borogatásokba átmenetelt, a' csecsre *lágvitó* gözt ergetünk, és *lágvitó* irokkal kenjük. A' gyuladás *oszlódásakor* a' *feszülés* és *daganat* lássaaként fogynak; az egyes *keményedések* halkkal *enyésznek*, leginkább a' *lágvitó* borogatások, és *higanykenőcsvek* folytatott alkalmazása alatt. Ha az *emlölöb* azon időben jelenik meg, midőn még a' gyermek el nem választatott, akkor ezt minduntalan szoptatja anyja mind addig, míg a' *daganat* és *fájdalom* nem épen nagyra nő-

nek. Ha a' csecsemő, a' tej bőven választatván el, nem elegendő tejet szopna ki, a' közidőben tejüveget alkalmazunk. A' gyuladás nagyobb fokra hágván, minden efféle a' tejnek az emlékből való kiürítésére tett kísérletek károsak.

138. §.

A' gyuladás genyedésbe indulván, a' légítő borogatások folytassanak, bürök — és higanytapasz tétessék föl, és a' tályog fölnyitása a' természetre bizassék. Többnyire különböző helyen több nyílások támadnak, melylyeket ragtapasszal borítván, az említett gyógybánás egész addig folytatik, míg a' nyílások be nem záródnak.

Ha az emlék genyedése alatt sipolyos nyílások képződnek, és a' csecs jó kemény marad, (a' mi többnyire akkor történik, midőn a' kelevény mesterségesen nyitattik föl, vagy a' nyílásokba kérék tétetnek) akkor ismét csak a' fölhozott gyógybánás képes a' keményedések szélledését, és a' nyílások bezáródását végbevinni.

Részemről a' cseccstályogok fölnyitását, a' mit sokan igen ajánlanak, gyakor tapasztalásaimnál fogva, ellenzem. — *L a n g e n b e c k* a' csecsék tág sipolyos meneteibe a' messzenyuló lekötetek (*Ligaturen*) behuzását ajánlja. Én illy esetekben még akkor is, midőn a' sipolyos menetek terjedező, látszatos keményedéssel jártak, czéjomat értem a' fölebb említett gyógybánással mindenkor. Ha efféle sipolyos menetekből tej szívárog, akkor fukar közélet mellett a' haslajtóknak azonkori alkalmazatával levesbitjük a' tejelválasztást.

139. §.

Az előrejárt gyuladás után nem ritkán *tejcsmólnak* nevezett keményedések maradnak hátra, mellyek olykor korán vagy később a' tejelválasztás fölakadása, vagy a' csecsemő elválasztása után támadnak, midőn már a' tejelválasztás egészen félbeszakadva lenni látszatik. Keménysegeik különböznek, gyakorta porczneműek, ámbár csak tejet foglalnak magokban; olykor sokáig megmaradhatnak; és nem ritkán a' csak imigyamúgy tett vizsgálat után kökemnek tartathatnak. — Kimeneteleik vagy *oszlódás*, melly hosszabb idő után is megtörténhetik; — vagy *genyedés*, ha t. i. történetből meggyuladnak. — Azon szerek, mellyek oszlódásukat végbevitetik, ezek: az emlének enyhe dörzsölése a' csecsbimbó felé, a' bimbó szopása, légítő főképzablisztból, lenmagbúl, bürökből, beléndbúl, sáfránybúl, és olajbúl készített borogatások, disznózsir közé vegyített szarvasszarusónak bedörgölése, 'stb. Belsőképz némelleyek a' szepuőnyét ajánlják. Az oszlódás mindenkor a' tejnek megindulásával jár. Olykor a' tej-

csomók, mellyek semmiféle gyógyszerre sem tágulának, csak a' következő gyermekágygal tüntenek el.

140. §.

Azon emlölöb, melly a' szoptatás idején kívül támad, többnyire alattomos lefolyásu. A' fájdalom körös körűl csak igen csekély, de a' cseces daganata mindenkor igen kemény, és a' gyuladás csaknem kizárólag hajlandó keményedéssel végződni. Okai: külső sérelmek, betvegyes bajok, görvény, köszvény, bujasenyv 'stb. Gyakorta ezen gyuladás világos ok nélkül származik, és a' csecsek izgatásának oka, ezeknek a' méhvel való azon együttérzésbeli viszonyában látszatik lenni, melly főkép a' beköszöntő aggkorban (decrepiditas) és azon némbereknél tapasztaltatik, kiknél a' méh foglalatosságai illendően soha sem mentek.

141. §.

Az efféle csecslöb *orvoslását* az okozó ártalom természetéhez szabjuk. Nadályok' ismételt folrakasa, higanykenőcs bedörgölése, a' csecsek meleg ápolása, belsőkép pedig a' kocsvegyülést irányba vevő gyógyszerek jelentenek, ámbár mindöszve is alig képesek a' csecsek keményedését föltartani, mellyek ha egyszer létre kaptak, a' közönséges rendszabások szerint orvosoltatnak.

142. §.

Ritka esetekben szoptatás alatt, vagy ezen kívül is, az emlőben, vagy ez, meg a' mellizom közt mélyen fekvő tályogok szármoznak, mellyek mélyen ülő, kezdetkor helyetváltoztató, égő, szaggató fájdalom, az egész csecsnek színetlen, de szembetünő daganata, és a' karnak fájdalmas mozgatása alatt fejlődén ki, bennök csak későre lehet a' hullámzást tapasztalni. Olykor a' geny több helyen áthat, és a' csecs kemény daganatú. Ha ezen genymenetek fölnyittatnak, lágy, vörös, szivacsos állomány látszik bennök. Az efféle kelevénynél a' hullámzást észrevévén, az minél előbb nyittassék föl; de ha talán már sipolyos menetek támadtak, akkor ezek egész lefolyások szerint nyittatnak föl, avagy, hogy az emlő ekként okozandó rütségát, és munkálodásának korlátolását elkerüljük, leköteteket (ligaturae) húzunk be, 's e' mellett lágyító bbrongatások, és higanykenőccsel tett bekenéseket alkalmazunk. Ha a' csecsnek egy része ezen menetek által olly igen körülárkoltatott, hogy ezeknek fölnyitása után a' csecsdarab mintegy kocsányon fitveg, akkor egy úttal inkább az egész darabot lemetszük. A' gyógyulás

ollykor igen hamar megtörténik. Ezen gyuladásnak genyedésbe való átmentét talán egyedül izzasztó, és hánytató szerek, száraz meleg alkalmaztatása, és az emlő közélére tett hólyaghuzók által támasztott elszármaztatás segédelmével mellőzhetjük el.

HEY, chirurgische Beobachtungen. Aus d. Engl. Weimar 1823. 581. lap.

RICHTER'S medicinische u. chirurgische Bemerkungen. Bd. I. 50. lap.
LANGENBECK, Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten. Bd. II. 264. lap.

143. §.

A' csecsbimbó hibái; ha t. i. kicsinyek, meggyuladnak, vagy genyedéses küteggel lepetnek meg, a' szoptatást fájdalmassá, vagy lehetetlenné teszik, és gyakran az emlőlob támadásának okaivá lesznek. — A' kis és mélyen ülő csecsbimbók úgy emelkednek föl legjobban, ha a' terhesség névber terhessége közben szaru-, vagy elefantességgyűrőt alkalmaz arra, úgy, hogy annak ürébe essék a' bimbó. — A' bimbólob eleintén vízből egy keves eczettel vagy vörös borbul készített hideg borongatást kíván. De ha a' bimbók föltrepedeztek, akkor a' *Hufeland*-tól¹⁾ ajánlott kenőcs a' legfogatosabb, mellynek alkalmazásánál tapasztalásom szerint, el nem lehet mulasztani azt, hogy valahányszor azzal a' bimbó kenetik, mind annyszor aztán bimbógyűsző (*Warzenhütchen*) alkalmaztassék, hogy ekként a' vászón rátapadása elkerültessek. El lehet ezen bajt gyakorta' az által mellőzni, ha a' bimbók a' terhességnek utolsó hónapjaiban vörös borral, vagy víz és borlével mosatnak. — Ollykor a' a' csecsbimbót nagyobb vagy kisebb részre varrá száradandó genyedések lepet meg, a' mi főképen azon személyeknél támad, kik az előtt rüh, vagy sömörben szenvedtek. A' bőrnek tisztán tartása, disznózsír, és kénvirágból álló kenőcsnek bedörgölése, vagy a' gyuladás csekély lévén, rágó higanyos vízzel való illetése tapasztalásom szerint ezen kütégnek elhárítására mindenkor elegendők voltak, és a' sömör ellen közönséges orvoslást intézmem soha sem volt szükség.

Journal der praktischen Heilkunde. Bd. XIV. 3. D.

Rp. Pulveris gummi arabici dr. duas.

Bals. peruvian. dr. unam.

Ol. amygd. dr. unam semis.

Aquae rosarum unc. unam.

M. f. Linimentum. D. S. Ezzel a' bimbó 6 — vagy 3-szor kenessék be napjában.

IV.

H u d c s ő l o b.

- J. ALLEN, de fluoris albi caractere ac notis, quibus cum gonorrhoea convenit vel differt, et utriusque curatione. Lugd. Bat. 1751. 8.
- J. A. MURRAY, de materia arthritica ad verenda aberrante: in J. P. FRANCK delect. Opuscul. medic. p. 5.
- E. G. BALDINGER, Programma, quo gonorrhoeae ab amore meretricio virus venereum defenditur. Goetting. 1778. 8.
- HECKER'S, Abhandlung über den Tripper. Leipz. 1787. 8.
- J. C. TODE, über die Erkenntniss und Heilung des Trippers. Kopenh. und Leipz. 1790. 8.
- J. C. M. P. ANSIAUX, sur la blennorrhagie. Paris. 1807. 4.
- AUTENRIETH, de morbis quibusdam, qui gonorrhoeam male tractant sequuntur. Tubing. 1807. 4.
- COLLERIER'S Abhandlung über Tripper und Nachtripper, Bubonen und Schanker. Mit Zusätzen und einem Versuch über die Entstehung der Lustseuche. Herausgegeben von J. K. RENARDI. Mainz. 1815. 8.
- EISENMANN, "der Tripper in allen seinen Formen und in allen seinen Folgen. 2. B. Erlangen 1850. 8.

Ezeket kívül lásd a' bujasenyvről szóló közönséges munkákat, mellyek a' bujasenyves fekélyeknél hozatnak föl.

144. §.

A' hudső belső hártájának gyuladása (takár, — blennorrhoea, *ondószivár* — gonorrhoea, *hudső takonyözöne* — blennorrhagia urethrae, *hudsőlob* — urethritis, — *hudsőfájdalom* — urethralgia — vagy köznyelven *kankó*) a' hudsőnek minden idegen test által tett izgatásából származik, u. m. köszvényes, csúzos, mirigyos csipőségekből, de leginkább elhálásbeli fertezés által.

145. §.

A' takárnak tünetényei és lefolyása igen különbözik. Hosszabb vagy rövidebb időre a' tisztátalan közösülés után, többnyire 6—8—10 napra a' férjfiaknál a' hudső nyílásánál viszkető érzelen támad, melly gyakorta az egész makkra elterjed, az említett nyílásnak szélei valamennyire földagadnak, megvörösödnek, a' vizelés fájdalmas. Nehány nap múlva eleintén inkább savós, későbbben vastagabb genyemű, sárgás fehér nedv folyik a' hudsőből. — Gyakorta a' fájdalom csekély, gyakorta igen erős, a' mony' gyöke felé terjeszkedik, maga a' mony is földagad. A' hudső nyílása igen meggyulad, megkérgesedik, a' hudső csator-

nája a' daganat miatt megszűkül, a' vizelés nem olly sugáros, közben közben fölakad. — Gyakorta fájdalmas begyeredések, a' hudesöbül vérzések származnak, és ha a' mony barlangos testei is földagadnak, a' monynak *fájdalmas, hürnak* (chorda) nevezett, *görbedése* támad, a' mennyiben a' mony merevedésekor a' barlangos testek kinem fágulhatnak. Gyakorta a' beteg medenczében nehezséget érez, a' borék, a' tökök, a' gát igen érzékenyek, a' düll- és lágycmirigyek fájdalmasan dagadnak föl. — Ollykor maga a' makknak föllete is meggyulad, földagad, és genyemü nedvet választ el, (*makk-takár, makk-kankó*). Gyakran a' makktyú, avagy fityma is meggyulad, és olly nagyra dagad, hogy a' makk koszorújára visszatolni lehetetlen, *fitymabörtön*, (phimosis) vagy ha ez erőszakosan vitetnék végbe, akkor ez a' makkoszorúján úgy öszvehurkolózik, hogy visszatolni nem lehet (*makkörv, makkperez, paraphimosis*).

A' genyféle nedv, melly a' hudesöbül szívárog, az igen erős gyuladással csekély, ollykor koresszinü, zöldes, sőt feketés, ollykor egészen fölakad, (*száraz takár*). Erre lázmozgások, here- és szemgyuladások, az izülések daganatai jelennek ollykor meg. Az igen heves hudesölobnál a' gyuladás egész a' vizelő hólyagig terjed, és veszedelmes húgyföladakást okoz.

146. §.

Tartása ezen tünetenyeknek különbözik. Enyhébb esetekben korán elenyésznek, a' folyás lassanként kevesbedik, és a' betegnek jó magatartása mellett, három négy hétre egészen eltűnik. Gyakorta idültté lesz, midőn is a' kifolyó nedv vékony, sávós, szálféle minémüséget ölt, reggelenként vizelés, vagy valamelly ösztön után kis mennyiségben jelenik meg, és ekként hónapok, sőt esztendőig is eltarthat.

147. §.

A' hudesölob után a' hudeső hártájának megváltozásai, ennek megvastagodása, megszűkülése, és a' dullmirigynek daganata, mint ugyan annyi utóbajok tapasztaltatnak.

148. §.

A' némbereknél a' takár a' méhhüvelyben telepedik meg: honnét a' gyuladás a' szemérmajkakra, a' hudesőre, és a' esiklóra terjeszkedik kifelé. Ezen részekben fájdalmas viszketés támad, és nem sokára különböző tulajdonságu takonynak kifolyása jelenik meg, melly által

kicserepedzések származnak, és a' takár könnyen a' végbélre huzódik. A' vizellés fájdalmas. A' takár tüneményei az asszonynál általában enyhébbek, a' takonyfolyás mégis könnyen idültté és konokká válik. Az említett tünemények, ezen betegség eredetének módja, a' hőszámnak jelenléte, és a' meg nem változott arzsziu megkülönböztetik az asszonyi takárt a' férfifolyástul.

149. §.

Mi a' takár természetét, és bujasenyvhözi viszonyát illeti, a' következő különbségeket állitjuk föl.

1.) *Ragály nélkül származó takár*: ez majd külső okokbul, u. m. erős nyargalás, hudsőre esett ütések, néma bűn, szapora elhálás, a' hudsőbe hozott idegen testek 's több effélékből; majd pedig belsőkből, t. i. sömörös, köszvényes csipősségekből, visszavert kútegekből, fölakadt elválasztásokból, 's más ennemiükből támad.

2.) *Tulajdon ragályos anyag által okozott takár*, mellynek fogauata a' hudsőn túl nem terjed.

3.) *Bujasenyves eredetű takár*, melly majd közönséges betegségnek következése, majd mint első rendű bujasenyves bánatalom fekélyvel, vagy e' nélkül származik. Ezen neme a' takárnak közönséges bujasenyvvé válhatik.

150. §.

A' takár ezen különböző fajainak *kórhatárzata* több esetekben homályos, és gyakran hibáznak azon bélyeglő tünemények, mellyek annak bizonyosságot nyujthatnának; sok esetben azonban a' betegség enyhe lefolyása, a' szivárnak rövid tartása, a' beteg hajlama a' takár előtt, azon személynek talán ösmert kórallapotja, ki által a' beteg megferteztetett, világosságot fognak olykor a' betegség természetére árasztani. — Mind azon takár, mellynek gonosz lefolyása van, mellynél heredaganatok, lágyék, és a' dülmirigy gyúladása jelennek meg, bujasenyves fajunak tartathatik. — A' némberek bujasenyves takarjánál a' közönséges bujasenyv veszedelme mindenkör nagyobb, mint a' férjfiakénál, azért, hogy nálók a' takony elválasztás, melly által kikérgesedések, kipállások okoztatnak, szaporább.

151. §.

A' takár *orvoslását* a' baj súlyosságához szabjuk.

Az enyhébb esetekben a' beteggel savót, mandola, — lenmag, — más efféle fejetet itatunk, nekie enyhe közéletet tanácsunk, minden csipős, hevesítő dolgok elkerülését ajánljuk, a' borékban rejtett tókók függesztő segedel-

mével tett ápolását, a' monynak langyos vízben való mosását rendeljük, mi végsőt a' tisztaság végett később is szükség a' betegnek folytatnia.

A' gyuladás és fájdalma nagyobb lévén, a' mondott gyógybáráson kívül a' környülményekhez szabva még érvágások, a' mony' tövére, vagy a' szomszéd tájra rakott nadályok, és lágyító pépegyvelegek is szükségesek.

A' sokaktól javasolt hashajtó szerek a' takárnál ártanak inkább mint használnak, mellyek, ha az elsőtutakbani tisztátalanságok elűzése végett szükségesek, a' legenyhébbek választassanak, millyenek: a' manna, a' tamarind, de nem a' vizelő utakat izgató sók.

152. §.

A' monynak igen fájdalmas görbedésénél érvágások, nadályok, és lágyító borogatások kívántatnak. Mikre a' fájdalom nem enyhülvén, ha a' beteg nem bővérű, és a' fájdalom görcsös természetű inkább, akkor vigyázólag adva a' mákony, a' belend, káfor, a' bódár füvekkel tett borogatások, és enyhítő csőrék a' javallott szerek. — A' húrnál vérzés támadván, ez által többnyire a' tünetmények enyhülnek; melly, csak ha az életerőt kimerítő kezdene lenni, volna azt szükség a' tag nyomása, az arabmézga olvadékának befecskendezése, sőt végső esetben öszvehúzó szerekkel tett befecskendezések által megállítani.

153. §.

A' fájdalom elmúltával, és a' takonyszivár kevesbedésével többnyire elégséges a' kevesbé szoros közélet mellett a' hevítő szereknek elkerülése a' tökéletes gyógyulást eszközölni. — A' langyos italok szapora ivását mérsékelni kell, hogy az általok okoztathatandó petyhüdség miatt talán utólag ne szármozzék, a' mire főképen gindár, és görvélyes egymiknél másként is szükség figyelmeznii. Ezen esetekben alkalmas a' sokaktól javasolt *gyalogfenyű-lésürü* (Roob juniperi) a' *keserédes-venyigék*, a' *gajak-mézga*, a' *faital*, (decoct. spec. lign.) 'stb. alkalmazása. — De ha talán a' savós nedvnek mértékletes folyása azután is sok ideig tartana még, akkor gyöngén öszvehúzó mákonyal vegyített befecskendezések kívántatnak, a' millyenek az *eczetsavas olom*, a' *kénsavas horgany*, és *rígó higany* olvadékai 'stb. mellyek által ezen baj idülése meggátoltatik.

154. §.

Azon esetekben, hol a' takárnak bujasenyves természetét gyanítjuk; ha már a' gyuladás eltűnt, vagy legalább

hanyatló félben van, a' higanynak czélirányos alkalmazását, 's ennek egy ideig való folytatását ajánljuk; vagy szoros és nyugalmas közéletbeli magatartása mellett a' betegnek, nekie fitalokat adunk, hogy ez által a' köz bujasenyvnek támadását akadályozzuk.

155. §.

A' takár gyógyítása a' némbernél egészen az, melly a' férjfinál, csak hogy nála olly szoros lobellenes gyógybánás nem szükség, mert nagyobb részt már magok a' lágyító befecskendezések vagy párolások is elegendők a' gyuladást enyhíteni. Azután az öszvehuzó befecskendezések szolgálunk, mellyeket, a' folyás idültté akarván lenni, erősebbekké szükség tenni. — A' fölpállott helyeket olly tépettel fedjük, mellyekre *sárgair* (ung. citrin.) vagy a' *vörös higanyir* (ungv. praec. rubr.) van fenve. A' higanynak belső alkalmazása, vagy a' fitalok használása, a' közéletbeli szoros rendszabások megtartása mellett foképpen itten szükségesek.

156. §.

Ha a' folyás idültté válik, akkor a' tökéletes orvoslásra sok idő kívántatik, és a' legkisebb kicsapongás által is vizelés közben fájdalom, és égés tér vissza. A' takár ellen olly nagy számmal ajánlott gyógyszereket, csak a' betegségnek alapúl szolgáló ok természete szerint alkalmazhatjuk; mert az illy takár majd *petyhüdségen*, majd *betegesen magasztalt érzékenységen*, majd a' *hudcső takonyhártyájának életműves változásain* alapodik.

Az első eset ellen szolgálunk balzamos erősítő szerek, a' kopajbalzam halkal öregbedő mennyiségben, a' kinomézga, az eczetsavas ölom, kénsavas horgany, rézany, rágó higany olvadékaiból álló öszvehuzó befecskendezések; a' monynak léles nedvekkel tett mosogatásai 'stb.

A' második esetben, (melly foképpen érzékeny egymiknél, midőn a' takár lobszaka setéül orvosoltatik, szokott leginkább megjelenni,) minden erősítő és izgató gyógyszer alkalmasak. Illyenkor a' *Haller' savanyát* adjuk *kosborgyökfözetben*; a' nagyra nőtt érzékenységnél a' *mákonnyból* néhányszor nyujtunk napjában, vagy pedig *borostyán-megyvíz*et rendelünk fejetben. Ezen esetben a' befecskendezésre csak a' pirosgyüszövirág leveleiből készített fözet, a' mákmafejletnek alkalmazása a' legezeli irányosabb, mellyekköz borostyánmegy — vizet vagy mákonnyt 'stb. adunk. — A' betegnek minden kicsapongást a' legszorgalmasabban kell kerülnie.

A' harmadik esetben, mellyben kifekélyedések, szűkülések, a' dullmirigynek beteges változásai lévén jelen, a' beteg csak egy bizonyos rész tapintására, és vizelés közben érez fájdalmat, ha a' kifolyó anyag olykor véres csikokkal vegyül, akkor ezek fekélyre mutatnak, és illendő bujasenyvelenes gyógybánást kívánnak, valamint a' rágó higany olvadékának befecskendezését, és szálacsok (bougie) alkalmazását ohajtják.

157. §.

A' takárnak eddig fölhozott gyógybánása szorosan a' baj különböző időszakaszain, és természetén alapodik. — Az újabb időkben ellene a' *Kubebák* mint legfogantatosabb gyógyszer javasoltattak, és en tapasztalásaim után magamnak is azon kedvező véleményhöz kell járulnom, mellyet ezen tárgy felől, sok más gyógyászok, nevezetesen *Delpech*, mondottak ki. Ezen gyógyszer a' takár ellen nem csak a' gyulasztó időszakasznak vége szakadtával segít, mint némellyek gondolják: hanem kedvező fogantatait a' betegség minden időszakaszában nyilatkoztatja. A' fődolog a' kubebák alkalmazásánál az, hogy valódiak legyenek, és hogy elegendő mennyiségben adassanak, mellyek ha csekély mennyiségben nyujtatnak, a' takárt nem ritkán öregbitik; napjában legalább egy félobonnal kell kezdenünk, és ha különös tünetmények nem tiltják, ezen mennyiséget sokkal öregbitünk. Olykor *Delpech* két és három nehezéknyit rendelt napjában négy-szer, a' nélkül, hogy különös tünetmények tapasztaltak volna; azonban általánosan célszerűesebb mégis, az adagokat megosztani, és sűrűbben szedetni. Ha erősen és sokáig akarunk a' testre hatni, legjobb két nehezéknyi adagot minden harmadik, vagy negyedik órában nyujtani, az evésnek idejét e' szerint vetvén ki, sőt a' közidő röviden esvén ki, egy adagot éjjel is nyujtunk. — Az altestbeni gyöngéd hőség közönséges fogantata ezen szernek, melly alatt a' szomj nem mindig növekedik, és melly néhány napok múlva többnyire eltűnik, még akkor is, ha az adagokat nagyobbítjuk. Ha tehát ezen tünetmény mulékony ezen gyógyszert félbeszakasztani nem kell; de ha az állandó, és hasfájások járnak hozzá, akkor az adagokat kétfő, vagy háromra kell szorítani; miként aztán a' beteg azokat elszvenvedi; ámbár a' szernek hatása ilyenkor a' bajra csekélyebb is. — Olykor ezen gyógyszer számos és vizes széketételeket okoz, hasfájással vagy nélkül, mellyet csak ritkán követ eröltetés, véres takonyfolyás pedig soha sem. Ezen esetben a' gyógyszer tétessék félre, a' beteg néhány napokig kemény táplálmányoktól tartózkodjék, nyá-

kos italokat igyék; és ez után lehet ismét az előbbeni, vagy kisebb adagokat folytatni; olykor ezen tünetnyeknek gyomortisztálanságok az okai, mellyeket hánytatóval felremozdítván, erre a' gyógyszerert az előbbeni, vagy még nagyobb mennyiségben folytatjuk. Némelly betegek ezen gyógyszerert csak ebéd idején, vagy ha vele egyszersmind valamelly eledelt enni engedünk, türikel. — Olykor pedig a' beteg ezen gyógyszerert el nem szenvedheti, midön aztán *Delpech* tapasztalásai szerint a' *kopajbalzam* használ: némellykor, midön ez hasmenést okozott, ismét a' kubebák segítének. A' kubebák némelly esetben, épen semmi kívánt változást nem hoznak elő; de a' baj általa egy esetben sem rosszabbodott. — A' csak imént támadt takárban az égetés, és melegség, a' nem csekély fájdalmak, és folyás sebésen enyhülnek, ezen utolsó sávóssá lesz, és két, legfőlebb három nap alatt mindennek vége. Ekként men a' dolog a' konnyed takárnál is, ha már régibb is. Naponként három, két nehezéknyiből álló adagok elegendők ezen bajok eloszlatására. — Erős fájdalommal, húrral, más effélékkel járó takárok, a' második vagy harmadik hétben lassabban oszlanak, és csak nagyobb adagot kívánnak. Jobbulás azonban ekkor is korán mutatkozik, a' húr olykor legtovább tart, de egy futtában tett hólyagtapaszk alkalmazása után, midön már minden egyéb baj eltűnt, ez is elenyészik. — Azon esetekben is, hol a' gyuladás egész a' hólyag nyakáig terjeszkedett, az erős gyuladással járó, vérrrel vegyült folyásnál, a' düllmirigy daganatainál, ha a' fájdalom nem épen a' legnagyobb volt, — és a' herék fölpöffedésénél — jeles foganatu volt ezen gyógyszer. — Idült 's fájdalmatlan heredaganatok, mellyek forró bántalmak után maradnak hátra, közönséges fertezés tünetnyeivel jártak, és magának a' bujasenyv-ellenes gyógybánásnak ellent állottak, engedtek a' kubebák alkalmazásának, ha bár a' közönséges bujasenyves szerv megmaradt is. Ekként van a' dolog a' lágyc-mirigyek daganataival is, ha ezek a' takárnak maradéki valának. — A' kubebákat használván, a' betegnek enyhe közeletet, és csöndes magatartást rendelünk. — Minden bajoknak eltűnté után is szükség még a' kubebákat legalább egy hétig folytatni.

Hogy a' kubebák herelobot okozzanak, *Delpech* számos tapasztalásaival megczafolta. — *Delpech* mint most a' kubebákat, ugy eddig a' kopajbalzamt nagy mennyiségben a' takárnak minden időszakaszaiban a' legjobb foganattal használta. Újabb észrevételek szerint mind a' két gyógyszerben hasonló allományt gondolnak lenni. Ha talán a' kubebák illendőleg használtatván, siker nélkül adattak, a' baj bujasenyves természetére hozhatunk következtést. — *Delpech* a' közönséges fertezet elmellőzésére, ha a' takáros gyuladás nem épen heves, egykorilag tizenkét egész tizenöt

higany-kenőccsel teendő bedörgölést ajánl, mellyek regvel és estve a' mony két oldalára tétetnek.

Velpéau (Archives generales de Médecine. Jan. 1827.) a' kubebákat és a' kopajbalzamat adta 2. 4. 6. petesárgával öszvedörzsölve, vagy zilizfözettel öszvekeverve.

CROWFORD, on the Effects of the Piper Cubeba in curing Gonorrhoea; in Edinb med. surg. Journal. Jan. p. 32.

ADAMS, a schort Account of Cubebes as a Remedy for Gonorrhoea; ugyanott Jan. 1819. 61. lap.

JEFFREY's practical observations on Cubebes. London 1821. 8.

M. MARLY, in London medical and physical Journal. 1821. Juni.

BROUGHTON, in medico-chirurgical Transactions. Vol. XII.

DELPECH, Mémoire sur l' emploi du Piper Cubeba dans le traitement de la Gonorrhée, in Revue medicale. Mai, 1822. pag. 1. — Juin, 1822. lap. 129.

Michaelis a' Graefe és Walther Journaljában V. Bd. 370. lap. a' kubekákat sok takárban szenvedő betegek közül, csak egy nem régi utótakárban találta fogatosnak. A' fehérfolyás, és a' tüdök idült hurutjában is hasonlóan fogatatlannak tapasztalta azokat.

Richon és de Salle az iboló-festvényt 30 cseppig regvel és estve adva, a' kankó ellen mint allitják, hasznosnak találták; némellykor mindenek előtt a' ludcsőre nádályok rakatnak, — és mindenkor lobellenes közéletet parancsoltak.

158. §.

A' makk-takár vagy az elmulasztott tisztálkodásnak következése, a' mennyiben a' faggyúféle anyag, mellyet a' makk mirigyei választanak el, itt öszvegyülvén megcsipősödik, azért is főkép a' hosszú és szük fitymájú férjfiaknál szokott támadni, vagy pedig a' bujasenyves fertezetnek következelmé. Ezen utolsót mindenkor gyanítani lehet, ha az gyanús közösülés után támad, kipállással jár, és konok.

A' nem bujasenyves makktakárnaál szoros tisztaságnak megtartása, a' makknak langyos tejjel, ólomvizzel stb. mosogatása elég az orvoslásra; a' bujasenyvesnél pedig higany alkalmaztatik külső és belsőkép.

159. §.

A' köszvény, sömörös stb. senyven alapodott takár orvoslása, a' nem bujasenyves kankó ellen ajánlottal meggyez. Csak hogy ezen esetekben a' gyuladás többnyire még aztán is soká tart, midön már a' baj idült állapotba ment által. Illyenkor elszolgáltató szerek, meleg fürdők, kén — és dárdánykészítmények stb. tesznek jó szolgálatot.

V.

H e r e l o b.

160. §.

A' *tökgyuladás* (inflammatio testiculi; *herelob*, orchitis; *nedves sérv*, hernia humoralis) különbféle okok által hozathatik elő.

1.) A' takárnál leggyakrabban ered, még pedig vagy a' gyuladásnak nevezetes fokánál, ha a' beteg altestében és medenczében huzó fájdalokat érez, sokat mozog, a' heréket föl nem függeszti. Ezen esetben illykor a' gyuladás a' herékre is elterjed, először is a' mellékherét lepi meg, aztán az egész tököt, vagy csak az elsőre határozódik, (*mellékherelob*, epididymitis,) vagy pedig a' takáros gyuladásnak tüneményei kisebbedvén, a' herék bizonyos izgatása által, p. o. erős mozgások stb. által okoztatik.

2.) Lehet a' közönséges bujasenyvnek terménye.

3.) Külső erőszakokból támadhat.

4.) Meghülés által származhatik, főképen azoknál, kiknek gátja, és czombjaik belső lapja igen izzad.

5.) Nagy erőlködések a' vérnek nagyobb torlódását okozhatják a' tökökbe, és a' vérnek másként is nehéz visszafolyása által gyuladást hozhatnak elő.

161. §.

A' *herelob* csak hamarjában nagyra nő; a' tök t. i. földagad, a' borék megfeszül, vörös és fájdalmas lesz; nem ritkán pedig láz, az altestben fájdalom, ökröndözés stb. járnak hozzá.

Közönséges kimenetele ezen gyuladásnak az *oszlódás*. Tartani lehet a' *gyenedéstől*, ha a' heves gyuladásnál a' fájdalom kopogóvá lesz; ekkor a' bőr több helyen fölemelkedik, megvékonyul, fölfakad, a' geny kiürül, és gyakorta a' töknek öszvebonyolodott edényei mint szürkés fehér pelyhféle testek fittyennek ki a' tályog nyílásából, mellyek meghúzatván engednek, úgy hogy végtére a' *fehérítő köntös* (tunica albuginea) üresen marad.

A' *keményedés* a' herék különös tulajdonsága miatt nem ritka végződés, főképen ha a' gyógybanás nem épen célirányos volt, vagy ha a' baj görvélyés, vagy köszvényes embert lepett meg. A' tök térimeje gyakorta a' keményedés által nevezetesen megnő; majd csak a' mellékherére korlátlődik; majd pedig a' tököt, sőt még magát az ondozsínórt is meglepi egy darabnyira.

A' *fene* a' legritkább kimenetel, melly csak a' legcéllessesbb orvoslás alatt kaphat létre.

162. §.

A' herelob orvoslását ön okaihoz, és fokához képest intézzük.

Ila a' herelob takárnak következése, még kezdő félben van, és nem nagy daganattal jár, akkor a' betegnek nyugodalomban kell maradnia, heréit ápolnia, a' közben mig ezekre ólomvizből hideg borongatás, a' monyra pépegyvelegek, belsőkép pedig hűvösítő hashajtók alkalmaztatnak. A' gyuladás nagyobb fokánál, vérmes, izmos embereknél eret vágunk, vagy a' gátra, a' czombok belső lapjára szükséges számú nádályokat rakunk, a' daganatra pedig meleg lágyító pépegyvelegeket alkalmazunk. Ezen gyógybánás után, a' gyuladás enyhültével, ha talán nagy fájdalom maradna vissza: akkor mákonyt salétrommal vagy enyhe higanyal adunk, mákonytal készített csőrét nyújtunk, és bódár pépegyvelegeket rakunk föl. — Ha a' daganatnak feszülése kisbedik, akkor a' pépegyvelegeket ólomvizzel keverjük. — Ha bár a' gyuladás eloszlik is, még is több ideig dagadva maradnak a' herék, ekkor ezeket illőkép függesztővel ápoljuk, és higanykenőcsöt káforral kenünk be. — *De l p e c h* tapasztalásai után a' takár ellen főlebb előadott kubebákkal teendő gyógyítás elegendő azon herelob orvoslására is, melly a' takárhoz szegődik.

163. §.

A' gyuladás genyedésbe mentével kelevény származván, ezt fölnyitni, és a' közönséges rendszabások szerint orvosolni szükség. A' fehérszürke pelyhekhöz, mellyek a' kelevény nyílásába hozatnak, még csak nyulni sem szabad, rájuk gyakorta hússzemölcsök nőnek, és a' nyílással öszveforranak. — Ha a' genyedést megállítani nem lehet, vagy ha a' herék képtelen elfajzásokba mennek által, akkor kiirtásuk javalltatik.

164. §.

Keményedés támadván, ez többnyire a' mellékherénél tovább nem terjed, olykor semmi bajt nem okoz, és egész életben mint olly megmaradhat. Beteges előkészületnél, és betvegyes állapotnál azonban, vagy olly ártalmak által, mellyek új gyuladást okoznak, az ondozsinór földagadását, a' tök hüvelyhártyájában viztorlódást, husanyos, és rákféle elfajzásokat okozhat a' keményedés. A' keményedésnek elosztatásán az (62. §.) által

lában javasolt gyógybánás által iparkodhatunk, a' szereket vigyázva alkalmazván, a' mennyiben a' heréket függesztőben hordoztatva ápoljuk. De ha heves, szűrő fájdalmak jelennek meg a' herékben, ha a' daganat egyetlené és darabossá lesz, akkor a' herék kiirtása azon egyetlenegy szer, melly a' rákos romlásba való átmenetelt megelőzi. — Gyakorta mint a' közönséges bujasenyvnek tünceménye a' herének kemény daganata csak lassan fejlődik ki, inelly higannyal teendő gyógybánás által, vagy a' kubebák czélszeres alkalmazására (157. §.) többnyire elenyészik. — Ollykor a' takár után visszamaradó keményedés egy új takár által oszlik el; innét némellyektől új gyuladás támasztása végett a' vörös higanyírral (de nem takáros takonnyal) bekent szálacsok hudsőbe való bedugása tanácsoltatott.

165. §.

Az erőműves sérelmek vagy meghülés következtetésében származott herelob, a' főlebb (162. §.) előadot. gyógybánás szerint orvosoltatik, a' nélkül, hogy a' hudső gyuladására figyelemmel lenni szükség volna.

VI.

Ágyék izmok gyuladása.

LUDWIG, Diss. de abscessu latente. Lips. 1758.

MECKEL, Diss. de psotide. Hallae. 1796.

J. ABERNETHY, Surgical observations on chronic and lumbar abscesses; in surgical Works. 2. edit. London, 1815. Vol. II. 137. és köv. lap.

166. §.

Az ágyékizmok gyuladása, (ágyékzsába, lumbago; horpaszlob psotitis) a' horpaszizomban (psoas), és a' négyszegletű ágyékizomban (quadratus lumborum), valamint az ezen izmokat környelő sejtszövetben telepedik meg.

Ezen gyuladás ollykor váratlanul jelenik meg, midőn is a' beteg ágyékában fájdalmat érez, a' járás nekie nehezen esik, czombját fájdalom nélkül nem emelheti, vagy egészen ki nem feszitheti. Máskor ezen gyuladás szurkáló fájdalom közt csak halkkal fejlődik ki, a' fájdalom öregbedik, a' csiptájig, czombig, sőt

térdizülésig terjeszkedik. Nem ritkán lefolyása ezen gyuladásnak olly alattomos, hogy észre is alig vehetvén, csak már a' geny meggyültével lehet a' betegségre ösmerni. A' gyuladásnak fokához képest a' genyedés majd sebesen, majd halkkal támad. A' geny a' horpaszt fedő sejtszövetben gyülik meg, ezen izom lefolyása szerint süllyed alá, Poupart száлага alatt, a' végbélhöz közel, a' hátón stb. daganat származik. Ezen genygyülem alatt a' beteg ön ágyékában fájdalmat, menés közben nehezséget érez; köhögés által a' daganatban lévő geny hullámmáni éreztetik, vízirányos helyzetben a' daganat kisebbedik; a' bőr eleintén fölötte nem változik meg. A' genyedés közönséges tünetményei u. m. kiszáradás, éjjeli izzadások, aszláz, stb. ha csak a' kelevény terjedete nem épen igen nagy, csak ritkán jelennek meg. Ilanem ennek nagyobodásával, ha a' daganatot fedező bőr lobba borul, akkor a' tályog megreped, 's belöle eleinte szagatlan, aztán pedig bűdös geny ürül ki; e' mellett a' beteg ereje sebesen hanyatlík, vagy pedig a' kelevény nyílása öszvehuzódván, több ideig sipolyos maradhat.

167. §.

Ezen gyuladásnak több *okai* lehetnek, u. m. külső ártalmak, nagy erőlködés, meghülés, csúz, köszvény, és másféle betvegyes szenved. Az ágyékkelevénnyel gyakorta az ágyékesigolyák romlása kötettik öszve, melly oka, vagy következelme lehet ezen genygyülemnek.

168. §.

Az ágyékizom gyuladásának előszlása gyakrabban megtörténhetnék, ha a' tünetmények eleintén olly gyakorta annyira elrejtve nem lévén, a' betegség orvoslását el nem mulasztatnák. *Az orvoslás* a' gyuladás fokához, és okához szabatik. A' nagy gyuladásnál lobel-lenesen báunuk, eret nyitunk, nadályokat, és köpölyöket rakunk. A' gyuladás enyhültével az oszlódást szállékony íroknak bedörgölése, és hosszabb ideig nyitva tartott hólyagtapaszkok által segítjük elő. Csúzos, vagy köszvényes ok lévén jelen, ha a' gyuladás alattomos inkább, bodzavirág-forrázatban a' Minderer lelét, tört adagokban hánytató borkövet, a' Dower porát, a' káfort 'stb. alkalmazzuk; de főkép a' meleg fürdők, a' szállékony íroknak bedörgölése, a' hólyagtapaszkok, és a' genykutacsok a' legcélirányosabbak.

169. §.

Ha a' gyuladás genyedésbe végződik, és a' geny alá süllyedvén daganatok támadnak, az efféle kelevények, ha mindjárt nagyobbra nőtek is, noha csak ritkán, némely esetben még is szét oszlathatnak; még pedig az ágyéktájon sokáig tárva tartott hólyagtapasz vagy genykutasz, ugy olly közönséges gyógybánás által, melly az altest működéseit rendbe hozza, és a' beteg életerejét ápolja. De ha ezen orvoslás mellett a' tályog szüntelen nő, akkor finom szűrőcsap, vagy gerely segedelmével nyitassék föl az, a' mondott eszközöket ferdén bökvén be. A' genyet, ha csak lehet, egyfolytában üritjük ki, a' szűrővel ejtett sebet ragtapasz segedelmével a' legszorgosabban egyesítjük, a' kelevényre nyomó kötözést alkalmazunk, a' betegnek nyugalmas magatartást parancsolunk, és az említett gyógybánást tovább folytatjuk. A' seb néhány napok alatt öszveforrván, a' geny többnyire ismét meggyűlik, de nem olly nagy mennyiségben, mint az előtt. Ha a' daganat ismét eléggé fölemelkedett, annak kiürítését újra a' mondott mód szerint meg tesszük, a' mi annyiszor tétetik, a' mennyiszor a' kelevény újra képződik.

170. §.

Rosz az, ha a' kelevényvüreg a' geny kiürítése után föllobban; midőn is a' beteg csöndes magatartása mellett a' gyuladás fokához szabott lobolleses gyógybánás, és a' geny kiürítése által igyekszünk a' gyuladást enyhíteni. Ha az aszláz tüneményei öregbednének, vagy a' tályognyílás sipolyossá válnék (a' minek oka valamely folyvást tartó belső inger u. m. az ágyékesigolyák szuva, vagy a' kelevény falainak megvastagodása lehet), akkor a' mennyire csak lehet a' beteg életerejét ápoljuk, és ha valamely belső okot föfödozhetünk, az ellen szegezzük gyógyfegyverünket.

VII.

K ö r ö m p e r c z l o b.

FOCKE, Diss. de panaritio. Goetting. 1786.

MELCHIOR, Diss. de panaritio. Duisb. 1789.

FLAJANI, über das Nagelgeschwür; in KÜHN u. WEIGEL italienisch med. chirurg. Bibliothek. Bd. II. St. 2. 50. lap.

VOGT, Diss. de paronychia. Viteb. 1803.

SUE, praktische Bemerkungen über den Nutzen des Schnittes und des Aetzmittels zur Heilung des Fingergeschwürs, in SCHREGER und HARLESS Annalen, Bd. I. St. 3.

J. WARDROP, An account of some diseases of the toes and fingers with observations on their treatment, in medico-chirurgical Transactions. Vol. V. lap. 129.

D. CRAIGIE, pathological and practical observations on whitloe; in Edinb. med. and surgical Journal. April. 1828. 255. I.

171. §.

A' kéz és láb ujai körömperczeinek gyuladása (*körömméreg*, Panaris, Panaritium, Onychia, Paronchia) székre, és a' baj ettől függő súlyosságára nézve különbözik; melly különbség négyféle lehet:

1. *A' gyuladás a' köröm tövén, vagy oldalán egészen fölültes;* a' fájdalom itten nem nagy, a' daganat az ujnak első perczenél tovább nem terjed, a' gyuladás korán genyféle anyag átizzadásával végződik, melly azonnal a' fölbőr alatt gyűlik össze, és kékes színt mutat. Csak ha a' geny a' köröm alá veszi magát származnak nagy fájdalmak. A' köröm többnyire leesik, de csak hamar új nő helyébe.

2. *A' gyuladás a' bőr alatt lévő setjszövetben, és többnyire az ujak bütykös végén telepedik meg.* Ekkor a' fájdalom a' vastag bőrnek feszülése miatt igen nagy. Ha a' gyuladás genyedéssel végződik, a' hullámzást tisztán észrevenni nem lehet, és a' geny csak bajosan tud utat törni.

3. *A' gyuladás az inművelkekben fészkelik.* A' fájdalom, melly főképen az ujak tenyérlapjain telepedik meg, igen heves, az egész karon végig egész a' vállig húzódik; magán az ujon csak csekély daganat látszik, de ugyan ez a' kéznek nagyobb részén annál messzebb, sokszor a' kézizülésig, vagy épen az alkarig terjed. Többnyire ezen bajhoz heves láz is kapcsolódik. Ha a' művelék, mutató, és középujak szenvednek, akkor a' fájdalom a' tenyér oldalán terjed, ha pedig a' nevendék, vagy kis új beteg, akkor a' singlap mentében a' könyökön keresztül egész a' hónalyig halad az. Genyedés támadván, a' genynek mély tartózkodása miatt a' hullámzást nem tapasztalhatni. A' gyuladás könnyen a' csonthártýára terjeszkedik, és a' perczek vesztét okozza.

4. *A' gyuladás a' csonthártýában vesztegel.* A' fájdalmak rendkívül nagyok, a' kézen, és alkaron túl még sem haladnak, a' beteg uj épen nincs megdagadva, csak hirtelenében genyedés támad, és a' csont megtámadtatik.

A' körömméregnek különbféle fajai egymással összekötődhetnek, a' mennyiben az alacsonyabb fok magasabbra emelkedhetik. A' gyuladásnak kézen való elterjedése által, ennek különböző helyein fájdalmas dagاناتok származhatnak.

Némellykor a' kisuj körméhez közel minden előrejárt észrevehető ok nélkül szerfölött nagy fájdalom tapasztalták, melyet Richter *száraz körömméregnek* nevezett; ezen bajnál a' fájdalmak percz vagy óránként tartanak, és ismét nap, és hét szárra újra elenyésznek. Az ujjpercz csonkítása után azt lehetett észrevenni, hogy a' lágy részek egészségesek voltak, csak a' csont változott zsírféle gyurmáva *)

*) ACRELL, chirurgische Vorfälle, Goett. 1777. Bd. 2. 210. lap.

172. §.

A' körömméreg *okai* sok esetben kipuhathatatlanok, olykor ugyan azon időben gyakorta támad; máskor valamely közönséges okon, köszvényen, vagy csúzon alapodik; de többnyire helybeli okból, u. m. zuzódásból, az ujjak meghülésére következő fölmelegedésből, finom szűrő eszközökkel, szálkával stb. tett sérelmek után származik.

173. §.

A' körömméreg *orvoslása* fokaihoz képest különbözik:

Az *első fokban* mindjárt eleintén hideg borogatások által a' gyuladás oszlódását eszközölhetjük. Geny gyülemedvén öszve, ezt, hogy a' köröm körül el ne terjedjen, jókor kiüritjük. Ha a' köröm leernyed, akkor ezt részenként szükség lementszeni ollóval, és a' köröm' széle, meg a' lágy részek közé, ezen utolsó izgatásának elmelőlőzésére viasztapasszal bekent rongy alkalmaztatik. A' köröm alatt geny gyülemedvén öszve, a' körömöt olly vékonyra vakarjuk, hogy azt kusztora segedelmével átmentszeni, és a' genyet kiüríteni lehessen: hol pedig a' köröm már igen könnyen áll, ez egészen választassék föl. A' melly mértékben az öreg köröm válik: azon arányban termődik az új, melly hogy természetes idomát megkapja, viasszal fedezgetjük.

174. §.

A' körömméreg *második fokában* a' gyuladás erőségéhez képest érmetszést, vagy a' szenvedő újra nádalyokat, hideg borogatásokat, és a' higany-kenőcs beördögölését rendeljük — A' körömméregnek szűrás lévén oka, megvizsgáljuk, ha nem maradott-e az ujjperczben

szálka, melyet kiemelünk, valamint ha a' sebbe valamely ártalmas anyag hatott volna, azt langyos vízzel kiöblítjük. — Ha az oszlódás az első három nap alatt meg nem történik, akkor a' szenvedő helyet bemetszeni szükség, a' beteg ezen bemetszésre, vagy a' geny kiürítése, vagy ha a' genyedés még tökéletesen meg nem történt, a' merő és feszült bőrnek megosztása, és a' vérzés által mindenkor megkönnyebbedik. A' bemetszésnek mindenkor elég nagyoknak kell lenni, mellyre lágyító borogatások rakatnak mind addig, míg a' daganat és fájdalom el nem tűnnek. — Ha a' bőr nagy darabnyira megvékonyodik, és hólyagba emelkedik, akkor a' geny kiürítése után a' megvékonyodott bőrt lemetszük.

175. §.

A' körömméreg *harmadik fokának* gyógybánása ugyanaz, mint a' másodiké; csak hogy a' bemetszést a' harmadik napon túl halasztani nem lehet, mert máskép az in megromlik, elpusztul. A' bemetszésnek egész az inüvelyig kell hatnia, lágyító borogatások tovább folytatott alkalmazása által a' fájdalmak többnyire hirtelen eloszlanak. — Mivel a' gyuladás gyakorta az egész kézre elterjed, azért ha a' kéznek valamely részén állandó fájdalom, daganat, és hullámozás támad, a' kelevényt folnyítani szükség. — Azon okból hogy az inak megromlásával az ujmozgékonysága is elvesz, azért ezt szüntelen hajtott helyzetben szükség tartani.

176. §.

Negyedik fokán a' körömméregnek azon kép bánunk a' beteggel, mint az előbbeni fokoknál; és ha a' nagy fájdalom, feszülés nem enyhülnének, akkor a' korán tett bemetszés, azon egyetlen szer, melly a' csont elpusztulását, romlását megelőzi. Ezt azon helyen kell tenni, hol a' fájdalom legnagyobb, még pedig egész a' csontig. Az eszközlött bemetszés után az ujat szikfűforrázatban, avagy a' genyedés gonoszléle lévén, lúgban fürdetjük, a' lágyító borogatások alkalmazását ezek mellett is folytatván. Gyakorta az első ujjpercnek csontja egészen lemállik, vagy pedig olykor minden baj nélkül kivételhetik, midőn is az uj idomát megtartja, csak hogy megrovidedik. Ha a' második vagy harmadik ujjperc csontját éri ezen baj, akkor az ujjnak csonkítása válhatik szükségessé, ámbár nem ritkán efléle bajok a' lágyító pép-egyvelegék, és szikfűből készített fördők folytatott használása alatt olykor meggyógyulhatnak.

177. §.

Alkalmas helyet lelünk itt még, két beteges állapotról emlékezni; mellyek a' körömnek változott időmán, vagy irányán, avagy szabálytalan alkatásán alapodnak, avagy legalább ezekkel öszvekötvé vannak, ezek pedig: a' *köröm húsba-növése*, és a' *körömöt képelő fölületnek gyuladása*, és *keményedése*.

178. §.

A' körömnek húsba-növése, nem annyira a' köröm szélesbedésén mint inkább a' lágy részek fölnyomulásán alapodik. Ezen baj rendszerint a' lábujak' szoros lábbeliek által okozott öszvenyomatásának következése, főkép ha a' körömök is igen rövidre vágatnak, és csak nem kizárólag az öreguj a' második uj felé forduló oldalán tapasztaltatik. — A' köröm szélének ingere gyuladást okoz, melly eleintén kérges gyurmává száradó savós nedvnek elválasztását, aztán pedig genyedést okoz; olly szivacsos a' köröm fölibe terjedő kinövések támadnak, mellyek rákos bélyeget is ölthetnek magokra; vagy pedig a' gyuladás egész a' csontig terjeszkedik. — Maga a' köröm jobban nő, és a' fekélyes helyen gyakorta meglágyul, a' fájdalmak ezen baj nagyobb fokánál mindig igen súlyosak, és az ezen újra való lépés merő lehetetlenség.

179. §.

Ezen bajnak enyhébb fokainál a' segedelem a' köröm széle alá alkalmazott ólomlemezcsenek aládugdosása által mindenkor könnyü, melly is, ragtapaszcsikok tekergetetvén az ujkörül tartatik helyben. Az ólomlemezcse által a' köröm fölfelé kénytetik, a' hús pedig lefelé nyomatik. Taplós kinövések lévén jelen, először ezek pusztítatnak el pokolkő, vagy kés által, mert az igen fájdalmas lenne, ha az ólomlemezcset mindjárt eleintén az egész körömszél alá akarnók tenni, a' mi más-kép is fölösleges volna, mivel a' körömöt nőni engedvén, az ólomlemezcsenek a' körömszél mellső része alá való tolása által a' körömnek hátsó része is emelkedik lassanként, midőn aztán az ólomlemezcset a' körömszél ezen része alá, is könnyen odadughatni. — A' köröm illendő irányát ismét megkapván, többé rövidre soha se metszessék, valamint két oldalról való bekerekítése is mellőztessék, azért is legalkalmasabb most harántan metszeni a' körömöt. — Ezen Desault-tól, és Richerand-tól javasolt gyógybánás várákozásomnak csak nem

mindenkor megfelelt: — Tépet, vagy viasznak a' köröm-
széle alá való dugása haszontalan.

Biessy (Revue médicale. 1850. Avril. l. 54) a' körömnek szabad folületét levakarja, egész mig csak a' körömnek szinte egész vastagsága elenyészett, legalább a' köröm közepén. Erre a' levakart részt ötször vagy hatszor többé kevesbé erősen pokolkövel égeti meg, egész addig; mig a' köröm össze nem zsugorodván, a' húsból vissza nem húzódik; mire aztán a' köröm széle' alá téppohot rak mind addig, mig a' köröm az uj végénél kilebb nem dudorodik.

180. §.

Némellykor még is lehetetlen ezen gyógybánás által segedelmet nyújtani, részint mivel a' köröm igen benőtt, és taplós kinövések által sűrűn környeltetik, részint mivel nagy fájdalommal jár. Illyenkor a' Dupuytren-től ajánlott utmód nyujt segedelmet. — Minekutána a' lábuj gyuladása borongatások, nyugalom, 's más effélék által enyhitetett, a' sebész olly ollót választ, melly egyenes és éles lévén, egyik ága igen hegyes, ezet ő sebes mozgással a' köröm mellső szélétől a' köröm-tövének közepébe bökven, a' körmöt hegyétől tövéig, a' körömházon túl legalább három vonalnyira két egyenlő félre választja. Erre a' beteg körömlelet csipesz vagy fogó által megfogván, fölemeli, és végre minden odanövéseitől megszabadítván, kiirtja. Ekként történik a' dolog a' másik féllel is, ha szükség. Ha a' taplós kinövések igen emelkedettek, azok étető szer által rontatnak el, mire a' bőr a' köröm alatt kiszárad, a' fekélyfolület süllyed, és 24—48 óra alatt beheged. Oreg' embereknél a' köröm többnyire nem termődik újra, fiataloknál azonban nem ritkán újra terem; — a' vissza eséstől sokat tartani még sem lehet.

Emlékezetet érdemel még Paré-nak, és Faye-nak gyógybánása. Az első abban áll, hogy a' körmöt környelő lágyrészek tövénél egyenes kusztora szúrattassék be, és előrül hátrafelé ezen részek a' köröm szélénél metszessenek el, erre a' kusztora másik oldalra forditassék, és a' karély egészen metszessék le, aztán végre a' seb étető szerrel tapintassék. — Faye után az előre vékonyra vakart köröm közepébul egy V darab metszetik ki, és aztán a' seb két szélein valamelly ércsodrony húzatik által, mellynek két végei öszvesodortatvan ez által a' bevágásnak két széle egymáshoz közelitetik, a' körömnek benőtt széle pedig ekként fölfelé emelődik.

181. §.

A' körmöt képelő *folület* (Dupuytren szerint a' köröm házának matrix unguis) gyuladása és genyedése, mellyet Wardrop a' körömméreg különös fajának (*gonoszféle körömméreg, onychia maligna*) tartott, a'

köröm körül lévő lágyrészek komor vörösségével és daganatával kezdődik, a' köröm, és lágyrészek közül eves nedv szivárog, a' köröm' tövénél fekélyedés kezdődik, a' közelfekvő részek dagadtak, komorvörösek, és a' geny, mellyet a' fekély önt, rosz, és bűdös. A' köröm színét elveszti, szürke, vagy feketévé lesz, többé nem nő, úgy hogy rövidebb, és félényire keskenyebb lesz, olykor pedig egészen elenyészik, úgy hogy csak itt ott láthatni néhány szarucsikokat helyette; némellykor még is egy darab a' taplós hús alá rejtkezik belőle. — Ezen állapot több évekig tarthat, melly idő alatt a' kéz- vagy lábujak képtelen gyurmává változnak. Olykor ezen baj igen fájdalmas, főkép tapintás közben; menés és állás alatt a' taplósságok vérzenek, mellyek nem úgy mint a' köröm-húsbauóvésénél, hogy csak az oldalon termődnének, hanem a' köröm tövével is képlődnek.

182. §.

Ezen bajnak *okai* majd *helybeliek*, erőműves, vagy vegyeművek, p. o. a' lúggal bánóknál; — majd *közön-ségesek*, u. m. sómörös, de legfőkép bujasenyves betveggy. Illykor a' baj egyszerre több kéz- vagy lábujakat lép meg, olykor a' kéz- vagy lábujak közötti tájon származó apró fekélyekkel kezdődik, mellyek a' körömök felé harapódnak; a' köröm ön tövével magától folválk; az egész baj többnyire higányféle szereknek nem enged.

183. §.

Ezen baj *orvoslására* az okok különbséghez szabva illő belső szerek, kívül pedig a' láb csöndes tartása mellett az izgatásnak fokához képest nadályok, lágyító borogatások, fördők, és más effélék kívántatnak. — A. Cooper reggel és estve egy szemer mákonyt, és édes higanyt, 's ezen kívül szárcsagyökfözetet ajánl, folrakásra pedig a' mézvizben (liquor calcis) olvasztott édes higanyt javasolja, mellybe tépetek mártatván rakatnak föl, és olajjal kent selvem darabbal fedeztetnek. — Ezen gyógybánás foganat nélkül maradván, Dupuytren, és A. Cooper szerint a' körömöt természetű fölületével együtt szükség lemetszeni. — Dupuytren szerint a' láb vesztég maradás végett megfeszítetvé, a' sebész balkéz-zel a' beteg ujat megfogván, a' körömöt tartó bőrbe, a' körömtől mintegy három vonalnyira egyenes kusztorával egy mély ezen bőrmegkettőztetéssel párhuzamos félkörképű bemetszést teszen. Mostan a' segéd az ujat tartván, é' közben a' műtevő a' sebszegélyt hátulról előre

csipesz segedelmével fölemelvén, a' körömtermesztő bőrt lefejtí. Ha a' körömállománybul néhány csikok maradnának hátra, ezek lassanként szedetnek le. Ezen műtéttel igen fájdalmas, de nem tart soká. — Az új a' műtétel után ablakolt, és viasztapasszal kent vászondarabba takarattatik, és reá vékony téppemet, és erre nyomadék alkalmaztatik; a' beteg ezek megtörtévény ágyba vitetik, lába félig meghajtva egy párnáú veszteg tártatik. — Néhány órák múlva a' műtétel után a' fájdalom enyhül, és harmad, vagy negyed napra a' kötözést levévén, a' sebet jó gennyel fedve találjuk, és egészen egyszerüen újra bekötjük. A' husszemölcsök időnként pokolkövel érintetnek. Ha új szarucsikok teremnek, ezeket kihuzgáljuk, és termő helyeiket kimetszük. A' beteg többnyire 14, vagy 18 nap múlva ismét dolga után láthat. — A' sebhely sima, vastag, körmetlen bőrbül áll, melly olykor szaruféle állománnyá keményedik. — A' betegség oka bujasenyv lévén, Dupuytren a' helyet hébe hóba fojtó-savas higany olvadékkal (liquor hydrargyri nitrici) éteti.

Azon állításnak, hogy ezen bajnál a' köröm kiszakastása, és az étető szerek alkalmazása foganat nélkül maradjon, ellene kell mondanom. — Én a' körmet több esetben kiszakasztottam, és aztán egyedül lágyító borogatásokat, és fordót alkalmazván, ekként állandó gyógyítást vittem végbe; azért is csak akkor fogok a' kiirtáshoz, midőn az imint említett gyógybánás állandó foganat nélkül maradt.

Lásd.

WARDROP, az id. h. I. 136.

ROYER-COLLARD, nach DUPUYTREN, im Repertoire général d'Anatomie et de Physiologie pathologique et de clinique chirurgicale. — T. II. Ire Part. Paris 1826. p. 108. — F. LÉLUT, Etudes anatomiques es pathologiques sur l'onglade; Ugyanott. T. IV. 1827. I. 225.

A. COOPER, in London, medical and physical Journal. April. 1827 I. 189.

FRORIEP's chirurg. Kupfertafeln. Taf. CXCVI. CXCVIII.

F. RIND, Bemerkungen über einige mit fungösen Auswachsen begleiteten Krankheiten der Finger und der Zehen, in Medico-chirurgical Review and Journal of pract. Med. 1831, Jan. Nro. 27.

VIII.

Foglalványlob.

- S. COOPER, Treatise on the diseases of the joints: im Auszuge in HORN'S Archiv für medicinische Erfahrung. 1813. 1. Heft. 270—329. lap.
- L. MOFFAIT, Sur la phlegmasie des membranes seureuses des articulations. Paris. 1810. 4.
- N. RUST, Arthrokakologie, oder über die Verrenkungen durch innere Bedingungen; mit 8 Kupfertafeln. Wien 1817. 4.
- BRODIE, pathological and surgical observations on Diseases of the joints. London 1818. 8. — BRODIE, pathologische und chirurgische Beobachtungen über die Krankheiten der Gelenke. Aus dem Engl. von G. P. HOLSCRER. Haunover 1821. Mit 6 Kupfern. 8.
- SCHREGER'S chirurgische Versuche. Bd. 2. 209 lap. köv.
- E. FORD. Bemerkungen über die Krankheiten des Hüftgelenkes. Aus dem Engl. Breslau u. Hirschberg. 1795. 8.
- E. FORD, observations on the disease of the Hip—Joint, with notes by Th. COPELAND. London 1810. 8.
- F. A. VERBECK, de morbo coxario, seu de tumore albo articuli coxofemoralis. Paris 1806. 4.
- FICKER, Worin besteht das eigentliche Uebel, das unter dem freiwilligen Hinken der Kinder bekannt ist. Wien 1807.
- Ugyan ezen tárgy ALBERS-tőf.
- SCHREGER in Horn's Archiv. 1810. Bd. 1. Heft 2. 269 lap.
- RUSSEL, über die Krankheiten des Kniegelenkes. Aus d. Engl. übersetzt von GOLDHAGEN. Halle 1817.
- REIMARUS, Diss. de tumore ligamentorum circa articulos fungo articulorum dicto. Leyden 1757.
- SCHUPKE, de luxatione spontanea atlantis et epistrophei. 4. Berolini 1816.
- SCHRAG, Diss. de luxatione vertebrarum spontanea observatio quaedam. Cum tab. aen. Lips. 1817. 4.
- P. POTT, über diejenige Art von Lähmung, welche man häufig bei einer Krümmung des Rückgraths findet, und als eine Wirkung derselben angesehen zu werden pflegt. Aus dem Englischen übersetzt. Leipz. 1786. 8.
- T. COPELAND, Beobachtungen über die Symptome und Behandlungen des Krankhaften Rückgrathes. Aus d. Englischen übersetzt, u. mit einem Anhauge vermehrt von H. F. KILIAN. Mit 5 Kupfern. Leipz. 1819. 4.
- TH. VOLPI, theoretisch-praktischer Versuch über die Coxalgie; in dessen medicinisch-chirurgischen Abhandlungen u. Versuchen. Aus dem Italienischen. Weimar 1824. 8.

- J. M. REISICH, theoretisch-praktische Abhandlung über die Coaxalgie oder das sogenannte freiwillige Hinken. Prag 1824. 8.
- C. WENZEL, über die Krankheiten am Rückgrathe. Bamberg 1824. Mit 8 Kupfertafeln. Folio.
- MARGOT, Mémoire sur les tumeurs blanches des articulations recueillies à l'hôpital de la Pitié dans les Salles de Mr. LISFRANC; in Archives générales de Médecine. Mai 1826.
- J. SCOTT, Surgical observations on the treatment of chronic inflammation in various structures, particularly as exemplified in the diseases of joints. London 1828.
- M. JAEGER, die Entzündung der Wirbelbeine, ihre Arten und ihr Ausgang in Knochenfrass und Congestionsabscess. Erlangen 1831. 8.

184. §.

Azon különböző részek, mellyek az izüléseket képeleik, egymás közt a' legszorosabb öszveköttetésben állanak; azért egyik rész megbetegedtével a' bajból mind annyian részesülnek. Ezen részekhez tartoznak az *izszálagok*, az *iznedvhártya*, az *izporcz*, és a' *csontok szivacsos végei*. Ezen képeletek közül a' gyuladás mint eredeti baj mindenikben kifejlődhetik, a' többivel közölthetetik, és különbféle életműves változásokat okozhat, mellyek *izszivacs* (fungus articulorum), *fehér izdagánal* (tumor albus articulorum), belokbul származó *önkénytes ficzanodás* (luxationes spontaneae) neve alatt ösmieretesek.

185. §.

A' foglaltványlob majd helyben-támadt, majd körjeles; lefolyására nézve pedig majd forró, majd idült baj. *Okai*: külső erőszakok, meghülés, közönséges betegségek, mellyek majd magok magokban, majd helybeli ártalmak előre járt behatása után szerzik a' foglaltványnak baját, u. m. a' görvély, köszvény, csúz, bujasenyv, hörbetegségek, kórátételek, a' szokott elválasztások fölakadása, 'stb. Annak oka, hogy az említett ártalmak majd a' lágy, majd a' merő részekben kezdik beteges fogadataikat kifejteni, azon különbféle viszonyban látszik lenni, mellyben a' közönséges és helybeli okok a' betegség eredetéhez állanak.

A.

Iznedvhártya gyuladása (Iznedvhártyalob)

186. §.

Az *iznedvhártyának gyuladása* (Inflammatio membranae synovialis) vagy mint eredeti baj tűnik föl, vagy

pedig valamely betegség más részről tért ide. Az iznedvhártya életbeli tulajdonságánál fogva a' gyuladásnak gyakorta alávetetik, melly lassu lefolyásu, és kezdetben az izülés munkásságát csak kevéssé sérti.

Eleintén csak csekély a' fájdalom, melly ha bár az egész izülést elfoglalja is, egy helyen mégis legerősebb. Ollykor a' fájdalom azonban igen nagyra nő, láz jár hozzá, és a' tagnak mozgása lehetetlen. A' foglaltvány bizonyos idő mulva földagad, a' daganat hullámzó, az izülés idomához képest különböző alakú, ott legnagyobb, hol a' lágy részek a' tágulást legkevesebbé ellenzik. Ha a' gyuladás sokáig tart, vagy gyakrabban tér talán vissza, akkor az iznedvhártya és izszálagok gindársága és elfajulása által pártoltatván, a' daganat lassanként merőbbödvén és nagyobbodván, nagy fájdalmak, álmatlanság, aszláz stb jönnek elő, a' daganat több helyen fölfakad, és a' beteg creji enyésznek. A' legszerencsésebb esetben tagmeredés (ankylosis) származik. — Ha a' gyuladás igen alattomos, és ha a' baj az iznedvhártya fölernyedéseig nem fejlődhetik ki, akkor az izvízkórba, vagy a' szálagok petyhüdségébe mehet által; valamint főképen, ha a' gyuladás az izszálagokat lepi meg, ezeknek a' tag megakadályozott mozgásával, vagy nagyobb 's kisebb hajlottságával járó megvastagodását, és a' bennök történt földes anyagok lerakódása által (főkép a' köszvényes gyuladásoknál) daganatokat és csomókat okozhat.

187. §.

Az izülés megtekintése halál után a' baj kisebb fokánál az iznedvhártyát gyuladva, az izüregtet pedig vékony nedvel telve adja előnkbe. Nagyobb gyuladás után az izszálagok megvastagodását, az iznedvhártyának szivacsos, hússemű, fehér csikokkal kevert gyurmává való fölpöfledését, sárgás fehér pelyhekkal vegyült nyirknak meggyülését, végre a' porcok megromlását, a' csont izvégeinek szurát fedezi föl a' bonczkés.

188. §.

Az iznedvhártya gyuladása leginkább a' fölületes foglaltványokban, főkép a' térdizülésben származik örömet, még pedig erőműves sérelmek, meghülés, csúz, köszvény, bujasenyv, takár, higanyzabálás által. Ezen gyuladás egyszerre, vagy egymás után több izüléseket lep meg. Belső okbeli mozzanaton alapodván, lefolyása többnyire lassu.

189. §.

A' gyuladás külső oknak lévén következése, a' *kórjóslat* kedvezőbb, mintha a' baj belsőből származott volna. Eleintén ezen betegség czélszeres orvoslás által elszélesztethetik, később, ha már a' nedvkiöntődés megesezt, az oszlódás csak lassan történhetik, és ekkor gyakorta több időre, vagy az egész életben az izülésnek daganata marad hátra. Ha már az iznedvhártya és az izszálagok igen megvastagodtak és fekélyesek, ha a' csontok, és porcok már sértve vannak, ha már tályognyílások látszanak: akkor a' legszerencsésebb kimenetel a' tagmeredés (ankylosis), a' legtöbb esetekben pedig a' tagcsontkítás az egyetlen egy életmentő szer.

190. §.

A' *gyógyítást* a' gyuladás okai, és fokai szerint rendeljük. Ha az izületbeli baj közönséges betegséggel áll összevettetésben, akkor az ellen czélszeres utmódot javasolunk. A' gyuladás nagy fokban lévén jelen, közönséges, de még inkább ismételt helybeli, nádályok, vagy véres köpölyök által tett vérbocsátásokat, és ólomvizzel kevert hideg borongatásokat parancsolunk; midőn pedig már a' daganat jó nagyra nőtt, meleg borongatásokat, vagy lágyító pépegyveleget rendelünk. A' gyuladás alattomos lefolyásánál kezdetben a' köpölyök elégségesek.

191. §.

A' gyulasztó időszakasz elműlván, de még daganat, (az izüregben nedvkiöntődés) lévén jelen, az oszlódást hólyagtapasszal segítjük, mellyet az egész izülésre, vagy hozzá közel alkalmazunk, és helyét több ideig legalkalmasabban *szabboróka irral* (ungv. sabinae) nyitva tartjuk. Az oszlódást előmozdítják még a' *káforral*, és *higyanylélel* (liquor ammonii caustici) vegyített *higanykenőcsnek* bedörgölése, *Minder lelével* tett borongatások, és az oszlató tapaszok, u. m. az *amónatapasz* (empl. de ammoniaco) *csillaeczettel* 'stb. A' meredség ha az izülésben több ideig hátram marad, szállékony bedörgöléseket, fördököt, ározönket, és a' tagnak vigyázva tett mozgásait kívánja.

192. §.

Ha az iznedvhártya megvastagodott, a' forró állapot idültre változott volna, már akkor csekély számban ismételve nádályokat rakunk, az ezek által okozott orbáncz elmultaig minden izben várakozván; — ha a' daganat lágyul, könnyed nyomást, szállékony - és higany - vagy iboló-

kenőcsöt alkalmazunk; az elszolgáltatást pedig hólyagtapasz, vagy genyikutacs által folyvást apoljuk; de a' tűzkup, és izzóvas alkalmazása is czélszeres sokszor. — Az izülésben genyedés, a' porcok-, és csontokban pedig romlás támadván, a' genynek elegendő kifolyásáról kell gondoskodnunk, a' tag a' legnagyobb nyugalomban tartassék, az élötehetség erősítő szerek, és alkalmas közélet által ápoltassék, és a' geny szabad kifolyása eszközöltessék. Ha az életkimerüléstől lehetne félni, akkor a' tag csonkítása jelentetik.

B.

Porczlob.

193. §.

Az izközporczok, vagy holdporczok gyuladás és fekélyedésnek eredetikép lehetnek fészkei, melly is rólok a' többi izképeletekre terjed.

Eleintén a' beteg csak csekély és muló fájdalmat érez, melly a' tag mozdulásaikor öregbedik, nyugalomban pedig eltűnik, lassanként állandóvá válik, és az izülést meghaladván, a' csontokra is elterjed. Csak több hetek, vagy hónapok után jelenik meg a' foglaltvány daganata, midőn is egyszersem könnyed külső gyuladás is látszatik. A' daganat nem nevezetes, nem hullámzó, és egészen az izülés idomát viseli. Több vagy kevesebb időre genyedés támad a' foglaltványban, melly fölfakad, és asztláz örli öszve a' beteget. Ámbár ezen baj lefolyása eleintén mindenkor alattomos, különös környülmények mégis a' tünetenyeket nagyra növeszthetik, midőn aztán a' betegség magára forró képet ölt *).

*) H. MAYO, in Medico-chirurgical Transactions. Vol. XI. P. I. 104. lap.

194. §.

Más betegségek által okozott halál után vizsgálván az izülést, midőn még a' baj kezdetben volt, úgy találattott, hogy a' porcz, egy, vagy több helyen rostos gyurmává oldódzkodott és kifekélyesedett; a' betegség később időszakaszában pedig a' porcok nevezetesebb romlásai, az izülés evvel telve, az iznedvhártya, és az egyebb izrészek pedig elfajúlva tapasztaltattak.

Néhányan a' porcok eredeti bántalmának lehetőségét tagadják, mintha ezek a' mozgó izületekben a' holt részekhöz hasonulók lévén, a' gyuladashul részt nem vehetnének, az izgató szerek iránt

inúmosak maradónak, és az iznedvhártya vagy az ezek alatt fekvő csontképelet bántalmi közben egyedül magokban való megromlást, és kirétegzést tünnének el. Gendrin *) ezen véleményét még azzal erősíti, hogy a' porcok iznedvhártyával borítva nincsenek. — A' magam, és Brodie-nak tapasztalásai következtében mégis az imint lerajzolt bajt, mint az iznedvhártya, és a' csontok szivacsos végei közönséges gyuladásátul megváló, s különös betegséget kénytelenítetem tekinteni; ha bár a' porcok eredetkép nem szenvednek is, hanem csak az iznedvhártya, vagy a' szivacsos csontképelet helybeli gyuladása által tobbanuk föl.

*) GENDRIN, anatomische Beschreibung der Entzündung und ihrer Folgen. A. d. Franz. von RADIUS. Th. I. Leipz., 1828. 123 lap.

195. §.

Ezen baj minden korban megjelenhetik ugyan, de főkép mégis a' gyermekeknél leginkább a' csíp- és váll-izülésben gyakrabban tűnik föl mint a' többiekben. *Okai* külső sérelmek is lehetnek, de leginkább betvegyes állapotok által fejlődik ki.

196. §.

A' *jóslat* mindenkor rossz, mivel ezen baj eleintén bajosan ösmertetik meg, az izbeli részekben pedig a' megromlásokat sebesen okozza.

197. §.

A' foglaltvány nagy izgatásánál eleintén nadályok, köpölyök, sött érmetszés, meleg fürdők 'stb. szükségesek. — Ha ezek által a' gyuladás enyhül, vagy ha a' betegség már kezdetekor alattomos lefolyásu, akkor elszolgáltató szerek, ezek közt pedig főkép a' genykutacs és izzóvas a' legfoganatosabb. Gyakorta ezen szerek csak hamarjában segítenek, a' genyedést a' fölületen mégis több ideig ápolni, a' tagot pedig nyugalmasan tartani szükség. Olykor a' jobbulás jókor megjelenik, de a' türemlények ismét előkerülnek, ekkor már hihetőleg genyedés van az izülésben jelen. Ha tályogok képződnek, akkor velök az említett mód szerint bánunk, a' talán az izülésbeli bajjal öszveszött közszenvet pedig illőkép orvosoljuk.

C.

Csontizvéglob.

198. §.

Itten a' gyuladás a' csontok izvégeinek érdús, és szivacsos részeiben kezdődik, és eleintén olyas csekély

fájdalommal jár, melly észrevétlenül köszönt be. Bizonytalan idő múlva a' külső izrészeknek, érméczes, egyenletlen 's elterjedő daganata ered, melly idomára nézve a' kitágult izfejektől függ, az izülés megerőltetése után nagyobb, nyugalom után pedig csekélyebb lesz. Az izülés mozgásai csak kevéssé körülhatároltának. Rövidebb vagy hosszabb idő múlva, öregbedett fájdalom közt a' külbőr komorvörössé válik, végre fölfakad, rozsféle geny ürül ki, és a' bedugott kutasz csontszövet fődöz fel. Gyakorta az egyes nyílások beforranak, és újak fakadnak föl, az aszláz pedig a' beteget kimeríteni fenyegetik.

199. §.

A' bajnak foka szerint *porczolás* közben az izfejeket különbözőleg találjuk; t. i. puhák, porhanyósak, komorvöröseknek, az edények bennök igen kifejlődve, a' csontsejtek pedig vöröses nyirkkal telve találhatók. A' porczok még olykor kívül változatlanoknak de belső lapjokon a' romlott csonttól megválva látatnak. A' baj legnagyobb fokánál a' csontok és porczok elromlottak, az iznedvhártya, és az izszálagok elfajultak, az izüreg pedig ves gennyel telve találhatók.

200. §.

Ezen baj a' csíp-és vállizülésben ritkább, mint más helyütt, a' kéz-és lábtő szivacsos csontjaiban pedig leggyakrabban. Gyermekeknél és fiatal egymiknél szaporábban fordul elő, mint a' megletteknél. Gerjesztő okai külső sérelmek lehetnek, de egyebként betvegven épült betegségek, főképp a' görvélyes senyv szüntelen okbeli öszvekötetésben állanak ezen bajjal.

201. §.

A' *jóslat* és *gyógyítás* ugyanazok, mint a' porczok gyuladása-, és fekélyedésénél említők.

202. §.

A' mennyiben mi mostan ezen beteges állapotokat az egyes izülésekben tekintendjük, holis ugyancsak a' (184. §-ban) fölhozott nevek alatt vétetődnek: lefolyásuk különbsége, és a' kórbonecztudományi vizsgálatok által bebizonyíthatjuk, mellyik képeletben származott legyen eredetikép a' betegség. Talán azon különböző vélemények, mellyek ezen betegség mivoltáról vétettek föl, ez által az egyes esetekben való bizonyosságot nyernek, ámbár általános igazságok megczáfoltatják.

I.

A' Csipizülésben.

Önkénytes sántítás, bizzegés, (csipfájdalom, vagy csipzsába, Coxalgia, csiptáj betegsége, Morbus coxarum; czombnak önkénytes ficzomodása, Luxatio spontanea femoris; csipizkor, Coxarthrocace).

203. §.

Ezen betegség tünetényei *három időszakzra* válnak. *Eleintén* a' beteg csipizületében csekély fájdalomról, a' czombnak könnyű elfaradásáru, és reggelenként a' csipizületnek olly különös megfásodásáru panaszkodik, melly nappal aztán ismét eltűnik. A' fájdalom nem állandó, ollykor lázmozgások alatt estenként öregbedik, és csúzos a' czombban köszáló fájdalomhoz hasonlódik. A' csipizülésen, a' nyomás alatt nagyobbodott fájdalmat kivévén, a' nagy tomporon túl, vagy a' czomb mellső lapján, hol a' czombtér a' czombív alatt lép ki, semmi betegeset nem tapasztalhatni. Ezen tünetények a' baj alattomos lefolyásánál változtatva történő enyhülés és nehezbedés alatt, hónap, sőt esztendőig is tarthatnak. A' láb menés közben egy kevéssé huzódik, és valamivel többé ki — vagy befelé fordul. — Nem ritkán mégis mindjárt kezdetkor a' gyuladás tünetényei súlyosak, a' fájdalom nagy, valamint a' csipizülés daganata is; a' lábat mozgatni lehetetlen, mikhöz még láz is járul.

204. §.

A' *második időszakz* a' beteg végtag meghosszabbodásával bélyegli magát, a' szenvedő oldal alfele meglaposodik, annak redője alább esik, az egész czomb petyhüdt lesz, és kiszárad; a' nagy tompor ki — és lefele jobban kidülled. Minden olly mozgás, melly alatt az izűlő részek fölületei egymással érintetbe jönnek, szerfölött fájdalmas, a' beteg menése igen bizzegő. A' testnek súlya t. i. egészen a' kifeszített egésséges lábon nyugszik, a' meghosszabbodott lábszár a' térdnél meg van hajolva, és az egésséghöz közeledve, és a' láb többnyire nagyon kifelé fordulva. Ezennel a' térdben különös nagy fájdalom jelenik meg, melly alatt a' térd *Albers* és *Rust* tapasztalásai szerint természetes állapotjában csak ritkán változik meg idomára nézve. Ámbár a' térdfájdalom csak nem mindenkor nagyobb a' csipizülésbeni fájdalomnál, nyomás által mégis csak ezen utolsóban öregbedik a' fájdalom.

205. §.

A' betegség csak halkkal men a' *harmadik időszak*zba által: a' beteg végtag megrövidül, még pedig vagy a' czombfej kimenyülésében, vagy ha ez, és az izvápa csontszu által igen megvesztegetettek. mert ekkor a' megkisebbedett izfej a' megnagyobbodott izvápába mintegy belesüpped. Olykor ezen változásoknál vége szakad a' betegségnek, a' fájdalmak enyhülnek, azon helyen, hol a' kificzamodott czombfej nyugszik, mélység támad, vagy az izvápába süppedő czombfej az izvápa fölületével öszvenő, és a' beteg, gyógyíthatatlan biczegés maradván vizsgálva, az egyéb bajtól megmenekedik. Többnyire azonban ezen időszakozban az egész csipizülés körül fájdalmas hullámzó daganat származik, melly végtére fölfakadván, belőle geny áradoz nagy mennyiségben; a' geny rozz minémiségüvé leszen; a' kelevénynyilásokba tölt kutasz csontszuvas megromlásokat jelent, a' beteg' életereji aszláz által vesztegetetnek. — Csak ritkán forranak be ezen nyilások, a' mennyiben a' genyedés kevesbedik, 's csontdarabok málladoznak le, stb.

A' végtag megrövidülhet, a' nélkül, hogy a' csontfej az izvápából kicsuszanjék, vagy hogy csontszu által elrontassék, a' mennyiben az izmok öszvehuzódása által az izvápának felső széléhez nyomatik, és az előrejárt szenv által táplálódása vizatartatik. Ilyenkor a' tagorvidülés csak csekély, mellyet leginkább a' test egyenes állása közben tapasztalhatni. Brodie ¹⁾ szerint a' czomb meghosszabbodása a' második időszakozban nem valódi, 's csak olylannak tetszik lenni, azt a' medenceze megváltozott állásátul véli származni; a' mi ha némelly esetben ekkép van is, benünket azonban a' csont valószagos meghosszabbodásáról a' két végtagok hosszúságának pontos öszvehasonlítása, úgy a' beteg vizirányos háti helyzetben feküdvén, a' csipcsontoknak állása mindenkor meg fognak gyözni. — Rust ²⁾ figyelmessé tesz benünket hasonlókép a' medencezecsontok folfele való billenésére, mellynél a' láb meghosszabbodása csak csekély, vagy egészen hibázik. — A' láb meghosszabbodása nem a' czombfejnek öregbedett téríméje miatt történő erőműves kicsuszánásán alapodik, hanem a' tokszálag gindársága, ennek nedvek által való kitágítása, és az izmok petyhódsége által okoztatik. Ezt bizonyítja főkép a' meghosszabbodott czombnak természetes hosszúságára való vizatérése, izzó vas, és más effélék által, a' mi lehetetlen volna, ha a' meghosszabbodásnak oka a' czombfej nagyobbadásában helyeztetnék. — A' czombfejnek kificzamodása, mellynek a' harmadik időszakozban nem épen szükségkép kell történnie, az izmok történetbeli öszvehuzódása, a' beteg helyzetet és mozgásai által szokott okoztatni. Ezen ficzamodás többnyire hátra, és fölfelé történik, be — és lefelé pedig sokkal ritkábban. Az első esetben látszótosan rövidebb a' végtag, az alfel domború, tekés, és a' láb befelé fordult; a' második esetben a' végtag hosszabb, az egészségéstől el-

III, az alfel lapos, az alszár félig meghajlott, és a' láb kifelé fordult.

1.) Az id. h. 145. lap.

2.) Az id. h. 36. lap.

206. §.

Bár melly szembetűnök legyenek is a' csipzсібának tünetnyei, az együttszült biczegéssel, a' csipcsont elhibbanásán, és félremozdulásán alapodott végtag megrövidülésével, és az ideges csipfájdalommal, mint ugyanannyi más betegségekkel mégis könnyen fölcseréltethetik. — Az együtt szült biczegésnél, mellynek oka a' csipizülés hibás alkotásában helyeztetik, a' czomb mindjárt eleintén rövidülve van; ha a' gyermek vizirányos fektében medenczójét egyik kezünkkel feszítve tartjuk, gyöngéd húzás által a' czombot minden fájdalom nélkül egy kevesse meghosszabbíthatjuk, melly, a' húzást abban hagyván, ismét megrövidül; az alfel vagy természetes, vagy laposabb ennél, a' czomb mozgása szabad, és a' lábtálpát szépen a' földre alkalmazhatni. — A' csipcsont elhibbanásánál, melly a' szálagok gyöngesége és gindársága által okoztatik, a' beteg reggelenként kevesebb fájdalmat, estenként pedig többet érez, az egyik csipcsont magasabb a' másíknál, a' végtag mindjárt eleintén rövidebb, és szelid húzás által meghosszabbíthatatik. — A' csipfájásnál a' fájdalom vagy az ül — vagy a' czombideg járását követi, az egész czombban zsibbadó fájdalom ered, a' két nagy tompor helyzetében, és a' két végtag hosszáságában semmi különbséget nem tapasztalunk. — A' fájdalmas fehér daganattal (phlegmatia alba dolens), a' horpaszkelevénnyel, és a' czomb eredeti fúzamodásaival bajos a' csipzсібát öszvezavarni.

207. §.

Az izülésnek halál után tett vizsgálatai a' baj fokának és eredeti fészkenek különbségéhez képest különböző változásokat adnak előnkbe. — A' betegség korábbi időszakában a' czombfej porczos héját gyuladva, és kifekélyedve, annak szivacsos állományát, ritkábban az iznedvhártyát is, gyuladva, a' tokszálagot dagadva találjuk, midőn még a' czomb görgeteg szálagát, az izvápával való öszvefűggést öszvetartani látjuk. A' betegség későbbi időszakában a' czombfej, és izvápa porczos héja már megvesztegetődött, az elsőbe csontszu esvén, nyakátul nem ritkán egészen megválva látszatik, a' csontszuvas romlás egészen a' medenceüreig hat; az iznedvhártya és tokszálag egészen megváltoztak, fölernyedtek, s elromlottak; az izülésben és az izmok közt geny gyülemedik öszve. Ha az izfej kime

nyült, az izvápát nem ritkán faggyúdagánatos (steatomatosus) gyurmával, vagy barnás gennyel telve találjuk.

208. §.

A' mi az *okokat* illeti, e' részről csak a' mondottakra kell visszaemlékeznünk. A' gyuladás az izülésben többször látszik szármozni, mint a' környelő lágyszakban.

209. §.

A' *jóslat* mindenkor veszedelmes ugyan, de főképen akkor, ha a' baj az izülés szárlagaiban, vagy az iznedvhártyában veszi eredetét. Gyógyulás csak a' baj első szakaszában lehetséges, melly később, ha megtörténik is, többnyire többé vagy kevesbé biczegő járás marad hátra; a' menyülésnek vagy izmeredésnek kezdetekor a' sántítás igen szembetünő. A' gyermekeknel általában kevesbé veszedelmes mint a' fölnotteknél. Izmos egymiknel, és hol külső sérelmek szülték a' bajt, a' jóslat kedvezőbb, mint a' közönséges betvegyes szenvedénel. Ha a' baj már csontszuvas pusztulásra, izülésbeli kelevények képződésére került, a' bajtól menekedés reménységének szikrája csak alig csillámlik.

210. §.

Ezen betegség *orvoslása* közönséges és helybeli. Az első a' bajjal öszveszött közönséges kórállapot, a' második pedig a' gyuladás foka szerint intéztetik. Az első időszakban nadályok, köpölyök, nagyobb gyuladásnel érmetszések kivántatnak, mellyek mellett a' tagnak lehetőségig nyugalmas tartása szükséges. A' gyuladásnel alattomos lefolyásánél nadályokat rakunk, szállékony bekenéseket, a' szürke higanykenőcs bedörgölését, meleg fürdöket, az izülés körül váltogatva hólyaghuzókat alkalmazunk.

211. §.

A' második időszakban, hogy kifelé történő elszolgáltatás által a' mélyebben fekvő betegség folyamatának határt ejtsünk, és a' betegesen elválasztott nedvek fölshivatását elősegítsük, *izzó vasat*, és *genykutacsokat* alkalmazunk. Egy hasábképi, egész a' fehér színig megtüzésített vassal t. i. az alfel közepétől kezdve az izülés fölött el, három vagy négy csikot égetünk, és ugyancsak az izzó vasnak lapját a' nagy tomporon túl, hogy itt elként genykutacs támadjon, jól odanyomjuk. Az égett részeket finom vászonnal, a' fájdalom nagy lévén pedig, fájdalomcsillapító pépegyveleggel fedezzük. Az égettvarak lemál-

ladozván, a' genyedés izgató kenőcsökkel legalkalmasabban pedig szabborókaírral gyámolítatik. — A' *genykutacsok*' tételére először is a' nagy tomporon túl egy eléggé nagy tért, az előtt valamennyire megnedvesített étetőkővel (lap. caust.) dörgölünk mind addig, míg a' bőr barnává nem válik. A' kéreg egynéhány nap múlva leesvén, a' genyedés elmozdítására azon helyre elegendő számú borsószem alkalmaztatik, a' közben a' genyedő fölületet étetőkővel gyakrabban érintgetvén.

Az úgy nevezett szállekony és több ideig működő hólyagtapaszkok a' hányborkőkenőcsnek bedörgölése, valamint a' forró vizpárának ^{1.)} alkalmazása, mint csekélyebb foganatu szerek a' két említettek elcibe semmikép nem tételhetnek.

Az égetésnek foganata gyakorta rendkívül sebe. Rust ugyan az étetőkő alkalmazása ellen azt veti, hogy az életműves anyagot foleszlató foganatával az ingásnak nem azon sokát okozza, melly által az izülethöz tartozó lágy és merő részek udvös változása előhozathatnék; a' genykutacsok foganatát még is számos tapasztalások jóvá hagyják. Ezen két szer öszve hasonlításánál, nem csak az izzó vasnak pillanatig tartó és erős foganatát szükség tekintetbe vennünk, hanem azon tartós elszolgáltatást, melly a' genykutacsok által sokkal nagyobb mértékben okoztatik, mint az izzó tűz által, ezt is jól föl kell számítanunk, azért is a' második időszakasban, ha a' láb hosszabbodása nem épen igen nagy volna, a' genykutacsoknak adom az elsőséget; az izzó vas, vagy izzóhenger pedig mind azon esetekben célirányosabb, hol a' láb szembetűnő hosszúsága, az izmok nagy petyhüdsége, és a' nedvek öszvegyüléséből származott daganat vannak jelen.

Volpi ^{2.)} azt állítja; hogy midőn a' csipfájdalomnak jelentő, vagy előjáró körjelei nem a' csipizülésben, hanem először is a' térdben tapasztaltattak, az izzó vas alkalmazásául soha jó foganatot nem vett légyen észre.

1.) Die Dampfmaschine ein neues Heilmittel, oder über die Anwendung des Strahls der heissen Dämpfe des siedenden Wassers zu arztlichen Zwecken; in DZONDI's Aesculap. Leipz. 1821. Bd. 1. 87 és köv. lap. Taf. I. II.

2.) Az id. h. 30. lap.

212. §.

Ezen szerek kívánt foganata az által nyilatkoztatja ki magát, hogy a' fájdalmak lassanként kisebbednek, és hogy a' láb természetes hosszúságát lassanként viszanyeri. Ha minden körtümenények elenyésztek is, a' betegnek mégis magát több ideig nyugalmasan kell tartania, a' genyedő helyeket pedig tilalmas hirtelen elnyomni. Lábadás közben kénfordók haszonnal rendeltetnek, midőn is tartós elszolgáltatás végett genykutacsot szükség a' karokra alkalmazni.

Nicolai (Journal v. Graefe u. Walther B. III. H. 2) (Klein ugyanott B. IV. 25 lap.) és mások a' beteg végtag nyugalomban tartása végett a' helyre igazított czombkonez nyakának helyben tartására szolgáló kötozést ajánlották, sőt jó sikerrel használták is. — Physik (American Journal of medical Sciences Febr. 1831) a' csipzsábnak olly orvoslását közli, mellynek veleje, a' végtag kötozés által eszközlendő helybentartásában áll. — A' végtag dagadva és gyuladva lévén, nádályokat rakat, és aztán betegének másod naponként jalappa, és borköbül álló hashajtót ad egynehány hétig, úgy, hogy ezen orvosság által sok nedv kiürítették a' betegből. A' hashajtó szerek használata alatt a' betegnek mindig vizirányosan kell feküdni ágyban löszörrel tömött gercznáu, vagyis matrácson, és fekvő helyét, még csak meg nem gyógyúl el nem hagyhatja. — Ha már egyszer a' beteg a' hashajtó szerek használata alatt a' fekvést megszokta, akkor reá, melle közepétől kezdve egész le külső bokájáig olly kipárnázott sín alkalmaztatik, melly a' testből jól oda áll, és a' részeknek csaknem felét fedezi. — A' lábszár meg lévén hajolva, a' sinnek is a' tag görbüléséhez kell illesztve lenni. Ha már a' beteg a' szegletes sint egy darab ideig viselte, akkor a' tagot kiegyenesíteni lehet, midőn aztán egyenes sín alkalmaztatik föl. A' legtöbb esetekben csak két sín szükséges. A' sín a' mellhoz körültekergetett polyával tartatik oda, egy más pólyával pedig a' bokától kezdve föl egész a' csipőig szoritatik oda. A' gyógyításnak legrövidebb időszaka 6. hónap, leghosszabb két esztendő, a' közepszerű és legközönségesebb pedig egy esztendő. Ezen egész idő közben szakadatlanul a' beteg tagon legyen a' sín, melly csak akkor tétetik félre, midőn már a' bajnak minden tünetényei elszlottak; midőn a' tagot csak igen szeliden lehet eleintén mozgatni. Ezen orvoslásnak azonban csak akkor lehet helye, midőn még a' czombfej nem szuvas, helyéből ki nem ment, ha tályog nem képződött, és a' beteg nem kikeresett görvélyes alkotmányú.

Lásd. Frické-t is (Fünfter Bericht ü. d. Verwaltung des allg. Krankenhauses zu Hamburg 1852. 235. l.) ki még a' czombfejnek valósággal kimenyülni kezdő állapotjában is, alkalmasnak tartja a' beteg végtagnak szelid kihúztatását, és szoros megfeszítését.

213. §.

Ha a' czombfej az izvápát odahagyja, és a' betegség tovább nem halad, akkor a' betegnek több ideig nyugalomban maradnia szükség, és midőn járni kezd a' beteglábát kémélnie, 's gyámolítania kell.

Ha genygyülések szármoznak, akkor a' geny fölszivtatása izzóvas alkalmazása által végbevitethetik; a' mi ha meg nem történhetnék, és ha a' genygyülés nevezetes, a' folyonyítás jelentetik, midőn is nedves meleg borongatások által a' geny szabad kifolyásáru szükség gondoskodni, erősítő szerek, és jó táplálmányok által pedig az erőket föltartani. A' sipolyos meneteknél az orvoslás' ehhez épen hasonló. — Ezen gyógybánás által a' beteg csontok elválasztásával 's más effélékkel foglalatoskodó természetet sokkal czélszeresebben fogjuk ápolni, mint mirhafestvénnel vegyített diófalevél, tolgy-

vagy kinahéj főzete, 's több efféle befecskendezések által, vagy mint Rust tanácsolja az által, hogy szűr-csap, és füles kutasz segedelmével az egész izülésen keresztül genyszalagot azon okból húzzunk, hogy ez néhány napokig bent maradván, a' mélységben is a' gyuladásnak nevezetesebb fokát támaszthassuk.

II.

A' vállizülésben

Vállfájdalom, vagy *vállzsába* (Omalgia) *vállizkór*,
(Onarthrocace)

214. §.

Ezen betegség azon három időszakozokat járja meg, mellyeket a' csipfájdalom.

A' fájdalom, melly eleintén állaudóbb tünetmenny mint a' csipzsábanál, az izülésnek majd ezen, majd azon részén, mint szaggató, bökködő, egész a' könyökig lövellő érzés mutatkozik; és főkép a' hónalytól mellfelé ujjal alkalmazott nyomásra tapasztaltatik. A' kar csekély mozgások után elfárad. A' vállon semmi beteges tünetmenny nem tapasztaltatik. A' fájdalomak bizonyos idő mulva, főkép éjjelenkiint öregbednek. A' kar érzékenysége, és erőtelensége nagyra nő.

215. §.

Lassanként a' kar a' könyökizülésnél meghajlik, a' testtől eláll, minden mozgása fájdalmassá válik, elpetyhüdik, és kiaszik. A' vállüreg alább esik, gömbölyűs idomát elveszti; a' hónalyredők szinte alábbra szállanak, és közöttök a' fölkar izfejét vesszük észre, a' hónaly telibb. A' beteg kar az egészséghez képest hosszabbnak látszik. A' különbözőleg mutatkozó nehezedesekhez gyakorta lázmozgalmak kapcsolkodnak.

216. §.

Midön az izfej izgödret odahagyja, akkor a' vállnak domború idoma egészen eltűnik, a' vállcsúcs kidudorodik, az alátolódott izfejet a' hónalyban tapasztalhatni, melly lassanként a' vállperc felé halad, mi által a' kar egy kissé megrövidedik, hátfelé igyekszik, mozgásai pedig meggátoltatnak.

Itten is mint a' csipfájdalomnál geuygyülések szármoznak, mellyek végre fölfakadván, sipolyos men-

teket képelnek. A' fölkarfej, az izüreg, a' bordák 'stb. szuvas megromlásai támadnak, a' beteg erejét pedig dus genyözönök emésztik. A' kedvezőbb esetekben a' fölkarcsont fejének befogadására új izüreg támad, vagy pedig a' lapcsonttal öszvenővé, mint tagmcredés (ankylosis) jelenik meg.

217. §.

Az izülésnek halál után tett vizsgálásakor az izfej, és a' lapcsont izföületének porczos héjait részenként, vagy egészen megromolva, a' csontok szuvas elvetemedését, a' tokszálág, és iznedvhártya elfajulását, az izgödörben, és a' körülfekvő izmok hézagai közt genykiöntődéseket találunk.

218. §.

Az okfürkészet, a' jóslat, és gyógybánás a' csipfájdalomnál előadottakkal megegyez.

III.

A. térdizülésben.

Fehér térdaganat (tumor albus genu), *térd-fájdalom*, vagy *térdzsába* (gonalgia) *térdizkór* (gonarthrocace).

219. §.

Eleintén a' fájdalom többnyire igen csekély, a' beteg a' térdizülésnek meredését érzi inkább, a' fájdalom csak az erősebb mozgások után áll be; gyakorta csak egy helyre veszi magát, gyakorta az egész izülésen elterjed. Ezen állapot enyhülés, és nehezedés közt váltogatva sok ideig tarthat, végre a' fájdalmak öregbednek, és az izülés dagadni kezd. Ollykor a' fájdalmak mindjárt kezdetben nagyok, a' daganat pedig korán megjelenik. Ez ollykor érnéczes, hullámzó, az izülés idomával nem bir, más esetekben a' nyomásnak keveset enged, gyakorta olly kemény, hogy csontdaganatnak tartathatik. Azon mértékben, mellyben a' térd daganata öregbedik, fosztatik meg az alszár hajlásátul, a' járás uehezen esik, csaknem lehetetlenné válik, a' bőr a' daganaton fénylő fehérré lesz, szerfölött megfeszül, és a' földagadt áttetsző vérerektől végre megkékül. A' fájdalmak mostan nagyra nőnek, a' daganat egyes helyeken világosan hullámzóvá lesz, a' bőr megvörösedik, megvékonyul.

fölfakad. 's belőle vékony sajtos pelyhekkel vegyült geny ömlik ki. A' nyílások gyakran ismét bezáródnak, de újra ismét fölfakadnak. A' beteg ereji többnyire sebesen csüggednek, az izülésbe dugott kutasz csontszuvas megromlásokat fődöz fel, oldódzkodásbeli kiürítésekkel aszláz, és erős fájdalmak köszöntenek be, a' halál mindennek véget vet, ha csak a' tagnak csonkítása illendő időben végre nem hajtattott. A' betegség tartása bizonytalan.

220. §.

Az okfürkészetben csak a' mondottakat ismételhettek. A' betegség lefolyásában való különbség attól függ, valljon mint a' szálagók és iznedvhártya gyuladása, vagy mint magoknak a' porcoknak és csontoknak fekélyedése származik-e? — Ezen épül a' fehér térd-daganat eddigleni fölosztása is, melly szerint *csúzos*, és *mirigyésre* osztatik. Az elsőnél a' térd szenvedése közönségesebb inkább, és a' daganat a' fájdalmak után korán beáll; az iznedvhártya, és a' térdnek lágy részei általánosan a' legelsőbbször meglepett részek. A' másodiknál a' fájdalom és daganat, főkép egy helyre vonúl, melly utolsó az izülés idomát ölti magára, későbbben támad, és merőbb.

A' térd-daganatoknak ezen különbsége behbizonyodik a' beteg izülésnek vizsgálása által is halál után. — Gyakorta a' lágy és kemény izrészek egészen megváltoztak, 's hegedékeny vastag nyirk által úgy öszveforranak, hogy tökéletesen egy taplós gyurmát képelnek. Gyakorta gyuladt és fekélyes az iznedvhártya, a' porcok egyszersmind vörös taplós gyurmává fajultak. Az izülésnek minden lágy részei nem ritkán megvastagszanak, valamint a' tokszálag külső fölületén a' sejtiszövet is. Az izüreg barnás pelyhes nedvel telik el. A' porczlapok gyakorta részenként, vagy egészen megromlanak, a' csontok pedig megszuvasodnak. A' sipkocznak fejét többnyire a' csontszu jobban pusztítja, mint a' czomb izvégét. Az izülés lágy részei egészen megromolhatnak, és a' csontok szuvas izvégei azokon által kibujhatnak.

221. §.

A' *jóslat* és *orvoslás*, a' betegség különböző fészku hoz képest intéztetik a' már említett mód szerint.

IV.

A' gerincoszlop izúléseiben.

Pott' baja (malum Pottii), *gerinczizkor* (Spondylarthrocace).

222. §.

Ezen betegség a' gerincoszlopnak akármellyik részén kifejlődhetik, és tünetényei a' lepert rész különbélesége szerint változnak.

Ollykor minden ok nélkül, gyakorta esés, zuzódás, meghülés, néma bűn vagy is fertezkedés által származott elerőtlenedés után a' gerincoszlopban fájdalom jelenik meg, mely állhatatlan, és nem tűndöklök ki világosan, majd enyhülvén, majd neki nehezeden, egészen soha sem tűnik el. A' gerincoszlop vizsgálás közben a' legcsekélyebb változást sem láttatja. Nyomás a' fájdalmat nem öregbíti. Bizonyos idő múlva egy vagy több orjak kidülledései tapasztaltatnak, a' test mozgásai bizonytalanok lesznek, a' beteg járhat ugyan még, de hamar elfárad. A' fájdalmak öregbednek, és a' kidülledés helyénél megülednek, a' lábak mozgása bajosabb lesz, melyek később érzékenységet veszten, egészen elszibbadnak, szélsujtoitakká lesznek; egyszersmind a' vizellőhólyag, és végbél szélütései is elötűnek. A' baj székének különbségéhez képest, a' mint majd az ágyék, - majd a' mellsigolyák szenvednek, a' betegek gyomor - nyomást, haspufladást, a' bordák mentében fájdalmat, mellszűkülést, lulladásbeli erőszakot, az alsó végtagokban fájdalmat, aszkóros jeleket érzének. Végre a' czombiv alatt, a' lágyék csatornánál, a' végbélhöz közel, a' gerincoszlopon két oldalt stb. genygyülések tűnnek elő. Az aszláz elléle környülmények közt a' beteg crejit korán elpazarolja. Az öszvegyülemedett geny ritka esetekben befelé nyit magának utat a' has-üregbe, valamellyik bélbe, a' mellüregbe, vagy mint egyszer tapasztalám a' tüdökbe.

Gyakorta ezen betegség kezdetkor minden fájdalom nélkül van, a' tövisnyujtványok kidudorodnak, a' nélkül, hogy a' betegek azon helyen bajt sejditenének. Későbbben lábok nehezségérül, könnyen fáradásrul, s azokban göresös öszvezsugorodásokrul panaszkodnak. A' genygyülések sebesebben készülnek. Gyakorta az orjak nem düllednek ki, főkép ha a' fekélyedés a' gerincoszlopon nagy darabra terjedt el. — A' mell- és ágyékesigolyák

rendszerint hátra szegülvén görbednek meg; de a görbedés olykor egyszersmind oldalvást — olykor csupádon emigy, igen ritka esetekben pedig előfelé történik.

223. §.

A' halottbonczolás közben egy vagy több csigolyák testeit csontszu által romolva találjuk, a' közelfekvő egyebb gerinczeket jöként meglepte a' csontszu, azok mellől egymáshoz közelebb esvén, hátul az orjak kitolottnak. Az elvetemedett csigolyák helyénél a' *mellő szálagos készüllet* (apparatus ligamentorum anticus) a' sejtiszövet, 'stb. által, oly tömlő készítetik, melly genyes, sajátos gyurmát foglal magában, és mellyből a' külső kelevényekbe nyílások vezetnek. Ezen tömlőben gyakorta egész megvált csontszilakok rejteznek. A' csontok nem ritkán taplós, metszékeny gyurmává változtak. Némellykor főkép a' közporczokot lepte meg e baj, midőn is ezek porhanyósak, 's romlottak. — Olykor a' gerinczek, testeiben oly korlátozott mély üregek találtatnak, mellyek sajtféle gyurmával lévén tele, Delpsch, mások, és én általam is gümöcsöknek (tubercula) tartatnak. A' gerinczoszlop csatornája rendszerint átmérűjében nem kisebbedett, olykor azonban ez is megtörténik; valamint némellykor a' gerinczag, hártái, és a' belőle kilépő idegek is részesülnek a' bajban.

Ezen vizsgálódások arra mutatnak, hogy ezen betegség majd mint a' porczok és szálagok, majd ismét máskor mint a' csontok szivacsos állományának eredeti, elsőrendbeli bántalma lép föl.

224. §.

Olai ezen bajnak ezek: görvélyek, fertezkedés (onania) csúz, köszvény, külső erőszakok. Hol a' betegség inkább görvélyes szentvől támad, ott az a' csontok eredeti bajának látszik lenni; valamint ellenben, a' köszvény, külső erőszakok 'stb. által a' porczok és szálagok szenvednek többet.

225. §.

A' betegség rejtett lefolyása szükséges, hogy az orvost a' körhatározatban igen vigyázóvá tegye. Minden odavág, hogy a' betegségnck mindjárt kezdetekor ellene munkállkodjunk. Ha már egyszer koresképződés állott elő, akkor a' legszerencsésebb kimenetel abban áll, hogy a' földagadt részek lohadjanak, és a' gerinczvelőből eredő idegekre tett nyomás kisebbdjék. — Ha már tályogok ta-

madtak, akkor a' jóslat mindenkor veszedelmes, melyek magokra hagyatva fölfakadozván, az életérő tárházát ürítik, a' beteget csak hamar fölmozsolják, — nemellykor mégis sipolyos menetekké húzódván össze, ezekből sávós, vagy genyes nedv áradoz, és a' beteg a' legnagyobb állapotban még több ideig teng.

Főkép a' még járni nem tudó kis gyermekeknél legyen az orvos figyelmes, mivel itt a' legnevezetesebb korhatárzatbeli jel nélkül el kell lennie. — Hogy általában a' bajnak székérül meggyőződhezzünk, különböző korhatározó jelek hordatnak föl. — Copeland szerint a' beteg csigolyának nagyobb érzékenysége külső nyomásra, és akkor, midőn forró vízbe mártott szivaccsal a' beteg gerinczen elsurranunk. — Wenzel után a' vállra kétkézszel alólról ható nyomás által, avagy szállékony ingerszereknek, nevezetesen az étető hügyanylól alkalmazására öregbedik a' fájdalom. — Stiebel szerint lügfördőben sokkal tisztábban kimutatja magát a' szenvedésnek helye. — Hanem gyakorta mind ezen kérdésszótó jelek bizonytalanok, sőt részemről tapasztaltam eseteket, mellyekben gerinczibaj nem volt jelen, ámbár az említett korhatározati jelek annak jelenlétére mutattak. A' gerinczizkornak határzatában a' testnek saját magatartását igen nevezetesnek gondolom, melly gyakorta előre görbed, de egyszersmind mindenkor az alsó végtagok gyöngeségével jár. A' betegnek térdei állás közben valamennyire meg vannak hajolva, a' fej hátra szegül, a' betegek nyakokat vállok közé veszik; járás közben a' karok a' könyökizülésben meghajlanak, és a' derékhoz támaszkodnak; a' betegek kezeikkel mindenkor támaszpontot keresnek, kezeiket csipeikre teszik, görnyedés, kukorodás közben pedig ezofbjaira; ágyban a' betegek egyik oldalról, a' másikkra csak bajosan fordulhatnak, éjjelenként pedig nagyon izzadnak. Csontsenyves okból, vagy az izmok rendetlen munkálódásoktól származó görbedésektől ezen betegség világosan megkülönböztetik, mellyekkel mégis összeszőve lehet. — A' megletteknél ezen betegség veszedelmesebb mint a' gyermekeknél. Olly gyermekeknél, kiknek fejük és föltestök igen vastag, azon időszakban, midőn járni kezdenek, gyakorta a' hátgerincznek megörbulése, és a' láboknak olly gyöngesége mutatkozik, melly alatt valahányszor csak lábait letenni iparkodik a' gyermek, mindannyiszor visszahúzni kénytelenítetik. Ezen állapot, melly a' hátizmoknak gyöngeségén, és a' fejnek, meg a' föltestnek súlyosságán alapodik, mint többször tapasztalám, könnyen összevartathatik a' gerinczizkornal. A' beteg testi állapotjának kipuhatólása, a' gerincz-

oszlopnak hasmánt tett megvizsgálása, és az ülés, megállás közben meggörbedő gerincoszlopnak kiegyenesíthetése elegendő világosságot sugároztnak a' kórhatározatra.

226. §.

Az orvoslást a' már fölhozott rendszabások tellyesítik. Eleintén nadályokat, köpölyöket rendelünk, belsőkép oly szereket adunk, mellyek a' közönséges betegséget viják meg. A' külső sérelem által támadott gyuladásnál, a' másként is lobellenes gyógybánás mellett, a' sértett helyre hideg borogatások alkalmaztassanak. — Mikre ha a' gyulasztó tünemények elenyésztek, a' szürke higanyirral, vagy a' görvélyes egymiknél ibolökenöccsel tett bedörgölések különös foganatnak; — de leghathatóságban mégis a' tartós elszolgáltatások, mellyek legezéltírányosabban a' hátgerincz szenvedő részének két oldalára étetökövel készített genykutacsok, avagy izzóvassal ugyan csak odasütött több hosszás csikok által eszközöltetnek. — A' jobbülés olykor sebesen beköszönt, és az alsó végtagok bágyadsága eltűnik; a' genykutacsokat mégis sok ideig szükség tárva tartani. A' bélhuzamnak röstségénél a' szék rendbehozásául; az erők csüggedésénél pedig ezeknek kínával, és erősítő közélet által eszközözendő ápolásául; a' vizellöhólyag gyöngeségén alapuló vizellettorlásnál végre a' vizellöhólyagnak hudsappal eszközözendő kiürítésérül szükség gondoskodnunk. — Valóban balul gondolkoznak mind azok ezen betegségről, kik a' gerincoszlopnak elléle képtelenségeit erömüvekkel, és más effélékkel akarják orvosolni. Szükség azonban mégis mind a' szenvedő rész nyugalma végett, mind pedig a' gerincoszlop nagyobb öszverokkanásának meggátlására a' vízirányos hanyatt, vagy hasadút fekvés, mellyet én az egész orvó lás ideje alatt szorosán megtartatok betegemnél. — Ha tályogok támadnak, addig mig nem nagyok, magokra hagyatnak, mert ha a' esigolyák szuva némelly hatalmas elszolgáltató szerek alkalmazatára meggyógyul, úgy azok nem ritkán magoktól is eloszlódnak, a' mennyiben a' benök rejtező geny fölszivatik, és falaik mintegy kötélbe) (Strang) öszvehúzódnak; csak ritka esetben változik a' benök lévő geny zsírviasszhoz hasonló gürmává. *) Ha a' tályogok igen nagyok, és mármár fölfakadó félben vannak, akkor egyszerű gerelyszúrással nyitassanak föl, a' geny egyenletes nyomás által ürítessék ki, arra vigyázván, hogy lég ne hasson a' tályogba, honnét nyílása végre ragtapasszal szorgalmasan zárassék be. — A' nyílás szélei többnyire csak hamar öszvehégednek, és ha a' genynek ismétli meggyülemedése úgy ki-

vánná, a' daganat lecsapolása akként ismételtethetik, mint első alkalommal.

*) DUPUYTREN, Leçons orales de Clinique chirurgicale. Paris, 1852 158. lap.

227. §.

Szintazon állapot, melly a' hát - és ágyécsigolyákon származik, támadhat a' nyakgerinczeken is, még pedig főkép a' fej és első meg ez, és a' második gerincz közt, valamint a' *keresztcsip-porcziülésen* (synchondrosis sacro-iliaca) is. Az első esetben ezen betegség a' nyaknak fájdalmas, éjjel, nedves időben, nagy falatok lenyelése, vagy mély belehellés alattis, mindenkor öregbödő bántalmával kezdődik, melly szállékony kenőcsök, hólyagtapaszkok által enyhül, sött olykor tetszőleg el is múlik. De a' nehezségek ismét csak hamar visszatérnek, a' fejnek hajtása a' vállfelé fájdalmas, és valamelly húzódo fájdalom terjeszkedik a' gögtül a' tarkó felé egész a' lapcsontig. A' tarkón semmi változást nem tapasztalhatni, csak ujjal az első és második nyakgerinczre tett nyomás okozhat erős fájdalmat. A' nyelés, és légvétel nehezzé lesznek, a' szózat elreked, a' fájdalmak főkép a' nyakszirtban húzódnak össze, és a' fejnek minden mozgása alatt szenvedhetetlenekké lesznek. — A' fej végre a' baj felé álló váll felé biccsen, melly helyzetben csak ugyan kénytelenitetik is a' beteg azt mindenkor tartani. Közönséges szenvedhetetlenekéi különböző fokban vannak jelen. — Némelly rövid tetszetes jobbulás után nagyobb dühvel kerülnek vissza a' bajok. a' beteg olly mit érez, mintha feje abronccsal volna környelve. — A' fej végre az ellenkező fél felé kornyad, mellyet is a' beteg nagy fájdalmai miatt mozdítatlanul igyekszik tartani. Fulcsengések, kábulás, szédelgés, görcsök, főkép a' felső vétagokban részintes szélhüdesek, a' szózatnak elvesztése, az aszlázuak minden tünetényei támadnak, mellyekre a' halál többnyire igen sebesen következik be. Csak ritkán származnak a' nyakon sipolyos nyílások. Kívül a' nyakon rendszerint semmi betegest nem találunk, egyedül hogy a' beteg azon a' legcsékélyebb nyomást sem szenvedheti.

228. §.

A' bonczolás a' fejgyám és nyaktengely csonthártyáját, és izszálagait romolva, a' nyakszirt bütykeinek a' fejgyám, a' fogképü nyújtványon való csontszuvas megrom-

lását, a' közel fekvő lágy részekben genyedést, az átett gerinczütérből olykor vérömlést, a' mellüregben genygyülést, vagy a' gerinczagy és agy hártýái és állományának megváltozását állítja elő.

229. §.

A' keresztcsonti gerinczizbajnál (spondylarthrocaece sacralis) midőn a' baj mint a' kereszt-csipporcziizülésnek (synchondrosis sacro-iliaca) gyuladása és fekélyedése lépföl, — valamelly a' keresztcsontra esett erőműves sérelem, erős terhek fölemelése, terhes szülések, vagy előjárt csúzos fájdalmak után — a' keresztcsont mellett helytálló fájdalom támad, melly főkép fölállás közben igen érzékeny, — azért is a' beteg szüntelen fekszik — avagy ritkán ül, járása terhes, bizogó, fájdalmas, dereka tartása kénytetett, a' mi mégis mozgás közben valamenyire enged; a' fájdalmak nem ritkán a' faron által az *ülidegnek* (nerv. ischiadicus) mentében egész a' lábig, avagy a' lágyékokig terjedeznek. A' kereszt — csipporcziizülésre, és a' keresztcsontra tett nyomás fájdalmas, olykor a' szenvedő foglalyánynak helye dagadt. A' szenvedő oldalnak végtagja gyakorta elfásul, megmered, és a' legnagyobb fájdalmak nélkül nem mozdulhat. — A' gyuladás nem ritkán főkép terhes szülések, és nagy erőszakok után heves, és érzékbe szökő láz kapcsolkodik hozzá. Ezen állapotot én a' keresztcsont mindkét izegyesuleteiben egyszerre tapasztaltam egy esetben terhes szülés után, mellyben a' menés iszonyú terhesen esett, mert e' közben a' lábak mintegy hullani tetszének egymás után. — Az alsó végtagoknak, és a' végbélnek bennulása csak ritkán tapasztaltatik. — A' kelevények majd kívül a' porcziizülésen, majd pedig a' végbél közelében támadnak.

230. §.

Az *okokra és orvoslásra* nézve a' már' mondottakra emlékezzünk.

Ugyan ezen állapotok, mellyeket itt különböző izdlésekben leirtunk, érhetik a' más izüléseket is, u. m. a' lábizülést, a' kéz- és konyokizülést, 's a' t. mellyek a' mondott mód szerint támadnak, és orvosoltatnak.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A természeti összefüggés sérelmén alapúlt betegségek.

I.

Az öszvefüggésnek megváltásai.

I.

Az öszvefüggésnek heveny megváltása.

A.

S E B E K.

E L S Ó S Z A K A S Z.

S E B E K Á T A L Á N O S A N.

- J. BELL, über die Natur und Heilung der Wunden; aus d. Engl. von LEUNE. Leipzig, 1796. 8.
- VAN GESSCHER, Abhandlung von den Wunden; aus dem Holland. von LÖFFLER. 2te A. sg. Leipzig, 1802. 8.
- A. ECKER, Beantwortung der Preisfrage: welche Ursachen können eine geringe, durch scharfe und stumpfe Werkzeuge verursachte Wunde gefährlich oder tödtlich machen. Wien, 1794.
- C. A. LOMBARD, chirurgische Klinik in Bezug auf die Wunden. Aus dem Franz. Freiberg, 1800. 8.
- C. B. ZANG, Würdigung der KERN'schen Methode, Wunden zu behandeln. Wien, 1810, 8.
- F. PAULI, commentatio physiologico-chirurgica, de vulneribus sanandis. Goeting, 1825. 4. cum 2 Tab.

Lásd ezeken kívül B. Bell, Sabatier, Richter, Richerand, Boyer, Delpech, és S. Cooper közönséges munkáit.

231. §.

Az életműves részek eröműves erőszak által okozott, eleintén nagyobb vagy kisebb vérzéssel járó heveny megváltása *sebnek* (vulnus) mondatik.

232. §.

A' sebek azon eszközök különbsége szerint, melyek által előhozatnak, úgy a' sértett rész, valamint ön időmaik, irányaik, és széleik különbözése szerint különbözőleg osztatnak föl.

233. §.

A' sértő eszköz különbsége szerint, ha a' seb éles, metsző, vagy szűrő eszközök által hozatik elő, *metszett*, *vágott*, és *szúrott sebek*; ha pedig a' sértő eszközök tompák, vagy mielőtt valósággal seb támadna, a' részek húzatnak, vonatnak, úgy *zúzott*- vagy *roncsolt*- és szakasztott- vagy is *tépett sebek* különböztetnek meg.

A' vágott és szúrott sebek mindenkor a' részek nagyobb vagy esekélyebb zuzódásával járnak, melly annál esekélyebb, mennél finomabb a' sebző eszköznek éle vagy hegye, és mennél inkább *ronva* történik a' vágás vagy szúrás. Innét a' vágott és szúrott sebek, ha az eszközök nem eléggé finomak, és élesek, zuzódással szövednek.

234. §.

A' megvált rész minéműsége szerint *egyszerű* és *szövényes* sebek különböztetnek meg. Az *egyszerű sebek* olyak, mellyek az egy megválást kivén, semmi más változást nem szenvedének, gyógyításokra pedig széleik egyesítésén kívül egyebet nem kívánnak. *Szövényes sebeknek* mondatnak azok, mellyeknél a' sebzett részben vagy az egész testben olly más hibák vannak jelen, mellyek az egyszerű sebek orvoslását különbözőleg módosítják. A' szövényes sebek különbélek, mivel azok részről sok történetbeli környülményektől függenek, ilyenek a' roncsolódás, a' sebek rossz alaka, a' vérzés, különbéle nedveknek kifolyása, vagy elöntődése, állomány-vesztesség, némelly idegen testeknek jelenléte a' sebben, mellyek is majd csak erőművesen hatnak, vagy veszélyes befolyásukat az egész életműsögre elárasztják (*mérges sebek*). Lefolyásokban a' sebekhez láz, ideges tünetnyek, mas effélék járulhatnak.

235. §.

A' megváltás különböző iránya, és mélysége szerint *hosszában menő*, *haránt*, *ferde*, *fölületes*, *mély*, *átható*, és *lebenyes* sebek különböztetnek meg.

A' sértett rész különbsége szerint általánosán megkülönböztetjük; a' bőr és sejtszövetnek, az izmoknak, az inaknak, az edényeknek, az idegeknek, az üregekben

fekvő belrészeknek, a' csontoknak; a' seb helyére nézve pedig a' fej, a' nyak, a' mell, az altest, a' végtagok stb. sebeit.

236. §.

Tüneteményei a' sebnek ezek: *fájdalom, vérzés, a' sebszéleknek tötulása gyuladás, láz, és ideges bajok.*

A' *fájdalom* eleintén az idegek sértetésén, később gyuladáson alapodik, melly is a' megválás módja, a' sértett rész és egymii érzékenységeinek különbfélesége szerint különbözik.

A' *vérzés* a' sértett edények nagysága és mennyisége szerint majd nagyobb majd kisebb, a' metszett sebeknél mindenkor nagyobb, mint a' zúzottaknál.

A' *sebszék' tötulása* először is a' beható eszköz nagyságátul, de főkép a' sértett rész érméczességétul, és zsongjátul függ, és annál nagyobb, mennél inkább meg volt feszülve a' sértett rész a' sértésnek pillanatakor, vagy mennél jobban izgattatik a' rész sebzés közben, vagy az után.

Az eszköz, és az ez által okozott lemezitelenített részekre ható lég ösztönére közönséges visszahatás, vértörödés, — *gyuladás* származik, melly daganat, vörösség, a' seb szárazsága és nagyobbodott fájdalommal jár. A' sebzés fokához, és a' sebzett ember és rész érzékenységéhez képest erős, az említett visszahatás és az említett környülményekhez szabott láz, *sebláz*, (febris traumatica) vagyis *másodrendbeli lobláz* (febris inflammatoria secundaria) hozatik elő. Ezen láz a' seb gyuladásával áll mindenkor egyenes arányban. A' gyuladás, vagy egyedül az úgy mondott hegesztő gyuladásnak fokát éri el, és ha a' sebzett részek viszonyos érintetben tartatnak, oszlódással és hegedéssel végződik; vagy pedig a' gyuladás nagyobb lévén, avagy ha a' sebszék öszve nem illesztethetnek, genyedés, vagy különös környülmények közt fenébe mén által. A' gyuladás az alkotmány és más környülményekhez képest tiszta, izgó, vagy tompa bélyegü lehet. A' láz természete szint ekként különbözhetik.

Az *ideges bajok*, mellyek a' sebekhez járulnak, következők lehetnek, u. m. a' seb' gyuladásával arányban nem álló nagy fájdalom, nyugtalanság, ülmatlanság, félrebeszéd, görcsök, rángások, állgörcs (trismus) dermenet (tetanus) stb. Ezen tünetemények okai ezek: az egész testnek vagy sértett résznek betegség magasztalta érzékenysége, az idegek, bonyék, és más részek sértései, az idegek lekötése az edényekkel együtt, idegen testek a' sebben, az ebben ösz-

vetorlódott rosz geny, romlott nedves hideg lég, meghűlések, vérvesztés, egyetérzésbeli, főkép az első utakban tanyázó ingerek. stb.

237. §.

† A' sebek *gyógyítása* kétfelekép lehetséges.

1.) Ha a' seb egyszerű, a' részek zúzódás által nem szenvedének, a' sebszélek viszonyos érintetben tartathatnak, és ha a' gyuladás nem nő annyira, hogy genyedéssel végződjk. hanem általa fehérynyes nyirkos nedv választatik el, ilyenkor mondok a' sebszélek a' fehérynye által egyesülvén, és az edények két oldalról a' sebszélekben ellenkező irányban általok tovább folytatódván, ekként a' hegedés megtörténik, melly gyógyulásnak módja *hirtelen egyesülésnek* vagy *első szándékbeli hegedésnek* (reunio per primam intentionem) neveztetik.

2.) De ha a' seb nem egyesitetik, akkor az első napokban a' seb egész fölületébül vöröses savós nedv izzad ki, melly genyes átizzadásba men által. A' seb fölületén bizonyos saja sejtszövet termődik, melly a' benne tovább terjedő hajerek által hússzemölcsökké képlődik, mellyek eleintén igen finomak, a' legkisebb érintetre is vérzenek, de lassankint merökké lesznek, központjuk felé öszvehúzódván, ekként a' seb körülete kisbedik. A' hússzemölcsök finom fölbőrrel húzódván be, rájuk fehéres, fénylő, soha nem izzadó fedél terem, *sebhelynek* vagy *hegyegyrnek* (Cicatrix) neveztetik. A' sebgyógyulásnak ezen módja a' *seb' genyedés útján való gyógyulásának*, vagy *másod szándékbeli hegedésnek* (reunio per secundam intentionem) neveztetik.

Hunter, Meckel, (Handbuch der pathologischen Anatomie. Bd. II. 2. Abth. 47. l.) és mások három fajtát veszik föl az elvált részek öszveforrásának. t. i. a' *hirtelen egyesülést*, az *öszvehegedés* és a' *szemölcsödés*, vagy *sarjadzás* útján történő öszveforrást. A' *hirtelen egyesülési sebgyógyulásnál* az érintett szerzők állítása szerint a' két megvált sebfölületeken vér öntődvn ki, ez megheged, ön létrészeire oszlik, és a' seb' fölületére tapadván, ezen pillanattól fogva kezd a' seb' seneke egyesülni. A' vér a' fölületen kiszáradván, a' seb fölületét fedező varrá változik. Az ez alatt tállátató vér részeiből az új részek veszik eredetököt, a' mennyiben a' vörös részek fölszívátván, a' hegedékeny nyirk marad hátra, 's ebből pótoltatnak ki a' veszett részek. A' hegedékeny nedv által eszközlött ezen egyesülés a' *véredények magasztalt tehetsége nélkül* történik, a' mennyiben a' kötszer magával a' vérrel öntődik ki, mi, ha nem diszlik, azon okból, mert a' vér főkép léggel való érülése miatt, sem el nem hal, sem pedig legalább készségét életműves részszé lenni el nem veszi, és ha a' seb már jó ideig tartván, a' sértett edények nyílásai már egészen bezáródnak, akkor úgy mondják ök, *gyuladás koszónt* be. Mostan vagy a' megválasztott edények

félíg tár nyílásaiból, vagy a' sejtiszövetből hegedékeny nyirk izzad ki, melly meghegedvén, benne fejlődnek ki az egyesítő edények. — A' hirtelen egyesülés az említett szerzők állítása szerint még akkor is megtörténik, midőn a' részek a' közükbe kiöntődött vér miatt közvetlen egymással nem érülhetnek, a' mennyiben a' vérnek folszíves része felszívattván, a' dagadás süllyed, és az új edények, a' hegedékeny nyirk, és a' kóroskorul fekvő részekből a' föl nem szívott vérbe terjeszkednek, a' vér vörös részei pedig felszívattak. Eleintén a' hirtelen egyesülésnél a' két sebfolyuleten egy egy réteg hegedékeny nyirk, ezek közt pedig két, olykor ezekhez egy közepső járulván három vérből lett rétegek találhatók. — Meckel (idéz. m. 64. l.) a' csonttörés egyesülését is ekként véli véghez menni, a' mennyiben itten is a' kiöntődött vér tenné az egyesülés alapját, annak vörös része felszívattatnék, az egyebb rész pedig kocsonyává lenne. Meckel még is azt adja ezekhez, hogy az edények is látszanak az egyesítést elősegíteni, a' mennyiben, úgy mondó, zsongjok elváltozván, magokból hegesztő szert izzadnak. — Ezen vélemény a' hirtelen egyesülés felől a' tapasztalással meg nem egyez, melly azt mutatja, hogy a' seb falai közt támadt vérréteg a' seb folyuleteinek hirtelen egyesüléseket gátolja, és ha bár, a' mi olykor megtörténik, a' vérből egy vékony réteg visszamarad is, melly által az öszveforrás nem éppen gátoltatik, ezen esetben megis az öszveforrás előbb nem történik, még a' vér föl nem szívattik, és még eféle sebeknek szélei, mellyekben vér foglaltatik, hegedékeny nyirkból álló réteggel egyenlően be nem húzattik. A' sebszélek közt lévő vér mindenkor csak tetszetős kotszere az egyesülésnek, melly csak rövid ideig tart. Olykor a' seb szélei közé öntődött vér gyuladás közben kiizzadó hegedékeny nyirkból készült réteggel hevonnatik ugyan, és ettől némellykor csak bajosan különböztethetik meg, de az egyesülés ezen esetben is csak akkor történik meg, midőn már a' vér a' sebből vagy kitzasztatott, vagy felszívattott. — Hogy a' hegedékeny nyirk, midőn már a' vér vörös részei felszívattak *magasztalt edénytehetség nélkül* az egyesítést telyesíthesse, azt ugyan alig lehet elhinni. Azon hegedékeny nyirk, melly a' sebek egyesülését eszközli, nem olyan, mint a' hogy kering, hanem azon gyuladásnak terménye, melly lefolyásának mindenik időszakaszában az egyesülést bizonyos fokban követi. — Hogy a' vér maga magában az egyesítést nem telyesítheti, ezt azon tünetmények bizonyítják, mellyeket mi a' véres éromlentyeknél az üregekben, főkép az altestben tapasztalunk. Ugyan eféleket vehetünk a' törött csontok magasztalt edénytehetség nélkül való egyesülése ellen is, mit Dzondi (Lehrbuch der Chirurgie 209. §.) is megengedett.

A' veszett részek tulajdon víztermődése minden magasabb rendű állati életművésben csak a' sejtiszövet képződésében áll; melly által a' csontok a' villósavas mészag letételével részenkiut ismét helyre pótolthatatnak. Az egyebb részek öszvefüggésének meghontása azonban csak sejtiszövetes közállománnyal töltetik ki, melly erő, rostos alkotást vesz ugyan magára, de a' veszett vagy vált résznek életművezettségét soha sem érheti el. Csak az idegállomány víztermődéséről különböznek még a' vélemények, mint alább láthatjuk.

238. §.

'A' sebek *jóslatánál* következő pontokra szükség ügyelnünk.

1) *A' seb mineműsége.* Mennél tisztább a' részek megválása, annál könnyebb és hamarabb heged a' seb; mennél ronesoltabbak a' részek, annál nagyobb a' sértés, és annál hosszabb a' gyógyulás. A' szűrott sebek általánosan nem veszedelmesebbek a' metszett sebeknél; ronesolódással, egyes képeletek részintes megválásával mégis gyakrabban köttetnek össze; a' vérzést nehezebb megállítani, és ha a' hirtelen egyesülés meg nem történik, akkor a' sebnak csöves idoma a' genynek süppedését, és fölakadását okozza könnyen. A' sebben idegen testek lévén jelen, a' jóslat ezek elmozdításának lehetőségétől függ, mi által egyszersmind ha ezek veszélythozó anyagok valának, az általok az egész életműsögre áradandó bajok is elkerültetnek.

2) *A' sebzettnek életkora, és alkotmánya.* Fialat egészséges egymiknél jobban gyógyúlnak a' sebek mint az öregeknél, senyveseknél, bujasenyv, görvélyben, súlyben stb. szenvedőknel, kiknél a' sebek hirtelen egyesülés által csak ritkán gyógyúlnak, sőt gyakorta fekélyké válnak, mellyek a' közönséges baj bélyegeit viselik.

3) *A' sértett rész jelessége, fontossága.* A' seb annál veszedelmesebb, mennél nemesebbek a' részek, mellyeket ér, és mennél erősebb a' sértés maga magában. Megkülönböztetnek a' sebek ezen tekintetből: *általában halálosakra* (vulnera absolute lethalia) és *történetből halálosakra* (vulnera per accidens lethalia). Az elsőknél a' gyógyítás lehetetlen, és a' halál idejét sem lehet meghatározni. Az utolsóknál a' halálosság oly történetbeli környülmények által okoztatik, mellyek a' sértett egymi tulajdonságaitól, rendetlen vagy hibázo orvosi segédelemtől, vagy a' sebekhoz kapcsolkodó betegségekto! függnek. A' sebeknek ezen fölosztása egyedül a' sebészt, nem pedig a' törvényszéki gyógyászt érdekli. Ide tartozik, ha a' sebgyógyulás után marad-e hátra valamelly *maradando baj* (damnum permanens), és milyen?

4) *A' sértett rész alkotása.* Az érdús képeletekben a' vérzés nevezetes. Ha valamelly tagnak edénytörzsokei sértettek meg, akkor a' vér megállítása után a' keringés a' második és harmadik reudbeli edények kitágulásától, és magasztalt tehetségöktől függ, mi ha nem történhetik, a' seb halállal végződik. Ha csak megkar-

ezoltatnak az üterek, akkor ezeknek többnyire üdagos kitágulások marad hátra. Ha valamely részek legnevezetesebb idegtörzsokei sértettek meg, akkor azon részt szel üti meg, és elszárad, legalább azt meghatározni nem lehet, valjon és mikor térend vissza az ideg foglalatossága. Idegsértések általánosán, főkép ha általok az idegek nem választatnak egészen meg, súlyos tüneteményeket, u. m. görcsöket, rángásokat stb. okoznak. A' csontok sebei, a' lágyszövetekéitől tulajdonkép nem különböznek, csak ha a' csontthártya igen sokat szenvedett, és genyedés származik, akkor ez tartós, és általa a' csont alkatasása igen elváltozhatik. A' mirigyos és elválasztó életművek sebei erősen gyógyúlnak, többnyire genyedés támad, és a' geny az elválasztott nedvel összevegyül. A' foglalványok, főkép a' nagyobb foglalványok sebei mindenkor igen veszedelmesek.

5) Azon sebek, mellyek a' test üregeibe hatnak, gyuladás, vértorlódás, genyedés, s effélék, és az üregben levő életmű sérelmei által lesznek veszedelmesekké.

6) A' sebek veszedelmességét végre a' betegnek életbeli viszonyai, az illő közeletnek jó megtartása, és a' sebhöz kapcsolódó tünetemények határozzák meg.

239. §.

A' sebek *orvoslásánál* mindenek előtt a' sebet szorgalmasan megvizsgálunk, a' vérzést megállítanunk, és az idegen testeket félre takarítanunk kell, úgy továbbad a' sebnak majd hirtelen egyesülés, majd genyedés és behagedés által történendő összevegyését, és a' veszedelmes tünetemények elhárítását teljesítenünk szükség.

240. §.

A' sebvizsgálás által a' sebnak idomárul, mélységéről, irányáról, és a' sebzett részek tulajdonságáról a' legszorosabb ismeretet iparkodunk szerezni. A' vizsgálat azonnal a' történt sebzés után mint legkedvezőbb időpontban teljesítjük, minekelötte még gyuladás köszönetene be, mert máskép az bajosabb és fájdalmasabb. A' metszett és vágott sebeknél a' vizsgálás többnyire könnyű, bajosabb a' szúrt és lövött sebeknél. A' sebeszt vizsgálásában a' részek boncztudománybeli ismerete, a' sebzés alatti állásnak, helyzetnek tudomása, azon iránynak és erőszaknak kikérdése, mellyben és mellyel az erőszak behatott, valamint a' sebből kifolyó anyagnak minémütsége, és az azonnal beköszöntő tünetemények vezérlik. Ha, ezen körülményekre figyelvén, az orvos a' sebnak meg-

tisztogatása után a' sebnek minémúségeiről nem nyer elegendő ösmeretet, akkor neki a' sebet ujaival, vagy kutaszal szukség kipuhatolni. A' hol csak lehet a' sebet ujjal megvizsgálni tanácsosabb, mert így az érzés világosabb, és a' vizsgálás kevésbé fájdalmas. A' kutaszoknak, mellyekkel vizsgálás célból él a' sebész, ezüstből készülteknek, végökön gombosaknak, és hajlékonyaknak kell lenniök. Minekutána a' sebzettet azon helyzetbe rendeljük, mellyben a' sebzésnek pillanatakor volt, a' két ujjunkkal enyhén tartott kutaszt a' sebbe eresztjük. A' sebzéskori helyzetet nem tudván, különböző helyzetben kutaszunk, az eszközt különböző irányok szerint igen vigyázva tologatván.

241. §.

A' vérzés minden sebnél a' legnagyobb figyelmet érdemli, melly ha igen nagy volna, egyszersmind a' legsiedelmesebb segedelmet kívánja. A' vérző edények majd csak részenként sértetnek meg, majd egészen megválasztatnak. A' sebzett üterek ki kihagyó ivvel lükködik a' vért, melly ha nem a' sejtszövetbe ömlik, világos vörös, tajtékzó. A' sértett vérérből szakadatlanul sötét vér folyik. Az üterek vérzését a' seben fölül alkalmazott nyomás állítja meg; a' viszerek vérzését pedig ennek a' seb alá tett nyomása. — A' vérzések vagy magoktól megállanak, vagy különbféle műsegedelmek által állítatnak meg.

242. §.

A' természet gyakran még a' nagyobb erek vérzését is megállítja, még pedig következő folyamatok által.

Üterek lévén egészen megszakadva, a' környelő sejtés hüvelybe huzódnak vissza, 's egyszersmind az úter sebzett vége maga is összezsugorodik. Ezen összezsugoródás nem képes a' beható vér hullámának ellentállani; a' vér tehát az úter végéből a' sejtés hüvely csatornájába szökik, onnan pedig kiürül. Az úter visszahuzódván, az üteret ön hüvelyével egyesítő sejtszövet megfeszítetik, és ezen hüvely belső föületén egyenletlenné válik, a' vér ezen egyenletlenségek közé veszi magát, és megalszik, ez által a' hüvely nyílama (lumen) mind inkább kisbedik, 's végre egészen bedugul. A' lég odahatása, és a' vérveszéssel kisbedő ereje a' keringésnek a' vérhegedést elő segíteni látszatnak. — Az úter átvágásának helyétül a' legközelebbi úter-mellékáig a' vér fölakad, és az úter csatornájában hegedmennyé leszen, melly az úter nyilamát nem dugja egészen be, és csak a' metszett végnél függ

lazul az ütérrel össze. — Az ütér metszetéből hegedékenny nyirk izzad ki, melly a' külső és belső hegedmény közé vévén magát, tulajdonkép az ütér nyilamat erősen bezárja. Az ütér vége egyszersmind a' környékező részekkel hegedékenny nyirk által egyesül, és ez által a' vér rohanása ellen védelmezetik. — Az ütér sebzett végétül fogva egész a' legközelebb mellékáig lassanként szálagos szilakká válik, mellynek nyilama egészen elenyészett, a' meghegedett vér fölszivatik; a' közel fekvő sejtszövetbe öntődött nyirk is fölszivatván, lassanként a' részek ismét megnyerik előbbeni sejtes tulajdonságukat. Ugyan ezen változások történnek a' szivtól tavuleso ütérvégekben *).

2) J. F. D. JONES, Abhandlung über den Process, den die Natur einschlägt, Blutungen aus zerschnittenen und angestochenen Arterien zu stillen, und über den Nutzen der Unterbindung: mit Schlussbemerkungen über Nachblutung. Aus einer Reihe von Versuchen abgeleitet und mit 11 Kupfertafeln versehen. Aus dem Engl. übersetzt und mit Anmerkungen von G. SPANGENBERG. Hannover 1813. 8.

TH. EBEL, de natura medicatrice sicubi arteriae vulneratae et ligatae fuerint. Giessae 1826. 4.

Ez tehát a' több 's szoros vizsgálatokon épült valóságos előadása azon folyamatoknak, mellyek szerint a' természet ön erejénél fogva, a' vér folyást megállítja. Az eddigi irók figyelmeket az említett folyamatok közül csak egyikre vagy másikra vetették eddigelé. — Úgy P e t i t 1) azt hitte, hogy az ütérseben részint kívül részint belől a' hegedő vérből mintegy vérrög képzül, melly az ütér belső folületével, a' seb' széleivel, és az ütér környelő részekkel kötődik össze. — M o r a n d 2.) megengedte ugyan, hogy a' vérhegedmény a' vérzés megállításánál valamely szerepet játszik, az uterek körképu összezsugorodásául mégis, melly által ezeknek nyilama szűkül, úgy az uterek visszahúzódásául, és ugyan ezek' hosszú rostjainak innét következő megvastagodásául sokkal többet tartott a' vérzés megállításában. — Ezen véleményen valának S c h a r p, G o o c h, K i r k l a n d, és mások. — P o u t e a u 3.) a' vérrög és az edény visszahúzódásának hatalmat tagadta, és azt állította, hogy a' sértett ütér sejtes hártyájának, és egyebb környékének földagadása a' rohanó vérnek a' legnagyobb gátot vesse. — Ugyan ezt hiszi J. B e l l 4.) is.

1) Mémoires de l'Académie r. des Sciences. An. 1751—1755.

2) Ugyan ott. An. 1756. lap. 58.

3) Mélanges de Chirurgie. Lyon 1760. lap. 299.

4) Principles of Surgery. Vol. I. lap. 179.

243. §.

Az uterek részintes sérelméből áradó vérzések, főkép a' haránt sebeknél a' természet által ritkán állítatnak meg. Az uterek egész elszakadásai csak ritkán járnak ne-

vezetes vérzéssel, midőn is belső fölületök szakadozott, több helyen zsugorodott, és hegedett vért foglal magában. — Az üterek szurott sebeinél a seb külső nyílásából csak ritkán foly a vér szabadon ki, hanem az ütér és hüvelyke közé öntődik, megheged, és az ütér nyílását bedugja. Ezen elzáródás gyakorta több vagy kevesb ideig tart, de ha az ütér sebe a hegesztő gyuladás folyamata által el nem záródik, vagy ha az ütér csatornája elenyésszik, a vér rohanásának még is enged, melly az ütérsebből a hüvelykebe kiöntödvén, ezt egy körülírt daganattá változtatja, melly lassanként öregbedik, lüktet, de mellynek lüktetése megkisebbszik sőt elenyésszik, mihelyt az ütérrel a seb és szív közt elegendőleg megnyomjuk: *(korlátolt vagy következetes álütődag — aneurysma spurium circumscriptum, seu consecutivum)* — Ha a vér a külső sebnilyáson ki nem folyhat, hanem az egész tag sejtiszövetébe ömlik ki, akkor ez szerfölött földagad *(terjedett, vagyis első sorú álütődag — aneurysma spurium diffusum, s. primitivum)*.

244. §.

Az ütereknek nem épen nevezetes sértéseinél, főkép hosszú sebek jelen létekor, a tapasztalás azt tanítja, hogy a seb szélei a hegesztő gyuladás folyamata által összevesorhatnak, és e mellett még az ütér nyílama is fölmarad, úgy hogy bizonyos idő lefolytával vizsgálás közben az ütereknek sem külső sem belső oldalán a sebhelynek még csak nyoma sem látszik. De minden nevezetesebb ütér-sérelemnél csak a hegedékegy nyirk kiizzadása által záródik be az ütér nyílama.

JONES az. id. h.

V. WINTER, in v. SIEBOLD'S Chiron. Bd. I. 366. lap. — v. WALTHER ugyan ott. Bd. III. 83. lap.

TEXTOR, in N. Chiron. B. I. H. 3. 423. lap.

V. WINTER, Beschreibung der Schlagader-Verletzung im rechten Ellenbogen Ihrer Majestät der Königin von Baiern. u. s. w. (Aus dem 3ten Bande des neuen Chiron. besonders abgedruckt). Sulzbach, 1825.

Saviard 1), Petit 2), Foubert 3), és Scarpa 4), tapasztalásai mégis azt mutatják, hogy ha az ütérsebnek gyógyulása nyílamának megmaradásával történik, az ütérnek sebe nincsen mindenkor behegedve, hanem csak sikeres gyurmából készült, az ütérrel erősen összevesorló vérrög által zárathatik be.

1) Journal des Savans. An. 1691.

2) Mémoires de l' Académie des sciences. An. 1735.

3) Mémoires de l' Académie de Chirurgie. Tom VI. 251. l.

4) Ueber die Pulsadergeschwülste. 254. lap.

245. §.

Azon szerek, mellyekkel a' vérzést megállíthatjuk, ezek: az *öszvenyomás*, a' *lekötés*, az *ütérsodrás*, az *öszvehuzó gyógyszerek*, és az *égetés*.

246. §.

Az *üter öszvenyomása*, vagy *közvetett*, vagy *közvetetlen*. — *Közvetőleg* az ütérct a' sértett hely és a' sziv közt ujainkkal, az érnnyomással, tulajdon nyomó eszközökkel, hágsós nyomadékokkal, szorosra húzott pólyákkal szoktuk öszvenyomni. — A' két utolsó bánáson kívül az egyéb közvetett öszvenyomást csak a' sebészi műtételeknél, vagy másként is csak akkor szoktuk alkalmazni, midőn rögtön segedelem kívántatik, addig t. i. míg czélszerűesebbet nyújthatunk, mivel a' tagnak ezen öszvenyomás által okozott zsidbadását sokáig nem türheti a' beteg.)

247. §.

Az *ujakkal* a' nyomás akként tellyesitetik, hogy egy vagy mind a' két hüvelykkel az ütérct valamely helyen lezorítjuk, a' fölületesen és csonthoz közelfekvő ütérct alkalmasak ezen lenyomási módra, p. o. a' fancsont vizirányos ágán, a' karütér lefolytában, a' kulcsalatti ütérct a' vállperciz fölötte az első bordán. — Az ujjakat más különös *nyomó eszközök* is kipótolhatják, mellyek az említett helyekre nyomattatnak, ilyen az *Ehrlich* *) nyomóeszköze (*compressorium*) melly szükségben vászonba takart kulccsal, vagy csizmahoroggal is kipótolthatatik.

*) Chirurgische Beobachtungen. Bd. I. Taf. II. Fig. 5.

248. §.

Az *érsajtó*, *érnnyomasz* (*tourniquet*, *torcular*, *tornaculum*) a' szerint, mint az ütérct tett nyomáson kívül még az egész tagot is körképüleg, vagy pedig csak az ütérctnek főtörzsökét, nyomja, különböztetik meg. Az érnnyomaszok első fajához tartoznak a' *tábori*, vagy *peczkes érnnyomasz* — *Feld- od. Knebeltourniquet* (föltaláltatott *Morell* által 1674-ben) különbféle módosításaival együtt, u. m. a' csavaros érnnyomasz (*Schraubentourniquet*), az angol tábori, és *Assalini* csatos érnnyomaszának egyszerű készületei. A' *Morell* érnnyomasza szőrrel tömött *labdából* (*pelotte*) másodfél, vagy két rőfnyi hosszúságu erős *szalagból* és kemény fábul készített *peczekből* és olly *bőrlemezből* áll, melly mindkét oldalról a' szalag beol-

tésére bevágattal bir. — A' csavaros érnymaszok annyiban egyeznek meg egymással, hogy a' labdán elmenő szalag, a' tagra a' labdának épen átellenében alkalmaztató csavar segedelmével tekertetik föl. — Azon érnymasz, melly a' nélkül hogy az egész tagot körképüleg öszveszorítaná, egyedül csak a' főtörzsököt nyomja, Petitnek találmanya, ki is, mivel az ő érnymasza csatos érnymasz egyszerűs mind, közönségesen a' csatos érnymasz föltalálójának is tartatik. — Azon csavaros érnymasz, mellyen a' felső rézlemez az alsóval három vagy négy aczél pálczával azon czélbul egyesitetik, hogy a' felső lemez tekerés közben helyben maradjon, legcézirányosabb.

Az érnymasz történetrajzát, és különféle változtatásait l.

WESTPHALEN, Dissert. sistens tornaculorum criticem atque novam ex emendatione recentiori speciem. Jenae, 1800.

KROMBHOLZ, Abhandlungen aus dem Gebiete der gesammten Aekologie. Th. I. Mit 9 lithogr. Tafeln. Prag, 1825. 4. lap. 1—120.

249. §.

Az érnymasz alkalmazásánál mindenek előtt az ütér fekvését kell kipuhatolni, (a' fölkaron a' kétfejü karizom belső szélénél; a' czombon, a' czombközeli és belső tömérdek izom közt lévő három szegletü térben, mindjárt a' térd fölött, azon mélységben, melly kívülről a' kétfejü czombizom ina és belőlről a' félina meg a' felhártyás izmok inai által képettetik). A' labda az ütér folyta szerint tétetik föl, mellyre, valamint az egész tagra szalag alkalmaztatik, melly is, a' Morell érnymaszánál, végeivel a' lemez bevágatain áthuzatván, ezen köttetik öszve, és aztán szorítófa segedelmével körütekertetvén, galanggal erősitetik meg; — a' csavaros érnymasznál ellenben az a' csat segedelmével szorítatik rá. Az érsajtónak, mellynek lemezei, hogy egymást érhessék, visszacsavartatnak, a' tagnak labdafedte ellenkező oldalára kell alkalmaztatnia; hol is a' fájdalmas nyomás elkerülése végett a' tagra nyomadékot, vagy egy darab irhát, vagy vastag papirost alkalmazunk. A' csavar körülforgatásakor az érsajtónak alsó lemezét a' más kézzel szűkség tartani, és a' labdának félre csúszását meggátolni. — Az ér öszvenyomásának fokát az érsajtó alatti ütér részének megszünő lüktetése, vagy, ha jelen van a' vérzés, ennek megállása határozza meg.

A' jól kitömött labdát a' tekerceses pólyának, és a' hágsós nyomadéknak mindig eleibe tesszük.

250. §.

Azon esetekben, midőn érnymasz általánosan nem alkalmaztathatik, és hol a' nyomásnak az egész tag összeszorítása nélkül több ideig kell tartani, különös nyomó eszközök javasoltattak: Langenbeck ¹⁾ és Verdier-től ²⁾ a' külső csipűtér számára; Mohrenheim ³⁾ és Dahl-től ⁴⁾, a' kulcsalatti ütér részére; Weghausen ⁵⁾ és More-től ⁶⁾ az alsó és felső végtagok hasznára; Graefe-től ⁷⁾ végre a' tenyérbeli vérzésck ellen.

- 1) Bibliothek für die Chirurgie. Bd. I. St. I. Tab. II.
- 2) Mémoire sur un appareil compressif de l' artère iliaque externe etc. Paris, 1823.
- 3) Beobachtungen verschiedener chirurg. Vorfälle. Wien, 1780. Bd. I. Tab. I. Fig. 6. 7.
- 4) PLATNER'S Zusätze zu seines Vaters Chirurgie. Tab. III. Fig. 3.
- 5) RUST'S Magazin. Bd. II. Hft. 5. Tab. IV, V. VI.
- 6) BERNSTEIN, systematische Darstellung des chirurg. Verbandes. Tab. X. Fig. 104. 105. 106.
- 7) Im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. XVII. 505. lap.

Ide tartoznak még azon különböző nyomó eszközök is, melyek a' karhajlatban, a' sértett karutér számára Scultet, Heister Dionis, Platner, Brambilla, Desault, Leber, Ayrer, és sok másoktól, a' halantékutér részére pedig Bell-től, ajánltattak. — Úgy azon vérzés ellen, mely a' nyak vércereiből történik, Chabert; a' nyelv vérzése ellen Lampe; az agykéregtérből történő vérzés ellen Faulquier, és Graefe; a' basföliötti ütér vérzése ellen Schiudler és Hesselbach, és a' inony vérzése ellen Joachim által ismét más és más nyomó eszközök tanácsoltattak.

251. §.

Az egycsesen a' sértett részre alkalmaztatandó nyomó bekötés vagy bizonyos nyomó eszközök alkalmazásában, mint azt a' múlt §-ban előadók, vagy pedig az egész tagot környelő bekötés föltételében áll. A' nyomó eszközök alkalmazása sok bajjal jár, mivel a' fájdalom és gyuladás miatt nem soká türethetnek, a' vérnek az egész végtagra való befolyása gátoltathatik, vagy az ütérnek tökélyes lelapítása, ha csak nem igen fölületesen, és nem azonnal valamelly csont fölött fekszik, el nem éretthetik. — Ezen okokból a' nyomó bekötést akarván alkalmazni, főképp a' könyökhajlás sérelmeinél a' tagnak bebonyolítása a' nyomó eszközök alkalmazásánál célirányosabb. — Minekutána a' sértett rész és sziv között az ütérre tett nyomó eszközök által a' vérzés meggátoltatott, a' sértett részt megtisztítjuk, enyhe nyomás

által a' talán jelenlévő vérömlenyt elhárítjuk, a' sebszéleket viszonyos érintetbe hozzuk, azokat az egész tag körül vezetett ragtapasszal egyesítjük, avagy kis nyomadékot tévén a' sebre, az izülés körül elég hosszú nyuladékkal nyolczszoros körfordulatot tévén, és az úter' lefolyta szerint hágesós nyomadékot alkalmazván, az egész tag beburkolásával végezzük munkánkat. A' bekötésnek a' seben mind addig nyugalmasan kell maradni, míg föl nem lengül, midőn is az azonkép ismételtetik mint első ízben. A' seb mintegy 6 nap alatt csak hamarában bezáródhatik, midőn aztán a' sejtiszövetnek föllazulásából többnyire valamely kemény daganat és többé vagy kevesebbé nevezetes vérömleny vétetik észre, mellyek folytatott enyhébb bekötés alatt hamarább vagy később elenyésznek. — Hogy ezen gyógybánás mellett, melly csak az úterek hosszas (szúrott) sértéseinél található helyet, a' gyógyulás az úter nyilamának megmaradásával mehet végbe, és talán hogy rendszerint végbe is men, főkép a' Winter *) észrevételei után allítjuk.

*) Az id. h. — Winter ezen bekötésre négyrétü vászonból álló 2. hüvelyk szélességű, 's lepedőnyi hosszúságú nyuladékokat, és erre még a' körpólyával teendő bebonyolítást tanácsolja, azért, hogy ekként a' bekötés szorosabban oda fekszik, és nem oly könnyen tágul, mint a' Theden által ajánlott kozonsúges beburkolás.

252. §.

A' közvetlen öszvenyomás abban áll, hogy öszvegöngyölgetett tépetet, vagy csertapló darabokat, mellyek öszvehúzó szerekekkel hintettek, vagy áztattak meg, rakunk a' vérző ér nyílására, az említett szereket illendő bekötés által jól oda szorítván a' sebhöz. A' vérállításnak ezen módja kevesbé bizonyos, és a' seb' orvoslására nézve igen káros, azért is csak oly esetekre korlátozzuk, hol a' vérző érnek lekötése lehetetlen, p. o. ha a' vér a' sebnak egész fölületéből fakadoz, az agyker-úter vérzésénél, hatalmas vérfolyásoknál az orrból, a' kömetzés mütétele után 'stb. Legbizonyosabban megállítja ezen nyomás a' vérzést ott, hol az úter általa valamely csonthoz nyomathatik.

253. §.

A' vérző úterek lekötése, vagy leöltése (Ligatura) a' legegyszerűbb, a' legbizonyosabb és a' legtöbb esetekben alkalmazható neme a' vérmegállításnak. A' lekotés fogana abban áll, hogy a' vérnek folyamát meggá-

tolja, és ingere által gyuladást, hegedékeny nyirknak kiizzadását, és az üter hártványának özvenövését viszi véghez. Ugyan ez az eset mind akkor, midőn az üter hártványai a' lekötés által csak kölcsönös érintetben tartatnak, mind akkor, midőn a' lekötés szoros özvehurkolása, vagy csekély átmérűje által a' belső és középső hártva megszakad, és csak a' külső marad még meg szakadatlanul.

Jones ön tapasztalásaira támaszkodván, azt állítja, hogy az üterek belső és középső hártványának átmetszése szükségkép megkívánatik azért, hogy a' gyuladásnak azon foka okoztassék, melly elegendő legyen a' kölcsönös érintetben tartott üterek hártványának özvenövését eszközölni; továbbad, hogy maga az üterek lekötésénél tett átmetszése a' középső és belső hártványának lefolyásában elég legyen az edények özvenövését véghez vinni, ha bár a' lekötés azonnal felre mozdítatik is. — Hogy az üterek belső és középső hártványának ezen átmetszése az üterek özvehegedésére nem szükséges, azt azon tapasztalások bizonyítják, mellyek szerint az üterek állandó nyomás, vagy széles lekötés által a' középső és belső hártványának megszakadása nélkül is özvenőttek. Ch r a m p t o n 1) és S c a r p a 2) tett tapogatósaik után megmutatták, hogy az üterek belső hártványai, mellyek a' savós hártvány seregéhez tartoznak, a' nélkül, hogy szakadásra szükségök volna, hegesztő gyuladásra, és sikeres nyirk kiöntésére magoktól is igen hajlandók, azért is az állandó nyomás az üterek özveforradását tellyesíteni elég.

- 1) An Account of a new method of operating for the Cure of external Aneurism with some observations and Experiments illustrative of the effects of the different methods of procuring the obliteration of arteries. In Medico-chirurg. Transact. Vol. VII. 341. lap.
- 2) Abhandlung über die Unterbindung der bedeutenderen Schlagadern der Gliedmassen, mit einem Anhang zu dem Werke über die Schlagadergeschwulst. Aus dem Italienischen übersetzt von F. PARROT. Berlin, 1821. 8.

254. §.

A' lekötésnek ezen különféle foganatán épül ezen műtétel alkalmazatainak különbsége is, mellyeket a' sebészek hordanak föl. Azok kik az üterek belső hártványának átmetszését szükségesnek találják, hengeres és nem igen vastag, elég erős fonalat használnak, mellyek az üteret olly szorosán áthurkolják, hogy csak külső hártványja marad választatlan. Mások, kik az ellenkező véleményen vannak, széles lekötések által (az üterek lekötésénél az üterek lefolyásaikban még fa- vagy vászonzól készült hengercsék segedelmével is) igykesznek az üteret lelaposítani, és falait viszonyos érintetbe hozni, a' fonalakat csak olly szorosra hurkolván, a' mint a' vér állítására szükségesnek találtatik. Ezek az üterek belső hártványai megválasztásának azt vetik ellenére, hogy az

üterek hártýáinak lekötő fonallal eszközlött megválasztása inkább a' szakajtott és zuzott, mint a' metszett sebekhöz legyen hasonló, következőleg hogy inkább a' genyedésre legyen hajlandó; továbbad, hogy a' lekötő fonal nem az ütérnek két megválasztott hártýáit, hanem csak az ütér külső ránczba szedődött falait hozza érintetbe, és genyedés által utóvérzés annál könnyebben származhatik, mivel az ütér külső hártýája a' vér berohanásának csak kevéssé állhat ellen.

255. §.

Ezen egyszerű hengeres, az üterek' belseő hártýáit átmetsző lekötés ellen tett ellenvetésekre nem tekintvén, a' tapasztalás azt mégis pártfogolja, mivel az általa okozott gyuladás az üterek nyilamának elenyészését annál bizonyosabban eszközli, és az utóvérzés annál bizonyosabban elmellőztetik, mennél bizonyosabb, hogy az edény már akkor valósággal bezáródott, midőn az ütér külső hártýájának fekélyedése által a' lekötött rész leválik, miről az ütdagok gyógybánásáru l lévén szó, többet mondandunk.

256. §.

Az üterek lekötésénél, a' mennyire csak lehet, arra kell vigyáznunk, hogy a' környelő részekből némellyek alája ne kapassanak, de az ütér mégis ne igen legyen azoktól lepusztitva. A' sértett edényt nyilásánál csipesz segedelmével, ennek szárait az edény két oldalára alkalmazván, gyöngéden fogjuk meg, és az eret enyhén kifelé húzzuk. A' segéd egy gömbölyű, nem épen vastag, és mégis eléggé erős viaszos selyem fonalat alkalmazván köröskörül az érre, ezen egyes hurkot vet, és a' közben míg a' fonálnak két végét két kezével megfogván, a' hurkot valamennyire öszveszorítja, két mutatóival ugyan azt az ütérre tolja, azt eléggé erősen rászorítja, és aztán egy második hurkot vet reá.

A' sértett edénynek megfogására a' közönséges csipesz valóban a' legjobb eszköz, és a' csipeszre alkalmazott horgot meg minden más mesterkéléseket szükségtelenné tesz. Ha az edény lekötését a' sebésznek egyedül kellene véghöz viinni, akkor a' tolókéval készített csipesz volna a' legcélszerűsőbb eszköz. — A' régibb széles ütérfogón kívül legyenek itt említve: a' Bromfield horga, Zang és Bell C. változtatásaival; — Assalini-nak horogcsipesze; — Brünninghausen-nak Rust-nak csipesze; — a' Bloemer és Assalini-tól ajánlott a' hurok előtolására szolgáló mozgékony mellék szárákkal fölkészített csipesz; — a' Weinholda k csipesze; — a' Weir kettős akasza; — a' Jacobs on hu-

lok vivője a' hurok feltételére, és öszveszorítására. — Lásd: F. G. F. Holtze; de arteriarum ligatura. G. Tab. XI. Berol. 1827. 4. Colombat's Pincette (Revue médicale Decemb. 1829. 407. lap. Pl. —) Graefe Beschreibung zweier neuen Instrumente zur Unterbindung tiefliegender Gefässe; Journal. Bd. XII. 651. lap.

ANGELSTEIN's, Compressiv - Pincetten, Behufs vorläufiger Blutstillung; im Journal von v. Graefe und v. WALTHER. Bd. XVI. 161. lap.

257. §.

Ha az ütér nyílása olly igen visszahúzódott, hogy megkapni nem lehet, akkor legtanácsosabb azt gondos bemetszések által a' szomszéd részekről kibontani, 's aztán megkülönözve lekötni. Az ütér körülteése (Umstechen) nem olly czélszeres; ez pedig abban áll, hogy egy közönséges fércztü, mellybe lekötő fonal van húzva, az edény körül, két oldalt, a' környelő részekben félkörképre öltögettetik, 's ez után, a' behuzott fonal az ekkép körülöltött részekre eléggé szorosan ráhurkoltatik. Csak akkor szükség a' körülteés, midőn az ütér a' szomszéd részekhez olly erősen oda van növe, hogy megkapni épen lehetetlen. — Ha valamelly fontosabb sértett ütér a' scbben a' többi részekről meg nem választathatik, akkor legczélirányosabb azt a' sértés helye és a' szív közt letakarítani, 's aztán lekötni.

A' nagyobb ütereknél, mellyeknek ágazatai számtalan öszvenyilással közösködnek, legyenek bár részenként, vagy mindannyian megválva, két lekötés szükséges, egyik a' sértett hely fölött, másik az alatt, még pedig azért, hogy az utóvérzés elmellőztessék, melly az ütér alsó végéből a' vér vissza bögögése által történhetik. — Ezen okból nevezetesebb üterek nagyobb ágazatainak sértéseiből, ha bár ezek a' sértett hely fölött leöltetnek is, a' most hirtelen helyre álló uellék keringés által utóvérzés származhatik.

258. §.

A' végét mindenik lekötésnek a' hurokhoz közel lemetszven, a' visszamaradott részt a' legrövidebb úton a' seb' szélei, vagy szegletei felé intézzük. — Ekként bányván a' dologgal, olly tüneményeket soha sem tapasztalunk mellyeket valóban a' lekötésnek tulajdonithatunk. A' lekötő fonalak 14. 16. napalatt még a' nagyobb ütereknél is magoktúl leválnak, a' mi a' kisebbeknél kevesebb napok alatt megtörténik. Tovább maradván fönt, a' környelő husszemölcsök által viszatartatnak, midőn is ismételt húzás, és csavarás által húzatnak ki.

A' fonal két végének elmetszését közel a' hurokhoz, melyet főképen Lawrence 1) Hennen 2) Delpech 3) Walther 4) és mások, hogym általa a' hirtelen egyesülés kevesbé gátoltatnék, mivel általa a' visszamaradó hurok vagy sejtés tokba záródnának, vagy fololvadván, ismét felszivatlanak, ajánlanak, részemről annál kevesbé tartom érdemesnek az ajánlásra, mennél több tapasztalásaim tanítják azt, hogy a' lekötés visszamaradó fonal-hurokjai a' sebnak új felfakadását, gyenyedést, sipolyos meneteket, 's más efféléket okozhatnak; ellenben, ha a' főlebb említett mód szerint történik az edények lekötése, hogy ekként a' visszamaradó egyes vékony fonalak által soha legkisebb baj sem származik, azt ismét számos tapasztalásaim után bizonyíthatom. — Hogy a' visszamaradó hurok könnyebb fololvadását, és felszivatását reménylhetnék némellyek a' lekötést lágyított bélbúrral, vagy olly különös állománnyal tanácsolták tellyesíteni, melyet az angolok *Silkwurmgut*-nak neveznek, de mások az irhával 6) való lekötést is ajánlották. — Próbátételek az ütereket finom érczsodronnyal lekötni 7).

- 1) Medico-chirurgical Transactions, Vol. VI. 156. lap.
 - 2) Bemerkungen über einige wichtige Gegenstände aus der Feldwundarznei. Halle. 1820. 180. lap.
 - 3) Mémoire sur la complication des plaies et des ulcères connus sous le nom de pourriture d'hôpital. Paris, 1815. 29. lap. és Chirurgie clinique de Montpellier. Tom. I. Paris et Montpellier 1834. 4. Observations et réflexions sur la ligature des principales artères 85. lap.
 - 4) FRAENKEL, (Pracs WALTHER) Dissert. de laqueis arteriarum deligationi inservientibus prope ad nodum revinctum resecandis. Bonnae 1824.
 - DIEFFENBACH, über das Abschneiden der Unterbindungsfäden nahe am Knoten; in RUST's Magazin. Bd. XXIV. St. I. 17. lap.
 - 5) GUTHRIE, über Schusswunden. Uebersetzt von SPANGENBERG. Berlin 1821. 109. lap.
 - GROSS, in London medical repository. Vol. VII. 363 lap.
 - 6) J. H. G. JAMESON, Bemerkungen über die traumatische Hämorrhagie; in Medical Recorder for Medicine and Surgery. Vol. XI. Jan. 1827.
 - 7) LEVRET, in Fropier's Notizen 1829 Septbr. Nro 546. — American Journal of medical Sciences. 1829. May.
- Besondere Vorrichtung, zur Entfernung lange liegenbleibender Ligaturen s. A. LAU: über die Losung zu lange liegenbleibender oder eingetheilter Gefäss-Ligaturen; in RUST's Magazin. Bd. XXIV. St. 1.

259. §.

Az *ütérsodrás* (Torsio arteriarum), melly már Galentól ¹⁾ bizonyosan említetik, az újabb idöben Amusat ²⁾ és Thierry ³⁾ által mint az ütérbeli vérzések megállítására bizonyos szer, hozatott föl, és állatokon tett próbátételek által bizonyítatott be. — Liber ⁴⁾ ezen próbákat Németországban ismételte; — és Velpeau volt

az első, ki azt emberen is eszközölte; — Amussat, Fricke, Dieffenbach ⁵⁾ és mások ezen vérállító móddal számos kísérleteket tettek.

- 1) Galen (Method. med. Lib. V. Cap. III. 318. lap. edit. Kühn) azt mondja e' tekintetből „Praeterea venas sit aut arteria; post haec injecto unco attollat, et modice intorquet.“
 - 2) Archives générales de Médecine. T. XX. Aout. 1829. 606. l.
 - 3) De la torsion des Artères. Paris, 1829.
 - 4) HECKER's Annalen. Februar, 1830. Bd. XV. 185—196. lap.
 - 5) SCHRADER, Diss. de torsione arteriarum. Berol. 1830. 8.
- VELPEAU, Mémoire sur la cessation spontanée des hemorrhagies traumatiques et les moyens, qui, dans quelques cas, pourraient servir des succédanés à la ligature des artères: in Gazette médicale. T. I. Nro 48 Nov. 1830.

260. §.

Azon változások, melyeket az ütér-sodrás előhoz, következők 1) az üterek belső és középső hártýái az edény nyílása fölött néhány vonalnyira körképüleg választatnak meg, vagy szakasztatnak el; így egymáshoz közeledve a' sejtes hártýátul elválva és a' csatornába visszahúzódva bizonyos vak tömlőt, vagy billentyüt képeznek, melly a' *belsőnek* nevezethetik. — 2) Az említett sejtes hártýából képül a' (barát-kápához hasonló) *külső* billentyü, melly az ütér nyílását tökéletesen bezárja. — 3) Minden esetben vérhegedmény képül, melly az ütér üregét tölti ki. — 4) A' szétszakadt belső és középső ütér hártýában gyuladás támad, és sükeres anyag izzadván ki, ez által az ütér nyílása bezáródik, vagy pedig az ütér érekező falai egymással összehegednek. — 5) Az említett üterekben genyedés, és fekélyedés támadhatnak ugyan, de eddig nem tapasztaltattak, és a' műtéttel semmikép sincsenek összevoköttetésben. — 6) Az ütér csatornája a' legközelebb mellékáig összevoköttetésben, és áthatatlan szálaggá lesz. — Ezen ütérsodrás okozta változásokat azokkal mellyek a' lekötés után tapasztaltatnak, összevoköttetésben találunk. — Ha a' sodrás elegendőleg nem eszközöltetett, az ismét kibontakozik, és utóvérzésnek nyújthat alkalmat. — A' sodrott csomó az ütér saját összevoköttetését, és a' sodrás által okozott ütér megrovidedése által a' lágy részek közé visszahúzódik, mi által az, a' vérnek rohanása ellen valamelly ellenálló erőt nyer, ámbár az minden érítés alatt kifelé tolong.

261. §.

Az ütér sodrásnál a' műbánás különbözőleg adott elő.

Amussat szerint az ütér vastagságához képest, különböző szélességű záros készüllettel ellátott csipesszel megfogván, az a' sebfölületnél 5. vagy 6. vonalnyira kilebb húzzatik, és egy más kerekített és érdes száru csipesszel, vagy pedig kis késsel a' környelő részekről elválasztatván, megkülönböztetik. Azon helyen, hol az ütér még a' lágy részekkel érül, vagy ezen második csipesszel, vagy pedig a' balkéz ujaival megcsipetetvén, feszítve tartatik. A' megfogott ütér ezennel tengelye körül mind addig forgattatik, míg az ütérnek megfogott darabja le nem szakad, midőn aztán a' vérzés is bizonyosan megáll. — A' megcsipett helyen alól az ütér csatornájában vérnek maradni tilos. — Ha talán hamarjában csipeszt nem lehetne kapni, a' sürgetőse esetekben (mint már Galen javaslá) az ütér tű, vagy szeggel szúrassék át, és ennek segédelmével tekergetessék körül.

Thierry azt kívánja, hogy az ütér akármely széles és záros csipesszel fogassék meg, de ne húzassék ki, és ne feszitessék meg, a' kisebb ütér ezennel 4. a' nagyobb 6. a' legnagyobb 10. tekeréssel szoritassék össze, a' nélkül hogy a' tekergetést egész az ütér elszakadásaig folytatni kellene.

Fricke szerint az ütér 4—6 vonalnyira húzassék ki, de ne feszitessék meg, mivel a' tekerések azon helyen fölül nem terjednek, hol az ütér a' többi részekkel még összefügg. A' megfogott ütér egy másik csipesz segédelmével a' környelő részekről választassék el. Fricke az ütér megfogására olly egyszerű csipeszt használ, mellynek finom fogai egymásba nem kapnak, hanem egymáshoz simúlnak, és mellynek egyik szára hegyén pöczök lévén, öszveszorítás közben a' másik szár hegyén nekie megfelelő likba illik, hogy ekként a' száruk oldalvásti elhibbanása meggátoltassék. A' csipesz forgatása alatt a' bal kéz ujai alkalmaztatnak a' csipesz száraitra, hogy azok mintegy gyűrőkben forogjanak. A' tekergetések egész az ütér megkapott részének elszakadásaig folytassanak, mihez közönségesen 8 vagy 9 tekerés szükség. Ekkor, mint a' szerző állítja bizonyosak lehetünk, hogy a' külső bilentyü megkészült légyen, nem úgy mint Thierry-nek műbánása alatt, hol a' tekeréseknek száma meghatározatik. — A' kisebb ütereknél ezek átmérüinek arányához képest vagy bizonyos számú tekerések tétessenek, vagy pedig ezek egész az ütér elszakadásaig folytassanak.

Dieffenbach Rust-nak valamivel szélesebb csipeszét használja. — Kluge különös készülletet ajánlott, melly által az ütérnek ön tengelye körül való forgatása bizonyos a' csipeszre al-

kalmazott pergetoll segédelmével eszközöltetik. — L. Rust's Handbuch der Chirurgie. Bd. II. 291. l.

262. §.

A' tapasztalás eddigelé bemutatta, hogy az ütérsodrás által még a' nevezetesebb edényekből történő vérzések is bizonyosan megállítottak. — Azon hasznok, melyek az ütérsodrást az üterek lekötésével öszve hasonlítván, amannak tulajdonitának ez előtt, következők: — hogy az ütérsodrásnál, mivel itt a' sebben semmi idegen test nem marad, a' hirtelen egyesülés bizonyosabban megtörténik, mint a' lekötésnél, mert a' visszamaradó fonalak, ha bár lemeteszessenek is, vagy a' seb szélein kifelé vezetessenek is, mégis mint idegen testek mindenkor viszatartják az egyesülést; — és továbbad hogy a' hirtelen támadt szerentsétlen esetekben a' sebész egyedül is képes az ütérsodrást véghöz vinni minden segéd nélkül. — Ezen körülmények azonban nekem arra nem eléggé határozóknak tetszenek azon állítás megalapítására, hogy az ütérsodrás általánosabban jobb, 's célirányosabb legyen az ütérlekötésnél. — A' hirtelen egyesítés tekintetéből már Dieffenbach¹⁾ támasztotta azon gyanút, vajjon az ütér említett csomóját tulajdonkép nem szinte idegen test gyanánt kelljen e' tekinteni az első szándékbeli egyesítés útján orvoslandó sebeknél? — vajjon az legközelsőbb környezetében nem okozhat-e genyedést, ha bár, mint a' tapasztalás mutatja, a' szomszéd részekkel öszvenő is? — és vajjon nem a' sebnak hirtelen egyesítése által esik-e genyedésbe a' megszakadt, és megtékert törzsök, és nem ezután származnak-e a' vérfolyások? — A' mi az ütérsodrásról illeti az általam szerzett tapasztalások a' tiszta és a' sebes egyesítésre alkalmas sebeknél, nevezetesen az arczcínál, mellyek ezen esetben leginkább szogálhatnak zsinormértékül, a' süker nem látszik az említett műtételt pártolni, a' mennyiben utána többször származott genyedés, mint az edények lekötése után. — Az ütérnek 6—8 vonalnyira tett kihúzása a' nagyobb ütereknél az edények öszveforrását ön hüvelyével egész a' legközelsőbb mellékágig korlátozhatja, és káros következeteket szulhet. — Kisebb ütereknél ezen esettől tartani nem lehet. — Az ütérsodrásnál az ütér hártványainak feszítése, zizatása által, a' hártványok darabokra szakadoznak, mellyek elhalnak és genyednek. — Egy olly ütéren, melly valamely nagy mellékág szomszédságában sértetik meg, a' sodrás mindenkor bizonytalan, mivel itt az ütér csomója által a' vérhegedmény képlődésre szükséges tér kisebbedik.²⁾ A' második haszon, hogy az ütér sodrás segéd nélkül eszkö-

zoltethetik, mindenkor igen nevezetes marad, de itt is meg kell gondolnunk, hogy a' záros csipesszel a' lekötés rendszerint hasonlóképp segéd és minden nagyobb nehez-
ség nélkül eszközöltethetik. — És arról sem feledkezhe-
tünk meg, hogy bár melly ügyességgel bírjunk is, mégis
a' tömött sűrű képeletek közt haladó ütereket igen nehéz
meg fogni, kihúzni, és a' környelő részekről megkülö-
nözni, úgy a' mélyen fekvő üterek megfogásai igen ter-
hes lévén, rendszerint könnyebben és biztosabban eszkö-
zöltethetik rajtuk a' lekötés mint a' sodrás. A' fájdalom
ámbátor mind a' lekötésnél mind a' sodrásnál rendszerint
egy, azon esetekben azonban, hol az ütérnek megkülö-
nözése és kihúzása terhes, ott az az ütérsodrásnál min-
denkor nagyobb lehet.

1.) RUST az id. h. 287. lap.

2.) P. J. MANEC, Traité théoretique et pratique de la ligature
des Artères. Paris 1832. 30. l.

263. §.

⌘ Az ütérsodrás hasznos és káros oldalait látván, ré-
szemről azt csak azon esetekre kívánám szorítani, hol
igen nevezetes kívánat az, hogy a' sebben semmiféle ide-
gen test ne maradjon hátra, mint p. o. a' cseplez-és fodor-
ütereknél stb. A' gyuladt, megcsontosodott vagy akármí
másképp elfajult ütérhártyáknál a' sodrásnak olly kevéssé
leszen sükeres foganata, mint a' lekötésnek, ámbár K ö h-
ler azt állítja, hogy még a' csontosodott ütereket is jó
foganattal lehessen lesodrani. — Az ütérsodrás különbféle
mübánásai közt a' Frickc-től ajánlott érdemi meg az
elsőseget.

264. §.

Az *öszvehuzó, zsugorító szerek*, mellyekkel a' vért
megállítani törekedünk, az ütérvégeknek sebesebb öszve-
huzódását, vagy talán a' vér hirtelenebb hegedését esz-
közik. Ide tartoznak a' hideg víz, az égett bor, Thédén-
nek lövize, a' timsó, a' kék gálicz stb. Mennél hidegeb-
ben alkalmaztatnak ezen szerek, annál foganatosabb ere-
jük. Az öszvehuzó szerek porképben is alkalmaztatnak,
midőn egyszersmind erőművesen is segítik az erek nyi-
lásait betömni; ilyenek a' kinomézga, az arabmézga, a'
vonógyanta, stb. Ezeknek foganata, mivel többnyire nyo-
más által kell alkalmaztatniok, a' sebek gyógyításában
mindenkor káros, mert a' gyuladást öregbítik, a' hirtel-
len egyesülést gátolják, és az utóvérzéstül a' beteget soha
meg nem mentik. Azért is alkalmazatok csak a' kisebb

erek, a' takonyhártyák vérzései, és térimbeles vérfolyások ellen javasoltatik. Azon próbatételek, melyeket Graefe a' Binelli vízával emberekön és állatokon tett, különös figyelmet érdemelnek; melyekből az tetszik ki, hogy ha ezen vízbe mártott téppohok 5—10. perczig mértéketlenül a' sebfölülethez nyomattak, a' kisebb és nagyobb edényekből (a' czombnak csonkításánál magából a' czombtűtérből, egy lónál a' fejből) történő vérzések minden legkisebb másféle segedelem, minden legkisebb a' sebben okozott fájdalom, a' sebfölületnek homályosabb színre való változása, varnak képlődése, minden helybeli, és közönséges kellemetlen mellék fogamat nélkül sebésen és állandólag megállíthatnak. — Azon edények megvizsgálása, melyekből a' vér ezen módszerint megállítatott, azt mutatta, hogy az edény nyílása olly vérhegedéssel záródott legyen be, melly az edény csatornájában fölfelé nevezetes hosszúságnyra terjedett. Az ezen vízzel eddig tett vegyfurkészetek egy kevés *kozmas anyagot* (empyreuma) kivéven, semmiféle más hathatós állományt nem találtak benne, nevezetesen semmiféle lúgany, sav, só, érczemű valóságot.

*) Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. XVIII. 2. lap. — Bd. XVII. 650. lap.

265. §.

Az *égetés* (Cauterisatio) vagy is az izzó vasnak a' sértett edény nyílására tett alkalmazása égett varat okozván, zárja be az érnilyást; az edény üregében t. i. vérhegedmény támad, és a' gyuladás által sikeres kiizzadás, melly által az üterek hártvái egymás közt öszvenőnek. Mivel az égett var korán leválhatik, és a' vérzés ismét vizatérhet, mivel az izzó vas alkalmazása után mindenkor nagyobb genyedés származik, azért is az égetés csak olly esetekre határoztatik, melyekben a' vér több apró edényekből foly, melyeket sem le nem lehet kötni; sem az öszvehuzó szerek és a' nyomás nem elegendők, p. o. az erős vérzésnél a' szájhelyi műtételek után. Az egyebb étető szerek, melyeket ez előtt a' vér megállítására alkalmaztak, egészen megvetést érdemelnek.

266. §.

A' vérzés megállítatván, a' sebésznek leginkább arra kell figyelni, hogy annak vizatérését (az utóvérzést) megakadályozza. A' beteg nyugalomban maradjon, a' fontosabb esetekben az értelmes, józan segéd ötlet oda ne hagyja, főkép mikor a' sebláz a' derekán van. Utóvérzés támadván, ez vagy olly edényekből ered, melyek előbb nem valának lekötve, vagy pedig olly lekötöttekből származik, melyeknek lekötése lecsusszant, vagy pedig az egész sebfölület vérzik,

a nélkül hogy egyes ereket különböztetni lehetne. Minden az utóvérzés fokátul függ, valjon az érsajtónak föltétele, a' seb megnyomintása, hideg vízzel teendő borongatás, vagy a' bekötés feloldása, és az edény lekötése által kellessen-e azt megállítani. A' nagy lobláz alatt a' vérzeshatalmosabb érmetszés után nem ritkán megáll, a' sebre egyszersmind hideg borongatásokat alkalmazvau. A' seb későbbi lefolyása alatt támadó vérzések vagy a' lekötések kora föloldása, az üterek fekélyedése — vagy az edények fontosabb gyöngesége, és a' vérnek az oldódzásra való hajlandósága által okoztatnak. — Az első esetben a' sebnek többé vagy kevésbé előre lépett gyógyulásátul, az edény nagysága és helyzetétül függ az, valjon az üteret a' sebben lekötni kelljen-e, vagy nyomást, és öszvehúzó szereket legyen tanácsos alkalmazni, a'vagy az üter fő ágának a' sértés fölött való lekötése jelentessék? — A' második esetben helybelikép öszvehúzó szerek, nyomás, maga az izzó vasnak. alkalmazása, vagy az üter törzsökének lekötése a' seb fölött, és a' közönséges állapotnak megfelelő erőtadó gyógybáulás savakkal vegyítve teszük az üdvös segedelmet.

Lásd: Chelius in Heidelberger clinischen Annalen. III. K. 337. lap.

Utóvérzések könnyen támadnak, akkor, ha a' lekötés valamely nyomosabb mellék ághoz közel tétetik; úgy az üterek falainak beteges megváltozásakor, midőn könnyen fekélyedés szarmozik. — Az uterek meg lévén csontosodva, a' vérzést az által gátolják meg legbizonyosabban, ha az üter nyílásába vászon-hengercsét dugván, és nem épen szoros, de széles lekötest alkalmazunk.

267. §.

A' sebből az *idegen testek elmozdítása* azon tárgy, melly a' vérzés megállítása után a' legnagyobb figyelmet kívánja, mert ha idegen testek maradnak vissza, a' sebgógyulása hátra maradást szenved, és gyuladás, genyedés, fene, ideges bajok stb. okoztathatnak. Efféle idegen testek lehetnek, homok, gúnyadarabok, gömbök, a' sértő eszköz tört részei, csoutdarabok stb. A' seb vizsgálata által az efféle testek jelenléttökről, 's helyzetökről fölvilágositatunk, mi a' metszett, és vágott sebeknél semmi a' szürott és lövött sebeknél gedig gyakorta a' legnagyobb bajjal jár. Ezen idegen testek majd csipesszel, majd a' gömbhuzóval (mellynek különböző fajai közül a' P e r c y-é legjobb, mivel ez egyszersmind mint kalán, fogó, és gömbcsavar (Kugelschraube) használtathatik, szoktuk kiemelni. — Az idegen test a' sebnylásnak ellenébe fekvő bőrhez közelebb lévén, itt egy bémetszést tévén, ezen vesszük ki. Ha a' seb idoma az idegen test kivételét meg nem engedi, akkor az illendő irány szerint tágitassék. Ha valamelly

idegen test, p. o. gömb, csontba hatott, akkor annak kivétele közönségesen bajos; melly ha fölületesen fekszik, olykor lapocczal (spatula) vagy emelintővel (elevatorium) mégis kivétethetik; de ha a' gömb mélyen hatott, vagy ha két csont közé szorult, csak a' gömbcsavarral lehet valamit véghöz vinni. Ha ekként sem érhetjük célunkat, csak hagyjuk a' gömböt helyben, és remenyljük, hogy a' genyedés időszakaszában valamivel engedékenyebb leend, ekként legalább nem ártunk, nem úgy mintha azt vésővel, pőröllyel, lékessel iparkodunk félre mozdítani, honnan mégis a' koponyába hatott testek kivételt tesznek. — A' csontszálkáknál vigyázva kell báununk, csak azokat szükség kiemelni, mellyek egészen szabadok, az egész csonttal öszvefüggőket helyczeteikbe nyomjuk inkább vissza, midőn vagy azt várhatjuk, hogy öszveforrnak, vagy hogy genyedés által magoktól elválnak.

Az idegen testek kivételére a' legnagyobb szorgalmat kell alkalmaznunk. Csak ritkán maradnak azok baj nélkül vissza, t. i. csak, akkor midőn sejtés tokba záródnak. Gyakorta különbféle irány szerint jobban jobban alásüllyednek, nyomást, gyuladást, genyedést stb. okoznak. Csak ha az idegen test kiemelése okozna nagyobb kárt, mint annak nyugton hagyása, ha a' seb igen földagadva volna, az idegen test kivétele a' legnagyobb erőszakkal köttetnék öszve, vagy ha az nevezetesebb edényeket zárna el, csak, mondom illykor tilos azt félre mozdítani.

268. §.

A' vér megállítása, a' talán jelen idegen test félre mozdítása, és a' seb megtisztogatása után, az a' seb tulajdonságától függ, valjon a' további gyógybánás által a' *hirtelen egyesülést*, vagy pedig a' seb *genyedés* és *sarjadás* útján történendő gyógyulását kelljen-e célba venni. Az első gyógybánás mindenkor a' legnevezetesebb, mert a' gyógyulás leghamarább megtörténik, lefolyását közbejövő gonosz tünetmények legkevesbé hátrálják, és a' sértésnek csak legkisebb nyoma marad hátra.

269. §.

† Mennél tisztább az öszvefüggésnek választása, annál alkalmasabb az a' hirtelen egyesítésre. Hol a' részek való megszakadások előtt igen feszítetnek, huzatnak, roncsoltatnak, ott a' sértésre következő gyuladás nem olyan, melly a' gyógyulást a' hirtelen egyesülés útján megengedné, szükségkép genyedés származik. De a' részeknek metszés által eszközlött tiszta szakadásoktól kezdvén, egész a' sebek roncsolt elromlásokig több tokokat lehet megkülönböztetni. Könnyed zúzott sebek az egyesítést kívánják, a' fontosabbak pedig legalább nem ellenjelentik azt. Ha

bár a' környülmények csekély reménységet nyújtanak, is, hogy az egyesülés valóban megtörténik, az által mégis sokat nyerünk, ha a' seb' szélei csak egynéhány helyeken öszvenőnek is, mert így a' seb terjedete kisebbedvén, a' gyógyulás is sokkal csekélyebb lesz. Csak a' szerfölött öszveroncsolt és szaggatott sebeknél nem lehet az egyesítést, vagy a' seb szélei egymáshoz való közelítését teljesíteni.

A' csontnak azonkori sértése az egyesítést nem ellenzi, még a' lágy részek lebenyeiben, vagy karélyaiban fölakadott egészen elhordott csontdarabok is megengedik az egyesítést; a' csontoknak szoros odaillesztésök mégis ezen esetekben igen bajos, főkép ha a' lebenyek már valamenyire foldagadtak. Innét származik azon már többektől fölhozott tanács, hogy a' csontdarabot a' lebenyből kimetszeni, és ezt illendően odaalkalmazni kelljen.

A' seb alakja és kiterjedése az egyesítést elhatározólag soha ellen nem jelenti; ha a' vérzés nem fontos, azt a' szoros egyesítés megállíthatja. Nagyobb vérzésnél mindenk előtt ezt kell megállítani, midőn is a' vérmegállítás módjátul függ, ha megtörténhetik-e az egyesítés.

Az erőművesen működő testek jelenléte a' sebben az egyesítést csak addig javallja ellen, míg azok félre mozdítatnak. A' sebben lévő vészhozó anyag pedig minden esetre ellenzi az egyesítést,

Midőn a' seb fenekén olly nedv öntődött ki, mellynek sebbeni maradása veszedelmes tüneteményeket okozhatna, akkor az egyesítés szinte ellenjavalltatik, hacsak a' visszamaradott tárgy maga is mint üdvös eszköz nem segítené elő a' gyógyulást.

270. §.

Az egyesítendő sebet mindenk előtt megtisztítván, és belőle a' vérhegedékeket félre mozdítván, aztán a' seb' szélei olly érintetbe hozassanak, hogy a' hasonló képeletű részek egymással érüljönnek. Azon szerek, mellyeket e' célból alkalmazunk, ezek: a' *sértett rész illendő helyzetése*, az *egyesítő pólyák*, a' *ragtapasz*, és a' *varrat*. Az egyesítést többnyire az említett szerek közül többen eszközlik.

271. §.

[†] A' sértett tag *helyeztetésének* mindenkor ollyannak kell lenni, hogy általa a' sebszélek engedjenek, és visszahuzódások csekélyebbé tétessék. Ezen tanács főkép az izmos részek haránt sebeinél szükség. A' tagnak *feszítő oldalán* lévő haránt sebek, annak *kifeszítését*, ugyan csak haránt sebek pedig a' *hajtó oldalán* a' tagnak *meghajtott* helyzetét kívánják. A' hosszú sebek rendszerint bizonyos

helyeztetet nem kívánnak, mivel náluk a' sebszélek vissza huzódása nem igen nagy, általánosán, nekiök azon helyzet hasznos, mellyben a' részek megfeszülve vannak. — A' részek helyzete csak előkészület és ápolás a' valóságos egyesítésre.

272. §.

Az *egyesítő pólyák* (fasciae unientes) azoknak ellenébe így nevezve, mellyek a' bekötésbeli darabok helyben tartására szolgálnak, olyanok, mellyek a' sebszélek közvetetlen egymáshoz közelítését eszközlik 's ápolják. Alkalmazatuk különböző, a' mint a' seb alakja, iránya, és helye különbözik. A' végtagok haránt sebeihez olly két hosszú gyolcscsíkokat veszünk, mellyeknek szélessége a' sebével megegyez. Az egyik gyolcscsíknak egyik felét egész közepeig annyi fejekre osztjuk, mint a' mennyi hüvelyknyi szélessége. A' másik közepére ugyan annyi hasadékot vágunk, mint a' mennyi fejet az elsőn készítünk. Ezen két gyolcscsíkot a' tag' sérített részére a' seb fölé és alá tévén, gyalus körfordulatokkal erősítjük meg; erre az egyik fejeit a' másikon készített nekik megfelelő hasadékokba öltvén, ellenkező irány szerint meghuzzuk, és a' két végét a' körpólya folytatott fordulatai által erősítjük meg. — A' végtagok hosszú sebeihez olly körpólyát használunk, melly egyik végénél hüvelyknyi szélességű fejekre hasogatva, a' tagvastagságához képest illendő távolságnyira vadgaltatik be; ennek közep részét a' tag seb' ellenébeni részére tévén, két végeit a' seb felé vezetjük, a' fejeket a' bevagdalt hasadékokba öltvén és ellenkező irányban meghúzáván, az egész pólyát körfordulatokban tekergetjük föl.

Ha a' pólya által főképen a' seb fenekére akarunk munkálodni, akkor a' seb két oldalára először hágsós nyomadékokat alkalmazunk, és a' pólyát a' nyomadékokon tekergetjük föl. Az egyesítő pólyák foganatában soha sem bízhatunk tökéletesen, mivel a' gyolcscsíkok mindenkor tágulnak, sőt el is csusszannak többé vagy kevesebbé; azért is azon pólyák is, mellyek, a' más rendbeli szerek által tett sebegyesítéskor alkalmaztatnak, egyedül csak ápolják az egyesítést, és csak a' részek visszahuzódását gátolják, stb. — A' kifacsaró pólya sok esetben szinte megfelel azon czélnak, p. o. a' csonkitások után.

273. §.

A' *ragtapaszokban* többet lehet bízni, mellyek mint sebegyesítő szerek a' leggyakrabban használtatnak. Mi-

után a' sebfölülete illendően megszáritatott, és a' sebzett rész alkalmas helyzetbe hozatott, a' sebész a' ragtapaszcsiknak egyik végét a' sebtől elég messze ennek egyik oldalára jól oda ragasztja, és a' közben, míg a' seb' széleit egymással szoros érintetbe hozza, az említett csiknak másik végét a' seb fölött vezetvén el, azt ennek másik oldalára tapasztja. Az első ragtapaszt a' seb közepére kell tenni, a' seb egyebb részére aztán pedig annyit, mennyi a' seb szélei öszvetartására elég, de a' ragtapaszok közt a' hézagok fedetlen maradjanak, hogy a' seb választmányai ottan kifolyhassanak. A' hosszú sebeknél a' végtagokon a' ragtapasznak közepét egyenesen a' seb átelleni oldalára tehetjük föl, midőn aztán annak két végeit a' seb felé vezetvén, és egyikét a' másik hasadékaiba öltvén, azokat a' seben keresztbe vetjük, és a' sebet jól öszvetartjuk. Ha a' ragtapaszt hajbenőtt részre akarjuk tenni, akkor a' haját előre le kell beretválni. A' ragtapaszok készítésére a' ragaszos tapaszt (empl. adhaesivum) gyorsdarabra fenjük, még pedig nem vastagon és egyenlőcn. A' kis és fölületes sekeknél az angol, vagyis enyves tapaszt is elég.

274. §.

A' korábbi sebészekről olly igen használt, a' későbbiekől pedig szinte elfelejtett *varrat* (sutura) a' sebnék mindenkor nagy izgatásával jár, a' fonalak visszamaradása által a' gyuladás, és a' seb széleinek visszahuzódásbeli tehetsége olly nagyra nő, hogy a' seb öszveragadásának folyamata meg nem történhetik, hanem genyedés származik. Vajmi szoros korlátok közé kelljen is a' varrat használását ezen tekintetből ejteni, a' következő esetekben még is szükséges.

1) Az igen tátott nyílású arcsebeknél, hol igen szoros érintetet akarunk eszközölni, főkép ha a' nyelvzeték van megsértve, vagy az ajkak egészen behasítva vannak. 2) Azon részek haránt sebeinél, mellyek nagy visszahuzódásbeli tehetséggel bírnak. 3) a' nyelv mély haránt sebeinél. 4) A' nevezetesebb lebenyes sebeknél. 5) A' hashártya átható nagy sebeinél. 6) Olly részek sebeinél, mellyek alkotása semmi más egyesítést meg nem enged, p. o. a' fülteknő, és szemhéjak hasadásainál. 7) A' gátnak tökéletes átszakadásánál nehéz szülés alkalmával.

275. §.

A' szokásbeli varratok ezek: *a' gombos varrat* (sutura nodosa, vagy félbe szakasztott varrat, (sutura in-

terscissa) a' körültekert varrat (sutura circum voluta) a' csapos vagy szöges varrat (Zapfennaht sutura clavata) és a' bélvarrat (gastrophe). Itt egyedül a' gombos és csapos varratról fogunk szólni, mivel csak ezek használatnak az egyszerű sebeknél, a' többiekéről később leendő különösen szó.

276. §.

A' gombos varrat' alkalmazására olly aczélból készített tüvel élünk, melly körmetszet képre lévén meghajtva, az ő igen hegyes végétől kezdve hosszúságának harmadig kétélű, a' másik kissé vastag vége pedig gömbölyös, és füles. Ezen tü a' műtevő úgy fogja kezébe, hogy hüvelyke a' tü vájott, mutató, és középuja pedig annak domború lapjára essék. A' tü a' sebszélétől (a' sebtátott nyílásához képest 3—8 vonalvira) szúratik be, és ha már a' tühegy egészen a' seb fenekeig ért, olly kép mozdítatik a' tü, hogy általa a' más sebszél a' seb fenekétől kezdvén, hasonló irányban és távolságban szurassék által, midőn egyszermind az átszúrás könnyebbitésére a' balkéz hüvelyk és mutatójával a' bőr a' tü hegye ellenébe nyomatik. A' tü a' seb széléből kihúzával vele együtt a' tü fülébe huzott viaszos fonalszálagesa is kihuzatik; midőn aztán a' sebek szélei kölcsönös érintetbe alkalmaztatván, a' fonalvégek ollyképp köttetnek össze, hogy a' csomó az egyik vagy másik sebszélre essék, midőn is főképp arra kell vigyázni, hogy a' fonalvégek erősebben ne huzassanak össze, mint a' sebszélek viszonyos érintetbe való hozására szükségesnek találjuk. A' seb igen mély és tátott nyílású lévén, a' fonalat két tübe huzzuk, és a' sebszéleket belőlről kifelé szurjuk által. Az, a' seb nagyságtul és irányátul függ, hány fércz légyen szükség; közönségesen egy hüvelyknyi sebre egy férczet számítunk; gyakorta azonbau még nagyobb sebekre is elegendő egy fércz, midőn is a' seb egyebb részét ragtapasszal erősíthetjük meg. Az első férczet általában a' seb közepére vagy oda vetjük, hol a' seb' széleinek a' seb idoma szerint a' legszorosabban kell egymást érni.

A' sebtük különbféle idoma végett I. Krombholz. Akologie Bd. I. 375. l.

A' varratnak egyetlen egy hosszú fonallal való eszközlése, midőn egymásután tett több férczek után végre elmetszetik a' fonál, igen czéliránytalan, mert ekkép a' hosszú fonalnak a' szúrás csatornájában való huzása a' sebszéleket igen izgatja.

277. §.

A' hasfalak sebeinek egyesítésére szánt, de mai nap csaknem elfeledett csapos varrat az által különbözik a' gombos varrattól, hogy a' szálagesák két fonalból állanak, mellyek a' seb két oldalára választatnak 's közikbe a' seb hosszúságához mért kis fahengerese tétetik, melyre aztán a' fonalak ráhurkoltatván a' sebszélek a' seb egész hosszában egymáshoz nyomatnak.

278. §.

A' varrat végbevitetvén, az egyesítés ragtapaszokkal úpoltatik, mellyek a' varratok hézagaira rakatnak, erre a' seb, saja tépettel és nyomadékkal fedetik, végre az egész tag, néhány körfordulatokat tévén, körpólyával köttetik be.

279. §.

A' seb egyesítése után tartsa magát a' beteg nyugalmasan, és éljen lobellenzőleg. A' sérelembeli visszahatás nagyobbra nővén, a' lobellenes gyógybánást szorosabbra vesszük. A' seb szélei igen megdagadván és fájdalmasakká lévén, a' bekötésen tágitunk, a' sebet ólomvizzel borogatjuk, és ha a' varrat alkalmazása után a' ferczszálagesák szakadó félben lenni látszatnának, azokat félremozdítjuk, a' sebszéleket ragtapaszok által kölcsönös közeledésben tartjuk. Efféle tünetények vagy utóvérzés még nem jelente által, a' bekötés föloldása szükségtelessé válván, a' kötés addig hagyatik fön, míg a' sebválasztmány nem ázik igen által. A' sebválasztmány, melly első napokban a' kötést meghatja, később megszárad, és még a' legterhesebb sebeknél is (p. o. a' csonkításoknál) az első bekötés egész a' seb tökéletes begyógyulásáig fön hagyatik, midön tulajdonlag a' seb első szándékbeli gyógyulás által heged öszve. — Ha a' kötés a' sebválasztmánytól igen átázik, ha főkép meleg időben a' seb igen büzlenni kezd, úgy a' fölületes kötés vétessek le, de a' ragtapaszok csak hagy maradjanak még fön, ha t. i. a' sebszéleket még jól öszvetartják; mellyeknek ha talán újitatniok kell, először a' ragtapasz két végei választatnak föl a' sebfelé, aztán magón a' seben, midön is a' sebszélek együve tartassanak. A' ragtapasz levétele, és a' seb kitakarítása után újat teszünk föl, mert ha a' sebről minden ragtapaszt egyszerre vesszünk le, a' már egyesült szélek könnyen megválhatnak egymástól. Ekkép kell aztán a' sebválasztmányok mennyiségé-

höz képest a' bekötést minden, vagy minden másodnap, vagy ritkábban ismételni, melly alatt általánosan azt kell tekintetbe vennünk, hogy az odaragadó kötésdara-
bok levétele előtt azok langyos vízzel áztassanak föl, és a' leöltő fonalak ne feszitessenek. Ha varrat tétetett, ak-
kor a' férczsszalagsák a' harmadik és ötödik nap közt mozdítatnak félre, mellyek csomójiknál fogva metszet-
nek föl, és csipesszel az ellenkező oldal felé huzat-
nak ki.

280. §.

A' seb hirtelen egyesülése meg nem történhétvén, vagy a' sebet tulajdonságánál fogva (269 §.) egyesíteni lehetetlen lévén, a' seb ilyenkor genyedés, és sarjad-
zás által gyógyul meg. Előfele sebet, minekutána a'
vértől megtisztított volna, enyhe kenőccsel fent finom téppohval fedjük be, mellyet aztán ragtapaszokkal, vagy pólyával erősítünk meg. Harmad vagy negyed napra a'
kötést langyos vízzel megáztatván fölbontjuk, midőn az-
tán a' sebet, ha már a' genyedés bekövetkezett, száraz tépettel ujlag bekötjük. — A' bedugott tépet nem ritkán a' seb fenekéhez igen oda ragad, ottan nyugton marad ha már a' genyedés beköszöntött is, mi főképp oly sebek-
nél történik, mellyek valamennyire mélyek, p. o. da-
ganatok kiirtása után, 'stb. ilyenkor a' seb fenekét finom vászondarabbal fedjük, 's erre téppohot alkalmazuunk. Ha a' husszemölcsök a' sebben emelkednek, a' gyógyu-
lást a' seb' széleinek ragtapasszal eszközlött mértékletes öszvehuzása által segítjük. — A' genyedés közepeszerű lévén, a' sebet 24 óra alatt csak egyszer kötjük be, melly bővebb lévén, azon idő alatt a' bekötést kétszer kíván-
ja. A' jó geny készülésével mindenkor mértékletes lob-
fok jár. A' genyedés csekély, a' seb halovány, szélei pethyhüdtek lévén, egyszersmind ha a' legcsekélyebb é-
rintetre is vérzik a' seb, a' gyuladás öregbitése végett izgató szereket u. m. az oszlató irt, orszirt a' kinát, vagy a'
füzhéj főzetet, 'stb. alkalmazzuk. A' kelevényeknél föl-
hozott nedves meleg borongatásokkal tett gyógybánás álta-
lában még is elsőséget érdemel. — A' magasra hágott lob-
foknál, hol a' seb feneke kiszárad, körülete földagad, mindent, a' mi csak izgató, félre kell mozdítanunk, a'
sebet pedig enyhe kenőcsökkel, és lágyító pépegyvele-
gekkel tartanunk. — Ha a' husszemölcsök bujálkodni kez-
denek, pokolkövel hintessenek be, a' seb pedig nyomol-
lag kötessék be, mi által a' gyógyítás is igen előmoz-
ditatik. A' geny' elválasztása és felszívása aszlázbeli tunc-

ményeket támasztván, a' beteg erejét erősítő szerekekkel, kinával, kálmusszal, borral, jó étellemmel, tiszta léggel ápolgatjuk.

I.

Metszett és vágott sebek.

281. §.

Metszés és vágás által mind a' lágy mind a' merő részek megválasztathatnak. Ezen sebek a' hirtelen egyesülésre legalkalmasabbak, és gyógyításokról csak azt mondhatjuk, mit általánosan a' sebek hirtelen egyesítéséről mondtunk. Csak a' következő pontok érdemlenek különös figyelmet.

282. §.

Az *inak* hosszú sebeit többnyire különös tünetnyek nem követik, ha csak olly iznedvhártyának is gyuladása közben nem jó, melly azok közül sokat hüvely gyanánt betakar. A' haránt sebek az inakat vagy részenként, vagy egészen osztják meg. Az egész megválásnál a' két végek visszahuzódnak, még pedig az egyik az izom izgékonyága, a' másik tagnak azon mozgása által, melly az ellen működő izmok tehetsége által eszközöltetik. — Ha az invégek szoros érintetben tartatnak egymással, ismét öszveforranak, mi ha nem történik, lassanként erősödő sejtes állomány által egyesülnek; vagy a' közel fekvő részekkel nőnek öszve, mi által a' mozgás egészen fölakad. Az invégek viszonyos érintete főképen azon résznek alkalmas helyezete által eszközöltetik, mellyhöz az in nagyon növe; p. o. a' feszítő izmok inainak sérélmeinel a' részt a' legnagyobb kifeszítés, a' hajtóéinak pedig a' legnagyobb meghajtásnak helyzetében kell tartani. Egyszerre több inak lévén megválva, két egyik a' másiknak át ellenben lévő inak egyesíthetnek, midőn nem ritkán bizonytalanok vagyunk arról, ha azok egymáshoz tartoznak-e vagy nem. Az inak varrata szokásban nincsen.

A' kéz és ujak feszítőinek megválasztott inainál az E v e r s-tól *) ajánlott deszkát használjuk, az alkar ehhez tartatik pólyázás által, még pedig úgy, hogy a' kéz és alkar csaknem egyenes szögletbe jönnek. — A' kéztőfeszítő orsóizom, és kéztőfeszítő singizom inainak megszakasztása után, melly a' kézhátára történt esés által

okoztatott a' nélkül, hogy a' bőr megsértetett volna, ezen bekötés által tökéletes gyógyítást vittem végbe.

*) Neue vollständige Bemerkungen und Erfahrungen zur Berichtigung der Wundarzneikunst. Göttingen, 1787 §. 1. — STARK, Verbandslehre. Taf. XIX. Fig. 188. 189.

283. §.

Ha nagy idegtörzsökök metszetnek által, akkor többnyire az ideg meghatotta résznek szélütése marad vissza, mivel illykor mind a' két idegvégek erősen öszvehuzódván, bajosan, vagy épen nem egyesíthetnek. — De ha a' megosztott idegnek végei egyesíthetnek, akkor az ideg vezető tehetsége csak pillanatig szakasztatik félbe, és később ismét megjelenik.

A' megszakadt idegek visszatermődéséről, és munkálkodásaik visszateréséről Cruikschank idejétől óta tart ugyan még mindég a' vita, a' főlebb kiejtett vélemény részére még is a' következő környülmények kedvező fényt derítenek. Az átvágott idegek az ideghüvely, és az idegnyalábokat környelő és öszveforrasztó sejtszövet szivósságánál fogva 2—6 és több vonalnyira huzódnak vissza. A' megválasztott idegnyalábok hüvelyeiből többnyire egy keves velő kitolódik; a' vörösség és daganat fél vagy egész hüvelyknyire terjednek, az átmetszett ideg felső végén mégis látszatosabban mint az alsón. Hegedékeny nyirk öntődik ki, és edények támadnak. A' sejtüvelybe kiöntődött nyirk, és ennek szálaít öszveköto sejtszövet által daganat támad a' felső végén nagyobb mint az alsón. A' megválasztott idegvégek nyirk által egynehány nap alatt egyesülnek, az öszveforrasztó gyurma merőbb leszén, és az edények vérrel kevesbé telve látszanak; a' dagadt végek egymáshoz közelednek, öszveforranak, és ekként az öszvefűggés ismét helyre áll. — A' vezető tehetség annál előbb vissza tér, minél csekélyebb volt azon hézag, melly a' végeket választta. Hogy a' munkálódás helyre pótolása nem az idegek öszvenyilásainak következése legyen, azon környülmény bizonyítja be, hogy ha az ismét egyesült ideget újlag megválasztjuk, munkálkodása ismét azonnal félben szakad. H a i g h t o n próbatéteiből az tündöklik ki, hogy ha a' tüdőgyomor-ideg mind két oldalról egyszerre osztatik meg, az állatnak halála nem soká bekövetkezik, mi nem úgy történik ha a' két idegek egymástul nagyobb időtávolságban osztatnak meg. — M e y e r végre azt állítja, hogy az ideg sebhelyére alkalmazott fojtósav azon változásokat okkozza, mint ha az az ideg-gyurmával jöne érületbe. — L a r r e y a' csonkítások után is úgy találta, hogy a' csonk különböző idegeinek végei hurokként egyesülnek, úgy annyira, hogy az egyesülés helyének átmetszése által a' sebhelynek még csak nyoma sem találtatnék.

FONTANA, Traité sur le venin de la vipéte. Florence 1781. Tom. II. lap. 177.

ARNEMANN, über die Regeneration der Nerven. Göttingen. 1787.

HAIGHTON, in Philosophical Transactions. 1795.

MEYER, in REIL's Archiv. Bd. II. St. 3. 449. lap.

MECKEL, Handbuch d. menschl. Anatomie Bd. I. lap. 345 és köv.

LARREY, Notice sur quelques phénomènes pathologiques observés dans la lésion des nerfs et dans leur cicatrisation; in *Révue médicale*. 1824. Mars. lap. 406.

PAULI, az id. h. lap. 71.

Note sur la régénération du tissu nerveux; in *Mémoires de la Société de Physique et d'histoire naturelle de Genève*. Tom. III. P. II. lap. 61.

PREVOST, im *Bulletin des Sciences* (London. med. Repository. Jan. 1828 lap. 79).

TIEDEMANN, über die Regeneration der Nerven; in *Zeitschrift für Physiologic*. Bd. IV. Heft. 1. 68. lap.

284. §.

A' lebenyes sebeknél az egyesítésnek mindég igen pontosan kell történni, egyszersmind a' lebenyt illő nyomás által a' seb fölülctével viszonyos érintetbe hozni. Többnyire több varratot alkalmazunk, az egyesítést ragtapasszal ápoljuk, az egész lebenyt tépettel, nyomadékokkal rakjuk meg, 's ezeket alkalmas pólyával erősítjük oda. Genyedés szármozván, a' környülményekhez szabott nyomkötéssel, ellennyitással 'stb. óvjuk meg a' geny megszaporodását és süllyedését.

285. §.

A' testtől egy rész egészen meg lévén választva, czen lemetszett darabnak újlag való föltétele jelentetik, mivel odaforrásának lehetsége tapasztalás által eléggé bebizonyodott. Csak hogy efféle darab egyesítése igen pontosan történjék, 's annak élőtehetsége, természetes heve egészen elcsüggedve ne legyen. A' megvált rész több varratok által alkalmaztatik oda, és a' pontos érülést jól föltett bekötés által iparkodunk ápolni. Borral tett meleg borongatások, vagy fűszeres pamut fölrakása szükségesek az élőtehetség magosztalására. *) Az efféle állományvesztéssel járó seb olly helyeken lévén, hol a' bőr redőbe emeltethetik, ottan a' sebet a' két oldalról összehúzott bőr által boríthatjuk be. Ha az efféle seb össze nem gyógyulna, a' 280 §-ban fölhozott rendszabások szerint orvosoljuk.

*) *Heidelberger klinische Annalen*. Bd. IV. 232. lap.

II.

Szűrott sebek.

286. §.

A' szűrott sebek keskeny és hegyes eszközökkel okoztatnak, mellyek által csak azon részek választatnak meg, mellyek hegyeik alá esnek.

A' szűrés által tett választás épen olly tiszta, és egyszerű lehet, mint a' metszés által okozott, t. i. ha az eszköz lapos, mindkét oldalról éles és nem vastag. Többnyire azonban az eszköz vastagabb részének behatása által feszülés és szakadás okoztatik többé kevésbé; innét a' szűrott sebek veszedelmesebbek általában a' vágottaknál; kikémlések bajosabb, nagyobb gyuladást okoznak, és nevezetes lázzal, idegtüneményekkel genyedéssel járnak. Az eszköznek mélyebb behatása által nevezetes képeletek sértetnek meg. A' tiszta p. o. lapos, hegyes és éles pengével okozott szűrott sebek hirtelen egyesülés által úgy gyógyulnak be, mint a' metszett sebek. De ha a' szűrés által a' részek vonattak roncsoltattak, akkor a' szűrott csatorna genyed.

287. §.

A' szűrott sebek gyógybánásának általában egészen egyszerűnek kell lenni. Minekutána t. i. a' szűrott csatornából a' vér enyhe nyomkodás által kifacsartatott, és a' seb megtisztítatott, a' szűrés nyílása ragtapasszal fedetik be, a' sebzett rész illő helyzetbe tétetik, a' szűrott csatorna lefolyása szerint hágsós nyomadék alkalmaztatik a' sebre, melly aztán körpólyával erősítetik meg, hanem csak mértékletesen, A' beteggel szoros értelemben lobuzólag bánunk, és a' gyuladás elmellőzésére a' sértett részre ólomvizből borongatást alkalmazunk. Gyakorta megesik, hogy a' szűrott seb ekként hirtelen egyesülés által beheged. — Hatalmas gyuladás és daganatszármozván, illendő köz lobgyöző gyógybánás, és az előre bocsátott érmetszésen kívül a' seb vidékére nadályokat, és lágyító kását alkalmazunk. Genyedés köszöntvén be, a' genynek kiürítését a' sebzett rész illő helyzete, és a' szűrott csatorna fenekétől kezdve annak nyílása felé tett enyhe nyomogatás által mozdítjuk elő. Genytorlódás és annak süllyedése támadván, a' környülményekhez képest a' rész helyzetének megváltoztatása, vagy a' sebnylásnak tágitása, vagy ellenylásnak készítése, vagy az

egész szűrott csatorna fölmetzése szükségesek, egyebként pedig általában a' sipolyos meneteknél fölhozott rendszabások kell hogy megtartassanak.

288. §.

Ha a' szűrott sebek tömött alkotású, vagy olly részekbe hatnak, mellyek engedékenytelen bonyék által környeltetnek, akkor a' daganat támadásakor veszedelmes tünemények származhatnak, mellyek csak a' seb illő tágitása által mellőztethetnek, vagy háritathatnak el.

289. §.

Az inak szűrott sebei semmi kitündöklővel nem birnak, csak azon inak sebeire támad erős gyuladás, mellyek hüvelybe rejtetnek.

Nevezetesebb idegek szűrott sebek által történt sérelme mindenkor félelmes tüneményeket okoz. Az idegek többnyire csak részint vannak megválasztva. Azon részek, mellyeket az ideg megjár, zsibbadoznak, az ideg lefolyása szerint a' seb fölött és alatt erős fájdalom és lobvörösség származik, hatalmas láz köszönt be; a' sértett részben és az egész testben rángások támadnak; sőt a' seb olly igen meggyuladhat, hogy fenével végződhetik. A' *gyógybánásnak* szoros értelemben lobellenesnek kell lenni, köz és helybeli vérbocsátásokat teszünk, lágyító pépegyvelegeket alkalmazunk, és lobúzó gyógyszereket kábitókkal vegyítve főkép édes higanyt és mákonyt adunk. A' végső szer némelylek szerint az idegátmetszésében áll.

A' szűrott sebeknél edények lévén megsértve, és a' vérzés czélszeres nyomásra, és a' hideg víz fölrakására meg nem állván, a' sebek tágitása, a' sértett ér letakarítása, és lekötése jelentetik.

P. J. DESCOT, über die örtlichen Krankheiten der Nerven. Eine unter RECLARD's Anleitung und mit dessen Beihülfe bearbeitete Abhandlung. A. d. Franz. frei bearbeitet; als Nachtrag zu SWAN's Werk über denselben Gegenstand von J. RADIUS. Leipzig 1826.

G. BELL in Edinbung Journal of medical Science. Octob. 1826.

290. §.

† A' sebtágitást, mellyet ennek előtte minden szűrott sebnél azon okból tettek, hogy a' seb tárrá változtassék, hogy a' félig választott részek egészen átmetszessenek, stb. a' mint a' mondottakból kitetszik, csak akkor kell

eszközleni, midőn vagy idegen testet akarunk a' sebből kiemelni, vagy sebbeli vérzést akarunk megállítani; hogy az engedékenytelen alkotású részek a' mélyebben fekvő képeletek behurkolását; vagy a' geny' szaporodását és süppedését meg akadályozzuk; valamint az ez előtt szokásban volt genyszalag húzás is csak azon esetre korlátoztatott, midőn a' sipolyos menet falai megkérgesedve vannak. *)

*) Lásd 60 §.

III.

Szaggatott, tépett sebek, és zúzott, vagy roncsolt sebek.

291. §.

A' *szaggatott* vagy *tépett* sebek olyak, mellyek az előtt hogy valóban megválnának, a' kitágításnak legnagyobb fokát állják ki; a' *zúzott* vagy *roncsolt* sebek pedig azok, mellyek tompa eszközökkel okoztatnak.

292. §.

Ezen sebek annyiban egyeznek meg egymás közt, hogy a' választott részek életereje a' hatalmas zúzás, rántás, vonás, szaggatás által igen megváltozott. Képök és fölületök mindenkor rendetlen, szélcik egyenetlen, lebenyenként fityegnek le, sőt a' test egész részei vannak megszakadva. A' zúzás és kitágítás által a' részek érzékenységek és izgékonyóságukat elveszték, azért is ezen sebek eleintén csak sajognak, a' sebszékelyek vissza nem húzódnak. Ezen sebek csak csekély, olykor épen semmi vérzéssel nem járnak, még ha nagyobb edények sértettek is meg. De ezen sértések után korán beáll a' nagy daganat, fájdalom, gyuladás, és láz, gyakorta a' rázódnak nehez tüneményeivel is járnak ezen sebek, mellyek a' lövött sebeknél bőven elő fognak adatni. A' gyuladás hamar fenével végződhetik, melly annál sebesebben harapódzik, mennél jobban megrázattak a' közel fekvő részek. Idegtünemények ezen sebeknél gyakorta származnak, főkép a' szaggatott sebeknél. A' genyedés erőmerítőve változhatik.

293. §.

Csak a' nem épen igen megzúzott és tépett sebeknél lehet az egyesülés végett fáradozni, akkép, hogy a' sebszélek néhány ragtapaszok által egymáshoz közelítetnek, a' nélkül hogy azokat erőszakosan egymáshoz húzni szükség volna. Többnyire csak a' seb' feneke heged itt ott öszve, a' többi genyedés és sarjadás által gyógyul meg. A' zúzott és szagatott sebek nagyobb fokainál, mellyek csak genyedéssel gyógyulnak, a' sebet enyheden tépettel fedjük, mellyet raptapaszcsik, vagy lengén alkalmazott polyával erősítjük meg.

Az egyebb gyógybánásnak lobellenesnek kell lenni, még pedig mind köz, mind helybelikép. Mindjárt a' betegség kezdetétől fogva szakadatlanul hideg borogatások rakatnak föl; érmetszetik, nadályok tétetnek, ha a' gyuladás nagyobbra talált nőni. Fontosabb daganat és feszülés támadván, meleg lágyító horongatásokat rendelünk. Genyedés jelenvén meg, a' sebbel a' főlebb említett rendszabások szerint bánunk.

Különös figyelmet érdemel ezen sebeknél az idegen testek félre mozditása, mellyekkel úgyis olly gyakran szövkednek.

Ezen sebek tágitásának szükséges volta felől, csonttörésekkel való öszve szövődésökről, és a' csonkítás szükségéről mind azt mondhatjuk, mit a' lösebeknél fogunk mondani.

294. §.

A' roncsolások, a' nélkül hogy a' bőr megválását okoznak, az ez alatt fekvő részeket igen megsérthetik, a' sejtszövetet és edényeket megszagathatják, mi által vérömlések történnek a' sejtszövetben. Efféle érömlenyek, ha bár hullámlónak és érként vernek is, gyakorta csak hamar eloszlanak, mi ha nem történik, a' daganat megfakad, gennyel vegyült vér ürül ki, és a' gyógyulás sarjadás által men végbe. Efféle zuzódásoknál eleintén lobüzőleg dolgozunk, és hideg borongatást rendelünk. Ha a' fájdalom kisbedik, a' daganat lohad, akkor káforos szappanos léllet, lövízzel, vízzel föleresztett büzsóval tett borongatásokra teszünk átmenetelt. Nevezetes úter lévén megsérteve, annak letakarítására és lekötésére lehet szükség. A' daganat genyedéssel végződván, a' kelevénynek orvoslása fog kelleni.

IV.

Lösebek, vagy lövött sebek.

- A. PARÉ, manière de traiter les plaies faites par arquebuses, flèches etc. Paris 1551. 8.
- LE DRAN, Traité ou réflexions tirées de la pratique sur les plaies d'armes à feu. Paris, 1740. 12.
- A. LOUIS, Cours de Chirurgie pratique sur les plaies d'armes à feu. Paris, 1746. 4.
- BAVATON, Chirurgien d'armée, ou traité des plaies d'armes à feu et d'armes blanches. Paris, 1768. 8.
- SCMIDT, Preissehrift von der Behandlung der Schusswunden. Wien. 1788.
- PERCY, Manuel du Chirurgien d'armée ou instruction de Chirurgie militaire sur le traitement de plaies et spécialement de celles d'armes à feu: avec la méthode d'extraire de ces plaies les corps étrangers, et la description d'un nouvel instrument propre à cet usage. Paris, 1792.
- DUFAUARD, Analyse des blessures d'armes à feu et de leur traitement. Paris 1801. 8.
- J. HUNTER, Versuche über das Blut, die Entzündung und Schusswunden. Aus d. Englischen mit Anmerkungen von E. B. G. HEBENSTREIT. 2 Bde. Leipzig, 1797. u. 1800. 8.
- LOMBARD, Clinique chirurgicale des plaies faites par armes à feu. Strasbourg, 1804. 8.
- GUTHRIE, über Schusswunden in den Extremitäten und die dadurch bedingten verschiedenen Operationen der Amputation, nebst deren Nachbehandlung: aus dem Englischen und mit Anmerkungen von G. SPANGENBERG. Mit 4 Kupfern. Berlin, 1821.
- J. HENNEN, Bemerkungen über einige wichtige Gegenstände über die Feldwundarznei und über die Einrichtung und Verwaltung der Lazarethe. Aus dem Englischen übersetzt von W. SPRENGEL. Halle, 1820. 8.
- DUPUYTREN, des blessures par armes à feu; in Leçons orales de Clinique chirurgicale. T. II. 417. lap.
- Ezeken kívül BOUCHER, BORDENAVE, DE LA MARTINIÈRE und FAURE a' Mémoires de l'Académie de Chirurgie - ban és nagyobb részt az általában a' sebekről felhozott munkákban.

295. §.

A' lösebek (puskasebek, vulnura sclopetaria) porral elsütött kemény, többnyire érczetek p. o. különböző nagyságú gömbök, ólom darabok által okoztatván, a' legnagyobb fokbani roncsolt sebeket teszik. Azon erőszak, mellyel a' sebet okozó szerek az életműves részek meg-

oszlását nemzik, oly nagy, hogy a' tömérdek zúzás és szagatás következésében mindenkor az életművezetségnek romlása, az az, pörkvar jár ezen sebekhöz.

296. §.

A' lösebek, mint a' zúzott és szagatott sebek, eleintén csekély fájdalommal járnak, csak kevéssé vagy épen nem vérzenek, a' vérzés mégis az üterek sértésének módjához képest különbözik. Ha valamely nevezetesebb úter gömb által a' legnagyobb sebességgel szakasztatik meg, akkor a' vérzés nagyobb, mintha a' gömb csekélyebb sebessége által a' seb egyszersmind jobban megszakadoz, 's meg zuzódik. Ezen környülményekhez képest a' seb idoma is különbözik, a' menyiben a' gömb serényebb sebességekor inkább a' vágott és szurott sebekhöz hasonló, a' fáradt gömbök pedig nagyobb zuzódást, szakadást, vér aláömlést 'stb. okoznak. — Többnyire mégis a' lösebekkel mindig a' sértett résznek, vagy az egész testnek *megrázódása* történik nagyobb vagy kisebb fokban, főkép ha a' gömb csont-ra talál, vagy ha a' sérelem valamely fontos belrészhez közel történik. — A' rázóadás tüneteményei közé a' sértett rész, vagy egész test kisbedett érzékenysége, vagy tökéletes tompasága, ájulás, rezketés, hideg izzadozás, hányás, szédülés kis érverés, 'stb. számíthatnak. — A' lösebeknél későbbben megjelenő tünetemények ezek: erős gyuladás és da-ganát, láz, fene, idegtünetemények, és szapora genyedés.

297. §.

A' lösebek iránya szerfölött különbözik, és a' gömb sebességétül, a' tekeérte rész különböző tömörségétül, és ellenállásátul függ. A' seb menetelét kívül többnyire bizonyos sötét csik jeleli, vagy a' löcsatorna mentében tett tapintás alatt abban valamely pöfögő recsegést lehet ész-revenni. A' tapasztalás azt tanítja, hogy a' gömbök nem csak különböző üregeink falainak domború oldalát kerül-hetik meg, hanem hogy azoknak homorú oldalát is szél-tiben megjárhatják.

298. §.

A' lösebeknél általában következő sérelembeli álla-potokat lehet megkülönböztetni.

1.) A' gömb nem hat be, a' mélyebben fekvő része-
ket mégis megsérti, úgy hogy izmok, és egyebb lágy ré-
szek szétrocsolva, és magok a' csoutok összeörölve le-
hetnek, a' nélkül hogy a' bőr meg volna sértve (horzslöve-
tek, rázlövetek). Ez vagy azért történik, hogy a' gömb-
nek behatni nem volt ereje, vagy hogy a' testet igen rézs-
utan érte. *)

2.) A' gömb behat, de fölakad, és a' löcsatornának csak egy nyílása van.

3.) A' gömb áthat, a' löcsatornán két nyílás látszik, az egyik, mellyen a' gömb behatott, benyomva, és olly nagynak vagy még kisebbnek találatik mint a' gömb; a' másiknak körlete nagyobb, kiesucorodott, és kevesbé roncsolt.

4.) A' gömb valamelly tagot nagyobb részt, vagy egészen elhordotta.

E' kívül különböztethetni még egyszerű, és szövődött lösebeket, a' mint vagy csekélyebb hasznú lágy részek, vagy egyszersmind edények, és csontok vannak megsértve.

*) Azon vélemények, hogy az úgy nevezett *horzslövetek* a' légnek ösznyomása, vagy a' gömbnek az által való berzéczésé létele által hozatnak elő, melly ennek az ágyuban való átsurrantakor, vagy légen való keresztül rohanasakor történik, már régen megczáfoltattak. — Újabb időkben azonban Rust¹⁾ és Busch²⁾ a' horzslöveteket megengedték ugyan, de fogonutukat nem a' légnyomásától, hanem azon légüres tértől következtették, melly az elsurrantásnak pillanatakor a' nagyobb átmérűjű gömb után marad vissza, melly által a' résznek, ki-, a' légüres tér felé való, sebes pöffedése okoztatnék. — De ezen vélemény is ellenkezni látszik a' természettudományi törvényekkel.

1) Rust's Magazin. Bd. VII. Heft. 3. 344. lap.

2) Ugyanott. Bd. X. Heft. 3. 372. lap.

299. §.

A' lösebek szinte jobbadán a' löcsatornában lévő idegen testek jelenlétével szövötteknek. Effélék lehetnek: a' gömb maga, az úgy nevezett tapasza a' gömbnek, ruhadarabok, csont szálkák stb. Fáradt gömbök többnyire nagyobb ruhadarabokat hordanak a' löcsatornába, mint azon gömbök, mellyek a' legnagyobb sebességgel szállanak, midőn többnyire csak a' gömb nagyságának megfelelő szakadék találatik a' testen.

300. §.

A' *jóslat* a' lösebeknél annál gonoszabb, mennél kevesbé egyszerű a' seb, mennél nagyobb a' rontás, mellyet a' gömb nehézsége és sebessége okoz; és mennél érzékenyebb és nevezetesebb a' sebhedt rész. A' lösebeknél általánosán a' következő bajoktól tarthatni: a' rázódás tünetényeitől, hatalmas lobkórjelektől, fenétől, és bő gyenedéstől. Ezek mellett a' rosz környülmények is figyelmet érdemlenek, mellyek közt általában a' sértettek nyomorognak, u. m. az ő öszvehalmozások a' kórházakban, ezekben uralkodó ragályos be-

tegségek, a' kórházi fene, a' dermenet 'stb. mind ezek, és illyes környülmények öregbítik a' veszedelmet.

301. §.

Ha a' lösebeknél a' sértés nem olly tulajdonságu, hogy azonnal taglevételt, vagy fontosabb vérzésnek megállítást kívánna, akkor, hogy a' seb lefolyásáról, és a' talán idegen testek jelenlétéről meggyőződhetünk, az első javallás az, hogy a' seb szoroson kivizsgáltsassék. — Egyebként a' sebvizsgálatról, és az idegen testek kiemeléséről csak a' 240. és 267. §-ban mondottakat ismételtethjük.

A' lösebek tágitása, mellyet ez előtt általános gyógybánásként használtak, azon eseteket ide nem tudván, melyekben az az idegen testek föltalálása és kivonása végett jelentetik, még következő esetekben kívántatik: 1.) olly részek lösebeinél, mellyek erős bonyével huzatnak be, p. o. a' nyak hátsó részén, a' hátgerinczen, a' laposonton, az alkaron, a' tenyeren, a' czomb felső és külső fölületén, az alszáron és talpon lévőknél. Ezeknél a' bonyéket mindenkor nagyobb kiterjedésre kell bemetszeni, mint az alatta fekvő részeket, mi által egyes egyedül lehet a' daganat beköszöntésekor a' részeknek behurkódzását elmellőzni, mitől egyebként tartani lehet. 2.) Az igen engedékeny részek lösebeinél, mellyekben mindenkor bővebb vérömlés történik, p. o. a' borék sebeinél. 3.) Ha rostos részek és idegek csak félig szakadtak be, és roncsolva vannak egyszersmind, 4.) a' vérzéseknél, hogy a' vérző edényt letakarítani, és lekötni lehessen. 5.) ha a' gömb izülésben akadt föl, és a' sebzett a' csonkítást ellenzi. 6.) az üregekbe ható sebeknél, hogy a' véres érömleny kiüríthetessék.

A' tágitás a' betegség későbbi szakaszában is lehet szükséges, hogy t. i. a' genynek szabad kifolyás készítése, vagy hogy ekként csoutszállkák vagy más idegen testek annál könnyebben kivétessenek. A' tágitásra a' gombos kusztorával élünk, mellyet a' bal mutatón, vagy vájkutaszon vezetvén a' sebbe, vele a' sebet azon irány és nagyság szerint tágitjuk, mint a' résznek helyezete, és az egymis eset kívánja.

Ha a' sebvizsgálat által meggyőződünk arról, hogy semmi nevezetesebb edény nincsen megsértve, akkor a' vérzés megállítására a' legbizonyosabb szer a' *mértékletes nyomás*. A' sebek tágitása által nem lévén lehetséges a' valamivel nagyobb edényt magában a' sebben lekötni, akkor az úteret a' sértett hely fölött takarítjuk és kötjük le.

302. §.

A' lösebek egyebb gyógybánása a' roncsolt sebekéitől nem különbözik. Nyílását téppohval fedezzük, 's eztet

gyöngéden pólyával erősítjük-meg. A' seb egész vidékére hideg vízből, sósavas huyvaghól, 's ellőlékből oszlató borongatásokat rendelünk. Közönségesen a' beteg alkotmányának tulajdonságához szabva, a' beállott gyulasztó tüneményekhez képest szoros értelemben lobúzóleg bánunk, csak ha a' rázodásnak tüneményei volnának hatalmasak, szükség eleintén fölindító, 's élesztő szereket nyujtani.

303. §.

Súlyos gyuladás és daganat szármozván, hideg borongatások helyett a' genyedés előmozdítása végett meleglágyító pépegyvelegeket rendelünk: melly beállván, a' löcsatornában a' pörkvarak fölállanak, és az elzáródott edények gyakorta vérezni kezdenek. A' löcsatorna irányának kell a' sebészt figyelmessé tenni ezen történet lehetséges bekövetkezésére. A' beteget ezen időszakaszban tudós tapasztalt segédnek kell ápolni, és ha vérzés következék, azt nyomás vagy lekötés által szükség megállítani. A' vérzés lobbélyegű torlódással járván, hideg borongatások és vérbocsátások jelentetnek.

304. §.

A' helybeli és közönséges gyógybánást a' genyedés alatt mindég a' seb életbeli állapotjához, és a' közéletérő mennyiségéhez szabjuk (59. §.). Főkép tiszta légről szükség gondoskodni, és az altest kiürítésire vigyázni. A' genyedés alatt olykor ismét gyuladás áll be, a' genyedés megoszul, egészen fölakad; a' seb olykor midőn már szinte behegedt, ismét fölakad. Illykor többnyire idegen testek, főkép csontszálcák maradának a' sebben, mellyeket nihelyt csak lehet, azonnal földre kell mozdítani, a' mi ha közkép nem történhetik, akkor a' genyrsinórnak bevezetése a' leghasznosabb szer, melly által a' genykifolyásának szabad utat készítvén, a' geny gyakorta a' csontszálcát is magával viszi.

305. §.

Ha a' lösebek csonttöréssel vannak összekötve, és ha a' csonkítás nincsen azonnal javalva, akkor a' gyógybánás mindenkor bajos és hosszú. — Ha a' seb a' környülményekhez képest kitágítatott, ha a' szabad csontszálcák kiemeltettek, az öszvefüggők pedig helyeikre visszanyomatnak, akkor azonnal a' törés beigazításához, és a' Scultet pólyájának nagy faszindelek segedelmével eszközlött helybentartó kotés föltételéhez fogunk, ha talán még nagyobb daganat, és izmok öszve húzódása még be nem szöntött volna. Ez lévén pedig az eset, vagy ha a' seb-

zettet még átszállítani szükség, midőn ezen kötés által a csontvégek egymásról való lecsuszszanása meg nem gátolható, akkor a tagot félig meghajtott helyzetbe tesszük, hogy ekként az izmok a mennyire csak lehet megindárodjanak, a tagot a Scultet pólyájával körül tekergetjük, és a csontvégeket a nagyobb elhibbanás ellen védjük. Csak midőn már a gyuladásbeli tünetények köz — és helybeli gyógybanás által megkisebbedtek, lehet a csont beigazításához fogni. A tagnak a Desault zsindelevel, vagy annak a Boyer, Sauter, stb. erőművével tett állandó kifeszítése az alsó végtagokon nagy hasznú lehet, melyet a legnagyobb vigyázással kell alkalmazni. A csontvégek egyesülését leginkább föltartoztató okok következők: bő genyedés, a törésnek rossz beigazítása, idegen testek, csontelhalás. Ha a genyedés olly szaporává válik, hogy a beteg erei általa elpazaroltatnak, akkor idején a csonkításhoz kell nyúlnunk.

306. §.

A sokáig tartó genyedésnél nem ritkán az egész sebfelületéből vérzések jelennek meg, mellyek gyakran visszatérnek, és a beteget igen elgyöngítik. Ezen vérzések az edények gyöngeségén, és a vér oldódzkodó állapotján alapúlnak. Ekkor helybelikép és közönségesen erősítő szerek jelentetnek, mint a kina, ásványsavakkal, miken kívül még tiszta légről, jó táplálmányrul kell gondoskodnunk, a sebet pedig gyöngéd timsóval elegyített borostölgyhéj fözetbe mártott tépetekkel kitömnünk. Ezen szerek segedelmet nem nyújtván, s az erőmerülés még inkább növekedvén, az izzó vasnak alkalmazása, vagy a tag fő ütértörzsökének lekötése válhatik azon egyetlen egy szükséges szerré, melly a csonkítást szükségtelenné teheti, s mellyre még később is kerülhet a sor.

307. §.

Azon esetek meghatározása a sebeknél főképe a lösebeknél, mellyek a csonkítást szükségképe kívánják, a sebészség legnehezebb kérdései közé tartozik. — Mellynél nem egyedül a sértés fontosságát, hanem, mivel ezen esetek leginkább háború idejekor történnek meg, más mellesleges környülményeket is szükség szoroson tekintetbe venni, a mennyiben a sebzettnek átszállítása, az illendő fölvyázás, és ápolgatásnak hiánya, a betegektől hemzsegő kórházak, és azon veszedelem, melly a több ideig kórházban való maradás által okoztatik, a sebzett tag megtartását lehetségessé, vagy inkább lehetetlenné tehetik, vagy legalább azt művelik, hogy a tag igen elnyomo-

rodott állapotban marad vissza, úgy hogy az inkább bajára mint hasznára legyen a' betegnek; ezekhez járul még az is, hogy a' tag megtartásának reménysége végett tett halasztása a' csonkításnak halált hoz elő, holott az által a' sebzett életét még talán meg lehetett volna menteni.

308. §.

Ha a' seb tulajdonsága a' csonkítást kívánja, ezt menél előbb véghöz kell hajtani, legalább az első 12 — vagy 24. óra alatt, t. i. addig, még a' másod rendbeli tünetnyek be nem köszöntenek. — A' tapasztalás a' régiebb sebészek azon gondolatát nem hagyja helyben, hogy a' csonkítást a' betegség későbbi időszakaszára kelljen halasztani.

309. §.

Azon esetek, mellyek a' csonkítást azonnal kívánják, lehetnek.

1.) Ha valamely tag a' gömb által egészen elszakasztott. Mivel az effélé sértésnél, főkép ha már a' gömb ereje szünekedett, a' csonthasadozás többnyire egész a' legközelebb eső izülésig terjedett, azért is a' tagot a' sértésen fölül jóval, vagy épen a' legközelebbik izülésen fölül szükség lemetszeni.

2.) Ha valamely tagnak lágy és kemény részei úgy öszveroncsoltattak és szét hasadoztak, hogy a' fenét elkerülni épen lehetetlen.

3.) Ha a' csont sértése nélkül a' tagnak lágy részei közül a' legnemesebbek (a' nevezetesebb edények és idegek) nagyobb részt megvesztegettetek.

4.) Ha valamely tagnak vastagában a' lágyrészek és a' csontok a' legnevezetesebb idegekkel együtt öszvevuzattak, 's szakgattattak, ha bár a' fő utér meg nem sértetett is.

5.) Nagyobb csontok öszvevuzása, az edények öszveszakadozásával, és a' mélyebben fekvő részek öszveroncsolásával egyetemben, a' nélkül, hogy a' bőr sértve látatnék. — Mi előtt ezen esetben a' csonkításhoz fognánk, elegendő bevágások által meg kell győződnünk a' rejtett részek romlásáról.

6.) Az izülésnek (főkép a' térd és lábizülésnek) öszveroncsolása, ha a' tokszálágok igen megszakadtak, a' csontok öszvehasadoztak, összezúzattak, vagy ha a' gömb az izulásbe ikelődött, és ki nem emeltethetik. A' csont feje az egyebb csonttul egészen meg lévén válva, a' vállizülésben az iz fejet kivétetheti.

310. §.

Mennél korábban hozzá fogunk ezen esetekben a' csonkításhoz, annál kedvezőbb lesz annak kimenetele. Csak a' közönséges megrázódásnak nagyobb fokánál, vagy fagyos időben a' részek tökélyes dermedésekor szükség a' sebzettet a' csonkítás előtt izgató szerekkel föleveníteni. — Ellenben ha már a' másod rendbeli tünetmények beálltak, minekelőtte a' csonkítás végrehajtatott volna, akkor is szükség a' műtétet halasztani mind addig, míg illendő gyógybányás által a' beteg a' genyedés időszakaszában nyugalmasabb állapotba tétetik, midőn is csonkítást azonnal lehet eszközölni.

311. §.

Ha a' csonkítás a' seb természeténél fogva nem azonnal javalltatik, akkor lehetetlen meghatározni, valjon, és millyen aztán következő tünetmények miatt válhatik az szükségessé. — Ezen esetek lehetnek: 1.) a' tag fenéje. 2.) ideg-tünetmények, a' tönknek rágásai, dermenet, ha t. i. ezeknek okai a' sebben vannak, és másképp épen el nem mellőztethetnek, 3.) erős fogyasztó genyedés. 4.) vérzés az egész seb fölületéből, mellyet megállítani lehetetlen.

A' lösebek után szükséges csonkítás jelentéseiről, és mikor kelljen azt tellyesíteni? lásd:

BILGUER, Dissert, de membrorum amputatione rarissime administanda aut quasi abroganda. Hallae. 1761. 4.

A FAURE, LECONTE, és GRILLION értekezései a' következő kérdés fölött: L'amputation étant absolument nécessaire dans les plaies compliquées de fracas des os, et principalement celles qui sont faites par armes à feu déterminer les cas, où il faut faire l'Amputation sur le champ, et ceux, où il convient de la différer, et en donner les raisons. In Prix de l'Académie de chirurgie.

LARREY, Mémoire sur les amputations: in Mém. de Chirurq. milit. Vol. II. p. 451.

SCHNEIDER, über die Amputation grosser Glieder nach Schusswunden. Leipzig 1807. 8.

WAGNER, Versuch einer nähern Bestimmung der Indicationen zur Amputation der grösseren Gliedmassen, besonders nach Schusswunden. Im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde von GRAEFE und WALTHER, Bd. I. 139. lap.

COPELAND HUTCHISON, Some further observations on the subject of the proper Period of amputating in gunshotwounds. London 1818.

— — Practical observations in Surgery. 2. edit. London 1826.

MUST, über die Amputation grösserer Gliedmassen; in seinem Magazin. Bd. VII. 337. lap.

GUTHRIE, a treatise on Gunshotwounds, on Inflammation, Erysipelas etc. 3 Edit. London. 1827.

V.

Mérges Sebek.

FONTANA's Beobachtungen über die Natur der thierischen Körper und das Viperngift. Aus dem Italienischen von **HEBENSTREIT**, Leipzig 1785. 8.

ENEADX, methode de traiter les morsures des animaux enragés et de la vipère, suivie d' un précis sur la pustule maligne. Dijon 1785. 8.

W. KRUSE, (**ROUCEMONT**) D. de vulneribus, quae virus habent. Bonnac 1794. 8.

LE ROUX, über die Wuth. Eine Preisschrift. Aus dem Französischen Tübingen 1795. 8.

ANDRY's, Untersuchungen über die Wuth nach dem Bisse toller Thiere. Aus dem Französischen. Leipz. 1785.

PORTAL's Bemerkungen über die Natur und Heilung der Wuth vom Bisse toller Thiere. Aus dem Französischen. Leipzig. 1782. 8.

HAMILTON's Bemerkungen über die Mittel wieder den Biss toller Thiere. Aus dem Englischen. Leipzig, 1787. 8.

MEDERER, Syntagma de rabie canina. Friburg 1785. 8.

ROUCEMONT's Abhandlung von der Hundswuth. Aus dem Französ. übersetzt von **WEGELER**. Frankfurt 1798. 8.

BENEDICT, Ideen zur Begründung einer rationalen Heilmethode der Hundswuth; nebst einer Vorrede von **ROSENMÜLLER**. Leipzig. 1808. 8.

FOTHERGILL, Abhandlung über die Natur der Krankheit, die durch den Biss eines tollen Hundes veranlasst wird. Aus dem Englischen von **WERNER**. Wien 1810. 8.

TROLLIER, nouveau traité de la rage: Observations cliniques, recherches d' anatomie pathologique et Doctrine de cette maladie. Lyon et Paris 1820. 8.

-312. §.

A' mérges sebeknél nem csak a' részek öszvefüggése van megválasztva, hanem azok még tulajdon anyaggal is meg vannak fertezve, melly leginkább oka némelly különös tünetményeknek. Ide tartoznak: *a' méhek és darázsok szurásai, a' vipera, és ádáz állatok harapása*. Azon sértések bemocskozása is ide tartozik, mellyek halottak metszéseinél rothadt anyagok által okoztatnak.

313. §.

A' *halottak bontásakor* esett sértések nem mindég ugyan azon tünetményeket okozzák; ezen részről sok függ a' beteg alkotmányától, sok a' holt test minéműségétől. A' metszések nem olly veszedelmesek mint a' szurások. Gyakorta a' sértés helyén egyedül nagyobb nyomos fájdalommal és a' nyirkedények földagadásával járó gyuladás támad. Nem ritkán ezen helybeli tünetményekhez (mellyek többnyire 10—16 óra alatt jelennek meg) idegláznak tünetményei kötetnek. Ezen sértéseknél a' sebet szorgalmasan szükség kitakarítani, 's eléggé kivérzeni hagyni, vízzel, vagy vizes eczettel mosni, kiszívni, ragtapasszal fedni, és arról gondoskodni, hogy a' sértés ujlag rothadt anyagokkal érintetbe ne jöjön. A' metszett sebeknél ezen gyógybánás rendszerint elég; a' szurott sebeknél azonban ezeken kívül hasznos még az égetés is. Hatalmasabb gyuladás támadván, nádályokat rakunk azonnal, meleg bódár borongatásokat rendelünk, és ha tályogok támadnának, ezeket jökorfolnyitjuk. Idegláz tünetményei jelenvén meg, az ezeknek megfelelő gyógyutmód jelentetik.

Némelylek azt hiszik, hogy a' halottbontásakor történt sértések után bekövetkező tünetmények nem a' rothadt anyag felszívásától, hanem a' magát megsértőnek alkotmányától függnek, kik azért is minden étető szereket félretesznek.

A. COOPER, Lectures on the principales and practice of surgery with additional notes and Cases by F. TYRELL. Vol. I. London 1824. lap. 19—21.

J. SCHNAW, über die Behandlung der bei Leichenöffnungen erhaltenen Wunden (in Horns Archiv 1825. März, April, 347. l.) olly sértéseket különböztet meg, mellyek vagy olly halottak metszésekor származnak, kik a' savós hárttyák gyuladása után halván meg, halál után nem sokára felbontoztattak, vagy pedig mellyek a' már sok ideig rothadó testek folnyítása után támadnak. Ezen usólsók kevésbé veszedelmesek. Ő a' sebek illendő kivéreztetése után Goulard vizével és mákonnyal tett borongatást, aztán jó nagy mennyiségnyi édes higanyt és dárdanyt, 's erre két óra múltával mákonnyt ajánl nagy mennyiségben. A' fájdalom még tovább is tartván, az egész kar langyos mákonnyal vegyített Goulard vízében fordetessék, egy kevés huppany adassék, a' közben egyszerűsmind hevítő italokat nyújtván a' betegnek. A' nádályokat és érmet-szést Schaw foganatlannak tartja.

BASSFORD (ub. die schwarze Blatter a GRAFFE és WALTER Journáljában Bd. XII. 185. l.) a' halottbontásakor vett sebeket a' *gonoszféle genyedékkal* (pustula maligna) egynek tartja.

Ezen sértések természetéről és orvoslásáról szóló különféle vélemények oszve hasonlítását lásd M. Leo Wolf-nál. Dissert. de morbo, qui laesiones in cadaveribus dissecandis haud raro sequi solet. Heidelbergae 1852.

314. §.

A' méhek és darázsok csipései, vagy szurásai legcsekélyebb fokai a' mérges sebeknek. A' fulánkkal valamelly csipős nedv hozatik a' sebbe, rendszerint erős fájdalom származik, és csak hamarjában nagy daganat jelenik meg. Hideg vízzel, vagy káforeczzel borongatások elhárítják vagy enyhítik ezen tünetenyeket. Állandó fájdalomnál olaj és kábitó állományokból készített fürdöket rendelünk. Ha a' fulánk a' sebben marad, azt a' sebből kihúzni szükség.

315. §.

A' vipera harapására következő tünetenyeknek nehezsége, különféle környülményektől függönek, valjon t. i. a' méregtömlőből több vagy kevesebb nedv öntődött e' ki, valjon a' vipera a' harapásnak pillantatakor izgattatott e' a' haragra vagy sem; telben mérgének fogonata csekélyebb mit nyáron. A' viperaharapás talán csak ritkán halálos.

A' harapás után a' sebben azonnal nagy égés támad, a' harapott seb lobot vet, megdagad, és a' gyuladás az egész tagra elterjed; a' nyirkedények megvörösödnek 's feldagadnak egész a' legközelebbik mirigyig, magok a' mirigyek is fölpöfödnek, hatalmas láz támad, félre beszéd, kis érverés, hányás, a' sziv táján, gyakorta pedig a' gögén fájdalmak tapasztaltatnak; nem ritkán rángások, sárgaság, szorongások, ájulások származnak.

A' sebben lévő méregnek elrontására, és fölszívatasának elmellözésére legczélszeresebb, ha a' sebet fölmetszván a' mérget étető szerrel, u. m. tiszta folyó huggaggal, vagy sósavas dárdaccsal rontjuk el.—A' tagnak a' harapott hely fölött zsinórral eszközlött öszveszorítása, és köpölyök föltétele szinte czélirányosak. *) A' seb vidékére olajt kenünk be, a' sértett részt étető huggannyal vegyített olajba mártjuk; belől alszénsavas huggagot adunk, a' beteget ágyban tartjuk, hogy az ekként bekövetkező izzadás illendően ápolassék.

*) Piorry, Considérations physiologiques sur la morsure d' une vipère, traitée avec succès par l' application de ventouses; in Réveu médicale. Octob. 1826. 63. l.

A' köpölyök és lekötésnek, ha csak a' sebből minden méreg ki nem takarítatik, csak pillantati fogonata van, (Annales des Sciences d' observation. Paris Avril, 1829. 125. lap). P e r n o c k-nak (Americal Journal of the medical Sciences May 1828) próbatételeiből az jó ki, hogy a' köpölyök föltételele egy részt a' tag idegeire bénítólag hat, más részt a' gőzkörnyékes lég nyomásának föltartása

által a' méreg fölszivatását akadályozza. Innét szükséges legyen tehát mindenkor, mielőtt a' kopöly félrehozditatik, a' sebet kimetszeni. Rodorique (ugyan ott August, 1828) ugyan ezen véleményen van, hanem még a' lekötés alkalmazatát is ajánlja, melly által hasonlókép gátoltatik a' méreg fölszivatása.

316. §.

A' *kigyók marása* melegebb tartományokban ugyan azon tünetenyeket okozza, mint a' viperaharapás, csak hogy olly nagy sebességgel és sulyossággal, hogy a' halál csak hamar bekövetkezik, főkép ha valamelly nevezetesebb vérér sértetett meg. Az ezen seb ellen ajánlott szerek a' harapott rész kimetszésén vagy kiétetésén kívül ezek: a' szenegagyökér, az alszénsavas hügyag, és főkép a' férjany nagyobb mennyiségben *).

*) IRELAND, Some Account of the Effects of Arsenik in counteracting the Poison of Serpents. Medico-chirurg. Transact. Vol. II. pag. 598.

Ueber den Biss der Klapperschlange. Lásd. Réveu médicale. Mai 1827. 298—321. lap.

317. §.

Az *ádáz, veszett* vagy *dühös állatok*, főkép a' kutya, farkas, róka, macska, ollykor még más állatok *harapásai* (marásai) is a' sebet olly tulajdon ragállyal fertezik meg, melly az egész testre hatván a' *víziszonyt* (Hydrophobia) és a' *dühösséget* vagy *veszettséget, bomlást*, ebádáztságot (rabies canina) okozza.

318. §.

A' *dühösség* vagy magától származik, (önkéntes dühösség) vagy a' méreg továbbadása által. Az *ádáztság* okai gyanánt tekintetnek: a' melegségnek nagyobb foka, a' melegnek és hidegnek sebesebb változása, rossz élelem, víz szüke, és ki nem elégített nemi inger. — Az *ádáztság* önkénytes vagy is magátul való kifejlődése az embernél sokaktul tagadtatik, mivel annak főtüneménye t. i. a' *víziszony* sok más betegségeknek is tulajdona. Némelly tapasztalások még is annak lehetőségét kétségen kívül tesszik. *)

*) MANGOR, in Act. Soc. reg. Hafniens. Vol. II. Obs. XXXII. 408. lap.

New-York Medical Repository of original Essays by MITSHELL, Pascalis and Akerly. Vol. V.

Ziegler (Salzb. medic. chirurg. Zeitung. 1821. Btl. III. 190. l.) a' dühösségnek támadását a' természetes táplálmánynak a' hús-
nak és vérnek hiányában képzeli, azért is ezen betegséget *vérszomj-*
nak vagy *húsvágnak* akarja neveztetni.

319. §.

A' kutyáknál a' dühösség következőleg nyilatkozik: az eb kedvét vesztve szomorúvá leszen, csendesen futkároz, a' falás és ivás iránt imámossá válik, gyakorta ezen időszakaszban útközben fekvő darab papírt 's e-féléket fölkapogat, és külömbféle tárgyakat nyalogat, a' víztől iszonyodni kezd, és más ebek futnak előle. Kinézete mind inkább elváltozik, farka lábai közé kunkorodik, szőrei a' hátán berzenkednek, szemei meggyuladnak, megcsipásodnak, mindent, a' mi csak eleibe akad, megkapni vágyakodik, még a' maga ura fele is kapkod. Járásában tántorog, nyála szája szélein folyik, más kutyák a' nyála által bepiszkolt tárgyaktól futnak, gyakrabban öszverogvik, vizet látván rángani kezd, 's végre rángások közt döglik meg.

320. §.

A' *nyál* (Trollier szerint, ki a' nyálmirigyeket változatlanul találta, nem más mint a' légsővek meggyuladt hártójájának elválasztott taknya) tulajdonkép kalauzza, koresolyája a' dühméregnek. Ezen méreg helytálló természetű, külömbféle anyagokhoz ragadhat, és káros foganatát sok ideig megtarthatja, foganata fejlődtetésére nem szükség épen valamelly nyílt sebbel érekezni, mert a' vékony hámmal fedett részek által is fölvetethetik ezen méreg, ha bár az meg nem sértetett is. — A' dühös állatnak nem minden harapása okoz ádáztságot, talán különös ösztönfogékonyság szükség hozzá; de az is megtörténhetik, hogy a' ruha fedte részekre ejtett sebeknél a' méreg a' ruhán maradván, a' seb meg nem mérgecsitetik.

321. §.

Az ádáztság kitörésének ideje a' harapás után igen különbözik, mint a' harapottnak alkotmánya, a' sebek helye, az esztendő része, és mint a' betegnek külömbféle testi és lelki befolyásai változnak. Gyakorta 7. 11. többnyire 20 — 10 napok, máskor több hónapok, sőt több idő is eltelik a' harapás és körkitörés közt. Ollykor a' veszettség kiütésekor a' seb még tár, többnyire mégis már behegedt, mert ezen seb minden baj nélkül csak hamar begyógyul.

322. §.

A' seb még tár lévén, a' dühösségnek kitörése az által köszönt be, hogy a' seb színe elváltozik, belőle bizonyos vékony geny szivárog, mik mellett a' seb vizket, sajog, melly érzelmekből az egész tag részesül.

A' seb be lévén hegedve, benne viszkető fájdalmas érzés jelenik meg, melly a' sértett résztől az egész tagon egész a' tarkóig, és a' test egész oldalán elterjed. A' sebhely földagad, meggyulad, fölfakad, és eves rosszszagú nedv ürül ki belőle. A' szivó erek és a' közel fekvő mirigyek egy kevesse fölpöfödnek, a' fájdalmak az idegek lefolyása szerint terjedeznek. A' részek gyakorta mint egy megszélhűdnek, és könnyen apró rángások támadnak benök. Ollykor azonban a' sértett részben semmi változást nem lehetett észrevenni.

323. §.

Ezen tüneteményekkel egyetemben fáradság, tetemsúly, szélhűdés, kábultság, arczelkomorodás, fényviszony, szomorúság, és nagy érzékenység támadnak. Az álom nyugtalan, ijedelmes fölocsodásokkal és félelmes álmokkal félben szakadoz, az arcz elfajúl, meghaloványodik, a' szemek bádjadtak, könybe borultak, gyakorta dermedtek, vörösek; a' nyál a' szájrúben meggyülekszik, az érverés kicsiny, rendetlen, a' sohajtással gyakorta félbenszakadt lehelés szorult; a' szózat mély, üres, akadozó, reszkető, undorodás, imelygés, zöld epének valóságos okádása jelennek meg; a' szivgödör fáj, a' szék fölfakad, a' vizellet halovány. Minekutána ezen tünetemények több vagy kevesebb ideig tartottak, belső égető hő, epezető szomj, és a' garat szárazsága mellett minden italtól való irtózás jelenik meg, úgy annyira, hogy minden valamelly nedv fölvételére tett törekedés, később magának az italnak, fénylő testeknek tekintete, a' léghuzam 'stb. a' garatnak legerősebb öszvehurkolását, és rángásokat okoz. A' görcsök leginkább a' nyak izmait lepik meg, gyakorta közönséges dermenet (tetanus) szármozik. Ollykor a' betegek a' nedvet nem látva lenyelhetik. Máskor kimondhatatlan harapó vágy tapasztaltatik. Valóságos dühösségek törnek ki a' betegen, midön aztán velök jó szóval bánni nem lehet, és rendkívül ordítóznak, dühöngnek. Ollykor azonban a' beteg egész halála órájaig csöndes, 's eszén van. Szájokból szivós nyál folyik, vagy pedig köpetik, midön is tajtézik a' beteg szája. — Ezek mellett a' beteg merő eledeleket nyelhet, gyakorta epés hányás jelenik meg, a' férfiakot állandó monymercedés mel-

lett a' közösülésbeli vágy rendkívül kínozza. — A' dühöség tüneteméneinek vége szakadván, a' bêteget igen elbágyad, érverése szerfölött kicsiny és szapora; egyes tagokat olykor szél sujt meg, és szörnyü állapotjának érzelme ötet kétségbe ejtven, olykor öngyilkosságán törekszik. Végre a' tünetemények legnagyobb kifejtődésökkor, vagy az életerőnek kimerülése miatt, vagy belső életmüvek gyuladása által, vagy a' szélsujtás és guta útján a' halál a' betegségnek második vagy harmadik napján mindennek véget vet.

324. §.

Halottbonczolás alatt a' seb vidékén az idegek 's ezeknek hüvelyei gyuladva, és a' velős állomány elfajult színünek találtattak ¹⁾; úgy a' nyak a' gögfedü, a' *bolyg-* az *együttérz-* és *rekeszidegek* gyuladásai vételek észre; továbbad az agykérek is gyuladva, közikbe pedig savó kiömlődés tapasztaltatott, az agygyurmát szárazabbnak lehetett tapintani mint egészséges állapotban, és edényei fekete vérrrel láttattak eltelve. Olykor a' szívlobot, hártyájával öszvenövését a' szívnek, ezt a' vértől üresen, vagy hegedt vérrrel csordúltig tele lehetett látni; úgy tüdőlobot, a' tüdőnek öszvenövését a' mellhártyával, 's kiszáradását, továbbad a' gyomornak és más altestbéli zsigereknek fenés gyuladását fedezé fol a' bonczkés. A' holt testek korán rothadnak, az izmok komorabb színt mutatnak, még akkor is, midön sok vér bocsátatott, a' vér különös nedvvel vegyült öszve. Olykor azonban semmit, mi természet ellen volua, sem lehetett tapasztalni. ²⁾

1) METZGER, (AUTENRIETH), de hactenus praetervisa nervorum illustratione in sectine hydrophoborum. Tubingae 1802.

2) HORN, im Archiv für medic. Erfahrung. 1821 Januar, Febr. 1. lap.

Locher (Dissertatio exhibens magnum lienis in hydrophobia momentum. Göttingae) azt állítja, hogy ő minden ádáz ebnek lépén különböző nagyságú és idomú világos sárga nyirkos nedvvel telt, az említett életmü folületén mindenütt elhintett holyagsákok tapasztalt, a' léplobnak ugyanakkori tüneteményeivel egyetemben.

325. §.

A' dühösség töökára nézve úgy látszik, hogy ezen betegség mivolta az idegeknek, főkép a' duczrendszernek sebes haladású gyuladásában fekszik; honnan a' dühösség ideges tüneteméneinek megegyezése a' dermenet, és más ideges bajokéival magyaráztathatik meg.

A' viziszony természetéről szóló különböző véleményekről lásd: *Harles über die Behandlung der Hundswuth, und insbesondere über die Wirksamkeit der Datura Stramonium gegen dieselbe.* Frankfurt 1809. 4.

J. Har der (Vermischte Abhandlungen aus dem Gebiete der Heilkunst von einer Gesellschaft praktischer Aerzte zu St. Petersburg. Petersburg 1821. 137. lap.) azon kérdést tette föl, vajjon lehetséges vagy legalább valószínű-e az, hogy a' folszívás útján a' harapott sebből a' vérkeringésbe jutott mérég, itten a' nélkül hogy az ellenhatást följegjesztené egy darab ideig megmaradjon, de aztán az eredeti beoltásnak helyére ismét letétetődjék, hol is csak ugyan a' dühösséget megelőző ösmeretes tünetenyeket okozná, és végre innét az idegek gyuladása egyetérzés által, vagy akármi máskép a' viziszony-nak tünetenyeit hozná elő? — Ezen kérdésre egy különös eset által vetemedett, mellynél a' viziszony-nak nyilván megjelenő tünetenyeinél a' sebhelynek kiirtása után a' tünetenyek csak hamar elenyésztek, ismét megjelenének, és a' sebből kinőtt taplós igen fájdalmas csomónak kiirtása után, mellynek kifejlődése alatt a' dühösség tünetenyei ismét megjelentek, a' sebet sok ideig genyedésbe tartván, tökéletes gyógyulás következett.

Langenbeck (Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten III. Bd. 843. lap.) a' viziszony-nak természetét abban helyezi, hogy a' dühmérégek a' fertezett harapott sebből a' vér gyurmájába való letétele által a' vér olly minéműségbeli változást áll ki, mellynél a' természet a' mérges anyagnak kiigazításával foglalatokodván, a' nyálmirigyeket bértené ki, erre a' mirigyek olly nyálat készítenének, melly ragályos anyagot tartana magában.

326. §.

A' dühméréggel fertezett sebek *jóslata* mindenkor a' legkétesebb. Minden attól függ, hogy a' mérég magában a' sebben elrontassék, 's ekként egész testre való hatása elkerültessek. A' viziszony kitörvén, a' mester-ség csak ritkán képes segedelmet nyújtani, még pedig annál kevesbé, mennél hamarább bekövetkezik a' betegség, és minél súlyosabbak tünetenyei.

327. §.

Hogy a' mérég a' sebből kiirtassék, és hogy behatá-sa az egész testre meggátoltassék, a' legbizonyosabb szer az egész sebnak kimetszése; mi ha nem történhetnék, a' sebnak és egész környékének vízzel, sós vízzel, vizes eczettel való kitakarítása jelentetik, a' mit sokáig szükség folytatni; a' keskeny sebcknél a' sebet először tági-tani szükség, a' vérzést pedig köpölyök, vagy meleg-vízzel ápolgatni. Ezek után a' sebet izzó vassal, sósavas dárdaccsal, tiszta folyó huyaggal, égető kövel (tiszta hamaggal) vagy behintett és ellobbantott porral beható-

lag égetjük ki. A' pörkvarat jókor le kell vennünk, és behintett körösbogár porral, vagy izgató kenőcsök által több hónapokig gyapora genyedést szükség ápolnunk, az egész seb' környékére pedig egész a' nyáláradásig higany irt kennünk. Ezen gyógybánást használjuk akkor is, ha már a' seb behegedt és fájni meg dagadni kezd.

328. §.

Ezen helybeli gyógybánáson kívül belső haszonra különféle szerek ajánlottak, arra való nézve, hogy a' viziszonynak kiütése meggátoltassék. Ide tartozik az izzasztó gyógyut mód, a' körösbogarak, a' szeprönyének, a' nyálozónig folytatott higanynak, a' káfornak, a' tiszta folyó hügyagnak belső használása, faolajnak dús bedörgölése stb. A' higanynak *) egész a' nyáláradásig folytatott használása legtöbb bizodalmat látszik érdemleni, valamint a' szepuönyének alkalmazása is, mellyet egy vagy több szemertül kezdvén, öregbedő adagokban egész bódár foganatának első nyomáig szükség folytatnunk.

*) WALTHER, über die Heilkraft des Quecksilbers bei dem Starrkrampfe und nach dem tollen Hundsbisse. In seinen Abhandlungen aus dem Gebiete der practischen Medicin, besonders der Chirurgie und Augenheilkunde. Landshut 1810. Bd. I. 169. l.

Wend t (Darstellung einer zweckmassigen, und durch die Erfahrung esprobtten Methode zur Verhütung der Wasserscheu nach dem Bisse eines tollen Hundes. Breslau 1824. 8.) a' következő Dr. Kruttge által folhozott gyógybánást ajánlja: a' seb langyos vízbe mártott szivaccsal mosassék ki, és a' sebet körösbogár porral kitömvén, reá körös-tapasz tétessék olly kép, hogy az a' sebet minden felül fél hüvelyknyire haladja meg, ezen kívül az édes higanyból fél egész egy szemernyi adassék még éjjel és minden negyedik órában; regvel és estve pedig a' szürke higanyos irtul egész terecstől kezdve fél nehezéig dörgöltessék be, még pedig először a' seb' fölé, aztán váltogatólag az egyebb végtagokra. A' hólyagtapasz által okozott hólyag ollóval vétetik le, a' nedves por félre mozdítatik, és a' szerint mint a' seb fölületen vagy mély ismét új hintetik be, vagy pedig csak a' fölbőr lévén lehorzsolva körösbogár irtal kötöztetik egész hat hétig, a' beteg osztonfogékonyságát vévén tekintetbe. Az enyhe sósavas higacs pora, és a' bedörgölések egész a' nyáláradásig, a' foghús higanyos daganatáig, és a' nyálnak naponként fontnyi vesztéseig folytatnak, ezeken túl az irt nem dörzsöltetik be, hanem csak annyi enyhe sósavas higacs adatik, mennyit a' mértékletes nyálszivár föltartására elegendőnek vélünk. Hat hét mulva borsó nagyságú geny-kutacsot teszünk fol. — 184. harapottak közül néhány hetekkel később csak kettő hala meg a' viziszonyn.

2) MÜNCH, praktische Abhandlung von der Belladonna und ihrer Anwendung, besonders zur Verbannung und Heilung der Hundswuth, Göttingen 1785.

A' szepnőnyének gyökere az újabb időkben főkép Brera, és Schallern által igen ajánlatott. — Brera (Klinischer Commentar über die Behandlung der Wasserscheu. Aus dem Italienischen übersetzt, und mit Anmerkungen begleitet von Meier. Brandenburg 1822. 8.) a' szepnőnyét a' legnagyobb adagban nyujtotta, t. i. 24 óra alatt egész három nehezékgig, és minden beteg közel 8 obont vagy többet is elköltött belöle, belöl egyszermind enyhe sósavas higacs, vagy maga a' rágó sósavas higag, kívül pedig a' higanyirral tett bekenések alkalmaztattak. — Schallern (Anweisung der Hundswuth auf eine durch lange Erfahrung erprobte Weise sicher vorzubauen, und sie zu heilen. Beireuth 1824. 8.) a' sebnék karczozását, kivérzését, és izzó vassal tett mély kiégetését, 's ugyancsak annak olly irral való kötözését javasolja, melly 12. s zemer káforból, két terecs terpetinolajból, két obon orszirból, 8, szemer vörös higagból, és 4. terecs kórosbogárporbul áll. Az izzó vasat ügyesen alkalmazni nem lehetvén, a' seb karczozása és kivéreztetése után, a' sebet sósavas dárdaccsal (dárdanyvajjal) étetjük ki, ezt két óra múltával újlag ismételvén, 's aztán a' fölebb említett irral kötjük be, a' miuek egész a' 14-dik napig reggel és este kell történni. Ekként cselekszünk akkor is, midön a' sértett bőr kékvörösre van zúzva. — Ezek után a' harapott a' szepnőnyegyokból életkorának megfelelő adagnyt kap, enyhe sósavas higaccsal és kajeputolajjal czukorban, italul pedig következendőt: V ||. A' tixzem virágbul és sübul 3. obonnyit; — A' bojtorján gyökérböl és szappangyökérböl mind kettöböl másfél obonnyit; — A' hámozott higviritz gyökérböl 3. nehezéknyit; — A' keserédes venyigékbul 6. nehezéknyit; — Az únizsmagbul egy nehezéknyit. — Öszvevágva 's vegyítve, add használásul; jegyezd: $3\frac{1}{2}$ pint vízben három tele kanálnyi főzessék belöle. (R ||. Hbae et flor. anagall. arv. unc. 3. Rad. bardanae, saponariae aa. unc. unam semis. Rad. liquir. dr. 3. Stipit. Dulcam. dr. 6. Sem. anisi dr. uuam, m. d.) A' szepnőnye a' beteg korához és alkotmányához képest naponként $\frac{1}{4}$ vagy egy egész szemerrel haladván fölebb, adatik egész szemkápérdzásig, szédelgésig. Mihelyt ezen tünetmények igen fontosak, a' szepnőnye többé nem szaporitatik, hanem azon adagban még 14. nap tovább is folytatik. Ha ezen használás mellett a' 14. nap előtt kisbednek a' tünetmények, akkor a' szepnőnye mennyiségét ugyan azon arányban szaporitjuk, még csak említett fogonatai ismét egész erővel be nem állnak; a' szert ezen esetben is egész a' 14-dig napig folytatván. Az édes higany, kajeputolajnak mennyisége nem változik. — A' 15-dik naptól fogva ismét azon arányban kisebbítjük a' szepnőnyének mennyiségét, mint a' mellyben öregbitettük, még pedig egész addig, míg azon adagra nem jövünk, mellyel kezdök. Ezen adag egész a' 28-dig napig folytatik. — A' 15-dik naptól kezdve a' seb az említett irral csak egyszer kötetik be napjában; a' 28-dik naptól fogva egész a' seb tokéletes behagedéseig következő irt használunk. V ||. 3. nehezéknyi orszirt, 5. nehezéknyi zilizirt; vegyítsd öszve, és ad használásul. (Rp. Ungv. basilici dr. tres. ungv. althaeae dr. 5. m.). Az ital miudennap újan készítetik, mellyből a' beteg naponként elkolti az illendö mennyiséget mind addig, még csak a' seb be nem heged.

329. §.

Marochetti és mások észrevételei szerint az ádáz állat harapása után 3. 5. 7. és 9-dik napra vagy később is, a' nyelv alatt az állalatti mirigy nyílása mellett a' nyelvféknek két oldalán apró hólyagcsák és csomócskák képződnek, mellyekben kutasz segedelmével hullámzó mozgást lehet tapasztalni. Ha ezen hólyagcsák támadásuk után, úgy mondják öök, az első 24. óra alatt föl nem nyitattak, a' méreg fölszívatik, és a' beteg életének vége. Azért is a' harapottat a' nyelv alatt hat hétig naponként kétszer szükség megtekinteni, melly idő alatt a' beteg vagy naponként $1\frac{1}{2}$ fontnyi nyúlrekettye sudarai-bul (*summitates et flores genistae luteae tinctoriae*) és virágaiból készített erős főzetet, vagy ugyan ezen szer' porából naponként négyszer egyegy nehezéket veszen. Ezen idő alatt a' hólyagcsák meg nem jelenvén, többé a' viziszonytól félni nem kell, ha pedig megjelennek, gerellyel fölnyitattván, izzó vassal pörköltessenek meg, a' beteg száját nyúlrekettye főzettel öblöngesse. — Ezen észrevételek igazságát további tapasztalásoknak kell bebizonyítani, de a' seb helybeli orvoslásátul ezen gyógybanás benünket semmi esetre vissza ne tartson.

*) Vermischte Abhandlungen aus dem Gebiete der Heilkunst von einer Gesellschaft praktischer Aerzte zu St. Petersburg. Petersburg. 1821. Bd. I.

Dr. MAYER, ugyanott Bd. II. 88. lap.

RUST's, Magazin. Bd. X. 189. l. — Bd. XVI. 149. l.

XANTHOS, in HOFELAND's, Journal, 1824, März.

AMELUNG, ugyanott 1824, December, 88. l.

OMODEI, Annali universali di Medicina. Juny 1825.

330. §.

A' kiütött viziszony orvoslására a' már említettek kivül, még a' mákony, a' pézsmá, és más görcsszéllesztő szerek, a' maszlag *) (*Stramonium*), hatalmas érmetszések, eleintén hideg özönfördök, és számtalan titkos, még a' nép kezében forgó szerek ajánlottak.

A' nyavalya kezdetekor tett, 's egész az ájulásig vitt, minden nehezéssel ismételt érmetszésnek, valamint az egész a' nyáláradásig folytatott higany ugyan akkori alkalmazásának, a' szepuőnyének, és a' nagy mennyiségben adott borostyánmegyviznek részére látszik leginkább hajlani a' tapasztalás.

- 1) HARRIS, über die Behandlung der Hundswuth, und insbesondere über die Wirksamkeit der Datura Stramonium gegen dieselbe. Frankfurt, 1809. 4.
- 2) v. SCHALLERN, az id. helyen. 160. lap.

Említést érdemel még a' zöldrenek alkalmazása, az előre bocsátott érmetszés után való befeeskenése a' langyos víznek a' vér-érbe, és a' belsőleg adott nagyobb mennyiségű ólom.

- 1) JULIUS und GERSON, Magazin der ausländischen Literatur. 1822, Julius, August.
- 2) MACENDIE, Journal de Physiologie. Tom. IV. 1. 132.
- 3) FAYERMANN, in Annals of Philosophy. Sept. 1824. 1. 132.

VII.

A' sebzési dermenet.

- TRNKA DE KRZOWITZ, Commentarius de tetano. Viennae 1777.
- STARK, Commentarius theoretico — practicus de tetano eiusque speciebus praecipuis. Jenae 1781. 8.
- THEDEN'S, neue Bemerkungen und Erfahrungen. Berlin 1782. Thl. 1. 147. lap.
- BILGUER, Abhandlung vom Hundskampf bei Wunden. Berlin 1791.
- MURSINNA, neue medicinisch — chirurgische Beobachtungen. Berlin. 1796. 334. lap.
- FOURNIER, du tétanos traumatique, Paris an 11. 8.
- STÜTZ, Abhandlung über den Wundstarrkrampf. Stuttgart 1804. 8.
- LARREY, Mémoires de Chirurgie militaire. Vol. 1. lap. 235. Vol. III. 286. lap. köv.
- WALTHER, Abhandlungen u. s. w. Thl. 1.
- Medico-chirurgical Transactions. Vol. VII. 448. lap. köv.
- G. BERGAMASCHI, sulla mielitide e sul tetano, loro identita etc. Pavia 1820. 8.
- BECK, über den Sitz und die Natur des Tetanus; in Heidelberger klinischen Annalen. Bd. 1. Heft 2. 277. lap.
- A. B. PELLETIER, Mémoire sur la Nature et le traitement du tétanos traumatique in Revue médicale 1827. Novemb. Décemb.

331. §.

A' sebekre következő *dermenet* (sebkozta dermenet, tetanus traumaticus) a' sebeknek legveszedelmesebb szöveményei közé tartozik, melly a' szerint, a' mint általa vagy minden izmok, vagy csak a' hajtók, vagy végre csak a' feszítők lepetnek meg, különbféle idomot mutat.

Azért különböztethetik 1.) a' szorosabb értelmű *dermenet* (tetanus), melly alatt az egész testnek egyenlő megmerevedése van jelen, és a' beteg egyenesen feszítetvén ki, darab faként nyúlik el. 2.) a' *melldermenet* (emprosthotonus), melly a' deréknak hajtó izmait lepvén meg, a' testet félkörként előre görnveszti. 3.) *hátdermenet* (opisthotonus), mellynél a' test hátfelé kénytetik meghajolni. 4.) az *oldaldermenet* (pleurosthotonus), melly alatt az egyik oldal izmainak görcsös összehuzódása által, a' test ugyan ezen oldal felé kényszeritetik.

A' dermenet legyakorább, a' melldemenet nem olly gyakor mint a' hátdermenet, az oldaldermenet pedig legritkább.

332. §.

A' dermenet lefolyása majd sebesebb, majd lassúbb. Többnyire három időszakokat lehet megkülönböztetni benne.

Az első időszakban a' gög. és nyak izmainak görcsös összehuzódásai vétetnek észre, a' szózat elváltozik, a' nyelés elnehezül, a' nélkül hogy a' toroküregben gyüldás láttatnék, az arc-izmok félrevonólnak, és később a' rágizmoknak állandó görcsei jelennek meg. (állgöres, állcsukódás, trismus) — A' testben mindenféle kóborló fájdalmak, a' tagok merevedése, ruszketegs. inszökés, stb. kevesbé állandó tünetényei ezen betegségnak. A' seb ollykor érzékenyebb leszén, szárazzá válik, ollykor mégis változatlanul marad.

333. §.

A második időszakban a' görcsök szaporodván, a' dermenetnek ezen vagy azon faja jelenik meg: az állgöres olly erőssé leszén, hogy az állkapczát a' beteg sem ön ereje, sem idegen erő által föl nem nyithatja. E' mellett a' rágizom taja feszültnek tapintatik, fájdalmas és dagadt, az ajkak vastagok 's összehuzódnak, a' szemhéjak bezáródnak, a' szemfény igen megszűkül, és a' fényiszony igen nagy. A' szemteke megmerevedik, nem ritkán rángólag mozog, és végre egészen felfordúl. A' beteg ábrázatja egészen lváltozik, szomorúvá leszén, többnyire eleven piru, és az egyik vagy másik szájszeglet földre huzódik. Az altest többnyire kemény, és behuzódott, a' szék fölakad, valamint a' vizelet is.

A' legnagyobb fájdalmak az idegek és végtagok folyta szerint rohamonként jelennek meg, valamint változólag görcsök, és rángások is mutatkoznak. Eleintén

a' rohamok ritkábban térnek vissza, később azonban alig tapasztalhatni valamelly enyhülést. — A' dermenet sebes lefolyásánál tökéletes álmotalanság, hosszabb lefolytánál pedig nyugtalan, szorongató rövid álom tapasztaltatik. — A' szózat mindég érthetlenebbé leszen 's végre egészen elvesz, a' nyelés elnehezedik, lehetlenné lesz, és gyakorta az italoktul ugyan azon rettenés tapasztaltatik, mint a' víziszony alatt.

334. §.

A' harmadik időszakban a' mellizmok és a' rekesz lepetnek meg a' görcstől. A' lehelés meggátoltatik, a' vérkeringés rendlenné válik, és a' halál, a' görcs a' szívet érvén, vagy sebesen köszönt be, vagy pedig guta és szélütés által történik meg.

335. §.

A' dermeneteselek eleintén egészen magoknál vannak, de a' betegség további lefolytában a' képzeletek többnyire zavarosak. Az érverésben mindenkor valamelly rendtlenség tapasztaltatik. Láz és valamelly belső gyulladás járván a' dermenethöz, az érverés kemény és sebéssé, a' kimenetel pedig váratlanul hal lossá válik. Gyakorta megöli a' dermenet az embert már két vagy négy nap alatt is, olykor tovább, sőt néha hetekig is eltart.

336. §.

A' dermenet töoka hihetőleg az idegrendszer gyulladásában áll, legalább a' halott bonczolások az idegek' és hüvelyek', a' gerinczagy és agy és ezen utolsóknak kérei közé történt savós nedv kiöntődésével járó gyuladásra mutattak. — Leginkább a' gerinczagy találtatik sértve, és ha nem minden esetben lehet is a' gyuladásnak világos nyomaira akadni, de az izgatást, vagy torlódásbeli állapotot mindenkor föl lehet tenni. — Egy esetben en a' gerinczagylobnak a' legszembetűnőbb tündéire akadtam, 's a' gerinczagyat pedig legalább egy hüvelyknyire kásás gyurmává találtam oldozva.

337. §.

A' dermenet gerjesztő okai igen különbözők. — Ezen baj leginkább rostos, szálagos képeletek sebeihez adja magát, mellyek tépés, roncsolás, az idegek helybeli sértésével és lemeztelenítésével járnak. A' foglaltványok, az áll ázat, a' nyak, az ujak, az ondózsínor sebeihez is

örömet kapcsolódik, és főképp a' genyedés időszakaszakor köszönt be, vagy olykor a' sebhegedés alkalmával, vagy olykor épen ezután. A' sebben maradott idegen testek, főképp csontszálcák, az üterek lekötései, ha a' fonal alá talán ideg is oda kaptatott, nem ritka okai a' dermenetnek. Ily okai még a' dermenetnek: a' fullasztó rekedt meleg, meghülés, a' mérsékletnek sebes változása, főképp a' mélyen és a' csermelyek mellett fekvő helyeken, úgy a' nedves, hideg, romlott légnak behatása azon meztelen hagyott idegekre, mellyekről csak most mállott le a' fenevar. Iffiu, izmos egymik leginkább hajlandók a' dermenetre.

338. §.

† A' dermenet *orvoslásánál* főképp a' baj gerjesztő okait szükség tekintetbe vennünk, melly ha a' sebben helyeztetnék, mint p. o. idegen testek, az idegek huzkodása, kiszorulása s. a. t. a' sebnak tágitása által, vagy a' sebeszség más törvényei szerint kell hogy eltávoztassék. Ezen tekintetből a' sebégetés, sőt maga a' tagcsönkítés is javasoltatott. *)

*) LARREY, az id. h. Vol. I. lap. 2^o1. köv.

DUPLYTREN, (Leçons orales de clinique chirurgicale. Tom. II. I. 611.) a' kifejlett dermenetnél a' tagcsönkítést mint haszталant veti el..

339. §.

A' dermenet további orvoslására számos szerek ajánlattak, millyenek főképp a' göreszők, a' mákony nagy adagokban, (ez ha a' száj által föl nem vétethetnék, a' végbélbe, sőt kis mennyiségben a' vizes mákony vonat a' szárvérérbe, vagy a' közepetti vérérbe ¹) fecskendtesék:) a' pézsmá, káfor, a' körösbogár-festvény, a' borostyánmegyvíz, a' kéksav, ².) a' dohány, a' terpetinolaj, a' férjany, s. a. t. *Stütz* a' mákony és alszénsavas hamag külső és belső alkalmazását váltogatva ajánlja. Továbbad a' kína, az égények, és más izgató meg erősítő szerek, a' hideg és meleg fürdőnek alkalmazása. A' vérbocsátások sokaktól általánosán, még pedig hatalmas mennyiségben javasoltattak, úgy a' higanynak külső és belső alkalmazása, egész a' kezdődő nyálözönig; a' tarkóra és a' hátgerincz tájára alkalmazott égető szerek.

1) PERCY u. LAURENT im Dictionnaire des Sciences medicales. Vol. XXV. lap. 31.

2.) Klein ⁴) adta legelőször a' kéksavat a' dermenet ellen, de

⁵) Heiddelberger Klinische Annalen.

hasztalanúl. Ő az Itner után készített savból 24. óra alatt 180 cseppet nyújtott, 's egyelőül a' halál könnyedését tapasztalhatta. — *Triezart* **) egy esetben, mellyben ugyan sok kedvetlen környülmények ütődtek össze, az említett savat rovid idő hézagokban 4. cseppig adván, közben közben vízzel föleresztve (20. cseppet 6. lat. vízben) a' bőrre bedörgöltetvén, a' görcsoknak mindenkör nagy hanyatlását vette észre, ámbár a' halál mégis csak megjelent.

**) *Médical Recorder*. 1825. Octob.

310. §.

Az említett gyógybánások közül általánosan egyik sem hagyatik a' tapasztalás által helyben, mellyek közül a' környülményekhez, a' betegség sebes, vagy lassú lefolyásához, az egymii alkotmányához, a' tünetmények fontosságához, és a' seb állapotjához szabva, a' legjobb szükség kiválasztani. A' tapasztalás leginkább a' vérbocsátások, a' mákonyal egyesített enyhe sósavas higacs belső használása, a' szürke higanyir bekenése, és a' langyos fürdők részére látszik leginkább hajlani. — A' vérbocsátásokat leginkább ifjú izmos egymiknél mindjárt a' betegség kezdetekor, az izmok hatalmas feszüléseknél, vörös arczáknál, nagy fényviszonynál, szűk szemfénynél, főkép ha lobláz, vagy valamelly egyes gyuladás jelenik meg, szoktuk rendelni. Az erős öszvehuzódások által az egyes életművekben okozott vértorlódásoknál, a' nádályok föltétele válhatik szükségessé, valamint a' seb vidékére is, ha a' seb igen fájdalmas és dagadt, midőn egyszersmind az említett vidékre bódár pépegyvelegek rakatnak. Csak talán a' betegség kezdetekor képes a' hideg fürdő az idegrendszerben kezdődő beteges folyamatot elnyomni, a' betegség későbbi kifejlődésével azonban a' meleg fürdők hasznosabbak, homét utánok a' bizonyos, ha bár csak mulékony könnyedést lehet tapasztalni. — Ha a' dermenet lefolyása alatt és tünetényeiben torlódást vagy izgatásbeli állapotot veszünk inkább észre, akkor vagy azonnal, vagy az előre bocsátott lobellenes gyógybánás után a' görcsüzo, u. m. a' káforral vagy pézsmával vegyített mákony, a' *Stütz* utmódja, vagy a' kéksav jelentelnek. — A' midőn meghülés van okbeli öszveketetésben ezen betegséggel, akkor a' mákony izzasztó mennyiségben teszi meg hű szolgálatát.

A' mákonyt nagy 's öregbedő mennyiségben kell nyújtani. A' káhuftságtól ha bár 8, 10, vagy 20. szemernyi adatik minden második órában is, félni nem lehet, de az általa okozott székrekedést csórével, szenna forrázattal, vagy középsókkal egyengetjük el.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

A SEBEK KÜLÖNÖSEN.

I.

A' fej sebei.

- QUESNAY, Précis de diverses observations sur le trépan dans des cas douteux; in Mémoires de l'Académie de Chirurgie. Vol. I. p. 188.
- POTT, Bemerkungen über die Natur und Folgen der Verletzungen von äuserlicher Gewalt, denen der Kopf unterworfen ist; in dessen sämtlichen chirurgischen Werken. Bd. I. 1. lap.
- SCHMUCKER, chirurgische Wahrnehmungen. Berlin 1774. Bd. 1.
- DESAULT, Abhandlung über die Kopfwunden, in dessen chirurgischem Nachlasse. Bd. II. Theil. 2. lap. 1. köv.
- ABERNETHY, Surgical Observations on injuries of the head. 2. Edit. London 1815. 8.
- LOUVRIER, Preisfrage: Ist die Durchbohrung der Hirnschaale bei Kopfverletzungen nothwendig oder nicht? u. s. w. Wien 1800. 4.
- MURSINNA, Preisfrage u. s. w. ugyanaz. 1800, 4.
- BECK, Beobachtungen und Bemerkungen über die Kopfverletzungen in Heidelberger Klinischen Annalen. Bd. III. Heft. 5. 4.
- MINOR's, Geschichte der Trepanation. Aus dem Engl. Leipzig. 1786. 8.
- SCHREGER, über den Verband bei Schädelverletzungen. Erlangen 1810. 4.
- E. SUITZER, Conspectus instrumentorum, quae ad trepanationem adhibita. Accedente novo trepanationis apparatusu. Hafniae 1828. 8.
- V. v. KERN, über die Verletzungen am Kopfe und die Durchbohrung der Hirnschaale. Wien.
- B. C. BRODIE, Pathological and Surgical Observations relating to injuries of the brain; in Medico-chirurgical Transactions. Vol. XIV. P. II. lap. 325.
- H. B. SCHINDLER, über die Indication zur Trepanation in chirurgischer Hinsicht. Ein Beitrag zur Lehre von den Kopfverletzungen; in Heidelberger klinischen Annalen. Bd. VIII. lap. 1.
- PH. v. WALTHER, über die Trepanation nach Kopfverletzungen; im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. XVI. lap. 1.

Iásd: ezeken kívül a' SABATJER, RICHTER, BOYER, és ZANG munkáit.

311. §.

A *fej sebei* (vulnera capitis) a' sebészszégnak legnehezebb tárgyai közé tartoznak. E' különös nevezetessé-
göket az agy szövetétől veszik, mellyek a' sebbel majd
azon időben szármoznak, majd pedig azután hozatnak elő;
miert is a' fej sebeit kettős szempontból szükség tekin-
tenünk, a' mennyiben alattok *vagy az agy különböző*
fedeléléi szenvednek, vagy pedig általok ezen életmű be-
teges bántalmi okoztatnak.

Az első tekintetből különböztethetni. 1.) a' *kaponya*
lágyszerű részeinek sebeit. 2.) a' *kaponyáiét,* 3.) az *agykereit* és
az *agyéit.* — Azon beteges változások, mellyeket a' sebek
magában az agyban okoznak, következők: 1, *rázódás,*
2, *gyulladás,* és 3. *agynyomás.*

312. §.

A' kaponya lágyszerű részeiben a' sértéseknek minden
nemei helyet találhatnak, mellyek vagy csak a' bőrt hat-
ják meg, vagy a' *bőnyefejtyűn,* az izmokon, u. m. a'
homlok — a' halánték — a' nyakszirt — izmokon hat-
nak keresztül, vagy a' kaponya-hártyát is megjárják. A'
vágott és metszett sebek a' közrendszabások szerint egye-
sitést kívánnak, mi mindenkor, a' seb vidékeiről a' haját
először lehorozsválván, ragtapasszal és czélszeres fejpólyá-
val történhetik meg. A' *halánték* — a' *homlok* — vagy
nyakszirt-ütereiből történő vérzést vagy a' sebek egye-
sitése, és az ütérnek a' csonthoz tett nyomása, vagy leg-
bizonyosabban lekötés által állítjuk meg. A' behegedés,
a' beteg magát jól tartván, többnyire csak hamar meg-
történik. Csak az epés alkotmányu egymiknél szárhoz-
zik a' fejbőrt meghaladó sebekre olykor valamivel hatal-
masabb daganat, melly az egész fejre, ábrázatra, fülekre,
és szemhéjakra elterjed, érintés alatt nem igen fáj-
dalmas, az ujjal tett nyomást megtartja, az orbánczéhoz
hasznó sárgás vörössége az ujjnyomásra elenyészik, de
csak hamar ismét megjelenik, és lázzal, fejfájással, imely-
gésekkel jár. Ezen tünetnyek nem veszedelmesek, mel-
letők a' seb tekintete meg nem változik, és érmetszések,
gyöngéd hashajtókkal könnyen meggyőzik ezen bajt a'
bőr lekorpádzása mellett.

313. §.

A' kaponya *bőnyéje* és *hártyája* (galea aponeurotica
et pericranium) lévén megsértve, gyakorta fokép a' szu-
rott sebeknél, feszült, vörös, tapintás közben igen fáj-
dalmas daganat szárhozik, melly nem terjed el anuyira

mint az előbbeni, de nagyobb fejfájással, lázzal, álomtalansággal és félrebeszédvel jár. Ennél könnyen genyedés támad, midőn aztán a' koponyahártya a' csonttól nagy körületre fölválík, a' kaponya bajba keveredik, és a' gyulladás egész a' kemény kérig terjeszkedhetik. Ekkor azonnal a' köz és helybeli vérbocsátások tétessenek, úgy a' hashajtók, és az egész fejre tett hideg borongatások is szükségesek. Hogy azonban minden veszedelmes bajtól megmenekedjünk, a' legbizonyosabb segédeszköz a' daganat jókori bemetszéseiben áll.

344. §.

A' *kaponya fedelégeinek lebenyes sebei* még akkor is, ha a' csont nagyobb vidéken pusztán maradott, a' lebenynek illendő megtisztogatása után ragtapaszokkal, vagy néhány véres férczekkel egyesítessenek. A' karélyra tépetet és nyomadékot alkalmazunk, s' ezeket czélirányos fejpólyával erősítjük meg. Többnyire a' lebeny vagy karély tökéletesen odaheged, csak olykor részenkint; midőn is aztán a' genynek szabad utat kell készítenünk: ha talán hullámozó daganat szármoznék, ezt azonnal fölnyitjuk, és a' lebenynek oda forradását illendő kötözéssel erősítjük. Csak ritkán cserepedik föl a' csont, mi csak czélszerűtlen gyógybánás után szokott történni. — Ha a' karély nem akar odahegedni, azért mert a' mélyebben fekvő részczek sértve vannak, a' csont korocsziuüvé leszen, és egyszersmind ha a' lékezésre javallatok volnának talán jelen, akkor a' karélyt mind addig megtartani kell iparkodnunk, míg csak az említett műtétel nem eszközöltetik.

345. §.

A' *kaponya takaróinak roncsolódásai* daganatokat vagy is azon úgy nevezett szökéseket okozzák, mellyek többé vagy kevésbé lévén megfeszülve, gyakorta igen fájdalmasok, olykor észrevehetőleg hullámozók, kopogók, nem ritkán kemény karimával vétetnek körül, a' szerint a' mint a' *fejbőr*, a' *bőnyesisak*, vagy a' *kaponyahártya* szenvedének a' zúzódás által, és a' mint a' vér alájok elöntődött. A' könnyed szökések hideg borongatásra, mértékletes nyomásra és ahhoz szabott lobellenes gyógybánásra elszoktak műlni; de ha a' szökés nagyobb kiterjedésű, észrevehetőleg hullámozó, vagy igen fájdalmas, és feszült, a' vagy ha a' vér a' bőnyefejtű, vagy kaponyahártya alatt gyülekezett öszve, akkor azt azonnal elegendő nagyságú bemetszéssel fölnyitni, és a' vért kinyomkodni szükség.

A' roncsolódások után gyakorta később időben hullámzó daganatok erednek, mellyekből, ha fölnyittatnak, folyó vér omlik ki, és mellyek az az után alkalmazott illendő nyomó kötözést nem tekintvén, vérrrel ismét megtelnek. Tudok én olly esetet, hol az efféle nagyobb kiterjedésű daganat tizenkétázer, és egymásikot, hol háromszor boktetett meg addig, míg tökéletesen elmúlt.

346. §.

A' kaponya csontjainak megsértéseinél, zúzódásokat, vágott sebeket, horpadás vagy e nélkül járó hasadékokot és töréseket lehet megkülönböztetni. — A' kaponya fedelékei ezen sértéseknél különbözőleg lehetnek megsértve, de sértetlenül is találtnak.

347. §.

A' kaponya roncsolódásai, mellyek akármelly tompa eszközzel, vagy szúrott és lösebek által okoztathatnak, a' csontnak vagy csak a' külső csontlemezt, vagy a' csontbél, vagy a' belső csontlemezt is érik. Ha lágyszövetek sebé is van jelen, akkor ezeket eléggé tagítani szükség, hogy a' nyílás által a' seb állapotja szorosán kifürkésztethessék; a' fedelékek sértetlenül maradván, és a' roncsolódás nevezetes lévén, a' roncsolt helyt bevágnunk, és a' csontot letakarítanunk szükség.

348. §.

A' kaponya nagy zúzódásainál vagy azon edények repednek meg, mellyek a' kemény kőr a' kaponyával egyesítik, és ilyenkor a' kaponya és a' kemény kőr közé véres elömlés történik, vagy a' kaponyahártyának és a' kemény kőrnek egyesítő edényei ollykép szenvednek, hogy gyuladás és genyedésbe esnek. — Ha a' kaponyának ezen roncsolódásán kívül rajta semmi melleseges sérelem nem történik, akkor a' beteg eleintén a' roncsolódásnak helyén gyakorta csak csekély fájdalmat érez. Több napok múlva a' fájdalom tovább terjed a' fejen, a' beteg testi és lelki képen elbágyad, undorodás, ímelygés, ökröndözés, álomtalanság származnak, az érverés neki iramodik, kemény lesz. Ezen tünetmények megjelenése után néhány nappal, ha a' gyuladás meg nem szelídül, a' roncsolt helyen rendszerint nem igen fájdalmas daganat származik, mellyet megmetszván a' kaponya hártái felválva, feketésnek, alatta eves nedv elömlését, és a' csontokat korocszinüeknek találjuk. A' betegség tovább haladván, a' láz elhatalmazik, a' beteg nyugtalanodik, érverése neki rugaszkodik, borzogatások, hideg izzadás, rángások, félrebeszéd, vészeli álmok, és halál következnek be. Külső seb lévén jelen, ennek genye ezen környülmények alatt

elváltozik, eves lesz, maga a' seb meghalványodik; 's elpetyhüdik, és a' kaponyahártya a' csonttól fölválk. Halál után bonczolás közben a' kemény. kért a' csonttól megválva, eves torlódásokat, a' kemény kér' megromlását, olykor a' kemény és lágy agykér közt genyelömlést tapasztalunk.

349. §.

Szoros lobellenes gyógybánás, érmetszések, nádalyok, hideg borongatások, lobúzó hashajtók képesek a' legtöbb esetekben ezen roncsolódásnak gonosz tüneményeit elhárítani. Nem lévén ez lehetséges, és a' kaponyahártya a' csontfejtől megválván, vagy korlátolt daganat képlődven, és az agylobnak, és agynyomásnak tüneményei jelenvén meg, a' lékezés jelentetik, melyet egy pillanatig sem tanácsos halasztani. — A' kaponyának fáradt gömbök, vagy horzslövetek által történt zúzódásai mindenkor bemetszést és tágitást kívánnak; de ha a' kaponyahártya szagkattatott meg, vagy ha a' csontbél kitündöklőleg szenvedett, akkor ismét a' lékezés szükség. Ezt mondhatni azon szürott sebekről is, mellyek a' csontba hatottak.

350. §.

A' *kaponya vágott sebei*, vagy függöleges vagy ferde irányban történnek, mellyeknél a' csontnak egy darabja vagy egészen kivágitik, vagy a' lágy részek karélyaiba fölakadva maradhat. Ezen sebek vagy csak fölületések, vagy a' csontbélbe hatnak, vagy egész a' kaponyaüregbe rohannak, és majd éles, majd tompa eszközökkel tétetnek.

351. §.

A' fölületes, egész a' csontbélig vagy ezt és a' kaponya belső lemezét meghaladó éles eszközzel tett vágott sebek, a' kaponyának minden szálkázása, és nagyobb zúzódás nélkül lévén, ha a' belső részek sértve nincsenek, és ha az érömlenynek minden jelei hibáznak: a' hirtelen egyesítést, szoros lobellenes gyógybánást, és hideg borongatások állandó használatát ohajtják. Genyedés támadván, a' genynek szabad kiszivárgásául szükség gondoskodnunk, a' sebet egyszersmind enyhe szerekkel kötöztetvén. — Ha az említett sebek *tompá karddal* eszközöltettek, ha a' csontbél meghaladván egész a' belső csontlemezig, vagy épen a' kaponyaüregig hatottak; — vagy *éles karddal* okoztatván ugyan, de a' kemény kér meghaladják, és a' csontsebnek szélei nem olly tárok, hogy a' sebválasztékok könnyen kifolyhatnának, és a' talan jelen

szálkák elhárítása lehetséges volna, akkor ezen környülmények azonnal eszközöndő lékezést kívánnak. — A' csontnak egy darabja egészen le lévén vágva, ha talán ez még a' lágy részek lebenyibe akadva tartatik, akkor, ha talán semmi szálkádzás nem volna jelen, a' karélyt, a' csontdarabbal egyetemben ügyesen oda illesztetni, az egyesítést pedig véres varrat, ragtapsz, és illendő kötés által lehet ollykor eszközölni. Hanem a' lebeny föl lévén már dagadvá, vagy ha a' csont ügyesen oda nem illesztethetik, akkor ezt a' bőrrül lefejteti, és a' karélyt szorosán odaegyeztetni tanácsos.

352. §.

A' kaponya törései (fracturae cranii) a' szerint a' mint a' csont megválasztása finom, vagy a' csontszélek egymástul való elállása szembetünőbb, szoktak különbözni; az első esetben *hasadékoknak* (fissurae) neveztetnek. A' kaponya sérelmei majd csak a' külső csontlemezt haladják meg, majd a' belsön is áthatnak, vagy pedig a' belső van egyedül megrepedve. Irányuk különbözik, mert majd egyenesek, majd csipkésék, majd ugyan akkor többben vannak jelen, s. a. t. és majd ott támadnak, hol a' külső erőszak munkálódott, vagy ettől távol, *ellenhasadékok* (contrafissurae) — *ellentörések* (contrafracturae). Mennél töredékenyebbek és merőbbek a' kaponyacsontok, annál könnyebben támadnak törések, és ha a' csontok tömörsége különböző helyeken különbözik, akkor ellentörések szármoznak.

353. §.

Ha a' kaponya töréseknél a' takarók nincsenek megsértve, és ha a' törés' szélei nem tátongnak, akkor tapintás által meg nem ösmertethetnek, innét, ha az erőszak foganatánál fogva a' csont sérelmét gyanítjuk, szükséges az erőszak érte helyen tett metszés, vagy a' már meglevő sebnek tágitása által a' csontot letakarítani. A' kusztora fuggőlegesen és vigyázva vezetessék, ne talán a' törés besüljedjen. A' hasadéokra az által ösmérhetünk, hogy belőle ismét szivárog egy kis vér, ha az szivacs által fölszivattott; és a' hasadék meg törések felett a' kaponyahártya is mindenkor föl van válva, a' hol is a' tapintó új és kutasz egyenetlenségeket fődöz fel. A' törésnek mélységét kutasz alakra metszett tollal mérjük meg. — Az orr —, száj —, és fülvérzések a' csontfejtörésnek nem mindenkor esálhatatlan tündői — Az ellentörések kórhatárázata mindenkor bizonytalan, csak ha igen nagyok lennének, lehetne azokat a' külső takarókon által érzeni, vagy ezek meg-

lévén változva. hozzájok vetni, midőn aztán a' csontletakaritáshoz nem épen ok nélkül fogunk.

354. §.

Minden csontfejtörés azt mutatja, hogy a' kaponyát valamelly hatalmas erőszak érte. A' csontsértésnek külső tekintetéből nem lehet a' seb veszedelmességére mindenkor következtetést hozni, mivel a' külső csontseb állapotjából a' belső részek állapotját nem lehet bizonyosan megtudni. A' kaponya belső lemezének különös üvegféle töredékeny tulajdonsága teszi azt, hogy talán soha sem törik azon irány szerint és kiterjedésre mint a' külső, hanem hogy a' törés csak nem mindenkor sugár alakúlag terjed el, és hogy törés közben többnyire megszállásodik, honnét az agykér ekként mindenkor többé kevésbé elválik, 's megsértetik; maga az erőszak többnyire a' csontbélnek zúzódását is okozza, sőt a' kaponya belső részeit is különbözőleg sérti. Világos tehát ezen okokból az, hogy a' kaponya hasadékai és törései vagy azonnal, vagy a' sértés után később vagy hamarabb az agykéreknek és agynak izgatását, véres vagy genyes ömledékeket, és a' csontok romlását okozzák.

355. §.

A' csontfejtörések és átható hasadékok tehát azonnal a' lékeztetést kívánják, ha bár az agynyomásnak vagy izgatásnak semmi jelei nem volnának is jelen. — Ha mi a' kaponyának hasadásait és töréseit magában véve vészt nem hozó állapot gyanánt vesszük, és a' lékeztetést csak azon esetekre hagyjuk, midőn hozzájok más melléksérclmek, az agynyomásnak és izgatásnak tünetényei is járnak, vagy később következnek, akkor többnyire, ha a' lékezés egész a' később következő tüneté nyekig halasztatik, ennek kimenetele szerencsétlen leend; mivel a' változások bent a' kaponyaüreghben ekkor már magas fokra hágtak.

Csak midőn a' kaponyatöréseknél a' csontszélek egymástól annyira elállnak, hogy a' szállakát, a' vérömlenyt illendőül ki lehet szedni, csak akkor mondom szükségtelen a' lékezés, és a' gyógybanás a' seb szükséges ápolása mellett, ismételt vérbocsátásokból, hashajtókból, és hideg borongatásokból áll

356. §.

Ha a' kaponyatörésnél az egyik csontszél befelé horpad, akkor azt *horpadással járó kaponya törésnek* (fractura cranii cum impressione) nevezzük. Az engedékeny kaponyacsontoknál, a' gyermekekben a' kaponya behorpadása törés nélkül is lehetséges, úgy a' középkorú egy-
mikenél is benyomathatik a' külső csontlemez a'

a' esonthélbe a' belső lemez törése nélkül. — A' kaponya horpadását mindenkor tapogatás által lehet kipuhatolni, és szoros vizsgálat közben a' kemény karimájú szokéstül könnyen megkülönböztethetik. — Gyakorta a' kaponyából egész darab kitörik és besüpped, olykor csillagtörés történik; máskor a' külső csontlemez egészen maradván, a' belső pattanik le.

A' kaponyahorpadással a' kaponyafedelekek csaknem mindenkor igen megsértetnek, a' keménykér fölválík, az edények megsértetnek, 's vér ömledez belőlök. A' kaponya horpadásnak tünetényei a' kaponyanyomáséival az agylob és az agykér lobéival egyeznek meg. Olykor azonban még a' nagyobb kaponya horpadásnál sem szármoznak legalább eléintén fontosabb tünetények, az izgatásnak és nyomásnak jelei azonban, ha bár később is, nem szoktak kimaradni.

357. §.

Mit a' kaponyatörések orvoslásáru mondánk, ugyan azt mondhatjuk magasabb fokban a' horpadással járókról is. Ezek azonnal a' lékezést kívánják, hogy a' benyomás föl emeltethessék, az erőmleny és csontszáلكák elháritathassanak, vagy hogy a' későbbi agyban eshető torlódások elmellőztethessenek. Csak midőn a' seb tulajdonságánál fogva a' száلكák, és egészen kitörött csontdarabok kiemel tethetnek, és az erőmleny szabadon kifolyhat, fölösleges a' lékezés.

A' gyermekeknél a' horpadás nélkül, vagy azzal járó kaponya töréseknél megtörténhetik az, hogy lobüző gyógybánás mellet a' természet gyógyereje által a' csontok magoktul helyre jönnek, azon esetet kivéven, midőn a' törés valamelly agybeli véröböl fölött történt, midőn is a' lékezés azonnal szükséges.

358. §.

Hatalmasabb erőszakok által a' kaponya varrányai megválhatnak egymástól, miről, ha a' seb tágassága, vagy illendő bemetszések által megbizonyodunk, és a' varrányok elállása nem épen olly igen nagy, hogy a' nedvek kifolyásának *mind két oldalról* elegendő hely engedtet nek, akkor ismét a' lékezés jelentetik.

359. §.

Az *agynak magának, és kéreinek* sérelmeit tekintvén, rólok az eddig mondottakban némelly viszonyaikhoz képest szólottunk. A' keménykér sértő eszköz vagy lenyomott csontdarabok által sebet kap, megtépetik, a'

kiömlött vér által izgattatik, nyomatik, lobba borúl, vagy kaponyával való öszvefuggése válik meg, a' menyiben azon edények, mellyek azt a' kaponyával öszveköttették, elszakadnak, vagy ronszolódás által sértetvén, meggyulad, genyed, 'stb. — Az agy a' sértő eszköz vagy a' lenyomott csontdarab által különbözőleg sértethetik meg, benne gömbök vagy más idegen testek akadhatnak föl, vagy egész darabai szétzuzathatnak, föloldoztathatnak. Az agyon a' rázódásnak következesi a' mélyebben fekvő részekben, még az olyanokban is, mellyek a' sértésnek vannak ellenébe téve, nem ritkán szinte tapasztaltatnak: ezt bizonyítják az érömlenyek és más termények, mellyek más helyen találatnak, mint a' sérelem történt. Ez által az agy gyurmája megszakadhat, vagy a' belé öntődött nedv által kifeszitethetik. — Ezen sérelmek mindenkor igen veszedelmesek. — Az agy séreleihez vagy azonnal, vagy nem sokára, vagy később járó tünetmények, az agymozzanás, az agylob, és agynyomásaihoz hasonlók.

360. §.

Ezen sebeknél az idegen testnek vigyázva tett fölkeresése, és kivétele teszi mindenkor az első javallatot. Ha azok az agykérekben vagy magában az agyban erősen fölakadva vannak, akkor azok bemetszés által könnyítendő felszabadításán, és erőszak nélkül való kihuzásán kell lenniünk. Az agygyurmában rejtekező gömböket vigyázva tett kutaszás által fedezzük föl, mellyek fölultesen lévén, nem ritkán fogóval huzathatnak ki, midön mégis vigyázni kell, ne talán mélyebben taszitasanak. A' fejet úgy helyezzuk, hogy a' nedvek magoktul kiszivárognak, mi által az idegen testek is helyökből kimozdulván, később könnyen kivétethetnek. — Azért is midön az említett czélt a' mondott mód szerint el nem érhetjük, a' lékezés szükség mindenkor. A' sebkötözés enyhe legyen, a' seb száraz tépettel és nyomadékkal csak lengén fedessék be, mellyek aztán három szegletü fejkendővel tartassanak oda. Az azutáni gyógybanást egyenesen a' gyuladás fokához szabjuk.

361. §.

Jóféle genyedés mutatkozván, elégséges tápláló közélet mellett a' száraz kötözés. Ha a' genyedés gonosszá, vékonyá válik, és újlag gyulasztó tünetmények származnak, lihetőleg szálkák lesznek jelen, mellyeket fölkeresvén félremozdítani szükség; avagy a' geny eléggé nem

ürülhetvén ki, a' lékezés ismétlését teszi szükségessé. Ha az agyállományban kelevény támad, akkor azt gerellyel szükség fölnyitni. — A' beteg elgyöngülvén, a' geny rosszává válván, vagy maga a' seb fenéscdven, erősítő szerek, főkép a' kína kivántatnak, mellyeket gyöngéden öszvehuzó szerekkel szükség öszveadni, úgy a' kína vagy tölgyhéjfőzethöz mirhafestvényt adunk, s ezzel vagy oszlató írral kötözvén a' sebet, 'stb. Ha az agynak egy egész része eltalált romlani, azt lemetszeni szükség. Csontdarabok válván el, ezek vigyázva huzassanak ki. A' kötözésnek mint csak lehet hirtelen kell történni, hogy a' lég a' sebet soká ne érje, és arról is kell gondoskodni, hogy a' beteget környelő lég tiszta legyen.

362. §.

Gyakorta idegen testek maradnak vissza az aggyurmában, midön is fogatok különbözik, ollykor egész életfogytig semmi bajt nem okoznak, ollykor csak akkor bántják a' beteget, midön fejének bizonyos helyzetet ad, máskor álomkört, rángást, és halált okoznak váratlanul.

A.

Agylob, és az agykérek gyuladása.

363. §.

Az agylob minden fejsértés után megjelenhet, és okai, külső erőszak behatása, csontszáilkák, csonthorpadások, az agynak és kéreinek sértései, a' kemény kérnek a' kaponyától való erőszakos megválasztása, a' csontbélnek zúzódása lehetnek. A' gyuladás majd azonnal a' sértés után, majd valamivel későbbben támadhat, és majd hatalmas, sebes haladású, majd alattomos. Közönséges kimenetele, ha talán el nem oszlik, genyedés.

364. §.

A' sebeseu haladó agylobnak tünetényei ezek: neki futamodó sebes érverés, fejbéli fájdalom, melly külső nyomásra nem öregbedik, és lassanként terjed, nyugtalan-ság, megvörösödött a' világoság iránt érzékeny szemek, a' szemfénynek öszvehuzódása, bágyság, kisebb fokú kábultság, álomtalanság, hőség, félre beszéd, ollykor dühöngés. Végre ha a' gyuladás genyedéssel végződik, a' beteg állandó kábultságba esik, mellyből nem könnyen ébresztetik föl, rángások, állandó borzalmak, rendet-

len érverés származnak, a' szemfény kitágul, megmerevedik, a' lehelés hortyogóvá leszen, kimarad, a' zárizmok meg bénulnak, a' beteg meghal. — Bonczolás közben a' kaponya alatt különböző helyeken, különböző terjedetű enyves genytorlódás találtatik.

365. §.

Azon agylob, melly csak nagyobb idő hézag, hetedik, tizennyedik napra, ollykor hónapok után fejlődik ki, alattomos lefolyású, többnyire csorvás tünevényekkel, a' fejszedelések körülírt, nem igen fájdalmas daganatával jár, vagy seb lévén jelen, ez meghalaványodik, vékony eves nedvet választ el, a' kötözési rongydarabok igen hozzátapadnak, a' kaponyahártya a' seb körületén fölválk, és a' gyuladás korán sárgás eves nedv átizzadásával végződik, melly a' kaponya és kemény kér, vagy ez és az agy fölülete közt nagy elterjedésre öszvegyülik, mint ezt már a' 348-dik §-ban említettük.

366. §.

Az agylobnak *jöslata* ön oka elvételének lehetőségétől függ. A' gyuladás hosszabb tartású lévén, genydedéssel végződik, midőn is ennek székétül és a' genytorlódás elterjedésétül függ, valjon el lehessen-e a' gyuladást háritani vagy sem? A' sebésznek első kötelessége tehát abban áll, hogy a' fejnek azonrészét megvizsgálja, mellyre a' külső erőszak hatott, és ha szálkák, horpadások volnának jelen, ezeket a' mondott rendszabások szerint félre mozdítsa.

367. §.

Maga a' gyuladás a' legszorosabb értelemben vett lobellenes gyógybánást, u. m. a' karon, vagy a' torkolatéren eszközlött vérbocsátást, a' nyakra nádályokat, belől lobellenes hashajtókat, és a' fejtetőre jéggel, Shmucker olvadékával (4. obon salétrom, 2. obon sósavas huyag, egy font boreczet, 10 font víz) tett szakadatlan borongatásokat kívánja, melly utolsók a' legnevezetesebbek, mivel csak ezek képesek elháritani a' gyuladást, azért is azok, hol csak tartani lehet is a' gyuladástul, mindjárt eleintén alkalmaztassanak.

368. §.

Ezen gyógybánás által a' gyuladás nem csillapodván, ha bár semmi külső sérelem nem lenne is jelen, azon javallás támad, hogy azon hely, hová az erőszak hatott,

vagy hol a' beteg fájdalmat legelsőbbször érze, meglékeltség, mivel ekként talán a' gyuladásnak oka p. o. a' belső csontlemezből lepattant szálka 'stb. fölaltathatik, és el is háritathatik, vagy ha a' lék valamely kemény kér vérobléhoz közel esnék, eztet fölbökvén *vigasztó* vérzést előhozni, avagy a' kezdődő genyedésnél a' genyct ezen alkalommal kiüríteni lehetne.

369. §.

Ha már a' genyedésnek tündéi megjelentek volna, akkor ugyan a' jóslat igen gonosz, a' beteg megmentésének lehetése mégis a' lékesznek gyors alkalmazásában áll, még pedig azon helyre. hol a' beteg legelsőbbször érzette a' gyulasztó fájdalmat. Ilyenkor többnyire, ha a' genyedés terepély, több lékkozorúk tétetnek, melly ha a' kemény kér alatt, vagy az agy gyurmájában telepednék meg, a' geny kifolytatása végett ezeket is föl kellene metszeni.

370. §.

A' csak későbbben beköszöntő alattomos agylobnál minden oda céloz, hogy a' gyuladás eltávoztassék; azért is minden fejsértésnél a' betegre jól vigyázni, a' lobellenes gyógybánást, és főkép a' hideg borongatásokat bizonyos ideig folytatni, és az altestürülésről gondoskodni szükség. Ha a' 348. §-ban fölhozott tünetmények jelennek meg, akkor a' gyuladás csak a' kemény kérre korlátolódván, a' támadó daganat azonnali bemetszése, és a' lékezés által mentetni meg a' beteg életét, Hanem ha az előntödé a' kemény kér vagy agynak nagyobb részére terjed el, minden gyógybánás haszontalanná lesz.

371. §.

Arról feledkeznünk nem kell, hogy az altest epés és más csorváit által épen olly tünetmények hozatnak olykor elő, mint az agylob által, da a' mellyek hánytatók és hashajtók által orvosoltatnak.

B.

A g y n y o m á s.

372. §.

Az *agynyomás* (*compressio cerebri*) vagy a' kaponyaüregben kiöntődött vér, nyirk, geny által, vagy be-

horpadott csontdarabok, vagy a' kaponyaüregbe hatott idegen testek által okozatik.

Az agynyomásnak közös tünetei a' nyomásnak fokához képest különböznek: kisebb fokban a' beteg tompa fejfájalmat, szédülést, fülcsöngést, látsötétedést, és terhes akaratbeli mozgást érez. Nagyobb fokban a' beteg mély álomban fekszik, mellyből föl nem ébresztethetik, a' lehelés hortyogó, bajos, és az ér tellyes, kemény, mozgása rendetlen, a' szemlény tág, a' szem meredt, szélütések, rángások, a' bélsárnak és vizeletnek akarat ellen való elmenése, a' nyaknak olly különös mervedése, mintha a' fej a' derékhoz volna szögezve, nem ritkán orr- és fülvérzések, és hatalmas láz jelennek meg. — A' legnagyobb fokban gutaütőleg hal meg a' beteg.

373. §.

Hogy micsoda oktul függ az agynyomás, azt általánosan következő környülmények határozzák meg.

A' benyomással járó kaponyatoréseknél, a' sebész látás 's tapintással tett vizsgálás által bizonyodik meg. — A' véres érömlenynél a' tünetények többnyire bizonyos idő, néhány perczenetek vagy órák mulva jelennek meg. Midőn az érömleny azonnal körtümenényeket hoz elő, ott többnyire halál az esetnek vége. Az érömleny a' kemény kér és kaponya közt, vagy a' kemény és lágy agykér alatt az agy állományában, vagy az agygyomrokban, vagy ezen részek közül egyszerre többekben ülepedhetik meg. Hogy hol legyen az érömlenynek helye, azt az egyes tündékből ki nem vehetjük. Csak a' kaponya és kemény kér közé jutott érömlenynél találjuk, hogy a' kaponyahártya mindenkor kevesbé függ oda, és hogy a' csont lékezés közben nem vérzik. úgy annyira, hogy ez által ollykor az érömleny terjedését is meghatározhatjuk. Azonban ezen tünetény az öregeknél mégis bizonytalan.

A' savós és genyes érömleny a' sértés után mindenkor több időre származik, t. i. minekutána már az ingerlésnek, a' gyuladásnak, vagy rázódásnak tünetényei jelen voltak. — Az érömleny a' kemény kér és kaponya közé vévén magát, a' kaponyahártya fölválása által kívül körülvevett daganat képül.

374. §.

Az agynyomásnak *jóslata* a' baj fokátul, okaitul, a' mellékes sértésektul, és a' beteg alkotmányátul függ.

A' kaponya behorpadásátul függő agy nyomásrul, csak a' főlebb említetteket mondhatnak. Véres érömleny ifiú-embereknél, ha az kis mennyiségben történt, könnyen eloszlik. Vér kiöntések az agy állományában, vagy a' kaponya fenekén többnyire veszhozók. — Ha az agy nyomással az agylobnak tünetényei kötetnek öszve, akkor a' jóslat annál gonoszabb.

375. §.

Az agy nyomásnak *orvoslása* a' baj szerző okainak elhárításátul, és a' gyuladás meggátolásátul függ.

A' kaponyahorpadásokkal, vagy a' kaponyába kívülről jutott idegen testekkel akként bánunk, mint azt a' multakban mondtuk.

376. §.

A' véres érömleny fölszívás vagy lékezés által mozditathatik föltre.

A' véres érömleny fölszívásán csak akkor iparkodhatunk, ha a' tünetények esekélyek, nem szaporodnak, és ha az érömlenynek székét valamely külső sértés által valószínűleg meg nem lehet határozni. Azon szerrek, mellyek ezen tekintetből adatnak, hatalmas ismételt vérelesztésekből, hashajtókból, és hideg borongatásokból állanak.

377. §.

Ha az érömlenynek tünetényei nyomosak, ha a' fej azon részén, hová az erőszak leginkább hatott olly sérelem találtatik, melly fájdalmas és dagadt, ha bemetszés közben a' kaponyahártya vagy nem eléggé oda függve, vagy megválvá tapasztaltatik, akkor az említett helyet azonnal lékezni szükség. — Gyakorta oda kap a' beteg tántorú állapotában, hol az érömleny tartózkodik. Hogy az érömleny a' szélütötte rész ellenkező oldalán találtassék, vagy hogy az egyes részek szélsujtása az érömleny helyét bizonynyal tudunkra adja, olly állítás, melly tapasztalás által általánosban nem bizonyodott. Egy izbeli lékezés után az érömlenyre nem akadván, a' kaponyát egy más olly helyen lékelhetjük meg, hol szinte megsértetett az. — Ha az érömleny a' kaponya alatt van, akkor az a' lékezés után magában kifolyik, mitől mégis a' csontból történő vérzést meg kell különböztetnünk. — A' kemény kér feszülve, violaszínü, és hullámozó lévén, keresztben tett vigyázatos bemetszés által hasítassék föl, sőt ha az érömleny a'

lágý kër alatt hever, akkor ezt is fölmetsszük. Az érómlenyre nem akadván, és a' léknyílás valamolly agykéröböl szomszédóságában lévén, ezt bökkhetjük föl, midön aztán közönséges szerekkel kell megelégednünk. Talán késöbben támadnak olly tünetemények, mellyek az érómleny holtartózkodását fölfedik.

A' geny és nyirk által történő agynyomásról már a' 370, és 364. §-ban szólottunk.

C.

Agyrázóadás.

378. §.

Az agyrázódás, agymozzanás (*commotio cerebri*) a' külső erőszak behatása után azonnal szédülést, tompaságot, a' lelki tehetségek enyésztét, vagy azonali halált okoz. — Az agymozzanásnak több hágsói vannak, és következő tüneteményekkel járnak.

A' külső erőszak által talált ember öszverogyik, magán kívül van, de csak hamar öszveszedi magát, és érzékei zavarodásáru, szédülésről, álmoságról, fülcsöngés és zugásról panaszkodik. A' rázóadás nagyobb fokában nem olly hamar jó magához az ember, hanem mély álómban dermedez, arcza halovány, végtagjai fagyosak, lehelése könnyü, érverése kicsiny de egyenlő, szemei a' világóság iránt érzékenytelenek, efféle beteg lehelését gyakorta alig vehetni észre, és csak többé kevesbé meleg kigözölgése tesz bennünket hitvány életéről bizonyosakká. Az agymozzanásnál mindenkor nagyobb vagy kisebb okádás van jelen. A' rázóadásnak legnagyobb fokában az erőszak érte ember az erőszak pillanatakor halva hull halomra.

379. §.

Az agyrázódást, a' véres érómleny által okozott agynyomástól következő környülmények különböztetik meg: az érómlenyneél a' tünetemények haladóbb vagy ámolgyóbb kifejlődése a' kiöntödött vér mennyiségétül és sebességétül függ ugyan, de a' már elkezdödött tünetemények vagy szaporodnak, vagy azon fokban tovább tartanak: a' mozzanásnál, melly közvetetlenül következik a' külső erőszakra, többnyire a' beteg egy kevesse ismét foielevenedik. Az érómlenyneél hartyogó, elnehezedett leheléssel kemény, rendetlen, kikimaradó érveréssel, túgult szemfénnel gutautóleg dermed a' beteg, és semmi okádás

nem jelenik meg. — A' mozzanásnál a' test hideg, a' lehelés könnyű, az érverés rendes, a' beteg tekintete kevesbé változott.

Az éromlenny és rázódás azonban eleintén egymást megszenvedik, vagy a' rázódáshoz éromlenny kapcsolódhatik.

380. §.

Az agy mozzanáshoz gyuladás is szegődhetik, midőn is az elnyomott érzékenység és izgékonytság tünetenyei a' gyuladáséival kötődnek össze. Az érverés tellyesebb lesz, a' beteg nyugtalankodik, hánykolódik, komorul néz ki, félre beszél, rángásokba esik, a' lehelés lassú hortyogóvá válik, mikhöz később az agynyomás tünetenyei járulnak.

381. §.

Azon változások, mellyeket a' rázódás az agyban okoz, igen különböznek, és vagy a' *hirtelen elnyomott agy- és idegtehetségekben* állanak, midőn is az agyban halál után épen senimi erőszakos sérelmet, egyedül az agynak özvesüppedését lehet tapasztalni, úgy hogy a' kaponyaüreget többé ki nem tölti; vagy pedig az *edények* sött magának az *agynak megszakadozására*, és *gyulasztó torlódásra* mutatnak. — A' mozzanásnál az agy edényei mindenkor meggyöngülnek többé vagy kevesbé, úgy hogy ha a' rázódásnak első tünetenyei már elmúltanak is, az edények a' következő vértorlódásnak ellen nem állhatnak, és ekként a' vérnek megsaporodása, és ennek az elpetyhüdt edényfalak által való átizzadása okoztatik. Az agy mozzanásnál azért is különbféle állapotokat lehet figyelemre venni, t. i. az *idegrendszernek tompaságát, gyöngeséget, ingerlést, és gyuladást, éromlennyt*, és nem ritkán a' *májnak egyetérzesbeli szervét*.

Dupuytren (Leçons orales de clinique chirurgicale 503. l.) ezen különböző változások tekiütetébül az agyban az agy mozzanás (commotio) és agyzuzódás (contusio) közt különbséget tesz; az elsőt, mint az agy- és idegtehetségnek hirtelen elnyomódásán alapuló olyan bajt tekintti, mellyben a' sértésnek semmi nyomára nem akadhatni; — a' másodikat az agy' hasonló állapotjának gondolja, melly közönségesen akármelly más zuzódással jár, u. m. ronsolódás, szakadozás, véres éromlenny. — A' beteg szerencsétlen esetéből magához jö, a' következő napokban trála lobtünetenyei mutatkozáván, halál köszönt be, mint ezen esetet az alattomos agylobról értekezván a' 365. §-ban megirtuk.

382. §.

Okai az agyrázódásnak vagy az egész testnek zökkenése u. m. talpraesés, vagy pedig olly erőszakok lehetnek, mellyek magát a' kaponyát érik, és bizonyos szélesség szerint sujtják. Az agymozzanásnál a' kaponya többnyire egész, de ez is különbözőleg lehet sértve.

383. §.

A' *jóslat* a' mozzanás fokához, és a' szövemények különbségéhez szabul. Nagyobb fokban a' lábadás mindenkor tartósabb, és a' baj gyakorta az egyes lelki tehetségeket holygatja meg, az emlékezetet meggyöngíti, látgyöngeséget, mort, az izlésnek és szaglásnak elveszését okozza. — A' rázódásnak érömlennyel és gyuladással való öszveszövődése ezen bajt mindenkor veszedelmesé teszi.

384. §.

Mi az agymozzanásnak *gyógybándását illeti*, ennek ugyan a' beteg állapotjához (381. §.) szabva különbözőnek kell lenni, általánosán mégis, mivel az agyrázódásnál mindenkor a' vértorlódástul, és később az agylobtól lehet tartani, azért köz- és helybeli vérbocsátások, hashajtók, hideg borongatások, és izgató csőrök szükségesek. Erős érmetszések többnyire károsak, azért is az apróbb érmetszéseket annyiszor kell ismételni, a' mennyi- szer kemény érverés tér vissza, az érverés gyöngévé, kikhagyóvá lévén, többé vért bocsátani nem szabad, hasonlóan kezdetben is, ha az eret csak alig érezhetni, a' beteg elhalaványodik, azonnal érhez nyulni tilalmas, mi csak az ér' emelkedésével engedtetik meg. A' kora érmetszés rángásokat szokott okozni. — A' beteg gyöngé állapotban érezvén magát, és az érverés az érmetszés után csüggedvén, léles bekenések, hólyagtapaszkok az egész fejre téve, és dárdacsos borkősavas hamagból álló hánytató, a' kapponör, a' pézsuma, az alszénsavas huyag, maga a' bor, és izgató csőrök javasoltatnak.

A' beteg igen fölingerelve és izgékony lévén, görcsök jelenvén meg, az ér kicsinnyé, öszvehuzottá válván, görcsszéllesztő gyógyszerek, a' mákony, Dower pora képeben, meleg fürdök, dárdanyiszerek tehetnek jó szolgálatot.

A' bélhuzamban csorvás anyagok gyülvén öszve, ha talán a' beteg tele hassal sértetett meg, akkor a' hánytatók és hashajtók szükségesek. — A' vér tódulásakor az agyfelé azonban mindenkor veszedelmesek a' hánytatók.

385. §.

A' beteg az említett módok közül valamelyikre jobbulván, jó darab ideig minden erőlködéstől, és neki heveléstől őrizkedjék; egyes részek szélsőjéig maradván vissza, az ingerlő 's erősítő szerek, az ásványos fürdők, hánytatók, a' berzécesség, 'stb. hasznosak. — Ha pedig az említett gyógybánásra a' tünetmények nem engednek, ha a' körhatárzat kétes, és a' sebész éromlénnyről gyanakodhatik, akkor joga van ahhoz, hogy a' fejet a' sértésnek helyén meglékelje. Az agymozzanás kaponyatoréssel, horpadással járván, először is ezek ellen kell művekednünk.

386. §.

Az agy azon alattomos gyuladásának elkerülése végett, melly az agy' mozzanása után gyakorta igen későn mutatkozik, a' betegre jól kell vigyázni, nekie nyugalomban szükség maradni, e' mellett hideg borongatások, szoros közelet, hashajtók, főképp törött adagban a' dárda-csos borkósavas hamag szükségesek; egyebként pedig a' csórvás körjelket szemmel kell tartanunk.

Az agymozzanásra következő utóbajok elszélesztésére a' fejnek hideg vízzel, tiszta folyó hűgyaggal és vízzel való mosogatásai, az illatos fűszerek hordása, hólyaghuzók, gyakorta a' fejre magára tett genykatacsok szükségesek; a' vérnek fejfélé való tartós torlódásakor pedig illendően meghagyott közeleti tartása mellett a' betegnek, ismételt érmetszések, és hashajtók kívántatnak.

D.

Lékelés a' fej sérelmeinél.

387. §.

A' lékesz alkalmazásáról és szükségéről a' fej sérelmeinél a' sebészek különbözőleg vélekednek; némelyek (Desault, Richter, Abernethy, A. Cooper és mások) azt igen szoros korlátok közé akarják ejteni, és ahhoz csak akkor kívánnak nyulni, midőn a' nyomásnak és izgatásnak másod rendbeli tünetenyei nagyobb fokban jelenének meg. — Mások, (főképp Pott, Sabatier, Louvrier, Mursinna, és Zang, Schindler) a' lékesz alkalmazását közönségesebbé teszik, nem egyedül a' másodrendbeli tünetenyeik be-
léptökre szorítják, hanem annak szükségét azon sérel-

mekre is terjesztik, mellyeknek következéseitől az agy-fedelékeinek tulajdonsága miatt tartani lehet. Ezek szerint a' lékezés sok esetben megelőző szer.

388. §.

Az első rendbeli szerzők véleményök erősítésére ezen okokat állítják:

1.) A' tapasztalás azt tanítja, hogy a' horpadással vagy a' nélkül járó kaponyatörések czélszeres gyógybánás által gyakorta megorvosoltatnak, még pedig akként, hogy a' horpadások kiegyenesednek, vagy az agy nyomáshoz lassanként hozzászokik. Nem kell tehát addig lékelni, míg az izgatásnak és nyomásnak kiszűtő tünetei benünket arra nem nógatnak.

2.) Ezt mondhatni a' vérömlenyekről is, mellyek' fölszívását szinte a' tapasztalás tanítja.

3.) A' lékezés nem veszedelemtelen műtétel, általa a' megésett sértéshöz új erőszakot toldunk, mellynek következéseit még csak gyanítani sem lehet. A' műtétel veszedelmességének egy oka abban is áll, hogy az agy fedelékei általa megmeztelenítetnek; midőn ha gyuladás támadna, általa az agy nyílásba kényszerítetnek, a' kemény kér kifekélyednék, rajta taplós kinövetek támadnának, 'stb. mi főkép a' gyermekeknél eshetnék főkép meg, kiknél a' kemény kér a' kaponyához erősen oda van forrva. (Abernethy).

Ellenvétetik ezeknek: hogy a' kaponyacsontok belső lemeze töredékény, üvegnyomul tulajdonsága azt okozza, hogy rajta a' törések többnyire tovább terjednek, mint a' külsőn, azok sugárakként terjednek el, és száldázásokkal járnak; továbbad, hogy ezen sérelmeknél a' kemény kért a' kaponyával egyesítő edények megszakadoznak, és vérömlenyek származnak. — Azt fontolóra vévén, hogy ezen állapotok a' vágott és lösebeknél annál, bizonyosabban megtörténnek, hogy minden efféle sérelmeknél a' kaponya csontbeles állománya úgy megzúzódik, hogy gyuladás és genyedésnek kelljen származnia; könnyen megfoghatni, hogy az izgatás és nyomás távollétében nem igen lehet bizni, mivel ha már ezek megéstek, akkor ugyan az agy és borítékai betegesen úgy annyira megváltoznak, hogy a' lékelést gyógyszerként csak alig lehessen tekinteni. Ezt állithatni a' lékelésről a' vér-ömlésekör is. Ha illykor a' sebész a' fölszívásban bizván, a' lékelést mind addig halaszgatja, még a' tünetenyek nagyra nem nőtek; valjon nem lehet-e attól tartani, hogy az agy' és hártványának gyula-

dása, vagy talán az éromlenny megrohádása miatt sikertelen marad a' lékelés?

Tagadni azt ugyan nem lehet, hogy horpadással járó és a' nélkül való kaponyatörések olykbr lékelés nélkül is meggyógyulnak, sőt azt is megengedhetni, hogy tíz közül, kik az említett elvek következésében meglékeltek, kettőnél a' műtétel talán szukségtelen volt (mit eleve meghatározni nem lehet). Azonban ha a' bekövetkező utótünemények belépte után lékelünk, többnyire a' lékelés kimcuetele szerencsétlen fog lenni. A' lékelés magában véve nem veszedelmes műtétel; ennek csak azért híreltetett ki, mivel többnyire csak olly esetekben alkalmaztatott, hol a' beteges változások igen elhatalmasodtak, vagy hol a' külső erőszakok által hatalmas erőszakok okoztattak.

A' főlebb említett munkákon kívül lásd még:

HENKE's Zeitschrift für die Staatsarzneikunde. 1824. Heft I. 166. lap. köv.

KLEIN, in Heidelb. klinischen Annalen. Bd. I. Heft. I. 86. lap.

TEXTOR, im neuen Chiron. Bd. II. St. 2. 381. lap.

A. Cooper (Lectures on the Principles and Practice of Surgery with additional notes and cases by F. Tyrrell. London. 1824. Vol. I. 343. lap.), ki a' lékelést következő esetekben jelenti: 1.) a' véres éromlennyel a' kaponya és keménykér közé, 2.) az agygyomás tüneményeivel járó kaponyatöréseknél, mellyek a' vérbocsátás után is megvannak. 3.) a' horpadással és az agygyomásnak állandó tüneményeivel öszvekött egyszerű (nem oszveszövdött kaponyatöréseknél. 4.) a' horpadással szövetkezett töréseknél, ha bár agygyomásnak tüneményei nem volnának is jelen 5.) a' gyentorlódásoknál; — továbbad az egyszerű töréseknél, még a' horpodással járóknál is minden letakarítást veszedelmesnek tart, ki még (316. l.) azt is akarja, hogy az agyba ható csontdarabok, ha egyebként az agygyomásnak semmi tündéi nem tapasztaltatnának, ki ne emeltessenek, mert ekként biletőleg éromlennyek, és a' gyuladás nagyobb veszedelmének adatik alkalom, — következő állítása által mégis azt bizonyítja az említett író, hogy az említett tanácsadásai milly kevéssé legyeuek biztosak: a' *szövekezett töréseknél, úgy mond ő, mivel gyuladást okozhatnak, addig kell a' lékelést tellyesíteni, még gyuladás nem támad, mere másként a' műtétel semmit sem ér, sőt a' beteg állapotját nehezíti, ha a' gyuladás megjelenése után vitetik végbé.* — „A' horpadással járó egyszerű törésekhez szerinte (303, 305, lap.) ritkán szögődik gyuladás. — Több A. Coopertól fölhozott esetekben, hol a' horpadással járó törések miatt a' kaponya meg nem lékeltetett, az azután következő tünemények csak lékelés által háritathattak el, a' mi maga az említett szerző által fölhozott javallásokat látszatik megczáfolni. W al t h e r (eml. h.) a' lékelés javallatait még szorosabb korlátok közé szoritja. Lásd ellenben Schindlert (eml. h.).

389. §.

Az ész és tapasztalás hagyja tehát azt helyben, hogy a' lékelés a' következő esetekben, mellyek főlebb már bővebben előadattak, a' másod rendbeli tüneteményeket nem várván be, azonnal megtétessék: 1.) minden horpadással járó vagy ez nélkül való kaponya töréseknél, és az átható hasadásoknál. 2.) a' tompa karddal eszközlött vágott sebeknél, mellyek a' külső csontlemez és a' csontbél által a' belső csontlemezre, vagy ezt is meghaladván az agyba hatnak. 3.) az átható éles karddal szegett sebeknél ha egyszersmind a' kemény kér is megsértetett. 4.) az átható szúrott sebeknél, 5.) azon löcsbeknél, mellyeknél a' kaponyacsontok és a' csontbeles állomány szenvedének 6.) a' varrányok megszakadásainál. 7.) a' kaponya alá jutott idegen testeknél, gömböknel, szálkák-nál, vérnél, geny-nél 'stb. — Ezen esetekben a' lékelés mégis szükségtelenné válhatik, ha a' seb az érömlenynek a' csontszálkának 'stb. félre mozdítását megengedi, ha egy egész csontdarab levétethetik, és terjedtebb szálkázások nincsenek jelen.

Brodie (eml. h. 413. l.) azt javasolja, hogy az agyba ható idegen testek csak akkor emeltessenek ki, a' midőn lehetséges, hogy t. i. ne talán a' kiemelés által új sérelem okoztassék, melly állítását általa folhordott tapasztalások által iparkodik bebizonyítani.

390. §.

A' fejsérelmek további lefolyásában is szükségessé válhatik még a' lékelés; még pedig ha az agyvizgatás és nyomásnak tüneteményei származnak, ha ezek törvényszeres gyógybánásra nem csekélyednek, és azt bizonyosan tudjuk, hogy az erőszak a' kaponyának bizonyos vidékére hatott; továbbad, ha a' sebválasztmány illendőleg ki nem folyhat, ha a' csontbeles állomány pusztul, romlik, és ha a' kemény kér fölválk.

391. §.

A' szükség úgy hozván magával, a' kaponyát akár-melly helyen meg lehet lékelni; örömet megkéméljük mégis ha egyebként lehetséges: a' *homlok öblöket* a' *homlokcsont középrészét*, a' *halántékcsontról pikkelyes részét*, a' *falcsontnak alsó mellső szegletét*, a' *nyakszirtesontnak keresztresztes dudorát* és a' *varrányokat*. — A' lékelés helyének választása, az elérendő cél különbsége szerint változik, honnét az érömlenyeknél azon helyet lékeljük meg, hol az említett tünetemények annak hollétét mutatják:

a' csonttöréseknél ezeknek közepét, akként, hogy a' lékesznek kúposzlopa a' törés oldalára essék; a' horpadással járó kaponyatöréseknél a' horpadás szélét, a' nélkül, hogy a' koszorú a' törés szélén jártassék; a' kis töréseknél, beszorult gömböknel, ezeket a' koszorúval egészen körül vesszük; — a' nyíl- és lambdavarrányok sérelmeinél, ezektől két oldalra alkalmazzuk a' lékelést.

A' koszorúk számát eleve nem lehet meghatározni; mert mind addig lékelünk, még minden erőmleny földre nem mozdítatik, míg a' horpadások erőszak nélkül föl nem emeltethetnek, a' szálkák ki nem huzathatnak, és a' hasadék megvágott seb, a' lékelés által egészen ki nem furattatik.

392. §.

A' lékelés következő műveletekre szakad: 1.) a' *csont letakarítására*, 2.) annak *meglékelésére*, 3.) a' *csontdarab' kiemelésére*, 4.) a' *különbféle kézi műveletekre, melyek a' föltett cél elérésére szükségesek lehetnek.*

393. §.

Mivel azt (a' 347. §-ban) közönséges rendszabásul föl vettük, hogy minden fejsértésnél, ha csak az erőszak nem épen csekély volt, a' lehorozsvált hajak után a' fej fedelékai bemetszessenek; mivel ennek a' behatott erőszak iránya szerint kell történnie; mivel a' lágy részeknek különböző sérelmei lehetnek jelen, és a' lékoszorúk számát előre meghatározni nem lehet: azért is a' csont letakarítására csak következő általános rendszabásokat adhatunk föl: — A' fej' fedelékének megtartásán iparkodjunk, mivel ez által a' sebhegedés előmozdítatik, bátor némellyek a' karélymetszést megvetik, mivel a' karélyok a' műtételt, később a' kötözést akadályozzák, 's öszvezsugorodnak. — A' halántékesonton a' *halántékizom* húzábul olly karély készítessek, mellynek alapja föl felé áll. Egy koszorú elegendőségét gyanítván, egy olly hosszú metszés is elég, mellynek szélei egymástól elhuzathatnak. Több koszorúk tételekor, + vagy T képű metszés látszik legcélrányosabbnak, mellynek karélyai fejtessenek föl. A' beteg feje a' beható vilagoság felé legyen igazítva, azt valamivel merőbb párnára alkalmazván; a' kcs bemetszés közben akként vezettessék, hogy éle mindenkor függőlegesen álljon, és a' kéz vagy a' hüvelyk vagy a' kisujra támaszkodjék. — A' sebet egy kevesse vérzeni kell hagynunk, mivel ez által ollykor a' tünetnyek enyhülnek, ez után a' verzést hideg vízzel,

az edénynyílások dörzsölésével, vagy az erek lekötésével állítjuk meg. A' kaponyahártva a' fölteendő lékkozorú helyének vidékén bemetszetik, a' vakaróvassal a' környéktől a' középpont felé takarítatik, 's levéttetik.

394. §.

A' csontlékelést, vagy a' *jobbított ívlékessel*, vagy a' *kézlékessel* visszük végbe. Az utóbbioknak alkalmazása egyszerűbb, mint az elsőé, de a' műtevőre nézve fúrasztóbb.

A' kaponyacsontok lékelése a' H e i n e B. által föltalált csontkusztorával (csontmetesz, osteotomus) könnyebben mondatik eszközöztetni mint a' lékkozorúval, a' mennyiben amavval a' műtéttel cseljával megegyező akármely alakú nyílást lehet a' kaponyán eszközölni, a' kemény kér ekkent kevésbé van veszedelemnek kitéve, és az sem szükség, hogy a' lékborozda kitisztítása végett a' lékelést többször félbe keiljen szakasztani.

395. §.

Az ívlékesz alkalmazásánál következőleg munkálódunk. A' letakarított csonthely illendő megtisztogatása után a' lékkozorúnak kuposzlopát, lékeszének szélénél valamivel kilebb tolván, megerősítjük, a' koszorút az ívhöz szorítjuk, és a' kuposzlopot, midőn a' lékeszívet alsó részénél fogva írótként tartjuk, a' letakarított csonthely küllő közepére tesszük, és a' lékeszt egészen függőleges irányban alkalmazzuk. Bal kezünk tenyerét az ív korongjára tevén, jobb kezünkkel a' markolatot fogjuk meg. Erre a' lékeszt jobbról balra valamicskével sebesebben forgatjuk mind addig, míg eléggé mély horny vagy borozda nem fűrészeltetvén, a' koszorú kuposzlop nélkül is biztosan forgathatdik. Ezek után a' lékeszt levévén, a' hornyot a' fűrészporthal tépecsettel megtisztogatjuk, (a' segéd a' koszorút kefével takarítja ki) a' kuposzloppal fűrt veremcskébe a' lékemelőt becsavargatván nyílást készítünk, a' lékeszt, bele a' kuposzlopot visszatévén, a' mondott módszerint a' hornyba alkalmazzuk, függélyes irányba hozzuk, és ez után bal kezünket a' korongra illendően reányomván, a' lékeszt mint előbb sebesen forgatjuk, mind addig, míg azt nem érezzük, hogy az a' csontbelet már meghatotta. Erre a' koszorút ismét kivévén, a' segéd által megtisztogatjuk, és miután a' lékborozdából a' fűrészsontport kitararítottuk volna, annak mélységét vésű nemű kutaszszal vagy metszett tollal körös köröl megvizsgáljuk. A' lékeszt újlag betesszük, a' nyomást mostan mérsékel-

jük, a' lékeszt kissé azon oldalra tartván inkább, mellyen a' hornyot szikályabbnak érezzük. Ez után a' lékeszt ismét kivéttetik, megtisztítatik, és a' horny mélysége ki-puhatóztatik. A' hornyot áthatva még semhol sem találván, a' koszorú ismét tétessék be, a' lékeszt enyheden nyomván, az néhányszor halkkal forgattassék meg, és aztán néhány fordulat után vétessék ki, és a' horny vizsgáltassék meg. Ekként folytatjuk munkálódásunkat mind addig, míg a' hornyot több helyen meghatva nem találjuk, és a' balmutató körmével tett nyomásra a' lék mozgását nem tapasztaljuk. A' belső csontlemez átfuratakor bizonyos recsegés hallik.

396. §.

A' *kézlékesz*el tett kaponyafurásnál, a' kézlékeszt, miután kuposzlopa eléggé előtoltatott és megerősítetett volna, jobb kezünkkel olyképen fogjuk meg, hogy a' hüvelyk a' markolatnak egyik, a' közep-gyűrő és kisuj pedig annak másik oldalára essék, a' mutató pedig ugyan a' kézlékesz markolatán nyulván el hegyével a' koszorút érintsc; ezennel a' kuposzlop a' megfurandó csontdarab közepére alkalmaztatik midőn is a' kézlékeszt a' csontlaphoz képest függőleges irányba alkalmazván, ugyan az feszített föl- és alkarra csak magának a' kéznek mozgatása által váltogatva félkörídom szerint majd erre, majd amarra forgattatik mind addig, még a' további biztos forgatásra szolgáló eléggé mély horny nem készített meg. Ekkor a' kézlékesz kivéttetvén, megtisztítatik, a' kuposzlop visszatétetik, a' lékemelővel eleve nyílás készítetik; a' dologgal továbbad egészen úgy bányván, mint már az ívlékesznél említők.

397. §.

Azon esetekben, mellyekben a' lékcoszorú biztos vezérlése végett a' kuposzloppal nem élhetünk, p. o. a' beszorult gömböknél, az egészen betört csontdaraboknál, a' koszorú bizonyos helyben tartása végett talpbőrüből készült koronggal élünk, mellynek olly szélesnek kell lenni, hogy széleit a' segéd ujai hegyecivel helyben tartsa. A' koszorú ezen korong kimetszetébe alkalmaztatik, mellyet eleintén vigyázva forgatjuk, mind addig, míg általa eléggé mély horny képeltegett, midőn is a' bőrkorongot félretesszük. — A' csontdarab emelő, vagy csipesz által vétetik ki.

H a h n e m a n (Beiträge zur Medicin u. Chirurgie Bd. I. H. 1. 145. l.) a' koszorú biztos vezérlésére a' kúposzlop helyett koszorúkalautz (Kronenfuhrer) ajánl.

398. §.

A' homloküregeken lévén szükség lékelni, a' lékesz akként hajlintassék meg, hogy az eleintén a' homloküreg alacsonyabb részéhez feküdjék inkább, hol ugyanis a' mellső csontlemez a' hátsótól távolabb esik; ekként az történik, hogy a' koszorú ugyan akkor érvén a' belső csontlemezre, ez egyenlően lékeltetik meg. Vagy pedig először egy nagyobb koszorúval lékeljük meg a' külső csontlemez, mellyet levévén, a' belső egy kisebbel lékeltetik meg.

399. §.

Hogy a' csontléket kiemelhessük, a' lékemelőt a' számára már eleve készített nyílásba (395. §.) olyv kép csavarjuk, hogy bal kezünk hüvelyk és mutatójával a' csavart végéhez közel tartván, ugyan azt kezünk azon ujaival markolatjánál fogva forgatjuk. A' lékemelő eléggé mélyen be lévén csavarva (a' nélkül hogy a' kemény kért megsértené) a' csontléket azon oldal felé emeljük ki, melly felől még az egyebb csonttal öszvefügg. A' belső csontlemez szélén egyenletlenségek, vagy szálkák maradván hátra, azok a' lencsekéssel vétetnek le, a' mennyiben ezt egész kézre fogjuk, a' kés lencsét a' kaponya és kemény kér közé alkalmazzuk, és annak élét a' leveendő csontdarab elenébe tartván, ezt vele lefaragjuk. A' jól odatartott hüvelyknek kell a' kés' mozgását biztosá tenni.

400. §.

Több koszorút akarván fölteni, a' nyílások közt vagy vonalnyi széles bürüket hagyunk, mellyeket aztán vagy csontfogóval csipkedünk le, vagy alkalmasabban a' Hey fűrészével szedünk le; vagy pedig ha a' koszorúnak nem épen tökéletesen megfelelő csontdarabot akarunk kivenni, a' lékkoszorút úgy tesszük föl, hogy az a' már készített lékbe valamennyire bevágjon. Sőt az is tanácsoltatik, hogy nem lévén szükség mindenkor kerek csontdarabok furására, inkább a' sérelem minéműségéhez szabván a' Hey fűrész által különbféle idomú csontdarab vétessék ki.

401. §.

A' lékelésnek vége szakadván, az utóbbi gyógybánás azon környülményektől függ,¹⁾ mellyek a' lékelést jelenték.

Az éromlentyt, ha az a' kaponya alatt rejtezik, a' fejnek alkalmas helyezete, annak nedves szivacs vagy tépettel való fölszívátása által háritjuk el. Az éromlenty székére nem akadván, a' már (362. §.) fölhozott tünetmények világosítják föl az orvost vajjon kell-e a' műtétet egy más helyen ismételni? Ha az éromlenty a' kemény kér alá szorúlván a' csont nyílásába jut, ha a' kemény kér hullamzó és szederjes, akkor ezt keresztbe hasítjuk meg.

A' sértett *közepső agykérütrébül* történő vérzést téppohval viaszgömbbel tett nyomás, vagy tulajdon nyomó eszköz által (Faulquier ¹⁾ Graefe ²⁾) vagy tüzes gombostövel tett égetés segedelmével állitjuk meg. A' sértett kemény kér vérobléből áradó vérzésnek pedig száraz tépet, és czélszeres nyomás által álljuk útját.

A' törés által egészen megvált csoutdarabot vigyázva emeljük ki. A' horpadással járó csonttörések egyszerű emelcsővel emeltetnek föl, akként, hogy annak egyik végét a' behorpadt csontdarab alá alkalmazván, a' másik végét jobb kezünkkel megkapjuk, és lefelé nyomjuk, bal kezünk mutatóját a' lék szélére alkalmazván, hogy az emelcső emelés közben rajta nyugodjék. — Azon szálkákat, mellyek a' kemény kérbe, vagy az agyba hatottak, vigyázva, minden erőszak nélkül huzgáljuk ki, mellyek ha erősebben be volnának szorúlva, a' kemény kér nyílását tágítani kellene.

1) PERRET, l' art de coutelier. Pl. 135. Fig. 21. 22.

2) HUFELAND's Journal der praktischen Arzneik. Bd. XXVII. St. 2. Bd. XXXI. 35. l. — Valtoztatva ugyanott. Bd. XXXI. St. 2. 35. l. Taf. I. II. — FERG, zur Lehre von der Trepanation; im Journal von GRAEFE und WALTHER. Bd. II. 576. lap és Ergänzung zu diesem Aufsatz: von SICK: ugyanott. 592. lap.

402. §.

A' bekötésnek a' lékelés után egész a' lehetőségig egyszerűnek kell lenni. A' bőrseb szélei közé enyhe kenőccsel fent téppohot dugunk ollykép, hogy ez a' nélkül, hogy a' kemény kért nyomná, a' csontnyílás széleihez fekudjék, a' téppohot vékony nyomadékkal fedezük, és az egész kötözést háromszegletű fejkendővel, vagy alkalmas pólyával erősítjük meg.

A' lékelés által ejtett seb orvoslására tanácslott hirtelen egyesítés, ha minden idegen féle test elhárítatott már, nem ajánlathatik. A' csontléknek visszajétele felől, és a' sebnak hirtelen egyesítés által való orvoslásáról tett tapasztalások azt bebizonyítják ugyan, hogy lehetséges legyen az újlag bealkalmazott csontlék ismét oda forrása; de más oldalról azon félelem, hogy az többé oda nem forr; azon veszedelem, hogy a' csontlék ekként mint idegen inger gyuladást, és genyedést okozhat, oly nagy, vagy tán nagyobb azon igen lehetőségnél, hogy ekként a' seb gyógyulása sebesebben és bizonyosabban megeshetik. — Általánosan a' betett csontlék oda forrását csak akkor lehet várni, ha a' kaponya meg nem lévén sértve tétetik meg a' lékeles, de a' kaponya alatt semmi sem találtatott.

MERREM, *Animadversiones quaedam chirurgicae experimentis in animalibus factis illustratae.* Giesae 1810.

WALTHER, über die Wiedereinheilung des bei der Trepanation ausgebohrten Knochenstückes; im *Journal für Chirurgie und Augenheilkunde.* Bd. V. H. 4.

403. §.

Mi a' műtétel után a' közönséges gyógybánást illeti, a' környülményekhez szabva érmetszések, hideg borogatások, hashajtók kívántatnak, hogy általok a' gyuladás meggátoltassék vagy elhárítassék. A' betegnek a' leguagyobb nyugalomban kell maradnia.

404. §.

A' bekötést a' sebválasztmányaihoz képest napjában egyszer vagy kétszer kell megtenni. Ha a' lékelés után különös tünetmények nem köszöntenek be, akkor a' kemény kér lassanként fénylő színét elveszti, genyet választ, világos vörös hússzemölcsökkel fedeztetik, mellyek halkkal emelkedvén, a' csontnyílásba húzódnak, a' csont és külső részek hússzömölcseivel egyesülnek, és merő sebhelyet készítenek. Ezen folyamat alatt a' részek egyesítésen kötözés által is iparkodunk, és lassanként a' tápláló és erősítő közéletbe menünk át. A' lékelés után az agy nyomás és izgatásnak tünetmenyei tovább is tartván, vagy ismét újra megjelenvén, azt fürkésszük ki, vajjon okaik a' sebben, szállák hátramaradásában, vagy epés csorvában rejtetnek-e? mellyeknek elhárítása vagy a' műtétel ismétlése, vagy a' már főlebb említett gyógybánás által tellyesítetik.

A' geny vékony és rosszá válván, belől erősítő szereket nyújtunk, de a' bekötésre is hasonlokot használunk. Ha talán a' genyedést valamelly inger táplálná, ezt szükség elhárítani. Ha csontdarabok váladoznak le, ezeket kell kihuzgálni. — A' kemény kér feszülni, szenyessé len-

ni kezdvén, egyszersmind ha fölületéből olly taplós növedék emelkedik föl, melly a' csontseb széleihez nyomódván, a' nedv kifolyását gátolja; akkor szárazító szerrekl szükség a' kötözést tenni, illendő nyomást alkalmazni, sőt azt vigyázva pokolkövel is érinteni; és ha mind ezekre nem akarna engedni a' kinövés, azt a' szike markolatjával vagy késsel vesszük le. A' léken által maga az agy is kisarjadzhatik, még pedig részint mint a' nyomás elhárítása után tértnyerő agy kitégulásának következtében, részint pedig az által, hogy külső erőszak vagy gyuladási torlódás által az agy saja edényei ennek állományába vért öntenek, midőn is aztán az agy a' lék felé tolódik, és a' kemény kér kifekélyesedik. Az agy a' léken által tolódik ki, és azon arányban nő, mellyben a' vérömlés gyarapodik, végre a' lágy agy kér, meg azon agylemez is megreped, melly a' vért környeli, midőn aztán ez kiöntődik, megheged, és a' szerint szaporodik, a' mint a' vérzés megújul. — A' gyógybánás vérelesztésekben, hashajtókban, és czélszeres nyomás alkalmazásában: ha pedig talán a' daganat szüntelen nevedednék, a' vérnek gerely szúrással tett kiürítésében, vagy a' daganat késsel csközölt lemetzésében áll. A' daganat öregbedésével a' kaponya nyílása kisebbé lévén, ezt a' vér kiürítése végett lékeléssel nagyobbbitjuk.

405. §.

Mivel a' lék heggye csak az ifiabb egyiniknél lassanként, az öregebbeknél pedig azon erősséget mellyel a' többi kaponyacsontok bírnak, soha sem éri el, azért is a' lékhelyet egész a' megerősödésnek időpontjaig, vagy az egész élet lefolyása alatt fött bőrből, vagy pamuttal bélelt érczből készített lemezzel szükség fedezni, hogy t. i. részint az agy' nyomása, részint a' külső erőszakok ellen védessék.

406. §.

Azon sokféle kötözések, mellyek a' fej sérelmeinél ajánltattak, három seregre osztathatnak.

I. *Repszett vagy hasított pólyák.*

1.) a' hatfejű; 2.) a' nyolczfejű, 3.) a' négyfejű; — Galen parittyája.

II. *Fejkendők és sipkák.*

1.) a' négyszegletű vagy nagy fejkendő; 2.) a' háromszegletű vagy kis fejkendő; 3.) Schreger három szegletű fejpólyája; 4.) a' hálósipka; 5.) a' Stark hálója.

III. *Gombolyag vagy tekeres pólyák.*

1.) Különböző pólya; 2.) csónak pólya; 3.) a' T-pólyák, főkép Schreger szerint a' mozgékonyak; 4.) a' homlokkötő, vagy homlokszorító Dionistül; 5.) a' Hippocrates sipkája; 6.) a' csomós pólya a' halánték-
 ütérenyomására.

Ezen bekötések közül minden lebenyes sebek számára, és az egyes bekötési rongydarabok megerősítésére a' Schreger T — pólyáit, — a' három szegletű fejkendőt, mint általánosan fedező kötözést, — és a' Hippocrates sipkáját, mint közönséges és egyenlően nyomó köteszközt kivéven, — a' többi szükségtelemnek tartom.

407. §.

Az előjárt fejsérelmek után a' nem legritkább tünetnyek közé tartoznak a' *májban* és az altest más belrészeiben támadott *tályogok*, ezek gyakorta a' nélkül hogy a' mondott életművek megrázkódtattak volna, szoktak támadni, olykor pedig nem származnak, ha bár erős rázkódtatás ment is elő. Ezen tályogok gyakrabban megjelennek a' genyedő fejsérelmek után, mint a' seb nélkül járó rázkódtatások által; gyakrabban támadnak az agynak azon bántalmi után, mellyek csak belső oktul függenek, p. o. az agykérek idült gyuladásánál, az agykérnek úgy nevezett taplönövedékénél, s, a, t.

408. §.

Azért is a' *májtályogokat* a' fej sérelmei után nem mindenkor azon oktul szükség következtetni, mert majd a' magyarázhatatlan ugyan, de mégis az agy és máj közt helyetlő belső azon *együtérzésbeli viszony*nak következményei, melly által egyik életműnek bántalmi által könnyen romlások okoztatnak a' másokban: majd pedig azon az egész test *megrázzattatásának* fagonatai, mellyel a' fej sérelme jár, és melly által a' máj téríméje, és lengébb függése miatt, ezen életmű minden más zsigerek közt legtöbbet szenvedhet, sőt sokszor megszakad, midőn aztán az altestbe halálos vérömlések történnek.

409. §.

Ezen *májtályogok* gyakorta észrevétlenül támadnak, mellyeket olykor könnyebb vagy nehezebb lobtumények előznek meg. A' geny vétve fölületesen találtatik, többnyire még is mélyen a' máj állományában rejtődik, midőn is a' májnak egész térimbele romlást szenved általa. Az efféle tályognál a' májtájon daganat és hullám-

zás vétethetik észre, és a' tályog kifelé nyilhatik, hanem a' hasüregbe, a' gyomorba, a' bélhuzamba vagy a' mellüregbe is kiürülhet.

410. §.

A' művészség részéről mindennek oda kell vágni, hogy az efféle tályogok elkerültesse, mi gyakorta rejtett támadások miatt lehetetlen. A' májnak gyuladásbeli izgatásának tünetmennyecinél érmetszések, és több ideig lobuzó hashajtók, főképp az eléggé föleresztett dárdacos borkösavas hamag jelentenek. Ha a' tályog kívülről mutatkozik, az a' művészség rendszabásai szerint nyitattik föl. A' kiszivárgó geuj jó fehér színű lévén, a' jóslat kedvezőbb, mint ha az sárgás barna színű volna. A' betegnek erein crösítő orvosságokkal segíteni, a' geuyedésnek pedig tár utat készíteni iparkodunk.

A' fejsérelmci után támadó májtályogok szármozásáról szóló különbféle véleményekről olvasd:

A. PARÉ, Oeuvres chirurgicales. Lib. X. Cap. XII.

BERTRANDI, Mémoire sur le Abscès du foie, qui se forment à l'occasion de plaies de la tête; in Mémoires de l'Acad. de Chirurg. Vol. III. lap. 486.

POUTEAU, Oeuvres posthumes. Vol, II. lap. 129.

DESALUT, Chirurgischer Nachlass. Bd. II. Thl. 3. I. 69. köv.

RICHERAND, sur les Abscès du foie, qui accompagnent les plaies de la tête; in Journal de Médecine etc. par CORVISART, LEROUX, et ROYER, Frimaire an XIII.

ANSIAUX, Clinique chirurgicale. Liège 1816. lap. 35.

TEXTOR im neuch Chiron. Bd. I. Heft. 3. 409. lap.

DANCE, Archives générales de Médecine. Janv, 1829.

II.

A z á b r á z a t s e b e i.

411. §.

Az ábrázatsebkeknek orvoslásánál ennek egy nevezetes czélja a' talán az ábrázaton támadandó éktelen sebhely elmellőzésében áll, azért is minden olly esetben, mellyben a' seb rendkívül tátong, ha erősebb bajusz vagy szakáll, vagy a' sebnek különös helye a' ragtapasz odaragadását gátolja, és egyebként semmi más ellen jelentmény nem ellenzi a' hirtelen egyesítést, a' véres varratot szükség alkalmazni. Ha bár az ábrázatsebek rendkívül vérzenek is, a' vérzés

mégis a' kisebb erekből történvén, a' seb szoros egyesítése által megállíthatik.

412. §.

A' szemöldtájnak *sebei*, ha azok másként is alkalmasak az egyesítésre, 's ha függőleges irányuak, ragtapsz által mindenkor egyesíthetnek. De a' haránt sebek a' véres varratot ohajtják. — Ha ezen sebek genyedés által gyógyulnak, akkor a' seb kötözése a' seb egyedül ragtapszsal erősített téppohval tett beborításában áll.

A' szemöldtáj *sebei* gyakorta vakságot, vagy látgyöngeséget hoznak elő, még pedig: 1.) Az idegre czé megrázódása által. Itt a' láthijány vagy is mor (Amaurosis) a' sértés után azonnal beáll, és a' szivárvány tökéletesen mervedt. Ezen láthijány nem ritkán magától, vagy szállékony szerek alkalmazata alatt ismét eltűnik. De ha a' rázkódtatás az idegre czének megszagatását okozza, akkor a' csarnokokban örömleny, mélyen ülő fájdalom, a' szemnek még legenyhébb érintete alatt is, annak rendkívül való érzékenysége, és ezen esetben tökéletes vakság szármoznak, midőn is csak a' legerősebb lobuzó gyógybáns képes a' gyuladást elmellőzni, 2.) A' homlok ideg nagyobb ágazatainak zuzódása, vagy tökéletes megszakadása által. A' láttehetségnek csekélyedése itt is azonnal beáll, de olykor csak később jelenik meg az a' sértés után. A' seb helye és minémisége vezesse a' sebész kórhatárzatában, midőn is a' homlokideget a' felső szemhéjhoz a' hogy csak lehet közel, átmettseni, a' sebet pedig a' közönséges rendszabások szerint orvosolni szükség. 3.) A' homlok idegnek a' hegjegytől okozott feszülése által. A' kórhatárzat ekkor a' látgyöngeségnek későbbi beállása által világos, azon idegnek átmettszése pedig az egyetlen egy gyógyszer. 4.) Az említett okok öszveszövése által. Ilyenkor a' sebnak orvoslása mindenkor az első figyelmet érdemli, és az idegre czé mozzanását csak később vigasztjuk. A' szemnek ugyan ezen állapotjai a' szemgödralatti táj sérelmei által is okoztathatnak. — Én egy tökéletes láthijányt tapasztaltam, melly a' szemöld tájra ejtett lokés után, a' nélkül, hogy a' bőrön a' sértésnek nyoma tapasztaltatnék, nyolcz napra reménytelenül támadott, és mellynél a' szemény rendes alkatásu és mozgékony lévén, épen semmi fájdalom nem vételett észre. A' nádályok ismetelt föltétele, a' higanyirnak bedörgölései, a' homlokideg folyta szerint többször föltett hólyagtapszok tökélyes gyógyulást eszközének.

PLATNER, Progr. de vulneribus superciliis illatis, cur coecitatem inferant? ad locum Hippocratis. Lipsiae, 1741.

BEER, Lehre von den Augenkrankheiten. Wien, 1815, Bd. 1, lap. 168. kov.

v. WALTHER, im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. III. St. 1.

413. §.

A' szemhéjak könnyed hosszú és haránt *sebei* angol tapasztal vágott csikokkal mindenkor egyesíthetnek,

ha azok ollyként ragasztatnak oda, hogy végeiknél a könny által föl ne ázhassanak. — A' szempillákat függőlegesen hasító sebek mindenkor a' véres varratot kívánják, midőn is a' férczeknek a' szemhéjak csak külső lemezzét kell meghatniok. A' férczek közé angol tapasztesikok ragasztatnak föl; a' szem pedig függőleges ragtapaszesikkal tartatik zárva, mellyre aztán nyomadék tételik. A' szempillák vízirányos sebei, ha nevezetesek, és állományvesztéssel járnak, biztos egyesítésökre a' véres varratot kívánják, bátor nem ritkán ragtapaszesikkal is egyesíthetnek, ha ezek az arcz és homlokra ragasztatnak, és ha a' pofa az *egyszemű* pólya által fölfelé tolatik. A' férczek közé apró ragtapaszesikok tételnek, a' szemhéjak mozgása pedig egy nagyobb, ugyan csak ragtapaszból álló, függőlegesen alkalmazott esikkal gátoltatik.

414. §.

A' *külfülnek sebei* a' fülteknő számos emelkedései és gödrei miatt hajosan egyesülnek, és többnyire szükséges több helyen véres férczet tenni, mellyeknek csak a' külső bőrt kell meghatniok. A' halljárat is meg lévén egyszersmind sértve, ezt tépettel tömjük ki azért, hogy a' sebszélek egymáshoz közelítessenek, és hogy a' sebváladék benne öszve ne gyülekezhessék. Az egész fülre, és ennek minden gödreibe tépetet rakunk, ezt nyomadékkal fedezzük, és az egészet öszvetett kendővel erősítjük meg olly kép, hogy ezt az áll alatt húzván el, aztán a' fülön vezetjük föl, és a' fej tetején kötjük össze. Ha a' külfül egészen levágatott, vagy azt csak egy kis bőr tartja, akkor annak ismét odaforradásán iparkodunk.

415. §.

Az *orrsebek* az orrot vagy középén hasítják, vagy pedig szárnyain, vagy végre az orrnak egy részét karélyként jobbadán vagy egészen választják meg. A' vágott sebek, mellyek az orrot középén hasítják, ragtapasz által egyesíthetnek, midőn is az egyesítést nyomadékok és kéttős T — pólyával, vagy U — képre kimetszett ragtapasszal ápoljuk. Az orrszárnyak lévén meghasítva, ezeket véres varrat által egyesítjük, melly csak a' külbőrön hasson által. Azon sebek, mellyek a' hosszú átmérühöz képest az orrot vízirányosan, vagy többé kevésbé ferdén metszik által ollykép, hogy általok az orrnak egy szilakja egészen leesik, vagy rajta még csak egy kevésé tartózkodik, véres varrat, és ragtapasz által egyesíthetnek; csak ha az orrhegynék csekély metszete esik ezen irányban le, lehet a' harántul alkalmazott ragtapasz elég. Az

orrlikákba érméczes csövecsek tétetnek, melyeket szorgalmasan alkalmazni, a' kötözéshez jól oda erősíteni szükség.

Az orr számára készített pólyák t. i. 1.) a' különző pólya; 2.) az egyszerű karoly; 3.) a' kettős karolypólya; 4.) az orrparittyá; 5.) az Ypsilom pólya; 6.) a' T — pólya; 7.) Schreger szerint a' kettős T — pólya, melyeknek fogonatai általában majd csak az orrnak egy ideig tartó oszveszorításában, majd az orrnak föl — vagy lefelé való nyomatásában állanak, föl alkalmaztatások és fogonataikra nézve bizonytalanok lévén, a' czélirányosan föltett ragtapasz által (mint ezt B ö t t c h e r — nek négyfejű ragtapassza, és a' ragtapaszpólya ugyesen — eszközlí) könnyen kipótolthatnak.

416. §.

Az *arcznak* vagy is *pofáknak sebei* ragtapasz által többnyire könnyen egyesíthetnek, csak ha igen tátognának, szegletesek lennének, az ajkak egészen megrepedve volnának, vagy a' nyálvezeték sértetett volna meg, kívánatnék a' véres varrat. A' pofák és ajkak minden átható sebeinél, ha edényeket szükség lekötüni, a' lekötő fonalakat a' szájba kell intézni, honnét az egyik vagy másik szájszegletnél a' szájból azt ki szükség vezetni. Ha a' nyálvezeték a' sebhirtelen egy sítése által nem tökéletesen heged be, és annak tár részén által még nyál szívárog ki, akkor a' gyulladás mindenkor tellyesítetik, és a' nyálsipoly támadása meggátoltatik a' sebnek pokolkövel ismételve tett érintete által, mihöz még a' fültömírgyre a' kantárpólyával eszközlött nyomás, és a' rágás és beszédnek megiltása is szükséges.

417. §.

A' *nyelvnek sebei* ha fölületesek, a' nyelv illendő nyugalma alatt meggyógyulnak, melyebb fokép haránt sebek pedig a' varratot kívánják. A' betegnek beszélni, rágni tilalmas, ötöt vagy tápláló esőrékkel, vagy állomanyos levekkel tápláljuk, melyeket érméczes csön az orron által eregetünk a' gyomorba.

III.

A' n y a k s e b e i.

418. §.

A' nyaksebeknél vagy csak a' *köztakarok*, vagy a' *fölületes izmok*, vagy a' *melyen fekvő edények és idegek*, a' *gögsíp* és a' *bárzsing*, vagy maga a' *gerinczagy*

vannak megsértve. — A' vágott sebek legközönségesebbek, és majd függőleges, majd harántos irányuak. Ha a' nyak-sebek csak a' bőrön és a' fölületes izmokon hatottak keresztül, ragtapsz által egyesíthetnek, és ugyan csak az egyesítés a' nyak mellső részének haránt sebeinél a' fejnek előre hajtása, a' hosszú sebeknél pedig annak hátra hajtása által ápolthatik. A' külső torkolatérből történő vérzés vagy magátul, vagy valamely enyhébb nyomásra megáll. Az állományvesztéssel járó, vagy az igen genyedő sebeknél a' fejet az orvoslás vége felé egyenesen kell tartani, és a' szegycsonton túl a' genynek súlyedését megakadályozni.

419. §.

A' mélyebben ható sebek, mellyeknél a' nagyobb edények sértetnek meg, többnyire vérzés által hirtelen ölik meg az embert. Mégis magának a' fejérnek sérelmének is lehetséges még a' segedelem, ha segéd által a' sértett hely alatt megnyomatik, sértett vége letakarítatik, és lekötetik. *) A' belső torkolatérnek kisebb sérelmeinél a' vérzést nyomás által kellene megállítani, vagy ha az egészen átmetszetett volna, azt a' sértés fölött segéd által szükség lenyomatni, és annak felső végét a' sebnak illendő tágitása után kell lekötöni. Ezen lekötések alatt arra különösen kell vigyázni, hogy a' közel fekvő idegek közül valamelyik, főkép a' bolygideg a' lekötés alá ne kapassék. — A' fejérnek sértett ágait vagy a' tár sebben, vagy ennek előre bocsátott tágitása után kötjük le, vagy mind ez nem lévén lehetséges, a' fejérnek főtörzsöke kötöttek le.

*) HEDENSTREIT in den Zusätzen zu B. BELL s. Lehrbegriff der Wundarzneikunst. Th. V. 332. lap.

ABERNETHY, Surgical Works, Vol. II. lap. 115.

LARREY, Mémoires de Chirurgie militaire. Tom. I. lap. 309.

HENNEN, Bemerkungen. 170. l.

COLLIER, in Medico — surgical Transactions. Vol. VII. lap. 107.

COLE in London medical Repository. Mai 1820 — RUST's Magazin. Bd. VIII. 357. l.

THOMSON, Beobachtungen aus den brittischen Militärhospitalern u. s. w. Aus d. Engl. von BUCK. Halle, 1820. 62. l.

BRESCHET in der französischen Uebersetzung von HODGSON's Werk: über die Krankheiten der Arterien und Venen. Vol. II. Sect. V. lap. 37. Note.

TEXTOR, im neuen Chiron. Bd. II. St. 2.

420. §.

A' bolygideg sérelmei szózatvesztést, görcsös tünetenyeket és halált okoznak. A' visszatérő - ideg sértése a'

szózatnak elvérszését előhozhatja ugyan, melly mégis megint vissza jöhet. — A' *gögdágnak* (ramus laryngeus) sérrelmei a' lehelés meggátlása által ölik meg az embert. ¹⁾ Ugyan azon ág az is tulajdon kép, melly egész törzsökének átmetszése után a' halált olly hirtelen okozza. Dupuy ²⁾ tapasztalásai után az állatok mind a' két *tüdőgyomoridegnek* (Nerv. pneumogastricus) átmetszése után is sokáig élnek, ha a' gögsip a' gög alatt megnyittatik. Meg nem történvén a' gögsipnak fölnyitása, az állatok a' hangrés tágitóiban elterjedt idegek szélütése miatt csak hamar meghalnak. — Ha az *együttérzideg*, vagy *rekeszideg*, avagy a' *gerinczagy* sértetik meg, akkor a' halál rángások közt jelenik meg,

1) PYL, Aufsätze und Beobachtungen aus der gerichtlichen Arzneiwissenschaft, Samml. VII. 185. 1.

2) Journal de Médecine par LEROUX. Vol. XXXVII. lap. 551.

MECKEL, Handbuch der gerichtlichen Medicin. Halle. 1821. 172. 1.

421. §.

A' *gögsipnak sebei* vagy hosszú vagy haránt sebek; a' gögsip vagy csak meg — vagy épen átmetszetik, vagy egy része egészen elhordatik belőle, p. o. lösebek által. A' gögsip függőleges sebei ragtapasszal eszközlött egyesítést, és a' fejnek szüntelen tartó hátfelé hanyatlását kívánják. A' haránt sebek a' gögsipot vagy csak részenként, vagy egészen megválasztják, és többnyire célba vett öngyilkolásnak következményei lévén, leginkább a' nyak felső részén, a' gög és a' szakacsont közt találhatók; nagyobb kiterjedésűek lévén, a' száj hátsó részébe hatnak, a' leget, a' nyálat, az italokat ki 's bejárni engedik, vagy magába a' gögbe hatnak; de a' nyak alsó táján csak ritkán láthatók.

Ezen sértéseknél a' szózat egyszersmind mindenkor elvesz, a' lég a' seben áthat, ollykor légdaganat származik, és a' gögsipba kiöntődő vér veszedelmes tünetenyeket okozhat. Ezen sebek a' nélkül hogy a' *fejér*, a' *torkolatér*, vagy a' *bolygideg* megsértetnének, magokban is meglehetnek; a' vérzés pedig vagy a' *felső páizs* — vagy a' *nyelvüetébül* áradhat.

422. §.

Ha a' gögsip haránt sebeinél a' vérzés megállítatott, a' sebszéleket kölcsönös érintetbe szukség alkalmaznunk, a' mennyiben a' fej erősen meghajtatván a' mell felé, ezen helyzetben tartatik, mi pólyák által kevesebb biztosan történik, mint a' K ö h l e r *sipkája* által: a'

beteg egyszersmind kevéssé oldalvást fektessék, hogy a' sebválasztmány olly könnyen a' gögsipba ne folyhasson. Ha a' gögsip nincs egészen megvágva, a' sebszélek egymástul nem távoznak messzire, és az említett helyzet elegendő az egyesítésre, mivel a' véres főrzetek csak izgatást és hurutolást okoznának, mellyek az egyesülésnek legnagyobb akadályai. Csak midőn a' gögsip átmetszett, és a' sebszélek szerfölött tátognak, volna ezeket szükség külső bőreiknél fogva széles lelkötés által egymáshoz közelíteni.

Fricke szerint (Fünfter Bericht über die Verwaltung des allgemeinen Krankenhauses 1852, 252. lap.) még a' nevezetesebb nyaksebeket sem szükség azonnal véres varrat által egyesíteni; ő t. i. tanácsosnak tartja a' seb tökéletes genyedését és az ez által elő hozott husszemölcsök támadását bevárni, és csak ezután hozza a' genyedő fölületet kölesönös érintetbe a' véres varrat által.

423. §.

Ezen sebeknél a' gögsipnak nagy gyuladása, göresös tünetények, főkép erős hurutolás származnak mindenkör, mellyek a' gög sérülmeinel nehezebbek, mint a' gögsipéinál — Ha a' sebzett nem sok vért vesztett, gazdagon kell vért bocsátni, és belől salétromos fejet nyújtassék nekie. Ha hurutolás és fájdalmak származnak, akkor az érnetszést, (de a' nedvok alkalmazását is) ismételni; belől pedig enyhe sósavas higacsot *beléndvonattal* szükség adni. Az élelemnek csupán folyónak kell lenni. — Azon személyekre, kik öngyilkolásukon kapatták, különösen szükség vigyázni, hogy ők a' bekötést rendetlenségbe ne hozzák. Ezen gyógybánást folytatni kell mindaddig, míg csak a' gögsipnak gyulasztó és göresös szenvei jelen vannak.

Az egyesülés tökéletesen nem akarván megtörténni, a' sebek olomvizbe mártott ronggyal fedeztetnek. — Ha a' kipökés kicsapongani kezd, a' beteg erei csüggednek, akkor a' kínával és bódár gyógyszerekkel vegyített izorzuzimó jelentetik. A' rekedés, melly többnyire hátramarad, lassan ként elmúlik. A' gögsip porczos részének sérülmeinel gyakorta sipolyos nyílás marad vissza, melly ollykor magátul is bezáródik. — A' kötözésnek félretétele után a' beteg az erős beleheléstul, és a' fejnek nagyobb hátfelélé való szegésétul óvja magát.

424. §.

A' gögsip szürott sebeinél a' külső és belső seb közt fölbomlott párhuzamosság miatt a' légnek a' sejszövetbe való kilépte könnyen megtörténik, midőn ha a' sebre tett

enyhe nyomás a' lég' kiléptét meggátolni nem elég, akkor a' külső sebet kusztorával kell tágitani, hogy a' lég szabadon kimehessen.

425. §.

A' gögnek és gögsipnak roncsolt sebei, az állományvesztességgel járó lösebek, az említett köz gyógybánáson kívül, enyhe írral kent gyolcsdarabbal végbeviendő fedező bekötést kívánnak.

Ha a' sebszélek bebőröznek, és a' gögsipnak sipolyai készülnek, mi főkép a' roncsolt, és állomány vesztességgel járó sebeknél szokott történni, akkor a' sebszélek fölújítatnak, és ha lehetséges függőleges irányban körültekert varrat által egyesítenek. — A' nyílás bezáródását bőrlebeny oda forrasztásával is iparkodtak eszközölni.

La Lancette francaise. 1851, 26. Nov. — FRORIEP'S Notizen. 1851. Nro. 692.

426. §.

A' *bárzsing*nak sebei vagy egészen, vagy nagyobb részt átmetszett gögsippal járnak (csak a' szúrott sebeknél történhetik meg az elsőnek sértése a' másodiké nélkül) midőn is a' bárzsing vagy meg — vagy át vagyon metszve. A' bárzsingnak nagyobb sérelmei többnyire, a' nagyobb edények és idegek sérelmeivel járnak, midőn is korán halálosak. Ezeknek ugyan azon időbeli sérelmökön kívül a' bárzsingnak sebe nagy, sőt egészen átmetszve lehet, a' nélkül hogy a' seb általában halálos volna. *) A' bárzsingnak nagyobb sebeit, látás és ujjal tett kikémlelés segédelmével, és az által tudjuk meg, hogy a' sebzett a' lenyelt nedvet sebéből üríti ki, melly erős köhögést okoz.

*) RUST, einige Beobachtungen über die Wunden der Luft- und Speiseröhre mit Bemerkungen in Bezug auf ihre Behandlung und ihr Lethalitätsverhältniss; in seinem Magazin, Bd.VII. I. 262. köv.

427. §.

Ha a' bárzsing seheinél a' vérzés megállott, azon gyógybánást kívánják mint a' gögsip sebei, a' kültakarókat egyesíteni, és a' fejet a' mell felé hajtani szükség. A' seb nagy lévén, a' beteget tápláló csőrékkel, fördőkkel, vagy legalkalmasabban gazdag levekkel tápláljuk, mellyeket érméczes csön eregetünk a' gyomorba. Ha a' cső hányást, köhögést, vagy vérfolyást okoz, akkor az félremozdítván a' beteget egyedül tápláló csőrékkel, és fördőkkel tartjuk. Efféle betegek epesztő szonját, szájokba czukorral hintett citrom vagy narancs szeleteket adogatván enyhítjük. A' seb gyógyulásához közelgetvén a' betegnek száján által kásás kocsonya féle eledeleket vigyázva nyujtogatunk.

A' bárzsingba teendő érméczes csőnek egy ujnyj vastagságúnak kell lenni, és felől tölcser képű nyílással végződni. A' csövet az orron keresztül dugjuk-be, melly először közönségesen a' gőgsipba tolatik, miről a' cső nyílása elejbe tartott gyertyának mozgó lángja által győződik meg. Ezen esetben a' csövet visszahúzzuk, és a' bárzsingba hátrább dugni iparkodunk. A' cső több napig ben maradhat, midőn végét az orrnál erősítjük meg.

428. §.

Mivel a' bárzsingnak sebe széleinek öszveforradása által csak ritkán gyógyul meg, sött tár szélei közt maradó hézaga a' közelfekvő részekből pótoltatik ki, azért is többnyire ezen helyen a' bárzsingnak szűkülése marad vissza, vagy pedig tömlöként tágul ki, mi által a' nyelés minden esetre hátráltatik.

429. §.

A' bárzsingnak szúrott sebei, ha erős mellesleges sérelmek nincsenek jelen, nem ritkán minden nagyobb tünetemények nélkül behegednek. A' bárzsing alsó részén lévén megsbezve, az eledelek a' mellüregbe ürülhetnek.

430. §.

A' nyak' hátsó részére ejtett mély sebek az alsó végtagoknak szélütött állapotját, olykor azoknak kiaszását huzák magok után, valamint efféle sebek után a' herék enyészése, és a' nemi ingernek elhalása is tapasztaltatott.

IV.

A' m e l l s e b e i.

- VERING, über die eindringenden Brustwunden. Wien 1801. 4.
 HERHOLD, über die Behandlung tiefer Wunden der Brust. Kopenhagen. 1801. 8.
 LARREY, Mémoires de Chirurgie militaire. Vol. II. l. 150. köv.
 E. RUMEBE, Dissert. sur les plaies d'armes à feu pénétrantes dans la poitrine. Paris. 1814. 4.
 HENNEN, Bemerkungen s. 'a. t. l. 590. köv.
 C. MAYER, Tractatus de vulneribus pectoris penetrantibus. Petropol. 1823. 4.
 G. A. SPIESS, Dissert. de vulneribus pectoris penetrantibus imprimis cum hæmorrhagia conjunctis. Heildelb. 1823. 4. — Heildelberger klinische Annalen. Bd. I. Heft. 3. 365. l.
 I. F. REYBARD, Mémoires sur le traitement des anus artificiels, des plaies des intestins et des plaies pénétrantes de poitrine. Paris 1827 8.

LARREY, in Mémoires de l'Académie royale de Médecine. Paris 1828. Vol. I.

431. §.

* *A' mellkasnak selei* (vulnera thoracis) vagy *fölületesek*, vagy pedig *a' mellüregbe hatnak*.

432. §.

A' fölületes metszett és vágott sebek egészen *a' közönséges gyógybánást* kívánják, és egvesítősek ragtapasz által mindenkor megtörténhetik. *A' fölületes szúrott sebek* irányukból, *a' sértő eszköz hosszúságából*, és *a' seb mélységéből* ösmértetnek meg, melly utólsónak kutasszal esz közlendő kivizsgálásakor *a' test azon helyzetbe* rendelkezék, mellyben *a' sértés pillanatakor* volt, ezen kórhatározó jelekhez lehet még *a' mellkast meghaladó sebeknél* említendő tünetények hiányát is számlálni. Ezen sebek hasoulókép *a' közönséges rendszabások* szerint orvosoltatnak, az erősebb gyuladás mégis, melly ezen sebekhez olly gyakorta, és olly örömet kapcsolkodik, szorosabb lobuzó gyógybánást kíván. — Csak midön erőmleny támad *a' sejtiszövetben*, és *a' vérzés megállítására a' nyomás* nem elég, vagy *a' seb későbbi lefolyta alatt* genytorlás, és ez által lehelésbeli bajok támadnak, szükség *a' sebet* tágitani, *a' vérzést megállítani*, vagy *a' genynek szabad kifolyást* készíteni.

A' mellkas fedelégeinek roncsolásai, és lösebei, *a' külső részekben* nevezetes véromléseket, mellhártyalobot, tüdőlobot, elnehezedett lehelést, vérköpést, s. a. t. okozhatnak, és szoros lobellenes gyógybánást, ismételt érvágást, és mellre alkalmazott hideg borongatásokat kívánnak,

433. §.

A' mellkast megható sebek (vulnera thoracis penetrantia) vagy csak *a' mellhártya üregeig* hatnak, vagy egyszersmind *a' mellüreg életműveit* is megsértik. Veszedelemök általánosan *a' mellkas falaiból*, vagy az üregben rejtő életművekből áradozó *vérzéstül*; *a' tüdőnek és szívnek* az összetorlódott nedvek által okozott *öszvenyomásátul*, *a' mellüreg életműveinek gyuladásátul*, és cunek kimeneteleicéitől függ.

434. §.

Hogy *a' mellseb valóban a' mellüregbe* hatott, vagy hogy épen *a' mellüregnek életművei* érte legyen, megösmérhetni: *a' seb mélységéből*, *'s irányából*, *a' mint a' sértő eszköz behatott*, *a' sebek ujjal*, vagy kutasszal vi-

gyázza tett kifürkészése által, melly alatt a' beteg akként helyeztessék, mint a' sebzés pillanatakor volt, a' be — és kilehelés alatt a' légnek ki — s bejárásából, a' seb körül támadó légdaganatból, és az elnehezedett lehelésből, a' mennyire a' mellüregbe hatott lég a' tüdőt összeszorítja és a' vérkeringést hátráltatja. A' tüdőnek egyszersmindi sértésénél, a' beteg mély, 's helyben maradó fájdalmat érez, a' lehelés, főképp a' belehelés igen bajos, a' sebből szakadatlanul tajtékos világos vörös vér foly ki, a' beteg vért pökik, (a' vérpökésnek távolléte egyebként nem biztos jel, hogy a' tüdő nem volna megsértve) és egyszersmind a' belső elvérzésnek, és tüdőnyomásnak alább megemlítendő tünetényei is jelen vannak. — Ezen sebnek határzata azonban többé vagy kevesbé nehéz lehet, a' mint a' seb nagysága és iránya különbözik.

A' kutasszal tett vizsgálás többnyire csalárd és bizonytalan, melly egyszersmind a' vele járó izgatás miatt káros is lehet, és egyszersmind többnyire haszontalan is, mivel a' kórhatárzat más tünetényeken alapodik, és a' mellkast meghaladó egyszerű sebkénél szinte alig kívántatik más gyógybáns mint a' be-nem-hatóknál. — A' befeeskendésekkel tett vizsgálás, melyet némelyek javaslottak, még bizouytalanabb, és minden esetre ártalmas.

A' lég csak akkor jár ki 's be szabadon, midőn a' seb egyes. Nem mindenkor esnek össze a' tüdők, ha a' mellüreg nyitva van, hanem a' bordái mellhártyával érülésben maradnak, mi egyes esetekben a' tüdő és mellhártya közt lévő öszvenővéstől származhatik, de több más esetekben magyarázhatatlan. Azért is még a' két mellüregnek folnyítása sem okozhat mindenkor halált. Williams tapasztalásai következőket tanítanak: 1.) ha egyik tüdőkarely a' külső légnek kitétetik, mindaddig nem esik össze, míg a' másik tüdőkarelynak, és a' lehelés egyebb segédéletműveinek munkálódása épen marad: 2.) hogy az egyik tüdő lehelvén, a' másik magát egy darab ideig mozgatni tulajdon erővel bír, mi nem a' rekesz, és bordaközötti izmokkal függ; Williams ezen erőnek kufejét nem tudja meghatározni. 3.) hogy az ép tüdő szabályos kitágulásbeli erejét ismét vissza nyeri, ha a' külső lég nyomása felhemozdítatik. 4.) hogy ha bár a' lég azon nyilamú csövek által ugyanazon időben szabadon és szakadatlanul hat is a' két mellüregbe, a' tüdők még sem esnek össze, ha t. i. a' lehelés segédéletművei munkásságukban nem korlátoztatnak. 5.) hogy az ép tüdő üregét egészen soha sem tölti ki, legalább az egészes lehelésnél. — Részemről a' kutyáknál a' tüdőnek mindenkor erős öszveesését tapasztaltam, és az ezen észre vett mozgások kevesbé látszattak a' tüdőnek bizonyos kitágulásbeli erejétől függni, mint inkább az állatok erőlködött ki — és belehelése közben történő tüdő emelkedésén és süllyedésén alapodni; mint azt alább a' tudószámnál világosabban fogjuk látni.

BREMOND, in Mémoires de l'Académie des Sciences. An. 1739.

NORRIS, in Mémoires of the royal Society of London. Vol. IV.

RICHTER'S, chirurgische Bibliothek. Thl. IV. 695. I.

ABERNETHY Surgical works. Vol. II. lap. 178. kov.

WILLIAMS, über die Wirkungen der bei Brustwunden in die Brusthöhle dringenden Luft; in London medical and physical Journal. Juny 1823. — Journal für Chirurgie und Augenheilkunde von GRAEFE u. v. WALTHER Bd. VI. Heft. 3. 536. l.

REYBARD az id. h.

435. §.

A' beható mellsebeket következő esetek alatt foghatjuk föl legalkalmasabban:

1.) *egyszerű átható mellsebek.* 2.) *átható mellsebek idegen testek jelenlétével öszveszöve,* 3.) *vérzéssel járó átható mellsebek,* 4.) *a' tüdő egy részének kiüszamodásával járó átható mellsebek.*

436. §.

Az *egyszerű beható mellsebek* vagyis olly sebek, melyeknél egyedül a' mellhártya ürege van megnyitva, igen ritkák. Gyógybánások a' sebek hirtelen öszvefoglásában, és a' gyulladás meggátolásában áll. A' beteget egy mélyebb bélehelés után kilehelni hagyjuk, és ekkor zárjuk be a' sebet ragtapasszal, melly ezután nyomadékkal fedeztetvén, cz széles mellpólya által vállköttővel erősítetik meg. Ezután a' beteggel szoros értelemben lobüzöleg bánunk. Ha a' gyulladás elmellőztethetik, akkor ezen seb korán meggyógyul, de gyulladás jelenvén meg, és ez sokáig tartván, a' mellhártya kiüszadása által ollykor 14-ed nap múlva is késő erömleny okoztathatik, mi által a' mellüreg föluyítása leszen szükséges.

437. §.

Azon *idegen testek*, melyek a' beható mellsebekkel szövekezhethetnek, vagy a' sértő eszköz letört darabjai, gömbök, és ezekkel a' sebbe ragadott gúnyadarabok, vagy a' bordák szálkái lehetnek. Ha a' sértésnek magának környülményei ezen idegen testek jelenlétét el nem árulják, akkor azon tünetmények, melyek reájok mutatnak igen kétesek. Az idegen testek állandó izgatást, terhes lehelést, a' sértett részen. ha bár a' lobellenes gyógybánás már tovább folytatott is, fájdalmat okoznak; vagy pedig, ha már a' tünetmények enyhültek, újolag nehezbedés és gyápóra genyedés 'stb. áll be. Ezen esetnek környülményeit jól meg kell itélnünk, hogy ezen idegen testek jelenlétök és helyzetökrül megbizonyodhassunk, mi gyakorta érméces vagy érczüül készített kutasz bevezetése által legmeghatározottabban történhetik, midön

aztán azok vagy magán a' tágitott seben, vagy a' helyzetöknek megfelelő bordaközi hézagon újonnan készített nyiladékon vétetnek ki, ha t. i. egyebként is lehetséges a' dolog. Mennél több ideig ápoltatott a' genyedés az idegen test által a' mellüregben, annál nehezebb annak kivétele, mivel ekkor a' bordaközi hézagok, a' bordák közeledése által annál inkább kisebb lesz. Larrey *) egy efféle esetben az alsóbb bordának felső szélét leucsekéssel annyira faragta ki, a' mennyire, hogy a' gömböt kivehesse, és hogy a' bordaközötti üteret meg ne sértse, szükségesnek tartotta.

*) Mémoires de Chirurgie milit. Vol. IV, lap. 250.

A' gömbök a' mellüregbe olly kép is hathatnak, hogy a' tüdőket megkerülvén bemenetelekhez által ellenben jönnek ismét ki. Esetek vannak, mellyekben a' gombok a' mellüregben sokáig tartózkodtak, a' nélkül hogy valamely bajt okoztak volna, midőn is azok hegedékeny nyirkból készült réteggel vétetvén körül, mintegy tokban foglaltattak.

438. §.

Az átható mellszobeknél a' *vérzés* majd a' *bordaközötti*, majd a' *belső csecsütréből*, majd a' *tüdüből*, majd a' *mellüreg nagyobb edényeiből* történhetik. A' nagy és egyenes szobeknél a' vér szabadon foly ki, a' seb szűk lévén, vagy ha ez hosszú lévén, talán görbe csatornát képez, akkor a' vér valamely térben bent akad, és a' kiöntődött vér mennyisége a' sértett edény, meg azon tér nagyságával van egyenes arányban, mellybe a' véröntődés történt.

439. §.

A' mellüregbe történő eféle vér elöntődésénél az arc elhalványodik, az érverés kicsiny és gyorsa' lesz, a' beteg szeméi káprádzanak, elsötétednek, füle csöng, egész testén hideg izzadás tör ki, ezen kívül lehelése eluchezedik, és mintegy fülő félben fetreng. A' mellnek azon oldala, mellyben az érömleny találkozik, tellyesebb lesz, és lehelés közben kevesbé mozog, a' beteg hanyatt fekvé emelkedett derékkal legkönnyebben lehel, ép oldalára fekvén fuldoklik. Az öregbedő vérömlennyel ezen tünetények megsokasodnak, és a' beteg fülva múlik ki.

440. §.

A' mellüregbe történt véres érömlenynek tünetényei igen különbözök, 's gyakorta igen kétesek. — Ha az

erőmleny csekély, és csak lassanként képül, ha a' tüdő nagyobb elterjedésre öszvenő a' mellhártyával, ha a' beteg a' vérvesztés iránt fogékonytalanabb; ha már az előtt is mellbeli életműves betegségek voltak jelen; ha a' sérelemhöz más görcsös tünetmények járulnak: akkor fellette terhes lehet a' kórhatárzat.

441. §.

A' mellüregbeli véres erőmlenynek legbiztosabb és legállandóbb jelei ezek: a' belső elvérzésnek állandólag tartó tünetenyei, terhes, gyors, és rövid a' sértett tüdőknél vérpökéssel járó lehelés, mellynél a' belehelés a' kilehelésnél könnyebb, álmom közt fullasztó, majd nagyobb majd kisebb fokban állandó szorongások, az egészes oldalra bajos vagy épen lehetetlen fekvés, emelt mellel hanyatt fekvés közt meglehető állapotja a' betegnek, az ütéréknek és szívnek egyenetlen mozgása, álmotalanság, vizes, keves, vagy épen fölakadt vizelés.

A' kevesbé bizonyos s állandó jelek ezek: a' mellkas sértett oldalának nagyobbodott terjedelme, melly alatt a' bordák egymástól távoznak, és mozgásaik hátráltatják; a' mellkasnak vízkórságos daganata (némelly helyeken az izmok tellyesebbeknek tapintatnak); a' szívnek nagyobb kiterjedésre lapintható verése; ennek a' nedv nyomása által okozott másik oldalra való tolódása; — tehernek érzése a' mellben, vagy a' beteg mozgásai alatt hallható hullámzás, szotyogás; a' rövid bordák alatt, és a' szívgödrön a' rekesznek alátolódásából származó földagadás: mellre ütés alatti tompa hang; a' sértett oldal rövid bordáinál kék daganat, melly a' sértés után csak néhány napok mulva támad; a' kéznek és lábnek vizeyes fölpolledése, és a' szenvedő oldalon vörös arc.

442. §.

Az erőmleny jelenlétéről bizonyosak lehetünk, ha az említett állandó tünetmények (441. §.) ha nem mindannyian is, legalább nagyobb számmal jelen vannak, tartósak, és szaporodnak; ha más életműves bajoktól nem következtethetnek, és az első 24. óra alatt a' közönséges gyógybánásnak nem engednek.

443. §.

Azon véres erőmleny, melly a' mellüregbe történik azon kívül hogy mint erőműves akadály a' tüdőt öszvenyván a' lehelést gátolja, még azt is mivel, hogy a' tüdő lassanként sejtés minémiségét elveszti, és a' mell

hártyával öszvenő: honnét az következik, hogy az érömlenynek több ideig tartása után czélba vett kiürítése nem sikerül, mivel a' tüdő többé ki nem tágul; ugyan az érömleny azon fölületet, mellyel érintetbe jő, korán meggyulasztja, és a' vérnek fölolvadása által is ártalmasan munkálódhatik, melly még is gyakorta természetes folyó állapotjában sokáig megmarad. — Azért is a' vérzést megállítani, az érömlenynek további kifejlődésének gátot ejteni, és a' kiöntődött vérnek szabad folyást készíteni szükség.

444. §.

Az átható mellebekenél a' vérzésnek kútfejét meghatározni sok esetben nehéz, sokban lehetetlen.

445. §.

A' *bordaközötti ütérnek sérelmét* gyanítani lehet akkor, ha a' beteg vért nem pök, és a' vérömlenynek tünevényei veszedelmesek; a' seb nagy lévén, világos vörös, nem tajtékos vér lökködik ki abból szakadatlan sugárral; ha ujunkat az edény sértett részére tehetjük, annak lökködését éezzük, és a' seb a' borda alsó szélének irányában találhatik.

A RICHTER, és másoktól ajánlott bedugása egy vájuként meghajtott kártyának igen czéliránytalan. Csak maga az új tudná a' vérző edényt megkülönböztetni, ha a' vér a' mellüregbe öntődne, melly esetben kilehelés vagy kohogés közben a' vér mindenkor egész sugárral lokódik a' sebből. Az említett jelekről azt nem kell felednünk, hogy csak egyedül a' bordaközötti ütérnek sérelmét jelentik, holott rendszerint a' tüdő is sértve van. — Ekéánt rójuk meg a' Reybardtól *) tanácslott csőt is, mellyen elől oldalt a' sértett edény felé tartandó nyílás van, hátsó részéhez pedig hólyag van függesztve.

*) Az id. h. Pl. III. fig. 3.

446. §.

Számos olly eszközökkel birunk, mellyek a' sértett bordaközötti ütérből áradó vérzés megállítására ajánltak, de épen olly szegények vagyunk a' lett dolgok részéről, mellyek azoknak czélirányosságát, és ügyes voltát bebizonyítanak. Azok közé tartoznak: a' borda átöltése Gerard, 1.) Goulard 2.) Leber 3.) szerint; — az ütérnek lekötése (a' borda nélkül) horog féle, mellső részén izelt tüvel Reybard 4.) szerint; — a' közvetlen lekötés B. Bell után 5.); — Lotterynek 6.); Quesnay-nak 7.); — Belloq-nak 8.), és Hardernek 9.) nyomóeszközei; — Desault és Sabatier-

nek ^{10.)} nyomóeszközei, kik négyszegletű gyolcsdarabot vévén, annak közepét mélyen a' sebbe tolták, betolván, téppohval töltötték ki, midőn aztán a' gyolcs szegleteit meghuzván, annak közepe téplabda gyanánt nyomódik az ütérre; — avagy eléggé vastag fonalra függesztett téphengert hoznak a' sebbe, és fonalánál fogva rántják a' borda felé. — The den ^{11.)} szerint a' sértett-üteret irnye levellel kell egészen átvágni, 's visszatolni, és reákerőt nyomni. Assalini ^{12.)} azt tanácsolja, hogy az ütér egészen átmetszessék, hogy t. i. az ütér visszahúzódjék, a' seb ez után jól kitömetik, a' támadott éromlenny pedig később ürítetik ki.

- 1) DIONIS, Cours, d' opérations de Chirurgie par DE LA FAYE. Paris, 1777. 541. lap.
- 2) Memoires de l' Académie des Sciences. An. 1740.
- 3) FLECK, Sammlung von Beobachtungen. Thl. II. 210. lap. — GROSSHEIM, a' GRAEFE és WALTHER Journáljában az ARENDT utdagtúját ajánlja; l. ez ellen észrevételeimet a' Heidelberger clinischen Annalen-ben Bd. III. Heft. 2.
- 4) Az id. h. 141. L Pl. III. fig. 2.
- 5) B. BELL, Lehrbegriff der Wundarzneikunst. Thl. IV. 102. l.
- 6) Mémoires de l' Académie de Chirurgie. Vol. II.
- 7) Ugyanott.
- 8) Ugyanott.
- 9) Dissertatio de haemorrhagia arteriae intercostalis sistenda. Berolin. 1823.
- 10) Médecine opératoire. Vol. I. 179. lap.
- 11) Neue Bemerkungen und Erfahrungen. Berlin. 1781. Thl. I. 59. lap.
- 12) Taschenbuch für Wundärzte und Aerzte bei Armeen; aus dem Italienischen von E. GROSSI. München. 1816.

447. §.

A' bordaközötti ütérből áradó vérzés ellen tanácslott főlebb említett gyógybánások tellyesítésére mindenkor nagy seb kívántatik, melly ha magában olly nem volna, azt eléggé tágítani kell; az említett műbánásokat jobbadán merész cselekedetek gyanánt kell tekinteni, melyeknek fogonatai igen bizonytalanok. Azt elgondolván, hogy a' sebész a' vérzésnek kütféjét bizonyosan nem tudja, és a' tudónek ugyan akkori sérelme jelen lévén, az említett gyógybánások által a' tüdőbeli vérzés többnyire még öregbedik; valóban átalánosan a' közvetett lekötés' vagy lenyomás' alkalmazásához nem folyamodhatunk. A' bordaközi ütér sérelme közel a' mellcsomóhoz, vagy a'

hordák közepén, hol általánosan leggyakrabban előfordulnak a' mellesek, nem mindenkor okoz szembetűnő vérfolyást, a' mit más és magam tapasztalásából bizonyíthatok. 1) A' bordaközi ütérnek sérelme eredetéhez közel fogugyan mindenkor veszedelmes vérzést okozni, hanem itt az ütérnek mély fekvése miatt a' vérzés kútféjének ősmerege ügyis bizonytalan, az említett szerek alkalmazása pedig bajos vagy épen lehetetlen fog lenni.

Legjobb tehát a' bordaközi ütérből áradó vérzésnél akkép intézni gyógybánásunkat, mint azon vérfolyásnál, melly a' tüdő edényeiből történik, midőn is azt reményelhetjük, hogy a' seb behegedése által, szoros lobuzó orvoslással, a' mellre alkalmazott hideg borongatásokkal, a' mellürben folakadt vérnek nyomása által a' sértett ütér var által bezáródik, midőn később aztán az érömlenyt a' szokott mód szerint kiüríthetjük. Csak a' nagy társebeknél lehetséges a' bordaközi ütérnek közvetlen lekötése. Ha a' sérelem a' mellhártyát nem érte az említett ütérből áradó vérzés megállításán a' sebnek tépettel tett kitöltése által törekedhetünk.

RAVATON, *pratique moderne de la Chirurgie*. Paris 1785. Vol. II. 150. lap. — SPIESS. az id. b.

1) CHELIUS, über die Verletzung der Art. intercostalis in gerichtlich-medizinischer Hinsicht; in den Heildelberger klinischen Annalen. Bd. I. Heft. 4. — Továbbad ugyanott. Bd. III. H. 2. — és SPIESS-nél az id. b.

Lásd egyszersmind GRAEFE, Bericht über das klinische chirurgisch-äugenärztliche Institut der Universität zu Berlin für das Jahr 1826. Berlin 1827. és a' Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. X. 369. l.

418. §.

A' *belső csecsütérnek sérelmét* boncztudománybeli ősmeretünkéből, és az itt is akként teendő vizsgálatból hátarozhatjuk meg, mint már a' sértett bordaközi ütérnél említok. Vele az öt, hat, és hetedik borda közt fekvő bordaporeznak sérelme szokott csak nem mindenkor járni. A' *belső csecsütér* ügyis megsértethetik, hogy a' vér a' mellhártya üregébe nem öntődik.

Ezen vérzés megállításáru az mondhatjuk, mit a' bordaközi ütéréről mondanék. A' sértett ütér a' második, harmadik, és negyedik bordaközi hézagban köttet-hetik talán le. Az egyéb gyógybánások közül, talán csak a' tépettel töltött gyolesdarab által eszközlött nyomás, és a' sértett tüdőből történő vérzés megállításáru már előadott gyógybánás érdemli meg az alkalmazatot.

449. §.

Ha a' mellüregben a' nagy edények sértettek meg, a' beteg hirtelen múlik ki, csak ha a' sebzés csekély, élhet még egy darabideig. Ha nem épen nevezetes edények sértettek meg a' mellüregben, akkor különbféle esetek tünhetnek elő.

A' tüdő olly helyen lévén megsebezve, hol a' mellhártyával van öszvenőve, akkor elöntődés nem történhetik, az egész mellhártya üregébe; a' vér csak azon hézagot tölti ki, melly a' tüdőben a' sértő eszköz által okoztatott; a' sebnek külső nyílása nagy lévén, kifelé öntődik, vagy a' tüdő sejtibe szívárog által. — A' tüdő valamelly szabad helyen lévén megsértve, a' vér a' mellhártya üregébe öntődik, és a' (441. §-ban) említett tünemények jelennek meg.

450. §.

A' sértett tüdőkből áradozó vérzés megállítását csak közvetve eszközölhetjük.

1.) A' legszorosabb lobüző gyógybánás által, erős ismételve tett érvágások segedelmével a' vérkeringésnek erejét úgy annyira le kell törni, hogy a' betegnek legnagyobb nyugalma, a' mellre szakadatlanul rakott hideg borongatások, és hivesítő gyógyszerek belső alkalmazása alatt a' sértett edények nyílásain olly erős vérvar készülhessen, melly a' csüggedett vérkeringés által hajtott's tolakodó vérnek ereje által le ne válhasson, következőleg hogy a' sértett edény tökéletesen bezáródhassék. — A' vérbocsátást tehát mind annyiszor szükség ismételnünk, valahányszor az érverés emelkedni kezd, mert ekkor mindég félhetni, hogy a' már képződött vérvar a' vér tolakodása által könnyen leválik.

2.) A' vért a' mellüregből ki nem kell üríteni, hogy általa részint a' vérvarnak készülése ápolitassék, részint ennek kora leválása elkerültessék. Azért is, a' sebet ragtapasszal jól el kell zárni, mint már fölebb említők. Ha ezen gyógybánás alatt a' vérzés megáll, miről az eredeti tünemények szétoszlódása, az állati melegnek visszatérése 'stb. győzhetnek meg, másod vagy harmad napra a' mellüreg fölnyitásához fogunk. Csak ha a' megfulásnak nyilva veszedelme fenyegetne benünket, lehetne azt siettetni, midőn is a' vérzésnek visszatérésétül annál inkább tarthatunk.

A' beható mellsebeknek a' már említett okokból ajánlott egyjitése Vering-tól *) a' következő alapoknál fogva rovatik meg:

1) a' legtöbb átható mellsebeknél a' mell belrészének sérelme van jelen, és ha bár azonnal nem származik is eredeti éromlenny, a' tüdő sértésénél mégis többnyire később következő éromlenny támad.

2.) annak jelei, hogy a' seb a' mellkast meghatotta szerfölött kétesek lehetnek, valamint az éromlennyéi is; mellyek a' beteg alkotmánya, életműves mellhajok, ideges tünetények, a' hozzájuk járuló gyuladás, 'stb. által úgy összevonyolodhatnak, hogy azokat még a' legügyesebb sebész sem képes egymástul megválasztani. Azért is a' mellkasnak csak azon szűrott sebei orvosoltassanak egyszerű seb gyanánt, hol a' legszorosabb vizsgálat a' seb áthatását be nem bizonyítja. Minden függőleges és ferde sebeknél pedig, hol a' vizsgálat azoknak fenekét bizonyosan el nem árulja, vagy hol a' seb kivehetőleg áthat; továbbad azon sebeknél, hol a' helybeli vizsgálat a' seb behatását be nem bizonyítja ugyan, hanem vagy azonnal, vagy a' sértés után néhány óra mulva a' véromlennynek, vagy belső sérelemnek ha csak néhány körjelei tapasztaltatnak is: *a' sebet nem csak fenekeig, hanem ha áthat, meg a' mellhártyán által is tágitani kell.* — Ez által a' seb irányáról, úgy mond ő, csalhatatlan ismeretet nyernénk, a' lég és vér könnyebben kiürülhetnek, minden a' sejtszövetbe történő átszivárgás megakadályoztatnék, a' sebész minden történhető tünetényekre elkészülve volna, és ha semmi véromlenny és belső sértés nem találthatnék is, a' sebet még is azonnal be lehetne zárni. — Csak a' hát csigolyákhoz vagy mellcsontoz közel eső sebeket kellene egyszerű sebek gyanánt orvosolni, és mihelyt éromlennynek tünetényei tapasztaltatnának, azonnal a' szokott helyen a' mellüreg folnyításához kellene fogunk.

Ezen műbánásnak ellen kell vetnünk azt, hogy a' sebek bezárása sok esetben a' tüdő vérezést meggátolni egyetlenegy szer legyen, hogy sok beható magával a' tüdő sérelmével járó, mellsebeknél éromlenny nélkül megtörténhetik a' gyógyulás, mit a' tapasztalás több esetekkel bebizonyít; hogy a' később következő éromlennyek bizonynyal hamarább megjelennek, ha a' sebet tágitjuk, mivel a' tüdő és mellhártya gyuladása ez által mindég megnehezedik. Azért is általában bizonynyal tanácsosabb a' sebet bezárni, és annak tágitását csak akkor eszközölni, ha a' mellkason nem magosan annak közepén a' hátgerincz és mellcsont közt találhatik, és a' sebésznek az éromlenny tünetényei által joga van a' mellüreg folnyításához. A' seb tágitása vagy az ujon, vagy a' vájkutaszon, és mindenkor olly irányban történik, hogy a' bordának alsó szélé megkéméltessék, és a' metszésnek a' mellhártya felé kúpos idom adassék. A' további gyógybánás megegyez azzal, mellyet a' mellüreg folnyításánál említendünk.

A' Reybard-túl (az id. m.) ajánlott hólyaggal fólkészített csőt (canüle) is érdeklik az említett ellenvetések, melly a' mellüregbe hozva, a' seb pedig ragtapasszal koroskörüül elzárva, amaz által mind a' mellüregben összevonyuló lég, mind a' véres éromlenny kiürítetik.

*) Az id. h. 32. lap.

451. §.

Légdaganatnak (emphysema) azon pöffedést nevezük, melly a' légnak kilépése által történik a' sejtiszövetbe. — Ez a' nagy és egyenes sebeknél csak ritkán származik, leginkább pedig olyakuál támad, mellyeknek külső nyílása csekély, és mellyek ferde irányuak, mellyek a' szűrott sebek; főkép gyakorta a' borda sérveknél, hol a' csontvégek hegyei a' tüdöket sértegetik, és a' lösebeknél a' nagyobb daganat miatt, melly külső nyílásaikat elzárja.

452. §.

A' légdaganat akként származik, hogy a' lég a' külső seb által a' mellüregbe hat, és belőle a' külső és belső seb fölbomlott párhuzamossága miatt a' sejtiszövetbe kényszerítetik; vagy a' tüdő sérelmeinél az által, hogy a' lég a' tüdő sejteken által a' mellhártya üregébe, innen pedig a' seben keresztül a' sejtiszövetbe hozódik. — Az első esetben a' daganat nem nagy, és a' seb környezetétől nem messze terjed el; a' másik esetben a' daganat sokkal nagyobbra nő, és a' tenyeret meg talpakot kivévén a' test minden részire elterjedhet, mi által a' beteg szörnyen eléktelenedik. A' légdaganat minden más féle pöffedéstől könnyen megkülönböztetik a' természetes színű bőrborítéka, és tapintás közben hallható osikorgó recsegése által.

453. §.

Ha a' lég a' tüdősebből a' mellhártya üregébe ürül, és itt meggyülekszik, akkor általa a' nyomásnak azon tünetnyei származnak, mint a' véres érömleny által. A' leheles bajos, nehéz, a' beteg fel-ül, öszvegörnyed, az ábrázat megpirosodik, földagad, az érverés kicsiny, öszvezsugorodott lesz, a' végtagok hidegek lesznek, és a' tüdő öszvenyomása könnyen elolthatja a' beteg világát.

454. §.

Ha a' légdaganat nem épen nagy, csak a' seb környékére határozódik, akkor az osztató gyógyszerekből készült borongatásokkal megorvosoltathatik. Nagyobb lévén pedig úgy annyira, hogy a' bőr fölemelkedvén, az izmokat oda hagyja, akkor több helyeken mély karczozást végbenvinni, a' leget pedig gyöngéd dörgölések által kiüríteni szükség. A' fulástul félvén, a' sebet tágitjuk, vagy pedig a' mellbe új de egyenes nyílást készí-

tünk, hogy a' tüdőbül sudamló lég szabadon kiürülhesen. — A' lég a' tüdőbül mind addig ürül a' mellüregbe, míg gyuladás által a' tüdő sebe be nem záródik. Azért is a' seb tágitása, vagy a' mellnek más helyen tett fölnyitása által egyedül a' tüdőre való nyomás kisebbitetik. — ABERNETHY *) a' légdaganat ellen bizonyos széles mellpólyának föltételét, hogy általa a' mellkas mozgása megakadályoztassék, szerfölött fogatosnak tartja.

*) Az id. m. 183. lap.

A' mellkas üregében meggyülekezett légnak és erőmlenynek kihúzására ajánlott (Pansement a' Secret) kiszivatyúzás figyelmet sem érdemel, sőt ártalmas az; mert meddig még a' seb a' tüdőben be nem heged, addig a' kiszivott lég csak hamar helyreptlódik ismét, a' csak alig megállított vérzés ekként megújulhat ismét, és a' tüdőszamra is alkalom nyújthatatik. Ugyan ezt mondhatjuk a' köpöly föltételéről is. Ha a' lég a' sebből szabadon jöhet, akkor annak a' tüdőre és rekeszre való nyomása soha sem fog igen nagy lenni. A' mellüregben fölakadott lég csak hamar fölszivatik ismét.

*) ANEL, l' art de sucer les playes sans se servir de la bouche d' un homme: Amsterdam 1707. 8.

LUDWIG, Progr. de suctione vulnerum pectoris. Lips. 1768. 4.

455. §.

A' mellsebeknél a' tüdő egy részének iszama igen ritka. A' tüdőszam nem támad mint sokan hitték ¹⁾ a' tüdőnek kitágulásából, hanem a' kilehellés közben a' sebből kirohanó légtül, melly mivel rész szerint a' tüdőn túl is találtatik, erőszakos kirohanásakor az egyik vagy másik tüdőkarélynak szélét magával együtt viszi. Én legalább állatoknál soha sem láttam más részt kiiszamodni. ²⁾ Az iszam csak hevenyében támadván, és a' tüdő ép lévén, ha egyebként a' seb minémisége megegedi, azt mihelyt csak lehet, enyhe kézzel visszatenni kell. Többnyire ezen célra a' sebet tágitani szükséges. Hogy az ismétli kiiszamodás elmellőztessék, a' sebet jól be kell kötni, a' bekötést pólyával megerősítendő nyomadékkal fedezni. Az iszam már régiebb lévén, ha a' kiiszamodott rész a' rászorulás miatt fenés állapotot öltött magára, akkor alapjánál fogva lekötván, a' fenés részt levágjuk.

1) RICHTER, Anfangsgründe. Bd. IV. §. 441.

MAYOW, de respiratione. Lugd. Bat. 1671 5. lap.

HALLIDAY, Observations on Emphysema. London 1807.

2) SPIESS, az id. b. 4. lap.

456. §.

A' *tüdőnek és mellhártyának gyuladását*, mellytől az átható mellsebeknél tartani lehet, a' legszorosabb löb-üző gyógymóddal elmellőzni, vagy mérsékelni szükség. A' beteg a' legnagyobb testi és lelki nyugalomban tartózkodjék, ne beszéljen, hűvösítő eledélek és italokkal éljen. Belől salétrom adassék, és a' székre is gond legyen. Az érmetszés annyiszor ismételtessék, egyszer egyszer oly bő legyen, mint azt a' betegnek állapotja kívánni látszik.

A' *tüdőlob és a' mellhártyának gyuladása*, a' *tüdő sejtibe lett véres átizzadással, genyedéssel, vagy a' mellhártya üregébe savós átizzadással végződhetik.* A' *tüdő genyedése kelevényt támaszt, melly majd a' szájon által, majd a' mellüregbe ürül ki.* Az utolsó esetben, és a' *mellhártya üregébe történt savós átizzadásnál az érömlenynek tünetényei jelennek meg, és a' mellüreg fölnyitására leszen szükség.*

457. §.

A' *tüdő- és mellhártyalob tünetényei*, ha a' baj nagyra nőtt, az érömlenyéivel igen megegyeznek. Különböztetésül azon környülmény szolgálhat, hogy a' *gyuladásnak tünetényei az illendőleg alkalmazott lobellenes gyógybánuásra kisbednek, holott a' vérömlenyéi vagy azon hágcson maradnak, vagy nőttön nőnek.*

458. §.

A' *szívnek sebei* vérzés által vagy hirtelen kivégzik az embert, vagy pedig a' *szívnek csak egyes rostjai választatván meg: úgy továbbad a' szívhártyába történő vértorlódásoknál a' veszedelem a' szív görcsös öszve húzódásaitól függ, mellyet a' nyugalom hiány által ápolgatott, lépcsónkint öregbedő, és lassanként terjedő gyuladás' bajos orvoslása is nagyobbít.* Csak a' *szív és szívhártya csekélyebb sebei* mondhatnak megorvosoltathatni, ha a' *gyuladás egy kisebb fokon megállamodott, némelylek legalább azt állítják, hogy a' szív és szívhártyának sérelmei után, azokon valóságos sebhelyeket találtak legyen.* Vannak még is a' *gyógyult szív lösebeire esetek, mellyekben a' szív' sérelme után több esztendőre történvén a' halál, a' szívben gömb taláztatott, midön tehát a' halál nem a' gömb, hanem valamelly más ok által okoztatott.* 2.)

A' *szívnek sebet* ennek irányából és mélységébül gyanitjuk. Ezen sérelem különös jeleiül a' következők

adatnak föl: a' szív táján nagyobb vagy kisebb erősségű fájdalom, csapongó nyugtalanság, kiállhatatlan szorongások, rendetlen félbehagyó érverés, végtagok hidege, hideg izzadság, és gyapora ajulások.

1) RICHERAND, Nosogaaphic chirurgicale. Vol. IV. 3. l.

2) Dictionnaire des sciences medicales. Vol. IV. 217. l.

PENADA, Saggi scientifici e litterari di Padova. 1794. Vol. III. P. II. 60. lap.

Lásd: DUPUITREN-nél is, Leçons orales de Clinique chirurgicale. Vol. II. 157. lap.

459. §.

Csak a' legszorosabb lobellenes gyógyut mód alkalmaztathatik ezen sebeknél. A' szívhártyában érömleny támadván, ennek fölnyításában áll az egyetlen egy, ámbár igen kétes reménység.

460. §.

Az átható mellsebeknél a' *bárzsing*, a' *tápcső* a' *rekesz*, és a' *gerinczagy* is megsértethetnek, Mivel ilyenkor egyszersmind más idegen nemes részeknek is meg kell sértetniök, azért is halálos kimeneteleik mindenkor bizonyos. A' rekesznek sebei mindenkor a' legsanyarúbb fájdalmakkal, szívszorongásokkal, görcsökkel és rángásokkal járnak, mellyek ellen csak a' legszorosabb lőbűző gyógybánás alkalmaztathatik. A' rekesz sebe nagy lévén, ennek nyílása által ollykor az altest életművei a' mellüregbe léphetnek által.

A' gerinczagy sérelmeiről lásd CASPER in RUST's Magazin. Bd. XIV. Heft. 3. 409. l.

V.

Az altest sebei.

SCARPA, Anatomisch - chirurgische Abhandlungen über die Brüche. Aus dem Italienischen übersetzt und mit Zusätzen versehen von SEILER. Zweite durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. Leipzig 1822. 8. 304. l.

TRAVERS, An inquiry into the process of nature in repairing injuries of the intestines: illustrating the treatement of penetrating Wounds and strangulated hernia. London 1812. 8. Im Auszuge mit einem zusatze in LANGENBECK's neuer Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie. Bd. I. 563. l. kov.

FINGERHUTH, Dissert. de vulnerum in intestinis sūtura. Bonnae 1827.

A. J. JOBERT, Traité théorique et pratique des maladies chirurgicales du canal intestinal. Paris 1829. T. I. 52. lap.

H. L. WEBER, de curandis intestinorum vulneribus. Accedunt quaedam de plagis ventriculi atque abdominis. Berol. 1850. 4.

461. §.

A' *has sebei* (vulnera abdominis) 1.) vagy *fölületesek*; 2.) vagy *egyszerűen át-* vagy *behatók*; 3.) vagy az *emésztés és vizellet készítő rendszer sérelmeivel járó áthatók.*

462. §.

1.) *Fölületes hassebek.* Ezek a' test egyéb részein ejtett fölületes sebekből némelly különös környülmények által különböznek.

A' hasizmok inas hüvelyének sérelmeinél, főképen a' ferde szúrott sebeknél nagy gyulladás, láz, fájdalom, okádás könnyen támadnak, és a' gyulladás gyakorta megszeterjed. Csak a' szoros lobellenes gyógyut mód, és a' sebek tágitása széleszthetik el ezen bajokat.

Az altest zúzódásai a' belrészek rázódása által fontos tünetmennyeket okoznak, úgy mint hasbéli nagy fájdalmat, feszülést, lázat, egyes életműveknél megszakadását, a' hasürbe érömlenyt és hirtelen halált. A' rázódás által elgyöngült edényekben támadó vértorlódás véres átízadást, sőt később az edények valószínű megszakadását okozhatja. — Itten eleintén a' legszorosabb lobúzó ut mód, többször ismételt érvágás, nadályok, hideg borongatások, köpölyök, későbbben szíverősítő szerek, szállékony irok bekenései langgal (alkohol) tiszta folyó huyaggal tett mosogatások, jó illatú füvekből készített borongatások, belső kép pedig a' kappanör szükségesegek. — A' hasfalak zúzódásai által gyakorta megszakadnak az izmok, a' bőr pedig sértetlen marad, ekkor az orvoslás alatt, és a' megtörtént gyógyulás után célirányos nyomás kívántatik, hogy t. i. a' hasérvnek támadása elkerültessek. Ezen eleve gondoskodás kívántatik mind azon sebeknél, mellyek az izmokon hatnak keresztül, a' beteget akként kell helyezettetni, hogy a' hasizmok megpetyhüdjenek, a' seb egyesítését pedig széles derékszorító által kell ápolni.

Ha a' seb a' *hasfölötti ütérből*, a' *belső csecsütérből*, *hasbéli ütérből* áradó vérzéssel jár, akkor ezt, ha csak lehet, vagy lekötés által állítjuk meg, melly célra

gyakorta a' seb tágitása is szükség; némellykor a' vér clállítására a' nyomás is elegendő.

463. §.

Minden hassebnél, ha bár az csak fölületes is, lob-üzőleg bánunk, mivel a' gyuladás könnyen a' hashártýára terjedhet. Ha a' sebben genyedés szármozik, a' geny vagy az izmok sejtes hézagaiban, vagy a' bönyés hüvelyekben, vagy a' hashártýa és hasizmok közt gyülekezhetik meg. Ez által fájdalmak, többé vagy kevesbé mélyen ülő, nyilva vagy nyilvátlan hullámzással járó daganat szármozik. Itten vagy a' sebet kell a' mondott mód szerint tágitani, vagy a' daganat legkidudorodóbb részén vigyázva tett nyitás által a' genyet kiüríteni, midőn aztán a' tályog a' köz rendszabások szerint orvosoltatik.

464. §.

2.) *Átható hassebek.* Ha a' hasfálnak sebei nem nagyok, s egyenesek, belek, vagy a' cseplez ki nem iszomodtak, azokból bélsár, epe, vagy bűdös gőz nem ürül ki, úgy mindig bajos meghatározni ha átható-e a' seb vagy nem? mert a' seb mélységének tekintete, a' beható sértő eszköz irányzata a' sebbe, valamint a' sebbe vigyázva vezetett kutasz nem világosítanak mindenkor föléléggé. Még a' beható hassebeket követő tünetmények u. m. a' kis, gyöngé, öszvehuzódott érverés, a' halovány arcz, a' végtagok hidege, a' nagy gyöngeség, a' csuklás, az altestnek fölpoftedése, a' hányás sem mindenkor bizonyos jelek, mivel az érzékeny és kislelkű embereknél a' hasnak egyedül fölületes sebcinél is megjelenhetnek. A' nagy átható hassebeket a' látás és tapintás adja tudtunkra.

465. §.

Ezen bizonytalanság az egyszerű sebeknél nem sokat tesz, és benünket a' kutasszal teendő ismételt vizsgálásra nem kénytet, mivel az említett sebek valóban igen egyszerű orvoslással is megalégszenek. A' sebvilást ragtapasszal fedezzük, erre nyomadékot tévén, az egészet derékszorítóval erősítjük meg. A' vágott és tépett sebeknél egyesítésök módja ön terjedésöktől, és irányuktól függ. A' csekély terjedelmű hosszas és haránt sebek a' ragtapasznak ügyes föltétele, nyomadékok és derékszorító, vagy a' Siebold pólyája által, mindenkor egyesíthetnek. A' nagyobb haránt sebeknél, mi-

dön a' belrészeket másképp visszatartani nem lehetne, mindenkor a' *hasvarrat* (gastroraphia) alkalmazása szükség.

466. §.

A' hasfalak egyesítésére a' körültekert gombos, és a' csapos varrat ajánlatott. Az első által ugyan az egyesítés legszorosabban eszközöltetik, de a' gombos varrat minden esetben elég.

A' hasvarratot mindenkor merész tett gyanánt kell tekintenünk, reá könnyen nagyobb gyuladás, csuklás, hányás, 'stb. támadnak. A' félelem ezen tünetmények-től, és azon számos esetek, mellyekben a' legnagyobb hassebek minden varrat nélkül meggyógyultak, a' hasvarrat használatát korlátok közé szorítani tanácsolják; felednünk még sem kell, hogy a' hasfalnak csak valamennyire nagyobb sebei is varrat nélkül csak alig ha behegednek, mivel a' ragtapasz és pólyák a' hasnak közönséges fölpöffedésénél, az erőködésnél, a' hányásnál 'stb. könnyen lecsusszannak, és a' beleknek sebből való kiszorulásokat okozhatják.

467. §.

A' hasvarratnak alkalmazása is igen különböző, a' mennyiben annak fonalai vagy a' hashártyán, — vagy ennek külső fölületétül kezdvén az izmokon huzatnak keresztül. — Ezen utolsó csetre annyi eléggé hosszú és valamennyire lapított fonalakat veszünk, mennyi öltéseket akarunk tenni; azokat mind két végeiknél elég nagy 's görbe jó éles tűbe húzzuk. Bal kezünk mutatóját a' hasüregbe vezetjük, a' hüvelyket kívül tévén a' hasfalra, a' seb szélét megfogjuk, valamennyire magunk felé húzzuk; erre jobb kezünk hüvelykét a' tű homorú, mutatóját pedig annak domború részére egész ennek hegyeig fedve alkalmazván, ugyan azt kezünkbe vesszük.

Az ekként kézbe fogott tűt a' sebbe vezetjük, azt azonnal a' hashártyának izmokhoz fekvő részére tesszük, jobb kezünk mutatóját valamennyire visszahúzáván, ugyan azt a' tű domborúságára harántul alkalmazzuk, és ezt mostan a' seb különböző nagyságához szabva, a' seb széleitől messzebb vagy közelebbre belőlről kifelé szúrjuk. A' fonal más végére huzott tű az ellenkező sebszélbe épen azon kép szuratik. Ez az első fércz, mellyre egyenlő távolságban annyi öltések tétetnek, mennyit a' seb nagysága látszatik kívánni. Erre a' segéd tenyereit a' hasfalakra alkalmazván, a' seb széleket viszonyos érületbe hozza. a' sebész pedig a' fonalakat illendőleg rászorítván, azokat egyszerű 'csomó és hurokkal öszveköti.

Az egyesítés ápolására a véres varrat hézagaira ragtapaszcsíkokat teszünk, mellyeket legcézirányosabban az egész derékon olyképp vezetjük körül, hogy azok épen a seben vágjonak át egymáson, végeiket ellenkező irányban tapasztván a' testhöz. Ezek után a' sebet téppemettel és nyomadékkal fedezzük, az egészet pedig derék-szorítóval ápoljuk. A' beteg akként feküdjék, hogy a' hasfalak illendőleg táguljanak, a' sebszélek pedig a' mennyire csak lehet kevéssé feszüljenek.

468. §.

Gräfe *) véleménye szerint a' véres hasvarrat után a' sebzésbeli visszahatás részéről mind egy akár átszurás-sék a' hashártya akár nem. Az utolsó esetben, úgy mondja ő, a' sebnak egyítése belőlről mindenkor kevesbé illik öszve. Ugyan ő a' lapított finom fonalak helyett másfél párizsi vonalnyi szélességű lágy czérnaszalagot vesz, mellynek mind két végét olly tűkbe húzza, mellyeknek két élű hegyei lévén, 's haránt füllel bírván, fülöknél egyenlően benyomva, az egész pedig olajjal vagyon bekelve. — A' sebész ezen tűt nem messze fülvégétül hüvelyk-közep- és mutató ujai közé fogván, ezt domború lapjánál fogva a' másik kéz mutatójának tenyérbeli oldalához akként nyomja oda, hogy annak hegye és élei az uj által fedeztessenek. Erre a' tűt a' hasfal belső oldalára tévén, azt a' seb' szélétül félhüvelyknyire a' hashártyára alkalmazza; midőn is ő az a' közben egy segéd által megfeszített és valamennyire kifelé fordított seb' szélét hirtelen szurással harántul átböki, minnek vége lévén, a' másik sebszélet a' másik tüvel épen azonképp szurja által. Az egyesítés körös ragtapasszal 'stb. ápoltatik, mint az előbbeni esetben.

*) Ueber Minderung der Gefahr beim Kaiserschnitte: im Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. IX. Heft. 1.

Lásd: WEBER-t is, az id. h. 39. lap.

469. §.

Az átható hassebek gyógybánásának szoros értelemben lobüzőnek kell lenni. Ismételt vérbocsátások, nyugalom, a' betegnek különösen maga mérséklete, és egyedül enyhe italok kivántatnak. A' bekötés egyszerű legyen, és mennyire csak lehet ritkán újítassék. A' varratot alkalmazván, a' fonalak akkor vétetnek ki, midőn már azt gondolhatjuk, hogy az öszveforrás megtörtént (6—8dik napra) de az egyesítés ragtapasz és polyák ál-

tal egész a' tökéletes behegedésig folytatnak. A' bevé-
zödött gyógyulás után, hogy a' hasérv támadása elke-
rültessek, a' sebhelyet illendő nyomással ápoljuk. A' seb
egyesülése után a' varrat által okadás, csuklás támadván,
a' seb igen meggyuladván, ha egyszersmind ezen tüne-
mények a' lobúzó gyógybánásra és mákonyra el nem szél-
lednek, akkor a' fonalakot megereszteni, vagy épen ki-
venni, a' sebet ragtapasz, és pólyák által egyesülésben
tartani szükség.

470. §.

Az átható hassebek 1.) *béliszammal*, 2.) *a' belrészek sérelmeivel*, 3.) *hasüregbeli elöntődéssel* kötetheknek öszve.

471. §.

Minden átható hassebnél, ha az csak valamilly el-
terjedésű is, a' cseplez vagy belek is kiszoktak lépni.
Ezen kiiszamodott részek vagy a' sebben hevernek, vagy
ez által szorosán környeltetnek, és vagy természetes ála-
potúak, vagy gyuladva vannak, sőt ollykor fenések
is. Az iszamok, mint csak lehetséges, olly sebességgel
tétessenek vissza a' hasüregbe, sőt legyünk figyelemmel
későbbi kiiszamodhatásokra is. — A' beteget olly kép
fektetjük, hogy hasizmai elpetyhüdjenek, a' belrészek
pedig önsúlyok által a' sebtől eltávozzanak. — Ha a'
kiiszamodott részek mocskosak, langyos vízzel tisztogat-
sanak meg, 's aztán olajjal kent két mutatóinkkal dug-
dostassanak be a' seb iránya szerint az altestbe; melly
kézi bánások alatt a' betegnek hosszú kileheléseket szük-
ség gyakorolnia. A' bélnek azon része, melly legutóbb-
szor iszamodott ki, legelsőbször tétessék be, a' bélfo-
dor előbb mint a' belek, ezek előbb mint a' cseplez.
Egyik ujunkkal a' már visszatett részt visszatartanunk
kell, míg a' másikkal egy más szilakot taszitunk be. A'
visszatétel után a' mutatót a' hasüregbe vezetjük, meg-
győződésül, hogy valjon a' belek az izmok hézagaiba nem
tértek-e? — A' hasfal sebe az említett szabályok szerint
orvosoltatik, a' beteg olly kép fektetik, hogy belrészei
a' seb felé legkevesbé tolakodjanak, szoros lobellenes
gyógybánás által pedig a' támadandó gyuladást iparko-
dunk elnelliőzni.

472. §.

Nem lévén lehetséges a' beleket a' mondott mod-
szerint visszatenni, mivel talán lég, bélsárral igen eltel-

tek, vagy nagy mennyiségben iszomodtak ki, a' seb pedig rújok hurkolódzott; akkor a' belek enyhe nyomogatása által téríméjüket kibíteni, a' hasürből egy részt kihúzni, 's ezt ismét visszatenni szükség, Céljukat ekként sem érhetvén, a' seb tágitassék ugyan, de nagyobbra nem, mint a' visszatétel lehetsége kívánja. A' tágitás a' felső sebszegletnél legalkalmasabban történik, mivel ez szabadabb, és mivel a' belrészek innen bajosabban léphetnek ismét ki, ha a' seb fölfelé nyúlik inkább mint lefelé. Csak ha a' felső szeglet a' fehér hosszhoz (vonalhoz) vagy a' máj akasztó szálágához ütődnek, kellene inkább a' sebet alsó szeglete felé tágitani. — A' seb tágitása következőkép történik: bal kezével a' sebész a' beleket aláfelé kényteti, jobb kezével pedig a' belek és seb széle közt tompa vájkutaszt vezet a' hasba; erre a' kutaszt bal kezének hüvelyk és mutatójával fogja meg, annak markolatját lefelé nyomja, a' beleket, hogy észre vehesse ha azok nem akadtak-e a' kutasz és hasfel közé, egy kevéssé kihuzza; ugyan azon kezének egyebb ujaival a' beleket lefelé tartóztatja vissza, jobb kezével pedig a' tompa hegyű kusztorát a' kutaszhoz képest hegyes szegletben tartván, ezt a' kutasz völgyébe olly mélyen csusztatja, mennyit a' seb tagítására elegendőnek tart; erre a' kutaszt és kusztorát a' nélkül hogy egymástul elválasztaná, a' sebből kihuzza. A' kiiszomodott rész visszatétele ezennel akkép tellyesítetik, mint fölebb említők. A' beszorulás olly nagy lévén, hogy a' sebbe a' vájkutaszt bevezetni lehetetlen, akkor hogy a' felső szeglet szabaddá tétessék, a' belrészek bal kézzel lefelé tolatnak, és ugyan csak a' bal kéz mutatója körme fölfelé lévén igazítva, az említett szegletbe hozatik. Ezen legelőször is vigyázva a' bőr, aztán az izmok és bonyék metszetnek be; a' hashártyára érven a' vájkutasz már behozathatik, midőn aztán a' hashártya is bemetszetik, de a' belek nem ritkán ezen utolsó bemetszés nélkül is betétethetnek.

473. §.

Ha a' kiiszomodott belek igen meggyuladnak, és kék és vörös színt öltvén, fényöket azonban és erősségöket még el nem vesztik, azok a' legnagyobb hirtelenséggel télessenek vissza, mivel a' lobelleues utmódot tovább is folytatván, csak ekként lehet a' fenének útját állani. Ha pedig a' belek már valóban fenések, akkor úgy bánunk velök, mint a' fenés sérveknél említendjük.

474. §.

A' kiiszamodott cseplez ép, a' seb pedig elég nagy lévén, az mind a' két kéz olajjal kent mutatójával dugatik az altestbe, miután t. i. az talán homok vagy más efféléül bemocskolva lévén langyos vízzel megtisztogatott. A' kiiszamodott cseplez bekövetkezett gyuladása benünket a' visszatételtől vissza ne tartson. A' cseplez egyszersmind he lévén hurkolódzva, először is a' seben szükség tágitani, és aztán a' visszatételt eszközölni. — De ha a' kiiszamodott cseplez igen öszvezúzódott, sőt részszerint életművezettségében fölbomlott, akkor a' visszatétel után gyógyedéstül, éezen igen megvesztegetett cseplez rész jelenléte által a' hashártyalobtul lehetne tartani. Illykor a' cseplezt zilizfözetbe mártott nyomadékkal fedzván, kívül kell hagyni. Ekként bánunk a' kiiszamodott fenés cseplezzel is; mivel azon tanács, hogy a' cseplezt minekelötte visszatétessek, kiterjeszteni, a' fenés részt belöle ollóval kivagdalni, a' vérző edényeket lekötöni kelljen, valóban a' legtöbb esetekben céliránytalan volna, mert már ekkor az izamnak egész körületén odaforradások történtek. — A' csepleznek egy kisebb darabja az altest felső részén lévő keskeny seben által lévén kiiszamodva, ha egyszersmind visszatétele tágitás nélkül lehetetlen, akkor az a' természetre bizathatik, midön is az a' seb széleivel öszvenő, sarjadzás által befödök, és aztán a' hassérvtül megmenti a' beteget, vagy pedig lemálik, vagy végre lassanként visszahúzódik, a' hasüregbe. ¹) De ha a' kiiszamodott cseplez csak valamilly terjedésü is, azt mindenkor vissza kell tenni, mivel vagy bél rejtekezik alatta, vagy pedig ezen rendetlen helyzetbe oda forradván, a' gynomornak feszítése által fájdalmas tünetényeket okozhatna. ²) A' cseplez lekötése megvetendő. — Ha a' cseplez a' belekkel egyetemben izsamodott ki, és a' sebnak tágitása szükséges, akkor ennek, ha egyszersmind a' vájkutaszt akarjuk használni, mindenkor a' seb alsó szegleténél kell történni.

1) LARREY, Memoire de chirurgie militaire. Vol. III. 459. l.

2) SABATIER, az id. h. 140. lap.

Dupuytren *) azt tartja, hogy a' kiiszamodott cseplez legjobb légyen magára hagyni, mivel ekként zúzódása és hüzdása megkéméltetnék, a' mi a' kisebb sebnél másként nem történik ez nélkül, sőt azt mondja, hogy a' seben sem kelljen tágitani, mi a' hassérvnek veszedelmét mindenkor nagyobbítaná. Minden egyebb gyógybanások mint igen ártalmasok vettessenek meg. A' csepleznek lemetszése, azt állítja tovább a' szerzo, nagy vérzést okoz, vis-

szatétéle a' félig senés képeletet az egésséggel hozza érintetbe, a' mi gyakorta nagy gyuladást támaszt; az egész lekötés ismét a' behurkolódzás tünetényeit okozza többnyire. Azon seb, mellyen a' cseplez kilépett, igen szük lévén, aztörténik meg, bátor csak ritkán, hogy széleinek, és a' csepleznek foldagadása által a' behurkolódzás tünetényei származnak. Ha ezen tünetények nem enyhíthetnek, a' mi érvágás, közélet, fordók, lágyító borongatások, nadályok, vagy végre a' seb tágitása által csak nem mindenkor megtörténnek, ha úgy mond ó, azon tünetények halált okoznának, a' csepleznek gyenyedését nagy elterjedésre, különböző helyeken tályogokat, és a' sebnek megfelelő hashártya foláletével való erősebb vagy gyöngébb oszvenóvéseket találánk. A' csepleznek ezen gyuladásai azonban lekötés és visszatétel által gyakrabban származnának; azt állítja végre az író, mint az említett gyógybánás után, mellyen kívül a' szoros lobellenes utmód, és a' sebnek annak idejében tett tágitása, a' tünetények enyhítésére mindenkor elegendők volnának.

*) SABATIER, Médecine opératoire. Nouv. Edit. par SANSON et BEGIN, Paris 1822. T. II. 138. lap.

475. §.

Az átható hassebeknél minden belrészek megsértethetnek, midőn is a' sérclemnek veszedelmessége annál nagyobb és annál több, mennél közlebb a' seb a' *gyomorcsukhoz*. A' félelmet okozó tünetények ezek: a' *bélsárnak, vérnek, epének, 'stb. kiöntődése, és erős gyuladás.*

476. §.

A' *bélhuzam megsértésének* különösen tünetényei ezek: a' beteg vért hany, vagy a' széketéttel vér mén el, a' sebből büdös lég, vagy bélsáros anyag ürül ki; ha a' sértett bél a' seben által kicsuszamlik, ugyan az öszve van esve, és rajta a' sebet láthatni. — Ha a' sebzett bél a' hasüregben rejtezik, akkor az említett tünetények gyakorta később jelennek meg, midőn is a' bél megsértését, csak azon mélységből, mellyre a' sértő eszköz hatott, meg a' megjelenő tünetényekből, szorángásokból, 'stb. (463.) az altest feszüléséből, és fájdalomásából gyaníthatjuk.

477. §.

A' bél sebe vagy *szúrott*, vagy *hosszú*, vagy *haránt* seb lehet, melly utolsónál a' bél vagy *meg*, — vagy *egészen átmeteszve* van. A' belek apróbb szúrott sebeinél, a' bél kilépő belső hártájja által a' seb nyílása elzáródik. A' hosszú sebeknél a' seb széle kifordúl, és a' bél hosszú és haránt rostjai öszvehuzódása által a' seb

hosszas tekintetet nyer; a' haránt sebeknél a' sebszölek egymástul nem távoznak el annyira, de csucsorodva jobban kifordulnak. A' bélnek haránt átmetszésénél ennek végei öszvehuzódnak, és kitágulnak.

478. §.

A' *sértett* és egyszersmind *kiiszamodott bélnek* gyógyításáru a' vélemények megoszlottak. — A' belsebek egyesítésére különböző varratok ajánltattak, u. m. a' hosszú és részintes haránt sebeknél a' *szűcsvarrat*, ^{1.)} a' *hurokvarrat*, ^{2.)} az *áthuzott szűrátokkal tett varrat*, ^{3.)} — a' bélnek egész vastagságát érő haránt sebeknél: a' *négy mester varrata*, ^{4.)} mellynél a' két bélvéget valamelly állat gögsipjának olajjal kent 's azokba dugott darabján, vagy szinte olajos kártyahengeren férczeltnek öszve; — (R a m d o h r-nak *varrata az alsó bélvégenek a' felsőbe való dugásával*; és a' *gombos varrat*, mellynél a' fonalak a' csomóhoz közel vágatnak el, a' visszamaradó csomók pedig a' bélsúrral takarodnak ki. ^{5.)}) — A' varratok magok sokaktul azon célbul alkalmaztattak, hogy a' béltartalék kifolyása visszatartóztassék, azért is több férczek tétettek mindég; mások azokat azért tették, hogy a' *sértett bél* a' *külső sebek* megfelelő helyzetben tartatván, annak öszvenövése a' *hashártyával* eszközöltessék. Azért is némellyek mindenféle varratot megvetnek, és csak a' *bélfodron* által húznak hurkot, mit *Scarpa* ^{6.)} szinte megvet.

- 1) Heister. Instit. Chirurg. Tab. IV. Fig. 20. — Larrey a' sebet szűcsvarrat által azon vigyázattal egyesíti, hogy ezt ellenkező irányban kettösen teszi, — még pedig két különböző színű fonallal.
- 2) LE DRAN, Traité des operations. Paris, 1742. 80. l.
- 3) GARENGEOT, Traité des opérations. Paris, 1748. Vol. I. 188. l.
- 4) LOUIS, in Mém. de l' Acad. de chirurg. Vol. III. 102. l.
- 5) MOEBII, Diss. obs. misc. Helmat. 1730.
- 6) J. BELL, és TRAVERS.
- 7) Az id. h. 279. l. — SCARPA: über Schenkel- und Mittelfleischbrüche, nebst Zusätzen zu den Abhandlungen über die Leisten- und Nabelbrüche u. s. w. von SEILER. Leipzig, 1822. 280. l.

479. §.

Az újabb időkben a' belsebek orvoslása végett az állatokon tett kísérletekbül határozottabb rendszabásokat iparkodtak föladni.

Denans ¹⁾ a' bélnek tökéletes átmetszésénél a' bél felső és alsó végébe ezüst- vagy öngyűrőt dug, erre mind az alsó, mind a' felső bélvégből két vonalnyit a' gyűrőbe betűr, és az ekként elkészített két véget egy harmadik olly gyűrőre alkalmazza, mellynek két tolla által a' más két külső gyűrő öszvetartatik. A' bélnek betűrött végei megfenésednek, mi által a' gyűrők kiszabadulnak, és a' székkal kiürítetnek, t. i. miután az egymással érekező fölületek öszveforradtak volna. Ezen műbánás kutyánál szerencsésen hajtatott végre.

Beclard-nak az állatoknál tett munkálódása, melyet az embereknel is tanácsol, abban áll, hogy az egyik bélvég a' másikba dugassék, aztán pedig a' külső darab közel a' sebhöz körültekertetvén, a' körültekert lekötés egy kevéssé öszveszorítassék. A' lekötés a' fölülről és alólul öszvetolódó 's egymáshoz közeledő béldarab által mint egy elrejtetik, mi által a' felső és alsó béldarabnak savós hártájja egymással érületbe hozatván, ebben megtartatik. A' lekötés által öszvehurkolt rész, néhány nap múlva át metszetik, a' lekötés a' bél' üregcbe esik, és a' bélsárral megyen el.

Jobert ²⁾ ha a' bélseb három vonalnyit meghalad, a' varratot alkalmazza, mellynél a' sebszélek ollykép türetnek be, hogy a' savós lapok egymást érik. — A' bélnek egész átmetszésénél, minekutána azt kitudta, mellyik légyen a' felső bélvég, ezt balkezével megfogja, jebbjával pedig egy egyenes tűt, mellybe selyemszál van húzva, a' nyilástul három vonalnyira belőlul kifelé szúr keresztül; ezt teszi ő a' bélnek hátsó oldalán is egymás selyemszállal. — Erre az alsó bélvéget befelé fordítja, balmutatóját bele dugja, és ezen a' tűk segedelmével a' selyemszálakat a' bélfalon keresztül belőlul kifelé vezeti. Ennek utána gyöngye húzgatások által iparkodik a' bélvégeket egymáshoz közelíteni, és a' felsőt az alsóba illesztetni. A' béldarab erre visszatétetik, a' fonalak öszvesodratnak, és ragtapasz segedelmével megerősítetnek. Ot nap múlva a' behegedés megtörtént, és a' fonalak kihúzathatnak.

Lembert ³⁾ mutatóját a' bélüregbe hozván, hüvelykét pedig a' külső fölületre nyomván, a' sebakak egyikét megfogja, és aztán a' seb véres szélétul harmadfél vonalnyira beszúrja a' tűt, a' tűhegyét a' bél' hártájja közt mintegy egy vonalnyira csuszattja, és azt a' seb véres szélétul másodfél vonalnyira egészen átszúrja; minekutána t. i. ő ekként a' bélnek külső oldalán a' savós és izomhártjának, vagy ha a' két nevezettek eléggé erő-

sek nem volnának, a' takonyhártyának is megkapta volna egy kis szilakját. — Mostan az ellenkező sebajkat fogja meg, azon pontot melly ezen, az imint átszurottnak megfelel, magának megjegyzi, és ugyan azon tüt, mintegy másfél vonalnyi távolságra szurván be, a' hártyák közt egy vonalnyira csusztatja, és ugyan azt a' seb véres szélétül harmadfél vonalnyira a' bélben átszúrja. — Három vagy négy vonalnyi távolságra a' többi szálak épen azonkép alkalmaztatnak; — midőn aztán kutasz segedelmével a' seb' szélei befelé igazítatnak, mellyen egyszerű csomó vettetvén, a' kutasz kihúzása közben a' csomó rászorítatik. — Ezen varrat által az eszközöltetik, hogy a' bél belsejében a' seb' szélei által dagadék képül, kívül pedig, hol a' bél savós fölületei szorosan egymáshoz fekszenek, völgyelet látszik. Az egészen átmetszett bélben a' sebszélek belől körös billentyüt készitnek.

Reybard *) a' hosszú és ferde sebeknél olly lapos és vékony falemez betételét javasolja, mellyhöz ketős fonal lévén akasztva, ennek végei a' bélseb egymásnak megfelelő szélei által tüt segedelmével áthuzatnak, — és aztán mind a' két fonal egyszerre egy görbe tübe huzva, a' hasfal seb szélétül nem messze, ugyan csak a' hasfalon keresztül vezetetik, és itten egy téphenger föfött olly kép köttetnek öszve, hogy a' falemezen egyesített belseb a' hashártyának belső lapjához szorosan odatessek. — A' hasseb egyesítetik. — Harmad napra a' fonalak föloldatnak, és kihuzatnak. A' falemez a' bélsárral mén el. — A' bélnek egész átmetszésénél vagy fodorhurok által tellyesítessék először a' bélnek egyesítése, és a' hashártyával a' seb körületén, — vagy pedig a' bél a' seb fenekén néhány szurásokkal erősítessék meg, — és aztán a' bélnek átellenben lévő kidudorodó szegletet képeelő falaira fogó alkalmaztassék, bemetszetik a' bélmetesszel, öszvehegedésök pedig a' fogónak ben maradása által 48. óra lefolyta alatt eszközöltessék, midőn aztán a' bélsár természetes útjára tér, a' külső seb pedig bezáródik.

- 1.) Recueil de le société roy. de médecine de Marseille. 1. année. No. 1. 1826.
- 2.) Mémoires sur le plaies du canal intestinal. Paris, 1827.
- 3.) Répertoire général d' Anatomie et de Physiologie pathologique. Tom. II. Trim. 3. 1826. — FRORIEP's chirurg. K. Tafeln. Tab. CLXXXI.
- 4.) Mémoires sur le traitement des anus artificiels, des plaies des intestins et des plaies pénétrantes de poitrine. Paris, 1827.

480. §.

A' belsebek' ezen különböző orvoslásának megftíléseinél ugyanazon ellenvetések ötlönek föl, mellyek a' belek varrata ellen tétettek. — Minden bélvarrat igen merész tett gyanánt vétethetendőnek mondatik annál inkább, ha mint törtenni szokott, a' belek sértés, vagy a' lég hozzájok férése által meg vannak gyuladva. A' bélnek különböző hártái által tett szúrások, a' hátramaradó fonalak, mindenkor veszedelmes gyuladást okoznak. Ezt számos olly tapasztalások bizonyítják be, mellyek szerint a' betegek a' bélvarratok tétele után, a' legnehezebb tünetemények közt hirtelen haltak meg, és ha néhányan a' tett varratok után megszabadultak is, ennek oka abban találtatik, hogy a' szúrások kiszakadtak, és a' fonalak a' bélsárral üzettek ki. 1) — A' bélseb egyesítése széleinek közvetlen összeforradását soha sem eszközli; — mivel a' bélsatornának huzamossága a' sebek után egyedül a' sértett bélnek a' hashártáival, vagy a' közel fekvő bél fölületével történt özvenövése állittatik ismét helyre. — A' bélsáros anyagok kiürülését sem gátolja biztosan a' varrat, mivel a' sebszélek tökéletes érintetbe soha sem tartathatnak, hanem a' bél hosszú rostjainak összehuzódása által főképp a' szűrött pontok beköszöntő kifekélyedéscikor egymástul többé kevesbé távoznak. 2)

1) SCARPA, az id. h.

2) TRAVERS, az id. h. 128. lap.

481. §.

Ezen ellenvetésekre azt felelhetjük, hogy azon állítást, melly szerint a' belsebeknél alkalmazott varrat csak nem mindenkor halállal végződni mondatik, a' tapasztalás sokszorosán megezáfolta. 1) — A' bélvarratnak az is dicséretére válik, hogy ha bár általa a' sebszéleknck közvetlen összeforradása nem eszközöltetik is, az mégis meggátoltatik, hogy nem olly nagy darabra kelljen hashártáival történt özvenövése által kipótoltatnia, mi által a' gyógyításnak tartása megrövidül, a' béltartalomnak átmenésében való akadályának veszedelme, a' bélhuzam odaforradás által készült szeglete által, tehát a' művészi seggnyilásnak veszedelme megkisebbedik. — Azon ez előtt közönségesen pártolt véleménynek, hogy a' belsebek széleiknek közvetlen összeforradása által nem egyesulnek, ellenmond L a r r e y 2) és ön tapasztalásaiban bizakodván azt állítja, hogy a' szétmetszett bélnek egye-

sülése, mint más részeknek, az edények kölcsönös egymásba való folytatódása által történjék, még pedig annál gyorsabban, minél ügyesebben egyesítetnek a' sebszélek, és minél tovább maradnak azok viszonyos érületben. A' bél öszvenő ugyan a' környelő részekkel, de ezen öszveforradások csak egy ideig tartanak, a' természet azokat később lassanként, hogy a' bélnek előbbeni gelisztaképü mozgását visszaadhassa, ismét megválasztja,

1) Journal de médecine. Vol. XXVI. XLIII. LX.

Philosophical Transactions. 1722. 1758.

LOMBARD, Clinique des plaies recentes où la Suture est utile. Strasbourg. 1800. Sect. X.

Dictionnaire des sciences médicales. Vol. XLIII. 48. lap.

LARREY, Observation sur une plaie du bas ventre, avec lesion d' un intestin grêle; précédée de quelques réflexions sur des plaies des intestins en général; in Revue médicale. 1820. Liv. IV. 77. lap. — Recueil de mémoires de Chirurgie. Paris 1821. 247. 1.

2.) Az id. b.

482. §.

A' bélvarratok egyes fajainak megtilésére a' Ramdohr műbánása ellen a' legtöbb ellenvetések tétettek: — mivel az egészen átmetszett bélnél a' sebszélek magokban igen öszvehuzódván, a' felső véget az alsótul bizonyosan megkülönböztetni, és egymásba tolni föltötte bajos, lehetetlen; az egymásba dugott bélvégek nincsenek azon állásban, melly öszveforradásukat előmozdítja, a' bélnek külső hártája t. i. a' belsővel esik öszve, tehát a' savós hártya a' takonyhártával érekezvén, ezen utolsó gyuladás közben mindenkör nagy mennyiségnyi taknyos nedvet választ el, melly által az öszve forradás hátráltatik. — Ezen végső környülményt Denans és Jobert gyógybánásuk által iparkodtak ugyan elhárítani, mind a' kettőnek bánásmódjánál megmaradtak mégis azon nehezségek, mellyek a' Ramdohré ellen tétetnek: — a' bélfodornak t. i. meg kell oldatnia, mi által a' bélhez menő edények megsértethetnek; azon nehezség szinte fölmarad, hogy a' felső bélvég az alsótul megkülönböztessék, az egyik végnek másikba dugása pedig még bajosabb, mivel az alsó vég befelé fordítván, tere még inkább kisebbedik. — Lembergt műbánása ezen vádaktul ment, a' bélnek hosszú sebeinél, vagy annak átmetszésénél egyiránt alkalmaztathatik, és a' Reybard műbánásain egyszerűsége által is túl teszen.

483. §.

Minden olly esetben, mellyben a' bél' sebe nem olly kicsiny, hogy a' bélnek kitolakodó belső hárttyája által elzáródjék, a' seb hosszú, ferde vagy haránt irányu legyen bár, a' *Lembert* varrata czélirányosabbnak tekintethetik. — A' kis sebeknél *A. Cooper* a' közben a' sebzett helyet csipesszel fölemeltetné, azt selyem kötéssel vette körül, a' lekotés végeit pedig a' csomóhoz közel lemetszette. A' lekotés a' bélsárral ment el.

484. §.

Az egészen átmeszett bélnél csak az egyik vég lévén a' sebből kiiszamodva, a' másikat pedig nem lehetvén föllelni, a' bélfodron keresztül hurkot huzván, azt visszatesszük, és a' külső sebnak megfelelő helyzetben tartjuk.

485. §.

Ha a' bél sérelmét gyanitjuk, vagy róla meggyőződve vagyunk, (474. §.) akkor többet nem tehetünk, mint hogy a' sebet fölületesen bekötjük, és szoros lobellenes gyógybánásunk által a' gyuladást megelőzzük. Ismételve ér metszesség, és nadályok tétessenek, mitől a' betegnek tetszetes nagy gyöngesége, a' kis öszvehuzódott érverés, a' végtagok hidege benünket vissza ne tartsonak. Az altestre lágyító borongatások tétessenek, a' székrekedésre való nagy hajlandóság, melly minden bélsébnél jelen van, olajos fejetbe enyhe hashajtók, ismételt csörözés, enyhe sósavas higacs által háritassék el.

A' beteg ezek mellett a' legnagyobb nyugalomban maradjon, és sértett oldalára fekdjék. A' sebből bélsáros anyag ürülvén ki, a' sebet nyitva kell tartani, és valahányszor azt a' tisztaság kívánja, annyszor bekötni. Minden kötözésnél azon kell lennünk, hogy a' seb tájára tett enyhe nyomás által a' bélsáros anyagnak kiürítését előmozdítsuk. Az említett közönséges bánás, mint úgyis értetik, azon eseteket is érdekli, mellyekben a' sértett belek varrattal, vagy ez nélkül tétettek vissza.

Ezen gyógybánás csakugyan azon egyetlen egy, melly rendszerint minden lösebeknél alkalmaztathatik, mivel itt a' belek ritkán iszamodnak ki, és az idegen testek kivétele lehetetlen.

486. §.

A' bélhuzam volt sérelmének helyén gyakorta bélszükülés származik, melly helynél a' bélsáros anyagnak átmente nehezzé tétetvén, ez megszaporodik, és gyakorta a' bélnek pukkadását okozza. Azért is még a' tökéletesen behagedt seb után is sok ideig illendő közéletbeli kormányzat tartassék, és főkép a' bélsatornának minden csekélyebb megterhelése is, leginkább a' gorombább táplálmányok kerültessenek.

487. §.

Az átható hassebeknek leggonoszabb szöveményei közé a' *bélsáros anyagnak, vérnek, és más nedveknek* elöntődései tartoznak. Ezen érömlenyek nem származnak olly könnyen és gyakorta mint hinni lehetne, minek oka azon viszonyos nyomásban rejtezik, mellyet az altest belrészei és falai egymás ellenébe tesznek, úgy, hogy köztök semmi hézag nem marad. Azért az efféle érömlenyek a' belrészek fölületén nem minden irány felé terjednek el; mint inkább egyes helyeken gyülekeznek össze.

488. §.

A' *beleik tartalma* nem ollyan könnyen ürül ki mint a' vér, mivel a' hastakarók ellenállása nagyobb annál, mellyet meg kell győznie, hogy a' bélhuzamban tovább takarítassék. A' bélsár elöntődése könnyebben megesik a' vékony belekből mint a' vastagokból, könnyebben a' szakasztott mint a' vágott vagy metszett sebekből, könnyebben a' hosszú sebekből mint a' harántokból, általánosan annal könnyebben, minél elteltebbek a' belek, vagy a' hasfalak a' vérelöntődés, vagy a' légnek a' hasüregbe történt berohanása által eszközlött ellentállása kisebbítetik. Azon változások, mellyek a' különböző belsebeknél következnek be, mennyiben nehezítik a' bélsárelöntődést, az a' 177. §. — ban mondottakból tetszik ki.

489. §.

Azon tünetemények, mellyeket efféle bélsárelöntődés okozhat, ezek: erős láz, a' nyelvnek és toroknak kiszáradása, epeztő szomj, az altestnek fölpuhódása, fájdalommassága, rángó fölpuhódások, csuklás, okádás, szívszorulások, s. a. t. az ekként okozott gyuladás korán fenével végződik. — Ezen tünetemények a' sértésre következő napon köszöntönek be.

490. §.

A' *vérelöntődés* a' hasüregbe, vagy a' sértett *hasfö-*lötti, vagy a' sértett *belső csecsutér*bul történik, midou

t. i. a' sebcsőnek tulajdona a' vérnek szabad folytát kifelé akadályozza, vagy pedig a' hasüregben rejtekező üt — és viszerekből származik. Gyakorta úgy látszik, hogy a' vér a' hasüregből a' hasfalnak nyomása által a' seben keresztül a' bélbe kényszerítetik; azt tapasztalhatni legalább gyakorta, hogy a' vérnek a' végbélen történő kifolyta oly nagy, hogy azt egyedül a' bélnek falaiból áradozni nem gondolhatjuk. A' vér a' sérelem és edény különböző nagyságához képest nagyobb vagy kisebb mennyiségben, lassan vagy sebesebben gyülekczik meg. Azért is a' hasüregbe történő vérelöntődésnek tünetnévei különböznek, s általában a' vérvesztéstül, a' vérnek a' belrészekre való nyomásátul, és az ettől származó izgatástul függenek. A' beteg lassanként elbágyad azon arányban, mellyben a' vérelöntődés öregbedik, puffad föl hasa, az alsó és mellső, vagy az egyik avagy másik oldalon, és hullámzást tapasztalhatni benne. A' vérnek a' vizellő hólyagra való nyomása miatt, gyakori hujyozásra való crólködés kínozza a' beteget; kinek arcza elhaloványodik, érverése kicsiny, végtagai hidegek lesznek, és ki végre többször ájuldoz. A' vérzés megállván, ezen tünetnéyek elenyésznek, de az ismét megjelenő vérzésre újlag előállnak. A' vér csak lassan és kis mennyiségben öntödvén el, a' tünetnéyek is kevesbé szembetűnők.

491. §.

A' vér mindenkor a' belek fölüllete és a' mellső hasfal közt, a' fehér hosszúl (vonaltul) jobbra vagy balra még pedig, a' mint azt a' vigyázva tett halottbonczolások mutatják, egy rakásban gyülekczik meg. Ezen vérgyurma körületénél gyuladás által sikeres nyirk kiizzadása történik, és ez által az egyebb hasüregtől megválasztatik, Később az erőmleny fájdalmat, feszülést, lázat, okádást, s. a. t. okoz. A' vérgyülevény nagyobb lévén, mindenkor daganatot és hullámzást különböztethetni meg.

492. §.

Ha az ejtett seb után az erőmleny azonnal mutatkozik, akkor a' beteget sebzett oldalára fektetni, sebet pedig annak alsó szegletébe félig kibojtozott vászondarabot tévén, a' vérnek kifolyatása végett illendőleg tárva tartani szükség. Ha pedig az erőmleny akkor támad, midőn már a' seb behegedt, akkor azt újlag fölnyitni, és az erőmlenynek seb felé való kényszerítése végett derékszorítót kell föltenni. — A' vérzés folyton tartván, azt megállítani közvetlenül nem bírjuk, hanem ismételt vérbocsátások, az altestre rakott hideg borongatások, és eléggé ráhúzott

derékszorító által iparkodunk annak véget vetni. Az éromlenny a' sebhöz közel lévén, ujunkkal, vagy tompa kutasszal vigyázva hatunk be, 's a' beleket kevesse visszatoljuk. Ha más helyen mutatkozik a' daganat és hullámozás, akkor e' helyt kell az éromlennyt kiüríteni, még pedig a' daganat nagy, a' hullámozás világos lévén, szürccsap segedelmével, ha pedig a' daganat nem észrevehetőleg hullámozik kusztorá által. Ha a' vér az egész altest üregére elterjed, sött mivel az éromlennyt környelő odaforradások elromlottak, a' medenczeüregbe is lesikamlík; akkor korán fene, és ezzel halál köszönt be.

A.

A' gyomor sebei.

493. §.

Hogy a' gyomor sértve légyen, a' seb irányából és mélységéből gyanítjuk.

A' gyomor sebeknek közönséges tünetényei ezek: hányás, vérokádás, emvfolyás, a' gyomortájnak tartós fájdalma, mikhöz aggodalom, szívszorulás, és az átható hassebeknél fölhozott egyebb tünetények járulnak. Ezen tündék azonban nem mindég bizonyosak. — A' külső seb nagy lévén, általa a' gyomornak egy része kiüszamodhatik.

494. §.

A' gyomor sebek mindenkor veszedelmesek, a' hasüregbe történő véromlennytól és gyuladástul, mint az egyebb bélcsatorna sebeinél, itten is tartani lehet. A' veszedelem nagyobb, ha töltött, mint inkább eh gyomor sértetik meg. A' gyomor közepén ejtett sebek kevesbé veszedelmesek, mint az íveire esettek.

495. §.

A' gyomorsebeknek *orvoslása* a' bélhuzam sebeiével általánosán megegyez. — Ha a' töltött gyomor sértése után okádás nem következik, némellyek tanácsa után hánytató által ürítessék ki, mit mások a' seb nagyobbodása és a' hasüregbe történendő éromlenny félelme miatt ellenzenek. A' beteg lobúzóleg orvosoltassék a' legszorosabb értelemben, a' gyomor most egészen vesztegeljen, szomja nádmézzel hintett citrom — vagy narancsszeletekkel csillapitassék, székletétele léggyító csőrék által mozdítassék elő, hasára pedig, ennek érzékenysége megengedvén, meleg borongatások rakassanak. Erős görcsös tünetények jelen-

vén meg, a' mákonyoknak csőrébe rejtett használata jelentetik. A' seben emv szivárogván ki, a' sebet illendőleg tárva tartani, a' beteget pedig sértett oldalára fektetni szükség. — Ha a' külső seb nagy, a' gyomor-sebnek épen átellenben van, vagy a' gyomor sértett része ki vagy on iszomodva, akkor vagy a' sebszélek egymáshoz közelítése, és azoknak a' hasfalak felé tartása végett a' gyomor-sebnek szélein fonal húzathatik által, és ennek végei kilógathatnak; vagy pedig a' bélsebeknél előadott alaptételek szerint a' varrat alkalmaztathatik, 48. óra múlva a' hurrok kihúzathatik, mivel már ekkor a' hashártyával való öszvenövés meg történt, és a' hasüregbe nem eshetik érömleny. — Sipoly maradván vissza, ennek nyílása illendőleg alkalmazott nyomkötozés által tartatik zárva.

Lásd: TRAVERS in Edinburg Journal of medical Science. Jan. 1826 — Hamb. Magazin der auslând. Literatur. Mai. Juni 1826. 524. I.

B.

A' máj sebei.

496. §.

A' máj sérelméhez vethetünk a' sebnak irányából és mélységéből; mellyből sok, olykor epével vegyült fekete vér foly ki, a' beteg jobb rászt táján méllyen ülő fájdalmat érez, melly a' jobb lapcsont felé terjed, a' beteget sárgaság futja el. — Ezen tünetények azonban nincsenek mindenkor jelen, midön is a' kórhatárzat bajos. — A' máj nem ritkán az erősebb rázódás következésében is megszakadhat, midön az altest üregében érömlenyt szül.

497. §.

A' májsebek mindenkor igen veszedelmesek, mellyek ha méllyen hatnak a' joh állományába, akkor a' nagyobb edények is meg sértetnek, a' hasüregbe vér és epéből álló érömleny szármozik, és ezek halálos sebek gyanánt vétethetnek. — A' máj sebe fölületes, vagy ez és a' hashártya közt öszvenövés léven jelen, akkor azok a' gyógyítást megengedik; az érömleny még is okozhat gyuladást, genyedést és halált.

498. §.

A' legszorosabb lobellenes gyógybánáson kívül ezen sebek a' betegnek olly fekvését kívánják, hogy a' sebből minden. mi kifolyandó, kiszivároghasson. A' vérzés foly-

vást tartván, hideg borongatások, és illendőleg ráhurkolt derékszorító alkalmaztassék. A' hasüregbe éromlenny támadván, a' főlebb előadott mód szerint bánunk. Ha genyed a' seb, akkor a' genynek elegendő kifolyásáru gondoskodunk, a' beteg erejít pedig ápolgatjuk.

499. §.

Az *epéhólyagnak sebei*, mellyek az ugyan akkori máj sérelme nélkül is lehetségesek, a' hasüregbe szokásként epés éromlennyt okoznak, és többnyire halálosak; csak midőn az epéhhólyag történetből a' hashártyával össze van növe, folyhat ki az epe, midőn is epesipoly támad. A' hasüregbe történő epeelöntésre a' has lirtelen földagad és hullámszik, a' lehelés elnehezedik, az érverés gyors, kicsiny, öszveszugorodott, a' végtagok hidegek, az ábrázat meghaloványodik, elfajul. Ezen tünetmények az érmetszésre nem enyhülnek. Ezek mellett konok székrekedés, gyomorímelygés, okádás vétetnek észre, a' talán kiürített bélsár fehér színű, a' beteget sárgakór lepi meg. Ezen epeelöntés közönségesen halálosnak tartatik, és csak egy esetet tudunk, mellyben három izromban tett hasbökésre az epéhez hasonló nagy mennyiségnyi nedv ürített ki; melly esetnél jegyeznünk mégis meg kell, hogy a' kiürített nedv vegylétrészei nem vizsgáltattak meg. *)

*) FRYER, in Medico-Cirurgical Transactions. Vol. IV. lap. 330.

M o e r i n g (Diss. sistens experimenta de mutationibus, quas materiae in cavum peritonei animalium ingestae tum in corpore efficiunt, tum ipsae subeunt. Tubing. 1817.) és E m m e r t (M e c k e l s Archiv für die Physiologie. Bd. IV. Heft. 4.) a' hashártya üregébe epét fecskendettek, és úgy találták, hogy általa a' működésekben ugyan mindenkor nagy felbomlások okoztatnának; de mellyekből az állatok olikkor mégis magokhoz jönének. Ok a' befecskendett epét fölsziva lették. Tapasztalásaikból az tündoklik ki, hogy az epeanyag legyen az, melly ezen fagonatokat okozuá. Ugyan ok a' fölnyitott altest után magát az epéhólyagot is megsértették, az epét pedig az altestbe kiöntödni engedték, mire a' halál bekövetkezett ugyan, melly mégis az egyebb akkorában kicsusszant, de ismét helyretett életművek bántalmainak is tulajdonitathatik. — Ezen tapasztalások után ugyan csak A u t e n r i t h - nek azon véleménye is megczáfoltatik, hogy az epe a' hasüregben savító hiány által oldokol. — Egy esetben az epéhólyagnak sebe öszveragadva taláztatott.

Nevezetes még az is, mi D u p u y t r e n (S a b a t i e r az id. m. Vol. II. 157. l.) tapasztalásaiból tündoklik ki, hogy az epés és huyos éromlennyek halálos tüneteményket okozhatnak ugyan, a' nélkül hogy bonczolás közben rájuk lehetne-akadui.

C.

A' lép sebei.

500. §.

A' lépnek sebei az általok származott vérzés, és a' vérnek az altestben való öszvegyülése miatt többnyire halálosak. Egyebként azon gyógybánást ohajtják mint a' máj sebei.

HEESE in den Altenburgischen Annalen. 1825.

D.

A' vesék sebei.

501. §.

A' vese sebek vagy csak a' vesék héjas, vagy egyszersmind annak csöves állományába is hatnak. Az első esetben egyedül csak vér foly a' sebből, és irányából mélységéből a' vesének sérelmére ismerünk; a' másik esetben vizellettal vegyült vér szivárog abból. A' vesetájon fájdalom áll be, melly az egész altestre elterjed, és mellyel heréfájdalom, és a' töknek a' hasgyűrő felé való görcsös fölhozódása járnak, a' hudsön kiürített vizellet vérrel vegyes. Ha a' vesesebknél egyszersmind a' hashártya is sértve van, akkor a' hügy a' hasüregbe öntődik, és hirtelen halálos gyuladást okozhat.

502. §.

A' vese sebek gyógyításának egészen lobellenesnek kell lenni. A' beteg akként feküdjék, hogy a' sebből minden illendőleg kifolyhasson. A' vérzés folyvást tartván, hideg borongatásokat ohajt. Ha vérhegedmény miatt hügyrekedés támad, a' vizelletet hudsappal ürítjük ki.— Ha vesesipoly marad hátra, akkor illendő tisztaságrul, és a' vizelletnek kifolyásáruul kell gondoskodnunk, de egyebként többnyire gyógyulhatatlan.

E.

A' vizellőhólyag sebei.

503. §.

A' hügyhólyag leggyakrabban kitétetik a' megsebezésnek akkor, midőn telve van, és a' medencezeüregből

kiemelkedik. Ha a hólyag sebeknél a hashártya nincs egyszersmind megsértve, és ha a vizellet ennek üregébe nem öntődik, akkor azok nem épen veszedelmesek. — A közönséges lobellenes gyógybánáson kívül a vizellet a sebtől egy eléggé vastag hudcsapon, melly bent marad, a maga természetes útjára vezéreltetik; főkép ha a seb a hólyagnak felső részén van, hol egyszersmind egy félig kibojtozott vászondarab betétele által kifelé szivárogtathatik a vizellet. A seb bekötésének mindenkor igen gyöngédnek kell lenni, mellynél különösen kell vigyáznunk, hogy a seb valamikép be ne dugassék, és a húgy kifolyta meg ne gátoltassék. A betegnek fekvése, a külső sebek talán tagítása, vagy ha valamelly helyen daganat és hullámozás mutatkoznék, ennek bemetszései által álljuk a sejtiszóvetbe történendő huyelöntődésnek útját, vagy gyógyítjuk meg a már megtörténtet. A hólyagüregébe behullott idegen testek kivétele különös figyelmet érdemel, mert azok, ha benmaradnak hólyag kövekre nyujtanak alkalmat.

F.

A' méh sebei.

504. §.

Ha a *méh* terhetlen állapotban van, nem könnyen sértethetik meg maga magában, midőn is a szomszéd részek sérelmének a gyógybánásra nagy befolyása van. De ha a sérelem a viselős méhet éri, akkor az mindenkor nagy vérzéssel, és a kora szülés veszedelmével jár. Általában a vérzés mindaddig nem áll meg, míg a szülés meg nem történik, mellyet a peteburkok fölbökése által iparkodunk előmozdítani. Ha a méhsérelem olly nevezetes lenne, hogy a magzat nagyobb részt, vagy egészen a hasüregbe üritetnék, akkor a seben tágitani, és a magzatot ezen kellene kivonni.

VI.

A' mony sebeiről.

505. §.

A' sebzés vagy az egyik, vagy mind a két barlangos testet, vagy a hudcsövet éri, vagy pedig a mony nagyobb

részt, vagy egészen lemetszetik. A' vérzés ezen sebeknél mindég nevezetes, és a' barlangos testek sejteiből, vagy a' mony egyes edényeiből áradoz.

506. §.

Ha a' barlangos test sérelmei csak részbeliek, rendszerint a' sebszélek egyesítése a' vérzés megállítására többnyire elegendő. Hudcsap alkalmaztatik, a' seb ragtapasszal egyesítetik, az egyesítés pedig a' monynak körképü enyhe szorítása által ápoltatik. Ugyan ekként cselekszünk a' hudcső sérelmeinél is. A' monynak egy része metszetvén el, az egyes edényeket lekötni, és egészen akként kell bánni, mint a' monycsonkításnál fogjuk említeni.

507. §.

Ha a' mony erősen neki mered, erőszakos megszegülésckor a' barlangos testnek vagy inkább kanafos borítékjanak megszakadása okoztathatik. Ekkor a' vér az újonan támadt nyíláson által a' monyat környelő sejtszövetbe ürülhet, és azt tömlöként tágíthatja ki. Ezen üreg mind annyiszor telik el, valahányszor a' mony fölbőgyörödik. Végre megheged a' vér a' tömlőben, és későbbben gyuladás, fekélyedés és vérzés támadnak. Ha ezen daganat nagy, akkor a' monynak tiszte erős meggörbédése miatt egészen meggátoltatik. Ezen bajnál sem a' nyomástul, sem más valamelly szertől épen semmit sem várhatunk, és az egyetlenegy segedelem a' monycsonkításban áll.

508. §.

Olly sérelem, mellyet gyakorta a' gátra esés, vagy ezen rész erős zúzódása után tapasztalunk, a' hudcső elszakadásában áll, mellynél a' bőr és a' sejtszövet is egyszerismind meg vannak szakadva, vagy pedig kívül csak nagyobb zúzódás jelei tapasztaltatnak. Ezen környülmények közt mindenkor vethetünk a' hudcső megszakadásához, ha a' sérelem után azonnal vér foly annak nyílásából. De a' meggyőző tünetmények nem soká előállnak, t. i. húgyeröltetés, mellyet a' beteg csak tökéletlenül és fájdalmak közt tellyesíthet: a' fájdalmat főkép a' zúzódás helyén érzi, de melly csak hamar az egész tagra elterjed, sőt a' boréokra és lágyékokra is kicsatangol, melly részeken olly daganat jelenik meg, melly gyorsan öregbedik, és bátor feszülve van, mégis átszürcsölve látszik, majd barna viola színű lesz, és fenével végződik.

Ha a' hudső szakadásával egyszersemind a' bőr is megszakad, és az elsőnek sebnyílása a' másodikéval megegyez, akkor a' hügy egyenesen kifelé ürülhet. A' hudsőnek efféle sérelme által nagyobb darabra megromolhatik, és ekként gyógyulhatatlan hudsipoly támadhat.

509. §.

A' hudsőnek ezen sérelménél a' legfőbb jelentés a' vizellet' átszürcsölődésének meggátolásában áll. — Ha a' tünetenyek arról győznek meg benünket, hogy a' hudső megszakadt, akkor a' hudsapöt azonnal a' legnagyobb vigyázattal betenni, czélszeres lobgyözö gyógybá-nás által pedig a' gyuladást kikerülni szükség. A' vizellet' átszürcsölödése megtörténvén, a' roncsolódás helyén egész a' hudső nyílásáig egy bemetszés tétessék, és aztán hudsap alkalmaztassék. A' hügyátszürcsölödés már elterjedvén, a' tett metszésen kívül még több mások tétessenek, hogy ekként a' vizellet' a' sejtiszövetből kiürítessék. A' seb a' köz rendszabások szerint orvosoltatik, a' hudsap addig hagyassék bent, míg a' hegedés tökéletesen meg nem történt. — Ha eleintén a' hudsap vagy nem alkalmaztatott, vagy nem alkalmaztathatott, akkor az azonnal alkalmaztassék, mihelyt a' gyuladás tünetenyei enyhültek.

VII.

A' herék és ondózsínör sebei.

510. §.

Azon gyuladás, melly a' herék sérelmeihöz jár, mindenkor nevezetes, és a' seb gyógyításán kívül a' közrendszabások szerint szoros lobellenes gyógybá-nást kíván, mint azt a' herelobnál (162. §.) látók. A' here vagy a' sérelem, vagy az erre következő genyedés által életművezetségében megvesztegetetvén kiirtásra leszen szükség. Az ondózsínörnek sebei, mellyeknél a' heréhez menő erek és idegek szenvednek, az ondózsínör öszvefo-nyadását, és elhalását okozzák.

VIII.

Az ízületek sebei.

511. §.

Az ízületek sebeinél (*vulnera articulorum*) vagy csak a' tokszálalag nyitattik meg, vagy ugyanakkor a' csontok izvégei is különbözőleg szenvednek. Valamelly sebek az ízüregbe lett behatásáru, annak irányábul és mélységébül, úgy az önkénytes vagy nyomással eszközölt tiszta nedv (izuedv, *synovia*) kifolyásábul győződünk meg. Gyakorta azonban izuedv nem folyik ki, mivel a' bőrcuk és tokszálalagnak sebei eltoltódtak, valamint ellenben a' tiszta ragaszos nedvnek kifolyta sem bizonyos tünde arra, hogy a' seb a' foglaltványba hatott, mivel valamelly takonyerszény megsértésénél is folyhat ki afféle nedv. — A' kutatás, hogy ekként a' sebek ízületbe lett behatásáru meggyőződünk, megvetendő, mivel általa gyuladás okoztathatik, és csak azon esetben szükséges, midön a' sebben valamelly idegen test jelenlettéru akarunk meggyőződni. A' nagy sebeknél a' kórhatárzat könnyü.

512. §.

Az ízebeknél a' veszedelem mindenkor nagy, és általában a' gyuladás nehezségétül függ, melly maga a' sérelem, a' beható lég, vagy idegen testek által okoztatik. A' vágott és szúrott sebek gyakorta minden különös tünetények nélkül meggyógyulnak, és ezt reménylhetjük, ha az ízüreg a' lég érintetének nem sokáig volt kitéve, a' csontok izvégei nincsenek megsértve, és az ízüregbe semmi vér nem öntödött ki. A' roncsolt sebek, főkép a' lösebek mindenkor igen veszedelmesek.

513. §.

Az ízületek vágott és metszett sebeinek gyógybánása egymáshoz hasonló. — A' sebet minckutána a' tag illendő helyzetbe tétetett, ragtapaszokkal egyesítjük olly ügyesen, a' hogy csak a' seb megengedi, és ha lehetséges azon iparkodunk, hogy a' bőr és tokszálalag sebei közt lévo közegyen elhíbbanjék. — A' sebet nyomadékkal fedezzük, és a' tagot a' legnagyobb nyugalomban tartatjuk, a' mennyiben azt zsiudelek, és körpolyákkal erősítjük meg. A' beteg egészen lobuzóleg orvosoltassék. Ha gyuladás nem jó közben, ezen sebek koráru meggyó-

gyulnak. De ha a' seb több ideig ki volt a' gőzkörnyékes légnek téve, ha a' beteg sebzett tagját mozgató, ha a' gyógybanás, vagy közéletbeli magatartás nem valának czélszeresek, ha egyszersmind valamely betvegyes szenv is vagyon jelen, vagy ha a' seb már maga magában is nagyobb fontosságú; ezen esetekben a' sértés után nem sokára, olykor több napok mulva az izülésben heves fájdalom származik, melly annak minden mozzanása alatt szerfölött öregbedik, úgy feszült fénylő daganat, nagy melegség is mutatkoznak, a' sebnek szélei pedig földagadnak: belőle vékony savós nedv ürül ki; a' daganat olykor azon tag nagyobb részére elterjed, a' láz igen erős, olykor félrebeszédvel és görcsös tünetenyekkel jár. Végre a' daganat feszültségét elveszti, az izülésben olly genyedés származik, melly olykor távol vagy közelebb a' bőr alatt is tapasztaltatik; a' bőr fölfakad, a' genyedés rosszává válik, a' fájdalmak folyvást tartanak, és a' halál vagy ezen tünetenyek neki nehezedések alatt csak korán; vagy pedig, ha a' tagnak csonkítása annak idejében meg nem történt, a' gyapora rossz genyedés, és a' beteg ereinek halkkal történő csüggedése által csak későn következik be. A' legszerencsésebb kimenetel ezen környülmények közt a' csont izvégeinek öszvenövése (izmeredés, tagmeredés, ankylosis). Csak eleintén lehet a' gyuladásnak eloszlását illendő gyógybanás által eszközölni.

514. §.

Ha az izsebekhöz gyuladás járul, akkor ez ismételt nagy érvágásokat, főkép nadályokkal eszközlött helybeli vérbocsátásokat, az izülésnek legnagyobb nyugalalmát, és a' lobtámadását egyszersmind meggátló hideg borongatásokat kívánja. Csak midőn már a' daganat nagy, alkalmazunk meleg borongatásokat, és a' nagy fájdalomnál a' czélszeres gyógybanáson kívül kívül és belöl bódár szereket nyújtunk.

515. §.

Genyedés támadván, ha az a' seben által nem ürülhet ki, azonnal, mihelyt a' hullámozás világos, bemetszés által szükség a' genynek utat készítem, hogy eként további öszvegyülekezése megakadályoztassék. A' tagnak illendő helyzetet adunk, a' legszorosabb nyugalomról gondoskodunk, az izülésre nedves meleg borongatásokat rakunk, vagy a' tályognyilást csak fölületesen kötözzük, s egyszersmind belöl erősítő gyógyszereket adunk, és ha az állandó genyedés által az életerők igen

oda vannak, tápláló közeletet rendelünk. Az egész tag foldagadván, ennek betakargatását naponként körpólyával végezzük. A' részt olykép fektetjük, mint legcéli irányosabb fektetui akkor, midőn izmeredés van támadó félben.

516. §.

A' térd és lábtő izuléseinek nagy sebei, mellyek egész a' csontokig, vagy a' csontokba érnek, a' csontkítást kívánják.

517. §.

Az izulések lösebeinél a' sebnék nagyságátul, a' nagyobb edények és idegek jelenlététul, a' csontvégek arányszeres sérelmétul, a' beteg alkotmányátul, és ennek egyéb környülményeitől függ annak meghatározása, valjon a' sebzett rész csontkítása azonnal szükséges legyen-e, vagy pedig annak megtartásán iparkodnunk kelljen? (I. a' lösebeket). A' különböző izulések sebei ezen tekintetből különböző fontosságúak. A' térdizülésnek sebei legveszedelmesebbek, mivel a' nyugalom csak ritkán lehetséges. Csak azon esetben, ha a' gömb az izulést egy oldalon nyitotta föl, ha vele a' csontnak, vagy nagyobb edények és idegeknek sérelmei nincsenek öszvekötvé, és a' geny könnyen kifolyhat, lehet a' tag megtartását gyógyítólag czélba venni. — A' kéz és láb izuléseinek lösebei nem mindenkor engedik meg a' tagnak megtartását, mellynél a' sebnék tágitása, és később a' genyszalaghuzás, (applicatio setaei) mindenkor szükséges. Ezen szivacsos csontok a' csontfenébe soha sem esnek, és nem csontállománnyal, hanem lágy porczféle részek közeledése és képződése által pótoltnak ki.

IX.

Az Achilles inának megszakadása.

PETIT, Histoire de l' Acad. des Sciences. 1722. I. 51. 1728. I. 8. és 231.

RAVATON, pratique moderne de Chirurgie. Paris, 1776. Vol. IV. 379. lap.

A. MONRO, d. A. sämtliche Werke, praktischen und chirurgischen Inhalts. Aus dem Englischen mit Kupfern. Leipzig, 1782. 8. 384. lap.

DESALUT, Chirurgischer Nachlass. Bd. I. Theil. 2. lap. 221. kov.

WARDENBURG, von den verschiedenen Verbandarten zur Wiedervereinigung der getrennten Achillessehne, und den Mitteln sie zu vervollkommen. Göttingen, 1793. 8.

518. §.

Az *Achilles inának megszakadása* vagy a' bőr sérelme nélkül járó ön szétszakadásának, vagy pedig sebzésnek következése. Az első esetben az inának megválása mindenkor tökéletes, a' másodikban pedig tökéletes és részintes is lehet.

Ezen inának megszakadása többnyire valamely botlott 's bicsaklott lépésnek, vagy olly ugrásnak következése, melly alatt a' láb hegyére esik az egész testnek terhe. A' megszakadásnak pillantatakor a' beteg olly hangot hall, mint ha dió reccsent volna lába alatt szét, és úgy érzi, mintha az alatta lévő földre likat ütött volna, és sértett lábán nem képes tartózkodni. Kivizsgálván a' beteget, a' két invégeket egymástul válvá találjuk, köztök olly mélységre akadunk, melly a' lábnak hajlásakor szélesebb, a' térd meghajtásakor, és a' láb lenyomásakor pedig keskenyebb lesz; a' lábikra vagy gáz fölfelé huzódik. A' beteg csak ritkán érez a' sértés után mindjárt nagyobb fájdalmat; gyulladás pedig szokásként még később sem jelenik meg.

Ha az Achilles inának hüvelye szakad meg, a' nélkül hogy az maga megrepedt volna, akkor érzünk ugyan szinte mélységet, a' mennyiben a' megszakadt hüvely szélei egymástul eltávoznak, és foldagadnak, de ezen mélységben, ha a' láb mozog, az inának le-és foljárását tapasztalhatni.

519. §.

A' két invégek sejtes közállomány által egyesulnek, melly lassanként crösödik meg; melly ha nagyobb terjedelmű, általa a' láb mozgása szenved, és bizonytalanú lesz. A' sebeknél kemény kérges sebhely támad, melly ezen közállománnyal öszveforrad, és ez által a' láb mozgását igen akadályozza.

520. §.

A' *gyógybánds* a' két invégek viszonyos közelítésében, és azoknak ezen helyzetben való tartásában áll.

Ezen jelentésnek megfelel: az *alszárnak meghajtása*, a *lábna kifesztése*, és a *lábakra izmai öszvehuzódásának kisébbítése*.

521. §.

A' két invégek közelítésére az említett jelentéseknek többé kevésbé megfelelőleg különböző kötések alkalmazottak. Ide tartoznak: a' *bepólyázás* és a' különös móddal készült *czípő* vagy *papucs*.

Vannak ugyan néhány esetek, mellyekben az Achilles ina megszakadása után a' gyógyulás sebészi segedelem nélkül megtörtént; de ezek a' Bibrac és mások azon véleményeinek részére keveset szólnak, hogy állandó nyugalom mellett elég legyen, ha a' beteg különösen vigyáz arra, hogy lábát meg ne hajtsa.

522. §.

Azon *bepólyázások*, mellyeket Gooch, Petit, Schneider *) Desault, és Wardenburg tanácsoltak, a' lábna és térdnek feszített helyzetén kívül, a' lábakra izmainak öszvenyomását is czélba veszik, melly által ezeknek visszahuzódása gátoltatik. Azon esetekben, mellyekben az invégek egymástuli távollétök nem nagy, egy mértékletesen meghajtott zsindeinek föltétele is elegendőnek mondatik, melly a' lábhátra tétetvén, ottan megerősítetik.

Gooch a' lábszárat nyomadékokkal és gyapottal rakta meg, és a' lábat kifesztvén, a' térdet pedig meghajtván, a' lábszárat a' czomb alsó részétül kezdve, egész a' lábujakig bepólyázta. — A' Petit bepólyázása egy hosszannak (longuette) a' térdhajlástul kezdvén, a' gáz és sark fölött el egész a' lábujakon tul való föltételében áll, melly ismételt körös körfordulatokkal (Zirkeltour) a' térdhajlatig megerősítvén, végei térdhajtás közben tett visszafordítása és meghúzása által a' lábat kifesztve tartja. Desault akként módosította ezen bepólyázást, hogy az Achilles ina oldala mellett lévő mélységet tépettel és hágsós nyomadékkal töltötte ki, és a' hosszannot egész a' fölszár alsó részeig feszítette meg. A' kifesztésnek bizonyosabb helyben tartása végett még egy zsinde tétetik a' lábizulás és a' lábhat fölibe, mint ezt Schneider is tanácslá. Wardenburg a' bepólyázásnak legnagyobb bizonyosságot iparkodott adni; a' térdnek meghajtása és a' láb megfeszítése által t. i. a' két invégek bizonyos érintetbe, vagy ha ez erőszak nélkül nem történhetnék, legalább viszonyos közeledésbe hozatnak; ha a' két vég közt még hézag marad hátra, ezt

csak a' gáznak lehuzása által lehet kiegyenesíteni, ha bár ez csak néhány napok alatt történhetnék is. Erre az Achilles inátul két oldalt a' mélységek tépettel tétetnek ki, és a' szakadásnak vidéke olly egyenessé tétetik, hogy a' bepólyázással egyenlő nyomás eszközölthessék. Seb lévén egyszersmind jelen, ez téppemettel fedtetik be. Ezek után hosszau tétetik föl, mellynek olly hosszúnak kell lenni, hogy alól a' lábujon, fölül a' térdhajlason túl érvén, mind a' két helyen eléggé visszafordíthatassék. Ezennel három ujnyi szélességű pólyával a' gáz fölött a' lábszár körül néhány körfordulatok tétetnek, (mellyek alá a' lábikra izmoknak alább nyomása végett, ha ezek igen fölhzódva volnának, néhány vastag kéz nagyságnyi nyomadékok tétethetnek), és a' pólyával gyalladékos körfordulatokban egész a' sértésnek helyéig haladván, a' pólya végét megerősítjük. Egy más hosszabb pólyával ezekután, minekutána a' hosszamnak alsó végét annyira meghúztuk, a' mennyire a' láb illendő irányára elegendőnek véljük, a' lábat az ujaktul egész a' bokáig körültekergetjük, az első pólyának utolsó körfordula ain egy vagy két fordulatot teszünk, és a' hosszamnak visszahajtott két végét megerősítjük. Hogy a' tagnak megfeszítése annál biztosabb legyen a' térdre és láb hátára az ujaktól kezdve egész az alszár közepeig két hengerképü vászonnal vagy flanállal fedett fábul vagy vaslemezből készült zsindelek tétessenek, mellyek a' zsindelek csatjaiba öltött széles szíjak segedelmével tartatnak oda. Ha seb van jelen, kötözéskor csak a' sebfölötti körfordulatok bontassanak föl.

*) RICHTER'S chirurgische Bibliothek. VIII. 708. lap.

A. Edmonston (Edinh. med. and. surgical Journal 1821. Januar.) az Achilles ina megszakadásainál a' közönségesen használt pólyák helyett ragtapaszcsíkokat alkalmaz, mellyek a' tagot jobban megfeszítik.

523. §.

A' Petit, Ravaton ¹⁾ Monro ²⁾, papuccsa, és a' talppapucs ³⁾ fogonataikban különböznek, mivel a' két elsőnél a' láb kifeszítve, a' térd egyszersmind meghajtvá tartatik; a' két utolsónál pedig a' láb feszítve, a' lábikra izmai lenyomva, de a' térd nem hajtott helyzetbe rendeltetik. Egyik sem felel tehát meg a' fölebb említett javallatoknak tökéletesen. (azért is bepólyázásokkal köttettek össze ⁴⁾), alkalmazatjuk pedig mindenkor bajjal jár. — A' Graefe papuccsa a' föltett jelen-

téseknek alkalmasabban megfelel, mint akármely más, ez pedig a' lábhatán nyíló 's több kötélekkel öszve tartott czipóbül áll, mely bizonyos tolékony vas veszővel, térdellővel (Kniestück) és ez csuklós kapcsolat által ikrállóval (Wadenstück)) vagyon öszveszerkesztve.

1) Az id. h. Pl. XXXII.

2) Az id. h. Tab. V. Fig. 1—9.

3) BERNSTEIN: Systematische Darstellung des chirurgischen Verbandes. 520. l.

4) MURSINNA; Neue medicinisch-chirurgische Beobachtungen. Berlin. 1796. 193. l.

5) Journal für Chirurgie und Augenheilkunde. Bd. V. St. 2. 309. l. Taf. II. III. Graefe ezen szerszám térdellőjét a' térdkalács haránt törése, 's szálágának szakadásánál, valamint az egész készületet a' térdhajlat merevedése és zsugorodásánál használja.

524. §.

A' bepólyázásoknak szinte megvannak gyöngé oldalai, u. m. a' pólyák könnyen engednek, föllengednek, és nem munkálódnak állandóan azon fokban; mellette sem a' térdizülésnek hajtása, sem a' láb foglalványnak feszítése nincs hatalmunkban. A' kötözés újítása mindenkor fáradságos, a' beteget, főkép sebek lévén jelen, azon veszedelemnek teszi ki, hogy a' csak alig egyesült invégek ismét megszakadnak; a' sérésnek helyét, míg a' kötés fönvan, látni nem lehet.

525. §.

Az *utógyógybándás* egyszerű. Az Achilles inának sebei a' gyulasztó tüncemények a' lobellenes orvoslást tehetik szükségessé. — Az egyesülés mintegy 4. vagy 6. hét alatt történik meg, midőn is a' bepólyázás, vagy a' papucs félretétegetik, és csak a' hajtott zsindeletétegetik éjjenként a' láb hátára azért, hogy az illendő feszülésben tartassék. Ha a' beteg járni kezd, akkor neki magas sarkú czipőt adunk, mely lassanként alacsonyabba szabatik, azért hogy a' láb természetes irányát megkapja. Azon hajlékonytalanság, mely több ideig megmarad, gyakrabbi mozgás, és szállékony bedörgölések alatt lassanként elvesz, valamint azon kemény dudor is, mely a' szakadásnak helyén a' már megtörtént gyógyulás után tapasztaltatik.

Ezen in szakadásának gyógybándásával orvosoljuk többé kevésbé a' más inak szakadásait is (282. §.)

X.

Az izmok megszakadása.

POUTEAU, Mémoire sur la luxation des muscles et sur leur traitement; in Oeuvres posthumes. Paris, 1783. Vol. II. l. 277.

TREDEN, von der Flechsenausdehnung und Verrückung der Muskelfasern: in neuen Bemerkungen und Erfahrungen. Th. II. 195. l.

BECLARD, Additions à l' Anatomie générale de Bichat. l. 215.

Az izmok, és inak' repedéseiről I. HENNEMANN'S Beiträge meklenburgischer Aerzte zur Medicin und Chirurgie. B. I. H. 1.

526. §.

Az izmoknak erős és hirtelen erőlködésekor, a' botlott, bicsaklott lépéseknél s. a' t. olykor az egyes izomrostok vagy az egész izmok is megszakadnak, mi főkép a' hosszú keskeny izmokban ott, hol inasoknak kezdenek lenni, és Wardrop után főkép a' gáz izmokban szokott megtörténni. Az effőle megszakadásra következnek: tapintás alatt öregbedő nagy fájdalom, a' megszakadott izomkanafok helyénél gyakorta mélység, továbbad bajos vagy épen lehetetlen mozgás tapasztaltatik. — A' lobtünemények olykor nagyra nőnek, és csekélyebb vagy nagyobb elterjedésre nagy daganat származik. — A' tagot akként helyeztetjük, hogy a' sértett izom meggingarárodjék, az izomrostokat kölcsönös érintetbe pólyák föltétele, és állandó nyugalom által iparkodunk hozni, mi által olykor az egyesülés szerencsésen mégtörténik, főkép ha lobellenes gyógybánásunkkal, többi közt hideg borongatásokkal a' gyuladás genyedésbe való átmentének elejét vesszük.

*) On the laceration of the fibres of Muscles, particularly on the internal gastrocnemius; in Medico-chirurg. Transact. Vol. VIII. l. 278.

Barlow (Case on laceration of the fibres, of the gastrocnemius Muscle; in Edinb. med. and. Surg. Journal. 1823. Juli. 358. l.) ki maga szenvedett ezen bajban, erős érmetszéseket, langyos vízzel teendő borongatásokat, és a' bepólyázást ajánlja. O az enyhe mozgást czélszeresnek, a' nagy nyugalmat pedig ártalmasnak gondolja. Azt állítja, hogy a' megszakadt végek érülésbe nem hozathatnak, és így első szándékbeli egyesülés által meg nem gyógyulhatnak.

B.

Csonttörések.

E L S O S Z A K A S Z.

A' CSONTTÖRÉSEK ÁTALÁNOSAN.

J. L. PETIT, *Traité des maladies des os*; nouv. Edit. par. LOUIS. Paris, 1742. 8. 2. Vol.

Német fordítás a' régibb kiadás után. Berlin. 1742. 2 Bd.

P. POTT, *einige allgemeine Bemerkungen über Beinbrüche und Verrenkungen*, az 6' sämtliche Werken-eben² Bd. II. I. 54. köv.

TH. KIRKLAND, *Bemerkungen über POTT von den Beinbrüchen*. Aus dem Englischen. Altenburg. 1771. 8.

A. BERTRANDI, *über die Knochenkrankheiten*; aus dem Italienischen von SPÖHR. Leipzig, 1792. 8.

J. AITKEN, *über Beinbrüche und Verrenkungen*; aus dem Englischen übersetzt und mit Anmerkungen und Zusätzen vermehrt von G. F. REICH. Nürnberg, 1793. T. I.

J. F. BOETTCHER, *Abhandlung von den Krankheiten der Knochen*. Berlin 1796. 3. Theile mit Kupfern. Thl. I.

BOYER, *Abhandl. über die chirurg. Krankheiten*. u. s. w. Bd. III.

J. G. BERNSTEIN, *über Verrenkungen und Beinbrüche*. Jena 1819. 8.

A. COOPER, *Treatise on dislocations and on fractures of the joints*. London, 1822. 4. — Németül *chirurg. Handbibliothek*. Bd. I. Weimar, 1821, u. Bd. VI. ugyanott. 1823.

A. L. RICHTER, *theoretisch-praktisches Handbuch der Lehre von den Brüchen und Verrenkungen der Knochen*. Mit 40 Folio-Tafeln. Berlin, 1828, 8.

527. §.

A' csonttörés (fractura ossis) nem más, mint a' csont huzamosságának hirtelen megválása, melly vagy külső erőszak, vagy az izmok erős összehuzódása által okoztatik.

528. §.

Megkülönböztethetni a' csonttöréseknél: 1.) valjon a' csont egy vagy több helyen van-e eltörve. 2.) valjon azon tagnak egy vagy mind a' két csontja tört-e el. 3.) a' törésnek irányát, honnét *haránt törések* (fracturae trans-

versae) *hosszu törések* (fracturae longitudinales), és *ferde törések* (fracturae obliquae) vannak, a' mint t. i. a' csontvégek egymásnak *vizirányos, függőleges*, vagy többé kevésbé *ferde* irány szerint felelnek meg. A' hosszú törések csak a' csontnak azonkori megrepedezésével történhetnek. 4.) valjon a' törés a' csont szálkáadásával jár-e? (*zúzott törés*, (fractura comminutiva). 5.) valjon a' csontmegválásán kívül semmi más sérelmek nincsenek-e jelen? *egyszerű csonttörés* (fractura simplex), avagy pedig vagy nyígyan a' törést végbevivő erőszak, vagy pedig a' törött csont végek által egyszersmind nem okoztatott-e a' lágy részek sérelme is? *szövőnyes csonttörés*, (fractura complicata).

A' csonttöréseket némellyek tökéletes (complet) és nem tökéletesekre (incomplet) osztják. Boyer ¹⁾ ezen különböztetést, mint alaptalant megveti, ki azonban nyilván measzire men. Me-ding ²⁾ a' kutyákon azt tapasztalta, hogy a' siphonoz sokszor csak feliben van megtörve, ámbár az eléggé súlyos erőszak által okozott törés mind az erős recsegés, mind pedig a' tort helyen a' csontnak mozgékonyasága által magát eléggé kitüntette. Effélet talál az ember az iffiú gyermekeknél is, mit én többször tapasztaltam, hogy az előjárt erőszak után benök törés támad, és a' tört helyet fájdalom, daganat, és mozgékonyaság bizonyítják be; a' tört vég kidudorodásának azonban a' legcsekélyebb nyoma, sem pedig recsegés nem tapasztaltatik. Az efféle gyöngé csontoknak nem ritka külső erőszaktól történt görbédesei a' finom csontoknak a' külső erőszak iránt való nagyobb engedékenységet mutatják, úgy hogy azon csontrostok, mellyek a' legnagyobb kinyújtást állják ki, el is törnek, míg a' mások e' közben csak meghajlanak, hasonlólag a' zold fáznek görnyedéséhez. — Boyer állítását azért is csak a' megletek csontjaira korlátoljuk.

1.) Az id. h. 9. 1.

2.) Ueber Knochen — Wiedererzeugung; in Zeitschrift für Natur — und Heilkunde, Dresden, 1824. Bd. III. Hest. 3. 305. 1.

529. §.

A' csonttörések, mint az öszvefüggésnek akármelly más megválasztásai, minden környülmények közt előhozathatnak, csak a' rájuk munkálódó erőszak legyen eléggé súlyos; a' törés mégis a' csontok különböző helyzeteti és munkálódásaihoz, a' szenvedő együmi életidejéhez, és a' csontok beteges változásaihoz képest könnyebben vagy nehezebben esik meg. A' fölületesen fekvő csontok könnyebben eltörnek mint a' mélyen helyezetttek, valamint azok is, mellyek munkálódásaiknál fogva a' külső ártalmak behatásának jobban ki vannak téve. Az élemedett korban a' csontok tápláló folyamata megváltozik, a' vilósavas mésznak letétele előbbkelővé lesz, azért is ter-

mészetes érméczességöket elvesztik, merőbbek lesznek, könnyebben törnek. A' csontoknak öregebb korban, és más beteges állapotuk alatt való nagyobb töredékenységöknek okát a' csontoknak a' termődéshöz képest előbbkelő felszívások által történő kisbedett összefüggésekben találjuk, melly által a' képeletnek ellentálló ereje (resistentia) gyöngül. A' csontok alkotásának ugyan ezen változásai más olly betegségek által is előhozatnak, mellyek a' csontrendszeret bántják, millyenek a' bujasenyv, a' köszvény a' csontsenyv, a' görvély, a' súly, a' rák.

A' külső erőszak nem mindenkor ott okozza a' válast, hol behatott, hanem gyakorta onnét többé kevesbé távol. Az első esetben a' csonttöréssel a' lágy részeknek mindenkor nagyobb ronesolódása van öszveköttve. Ollykor a' külső erőszak csak az izmoknak erős öszvehuzódását eszközli, melly a' törést okozza, a' mi a' koncoknál is megeshetik: a' honnan a' súlyos görcsök és rángások csonttöréseket hozhatnak elő. A' csontoknak nagyobb töredékenységénél csak csekély külső erőszak is végbe viheti a' törést.

NICOD, Dissert. sur la fragilité des os et sur la contraction musculaire considérée comme cause de fracture. Paris.

ROSTAN, in nouveau Journal de Médecine etc. Vol. I. l. 138.

530. §.

A' csonttöréseknek kórhatározata alapodik.

1. *A' tag megváltozott idomán és irányán.* — A' külső erőszaknak behatása, a' tagnak mozgásai, az izmok munkássága a' csontvégeket többé kevesbé félre tolják — még pedig: a.) *a' tag' vastagsága szerint*, midőn a' törvégek fölületeik egyik részénél fogva egymással még érintkeznek, és többé kevesbé oldal felé tolódtak. b.) *a' tag' hosszúsága szerint*, midőn a' törőlapok egymástul tökéletesen *megválva* vannak, és egymás fölött vagy mellett fekszenek. c.) *a' tag' körülete szerint*, ha t. i. a' tag a' törésnek pillanatakor vagy aztán körbe forgó mozgást tesz, akkor az egyik, vagy másik törvég követi ezen mozgást. d.) *a' tagnak egyenes iránya szerint*, midőn a' törvégek egymástul nem távoznak, hanem többé vagy kevesbé szegletet képelnék. — Gyakorta csak kevesse vagy éppen semmit sem hibbannak el egymásrul a' törvégek, ha t. i. azon tagnak két csontjai közül csak az egyik törik, a' törhely erős rostos borítékba rejtetik, vagy a' törőlapok tulajdonságuknál fogva egymást viszonyosan ápolják.

2.) *A' tag munkálódásának félbomlásán.* Csak azon esetekben, hol azon tag két csontjai közül egyedül az egyik törik el, vagy a' törvégek egymásrul le nem csusszantak,

történik az meg, hogy a' tagnak mozgása azonnal meg nem szűnik.

3.) *A' tagnak szokatlan mozgásán, és azon ropogáson, melyet a' törvégek kölesönös dörgölésekkel hallani.* — Erről hogy meggyőződhesünk a' tagot két kezünkkel két különböző helyen fogjuk meg, és a' törvégeket mozgatni iparkodunk, a' közben, míg ugyan azokat egymástul egy kevéssé távoztatni igyekszünk.

Ezeken kívül a' beteg a' törésnek helyén erős, szűrő fájdalmakat érez, és nagy daganat származik. A' milyen könnyű a' csonttörések körhatározata sok esetekben; épen olly bajossá válhatik az, ha a' csont sok lágy részekről fedve, 's már dagadva van, és a' tört részek lecsusszanása egymásrul nem épen nagy, vagy ha azon tag két csontjai közül a' vékonyabbik tört el, 's a' másik által állásában annak utána is megtartatik.

Lisfranc (Archives générales de Médecine. Aout 1825.) azt állítja, hogy a' csonttörés jelenlétére a' kaponyát kivéven, soha sem kételkedhetünk, ha hangtömesz (Stethoscopus) segédelmével puhatóljuk ki azokat. Ezen uton a' daganat nem gátolja a' körhatározatot, mivel a' legcsekélyebb mozgás alatt is ropogás hallatszik. — Hanem ezen mód csak nem mindenkor haszontalan, mert ha ropogás van jelen, azt hangtömesz nélkül is meghallhatjuk, ha pedig hibázik, akkor ez új körjel helyett nem szolgálhat.

531. §.

A' csonttöréseknél a' jóslat a' csont tulajdonsága, a' törésnek iránya és szöveménye, a' beteg életkora és alkotmánya, 's ennek orvoslás alatti magaviselete szerint igen különbözik.

Ha a' törés olly csonton történt, mellyhöz nagy izmok ragadnak, akkor a' csontvégek egymásrul szembeszökőleg elcsusszanván bizonyos érintetben nehezeu tartathatnak. A' ferde törések nehezebbek a' haránt töréseknél, gyakorta a' tag rövidbedésével gyógyulnak; ezt mondhatni a' kettős csonttörésekről is. A' csonttöréseknél a' lágy részeknek mennél több sérelmei, és mennél több szákladzások vannak jelen, annál veszedelmesebb a' törés, főkép ha a' csontszádkák által nagyobb edények és idegek sértetnek meg, midőn a' gyuladás mindég nagyra növekedik, gyakorta fene, bő genyedés stb. származnak. A' gyermekek csonttörései csekélyebb veszedelemmel járnak, mint a' meglettekői, részint az előkelőbb újra termődés miatt, részint az izmok csekélyebb összehuzódásbeli hatalmokról fogva. Az élemedett korban a' csontok termődése süllyedett már, és a' csontképeletbe sok villósavas mészrag rakódott le. honnét

a' csonttorések bajosabban gyógyulnak. — Mind azon betegségek, mellyek a' csontok táplálódását sértik (529. §.) valamint a' gyöngeségnek nagyobb foka is, hátráltatják a' torések gyógyulását többé kevesbé. — Bátor a' terhesség, azon okból hogy az élő tehetség egy más részben tolakodott össze, a' törvégek egyesülését visszatarthatja, vagy akadályozhatja; számos tapasztalások azt bizonyítják mégis, hogy általánosan nem úgy van a' dolog.

532. §.

Ila a' törvégek jókor kölcsönös 's egymásnak megfelelő helyzetbe hozatnak, és abban meg is tartatnak, akkor azok akként gyógyulnak meg, mint a' lágy részek (237. §.), az az a' csontvégek meggyuladnak, bizonyos küzadó sikeres gyurma által öszvetapadnak, az edények ezen egyesítő gyurmába folytatódnak, az egyesülés eleintén engedékeny, míg az továbbad a' bele letett villósavas mészag által merőbbé válik. — Azért is az első 10, vagy 12. nap a' lágy részek daganata tapasztaltatik, melly lassanként elműlik, 's aztán egy körülírt fölpöflödés vétetik észre, melly a' csontvégeken magokon van. — Eddiglen a' beteg minden mozdulása alatt ropogást érzett, a' 12 és 20. nap közt azt tapasztaljuk, hogy a' csontok bátor csak gyöngön és hajlékonyul öszvetartozkodnak. Ezen egyesülés lassanként erősödik, és a' 30, meg 60-dik nap közt olly erőssé lesz, hogy az többé semmi hajtásnak nem enged.

A' korábbi vélemények, mellyek a' törvégeket egyesítő gyurma (kéreg, callus) eredete felől adattak, többé vagy kevesbé egy oldalnak, és részint nem is igazak; a' mennyiben azt majd bizonyos elhagyott, ragaszos, lassanként megkeményedő anyagból; majd a' vérnek életműködés, és csontosodásából, majd a' csontbártyának, vagy velőbártyának meghegedéséből és csontosodásából, majd husszomölcsök fejlődéséből gondolták eredni. — A' törvégek egyesülését ollyképen kell képzelnünk, mint a' lágy részekét, csak hogy ez elsőnél a' forrasztó közepállomány azon változásokon esik által, mint a' csont képelődése természeti kifejlődésében. Azon folyamatok, mellyek a' törvégeken történnek, (mint azt az állatokon tett kísérletek mutatják) következők: a' sejtöszvetbe a' vérnek kiöntődése történik, melly többé kevesbé elterjed, az izmokat és a' törést fedezi, erősen a' törvégekhez ragad, és főképen a' velőüreghől és a' csontbártyából látszik eredni. A' vér lassanként világosabb és merőbbé lesz, a' csontbártya földagad, megvörösedik, és alatta, valamint később a' velőüreghől kocsonya féle, szálakba huzadó gyurma tétetik le. A' földagadt lágy részek naponként erősebben öszveforrnak ezen közállománnyal, melly lágy, vörös, kívül rostporczos képletből áll, mellyben a' bonyék és izmok keresztül kasul járnak, és a' mellyben a' csontbártya folytatódik, vagy a' környező izmok és sejtöszvetből képelődik. Ezen gyurmában képződnek először a' töréstől legtávolabb helyeken a' csontpontok, és a' kéregnek középső része legkésőbb csontosodik.

Az új csontgyurma a' többinél erősebb, a' mi ugyan nem a' nagyobb merőségtől maga magában, mint inkább azon erőműves aránytúl látszik függeni, hogy a' csont héj a' csontletétel által tomattebb és vastagabb lett, a' velőüreg többnyire ezzel töltődik ki, de későbbben a' csontcsatorna rendszerint mégis helyre áll. Mivel azonban a' tört csontok valóságos csontképelet által forranak össze, a' megtörtént tökéletes csontosodás után későbbben a' csontkéregnek tulajdon, és az eredeti csont alkotásától különböző anyagjárul még sem lehet szó. Az új csontnak alkotása azonban részint növésének ideje, részint állapotjának a' készítményeken talált tökéletes vagy tökéletlen volta szerint szokott különbözni.

Du p u y t r e n a' főlebb említett tünetmények után a' csontképlődésben két *időszakaszi* különböztetett meg; a' *korábbikban* a' törvégek a' csonthártyával összevegyedtek, meg földagadt lágy részek által, és az új a' csonthártyából meg a' velőhártyából letett csont által mintegy vaspántal (iszkábá-al) tartatnak össze, a' míg a' közállomány a' rostporcznak tulajdonságát éri el. Ezen egész a' 30. vagy 40-dik napig tartó állapotot mulandó kéregnek (callus provisorius) nevezi ő. — A' *későbbi* időszakaszban a' porczos közállománynak csontosodása történik, a' mi 4-dik egész 6-dik hónap előtt nem esik meg, a' felszívás lelohasztja először a' lágy részek daganatát, és azon 6, egész 12. hónapig a' velőüregben lévő csontgyurmának felszívásával foglalatoskodik a' természet, melly által az ismét helyre áll: ezt Du p u y t r e n *érett kéregnek* (Callus definitivus) nevezi.

J. F. MECKEL. Handbuch der pathologischen Anatomie. Leipzig 1818. Bd. II. Abth. 2. §2. l. köv.

G. BRÉCHET, Recherches historiques et expérimentales sur la formation du cal; in Concours pour la place de chef de travaux anatomiques à la faculté de Paris. Paris. 1819. 4.

533. §.

A' csontkéreg a' közönséges idő alatt gyakorta el nem éri keménységét, erősségét, minek okát gyakorta a' törlapok laz egyesülésében, a' tagnak gyakori mozgásában, a' már többször említett korcsvegyülésbeli betegségekben, az élemedett korban, vagy általánosán a' csüggedett életelenségben, vagy a' csonthártya erős megtépésében lehet találni. A' törvégek ezen esetben vagy csak sejtes, rostos gyurma által forranak össze, és majd kölcsönös érületben vannak, vagy nincsenek, vagy pedig behegedvén, a' közel fekvő részek közikbe lépnek; a' csontvégek mozgékonyak maradnak, és a' tagnak természetes mozgásai vagy egészen meggátoltattak, vagy legalább bajosan vitetnek végbe, *művés, természetellenes izulás.*

A' czombnyaknak (a' tokszálagban bent) a' könyökcsúcsnak, a' térdkalácsnak, és sarkcsontnak törései többnyire nem csontgyurma, hanem bizonyos merő, sejtes közállomány által egyesülnek. Ennek oka részint a' törvégekhez tapadó izmok erősebb munkasságában, részint abban áll, hogy ezen csontok olly tömött merő inas képelettel borítatnak, melly a' külső csontosodásnak, és a' csonthár-

tya daganatának, tehát azon változásnak hiányát okozza, mely Dupuytren-től mulandó kéregnek neveztetvén, a' törvégeket egész a' csontosodásig szorosan viszonyos érintetlen tartani határozatott. — A' tapasztalás azt tanítja, hogy a' csonthártya mind a' forrományokhoz közel, mind ott, hol inas terjedékek ütődnek a' csonthoz, a' gyulasztó tehetségnek következtében nehezen válik meg, és semmi csontanyag nem tétetik le. *) — Ezen körülmény által azon vélemény, hogy a' csonthártyának hiánya a' nemegyesülésnek volna oka, tulajdon méltóságra kap. — A' töredékeknek az izmok munkásságainak engedni való nagyobb képességeken kívül a' kevéssé állományos térdkalácsnak és könyökcsúcson csekély érülésbeli lapjokat, és a' megválasztott czombszej érzékenységet tekintetbe vévén, könnyen megerthetjük, hogy a' közállomány csontosodásának e' helyeken nagy bajokkal kelljen küzdenie. — De azon vélemény, hogy csontos egyesülés soha sem történjék, alaptalan.

*) MEDING, az id. h. 405. l.

534. §.

Ha a' törvégek csak részenként érülnek, akkor azok csak ennek helyein egyesülnek, és az efféle csak részint történő öszveforrás a' kéregnek nevezetes bujálkodása által környeltetik; mi akkor is történik, midőn a' törvégek szálkások. A' csontkéreg bujálkodása tehát egyszersmind az igen lenge kötözésnek következése is lehet, mely által a' törvégek nem tartatnak szorosan kölcsönös helyzetben.

535. §.

A' csonttörések gyógybánása általában következőkben áll.

1.) *A' törés beigazításában* (vissza- v. helyretételében) *ha t. i. a' törvégek egymásról lecsusszantak.*

2.) *A' törvégeknek illendő kötözés által végbeviendő egymásnak viszonyosan megfelelő helyzetöknek megtartásában.*

3.) *A' később következő tünetmények elmellőzésében, félremozdításában.*

536. §.

Minekeltötte a' *beigazításhoz* fognánk, szükség a' tagot vigyázva levetkőztetni, valamint a' szerencsétlennel talán szükséges átszállításakor arra kell különösen vigyáznunk, hogy a' törvégek egymástul jobban ne távozzanak, és a' lágy részeket ne sértsék.

A' törésnek beigazítása, vissza — vagy helyretétele (repositio) abban áll, hogy *kinyujtás* (nyujtás, extensio), és *ellennyujtás* (contraextensio) által az izmok öszvehozódása ellen munkálódjunk, és aztán közvetlen nyomás által a' két törvégeket *viszonyos érintelbe hozzuk, beigazítsuk.* (conformatio).

A' kinyújtás és ellennyújtás segédek által vitetik végbe, a' mennyiben ezek a' tört cont izulésain fölött és alatt a' tagot megmarkolván, azt ellenkező irányban húzzák, még pedig először az alsó csontdarab, és csak aztán magának a' tagnak irányában. A' kinyújtás illendő fokban megtörténvén, az az ha a' törvégek egymástul valamennyire eltávoztattak, a' sebész a' két törvégeket két kezével megfogván, azokat illendő helyzetökbe, és kölcsönös érintetekbe hozni, minden egyenetlenségeket kiegyengetni iparkodik.

537. §.

A' tagnak *megtartása* ezen helyzetben a' kötözés által men végbe, mellynek föltétele alatt a' tagot illendő kinyújtás és ellennyújtásban kell mindég még tartani. — A' kötözésnek illendőleg kell az egész tagot környelni, a' csontvégek elhibbanását egyenlő nyomás által lehetetlenné tenni, és a' tag mozgását akadályozni. Ezen kívánatoknak megfelel: 1.) *az egész tagnak* egyes kötő póllyakkal, vagy a' felső végtagokon közönségesen körpóllyával eszközlött *bepóllyázása*, a' tag törött részére a' póllyázás előtt nyomadékot tévén. Ezen kötözési holmik mi előtt fölalkalmaztatnának, valamelly oszlató nedvvel, p. o. ólomvizzel áztatnak meg, arra különösen vigyázzván, hogy igen tágon, vagy igen szorosan ne alkalmaztassanak. 2.) *A' zsindelek alkalmazása*. Ezek vagy engedékenyek, és magokat a' tag idomához hagyják tökéletesen illeszteni, mint a' nemezpapírból, bőrből, hajlékony fábul, fa, vagy halháj pálczákból készült zsindelek, mellyek vászonba vannak bevarrva; vagy pedig engedékenytelenek, mellyek kemény fábul, pléből készittetnek, és a' tag idomához vannak többé kevesbé szerintezve. A' merő hajlékonytalan zsindelek minden nagyobb csonttöréseknél, p. o. az alsó végtagokéinál a' legnevezetesebbek. Csak a' gyermekeknél, vagy kisebb csontok töréseinél használjuk a' hajlékony zsindeleket, mellyeket vagy póllyával, vagy néhány szalagokkal erősítünk meg. Az engedékenytelenek közül a' merő fábul valók, mellyek egészen egyenesek, a' legnevezetesebbek. Közikbe és a' tag közé ennek egész hosszában ocsúval, vagy póllyával töltött tuszók tétetnek, hogy általok a' nyomás egyenlőbbé tétessék. Ezen zsindeleknek, ha csak lehet, olly hosszaknak kell lenni, hogy a' legközelebbik izulést még haladják; az alsó végtagokon a' sértett tag két oldalán kendőbe takartatnak, és több szalagokkal megerősítetnek.

538. §.

A' haránt töréseknél, és ollyaknál, mellyek nem igen ferdek, ezen kötözés elegendő. De ha a' törés igen ferde irányu, ezen kötés a' törvégek lecsusszanását épen még nem gátolja, mivel ezek egymást kölcsönösen nem ápolják, a' honnan az izmok összehuzódása által mindenkör félremozdítathatnak. Ezeket állíthatjuk főkép az alsó végtagok csonttöréseiről, hol azért is hogy az izmok összehuzódásának ellen munkálódjunk, a' tagnak *állandó kinyújtására*, mi különös készültek által innen végbe, leszen szükség. Felednünk azonban e' mellett nem kell, hogy ezen kinyújtó erőnek ollyannak kell lenni, melly mennyire csak lehet, az egész tagra hasson, a' legközelebbik izulás fölébe és alá alkalmaztassék, és akaratumk szerint öregbíthetessék, vagy kisebbíthetessék, mert másként a' nyomás által gyuladás, fölturlás, és fene támadhatnak.

539. §.

A' kinyújtás és ellennyújtás közben (536. §.) az orvoslás alatt a' tag irányának, és helyzetének ollyannak kell lenni, mellyben az izmok leginkább elpetyhüdve vannak. — Azért is a' *konczok közepén történt töréseknél az egyenes feszített helyzetet, de az izüléshez közel esőknél a' félig meghajtottat* tanácsos választani, mert mivel a' hajtó izmok a' csontokhoz az izulás fölött és alatt ragadnak, ezek csakugyan mindenkör is a' hajtásnak irányában huzódnak, e' szerint a' két törvégek legjobban közelíthetnek egymáshoz, ha a' tag félig meghajtott helyzetbe tétetik. Ezen rendszabásoktól melly kivételeknek legyen helye, azt a' csonttörésekről különösen szólván, fogjuk látni. Csak hol a' törés az izülésekbe hat, és izmeredéstül lehetne tartani, szükség a' tagot orvoslás közben akként helyzetni, hogy a' beköszönteni akaró izmervedésnél a' tagnak használása legkevesebé hátráltassék; azért is az alsó végtagok töréseinél a' kifeszített, a' felsőknél a' félig meghajtott helyzet kívántatik, melly utolsó általában is csakugyan a' legcélirányosabb, mivel csak ezen helyzetben lehet a' kart alkalmasan helyben tartani.

540. §.

Ha a' kötözés megtétetett, és a' tag illendő helyzetbe hozatott, akkor arra kell vigyáznunk, hogy amaz ne táguljon 's el ne csuszódjék. A' kötözést időnként oszlató nedvvel áztatjuk meg, és ha engedett volna, a' szalagot rászorítgatjuk. Ot vagy hat nap mulva a' kötés megújítatik, és aztán annyiszor, valahányszor csak nem eléggé

erősen fekszik a' taghoz, midőn mindenikszor szükség a' törvégeket illő helyzetekbe egyengetni, ha talán elcsuszszantak volna egymásrul. A' közönséges gyógybánás csak az első napokban érdemel valamelly figyelmet, midőn is lobúzóleg bánunk a' beteggel. A' közönséges esetekben a' helyreigazítás megtétele után semmi különös tünetnyek nem tapasztaltatnak. A' kötést csak akkor vethetjük el egészen, ha a' csontok egyesülése már eléggé erős, mert máskép a' tag az izmok munkássága által elgörbül. Az idő tehát, mellyben a' kötésnek fön kell maradnia, a' törés tulajdonságátul, a' csont nagyságátul, a' tagot környelő izmok erősségétul, és a' tag foglalatosságátul függ. Az alsó végtagok töréseinél a' kötés mindenkor több ideig marad fön, mint a' felsőkénél; a' ferde töréseknél többig mint a' harántoknál. Ha az illendő idő alatt nem akarna elég merő csontkéreg képződni, akkor azon okokat, mellyek a' kéreg keményedését hátráltatják (533.§.) kellene elmozdítani. A' közönséges betegségek illendő gyógybánást kívánnak, a' törvégeket egymással a' legszorosabb érintetben és nyugalmasan kell tartani, a' kötésen a' törésnek helyénél tágitani, és erősítő közeletet szükség rendelni. Ollykor több hónapokig tart, míg a' csontkéreg illendőleg megkeményedik.

541. §.

Mennél korábban és ügyesebben történik a' törés helyzetétele, annál kevesbé jelennek meg aztán a' beteges tünetnyek. De ha, minekelőtte a' beigazítás megtörténhetett volna, a' tört helyen már nagyobb gyuladás és daganat szármoztak, akkor vérbocsátások, fördök és oszlató borongatások által készítjük a' beteget a' beigazításra elő, a' beigazításkor aztán olly helyzetet iparkodván a' tagnak adni, hogy minden izmok illendőleg elgindárodjanak, helyzetétel közben ha lehet, azon is törekedünk, hogy a' kinyujtás és ellennyujtás a' legközelebbik ízülés fölött történjék, hogy ekként a' törés fölött járó izmok a' segédkezei által ne nyomassanak, ne izgattassanak. Ezen környülmények közt soha sem lehet a' beigazítást sokáig halasztani, mert a' gyuladás enyhítésének főszere a' törés beigazításában áll, mellynek végei a' lágy részeket mind inkább izgattják.

542. §.

A' millyen csekély figyelmet érdemelnek a' beteges tünetnyek általánosán az egyszerű töréseknél, az öszveszötteteknél azok épen olly nagy értékűek lehetnek.

Ha a' csonttöréssel a' lágy részek erős zuzódása, vagy épen megválása jár, akkor a' gyuladás mindenkor nagyra nő, és szoros lobellenes bánást, ervágásokat, nádályokat, és hideg borongatásokat s. a. t. valamint ha nagy fájdalmak, 's más idegtünemények lennének jelen, a' mákony-nak ugyanakkori használatát kívánják. Az igen nagy daganat és feszülésnél lágyító borongatások szükségesek.

A' csonttöréssel járó seb vagy a' külső erőszaknak, vagy a' lágy részekben átható csontdaraboknak szüleménye. Az első esetben a' beigazítás nincs valami különös nehezséggel öszvekötvé, mellyet tellyesítvén, a' seb aztán, ha bár tulajdonsága keves reménységet nyújt is a' hirtelen egyesülésre, ragtapasszal tartatik öszve. A' második esetben a' beigazítás nehezsége a' seb, és a' lágy részeket megható csontdarab nagyságátul, valamint ennek irányátul függ. A' csontdarab a' seb által szorosan környeltetvén, ezt tágitani szükség; a' kinyújtásnak mindenkor a' lágy részekbe ható csontvég iránya szerint kell történni, még pedig azon fokig, hogy a' törvégek egymás fölött ne feküdjönek, midőn aztán a' tagnak előbbi egyenességét kell vissza adni. Ezen módon nem lévén a' beigazítás lehetséges, a' kiálló csontdarabot lefűrészelni leszen szükség. Az egészen szabad szálkák vétessenek ki a' sehből; a' még öszve függők nyomassanak helyeikbe, és kiirtásokhoz csak akkor kell fogni, ha gyulasztó ideges tüneményeket, vagy tályogokat okoznának. A' seb genyedésbe menvén által, ha a' genyedés csekély, csak ennek közönséges gyógybánása kívántatik, melly nagyobb lévén, a' genyneck szabad kifolyásáruul kell gondoskodnunk, vagy a' sebnék elegendő tágitása, vagy bemetszések által, és a' tagnak illendő helyezete által a' genyneck akármelley öszvegyülését, vagy sülyedését akadályoznunk szükség. A' genyedés alatt csontszálkák mállván le, ezek csak kimélve vétessenek ki; általában annyiszor kell a' kötést újítani, a' mennyiszor azt a' genyneck mennyisége szükségessé teszi.

Nagyobb edények sérelmei tár sebekben nem igen fontosak, mivel az edények vagy azonnal, vagy a' sebelőrebocsátott tágitása után lekötethetnek. A' mélységben fekvő edények rendszerint a' csont végei által sértetnek meg, és a' vér a' tagnak sejtes hézagaiban gyülekezik meg. Itten a' sértett edény, vagy, ha ez nem lehet, az ütérnek törzsöke a' sértett hely fölött, miután illendő bemetszések által letakarítatott, köttessék le.

A' *fene* vagy a' nehéz gyuladás után, vagy a' beteg gyöngye alkotmányja miatt, vagy a' részek erősebb roncsolódása és megszakadozása, vagy a' beigazításra fordított nagyobb erőszak, vagy a' szoros kötözés által okoztatha-

tik. Azert is majd a' szoros lobellenes gyógybánás mellett minden inger és nyomást elmellőzni, majd kívül és belül erősítő szereket nyújtani szükség. — A' mákony gyakorta hasznos szolgálatot teszen.

Larrey ¹⁾ a' szöveményes csonttörések orvoslására azt javasolja, hogy az első kötözés egész a' bevégződött gyógyulásig főm-maradjon. Minekutana t. i. a' seb, ha állapotja úgy kívánja tágítatott, a' kiöntődött vér a' mennyire lehet, kinyomatott, a' talán sértett edény lekötetett, és a' beigazítás illendőleg megtörtént volna: a' sebnek szélei egymáshoz közelítetnek, és egy ablakos vászondarok által storaksz irral kenetnek be, és valamely enyves ²⁾ zsongos (tonisch) gyógyszerbe, p. o. pete fehérrel összevert borba, vagy káforeczetbe mártott finom tépettel, és nyomadékokkal erősítetnek meg. Ezen nyomadékoknak az egész tagot olly pontosan kell környelni, hogy köztök még a' legcsekélyebb hézag se maradjon, és általok minden részről egyenlő nyomás eszközöltessék. Ezek, Larrey úgy állítja, a' közönséges zsindeleket igen jól kipótolják. Minekutána a' nyomadékok elegendő számmal rakattak föl, aztán a' Scultét pólyájának eleibe teendő 18. fejű pólya tétetik föl. A' kötözés az orvoslásnak egész ideje alatt egy vagy kétszer szorítatik meg, az átszivárgó sebválasztmány pedig szivaccsal törültetik le. — Ezen műbánásnak azon haszna lehet ugyan, hogy a' közönséges helybentartó kötözésnek szapora és mindenkor ártalmas mozgásait, mellyek az annyiszor szükséges újítás alatt történnek, szükségtelenné teszi; de ugyan ezen hasznót az állandó kinyújtásnak későbbben előadandó készülete által is elérjük, mellynél még azon bajok is elmaradnak, mellyek a' másként visszatartandó sebválasztmányok és lemálló csontszálcák által, főkép az esztendőnek forró részében származhatnak. Ezen műbánás, t. i. a' sebkötözetnek főnlagyása, mondatik a' spanyor katona orvosknál is divatban lenni, sőt a' lösebeknél s. tb. sérelmeknél is alkalmaztatik. ³⁾ — Hasonló ehöz a' gipszsel való bekötés; itten a' tag gipszsel húztatik be, melly is a' tagon megkeményedvén, zsindele, és minden más kötözés helyett szolgál. — A' gipszen vagy azonnal, vagy később fűrt likakon a' sebnek későbbi ápolása is megengedtetik. 5.)

1.) Memoire sur une nouvelle manière de réduire ou de traiter les fractures des membres compliquées de plaies; in Journal complémentaire du Dictionnaire des Sciences médicales. Janvier, 1825. l. 193.

F. H. LARREY, Traitement des fractures de membres par l'appareil inamovible. Paris, 1832. 4-

Lásd még L. KOCH, über Behandlung mit Wunden complicirter Knochenbrüche: im Journal von GRAEFE, u. WALTHER, B. XIII. 564. l.

BALLING, über complicirte fracturen: ugyanott. B. XIV. St. 1.

2.) ROCHE et SANSON, Elémens de Pathologie médico — chirurgicale. 2. Edit. Vol. III. l. 422.

W. ESTON, Tableau historique politique et moderne de l'Empire ottoman. Trad. par LEFEBRE. 2. Edit. Tom I. l. 269. Paris, an IX.

MELIER, im Journal généra! de Médecine. Decemb. 1828. l. 341.

3.) I. A. MUTTRAY, Diss. de curibus fractis, gypso liquefacto curandis. Berol. 1831. 8.

A. L. RICHTER, Abhandlungen aus dem Gebiete der prakt. Medicin und Chirurgie. Berlin. 1832. 1. I.

543. §.

A' csonttöréseknél a' *csontkítás* szükséges lehet: 1.) a' *sértésnek súlyossága által*; ha t. i. a' csont több darabokra töredzett, ha az izmok, inak, szálágok, és nagyobb edények sértve, a' csontok izvégei szétszálkádva, az izszálágok megtépve vannak annyira, hogy a' fene elkerülhetetlen. 2.) a' *fene által*. 3.) a' *bő genyedés által*, melly a' beteg életereit csak hamar tönkre tenné.

544. §.

A' csonttörések, főkép a' szöveményes csonttörések orsoslásánál az alsó végtagokon a' *hintagépelyt* sokan javasolják, mellyben a' tört tag egésze szabadon nyugszik, és a' javallott szerek a' sértett részre teendő alkalmazása, meg a' tagnak mozgásai lehetségesek. Bár milly alkalmak is ezen gépelyek a' betegnek, mégis csak a' haránt töréseknél alkalmazhatatnak, t. i. ott, hol az izmok összehúzódása ellen nem kell olly hatalmasan munkálódunk. Hanem az állandó kinyujtással összekötött *hinta* nagy haszonnal jár.

545. §.

A' csonttörések gyógyulása után a' legközelebbik izületekben rendszerint bizonyos merevedés marad vissza, melly szállékony bekenések, fordók használata, és a' tag mozgásai által lassanként elmúlik.

Ezen merevedés megelőzésére az izülésnek kora mozgatai ajánltattak; de hol az izülésben gyulasztó állapot van jelen, ott az efféle mozgások, az izmervedésnek veszedelmét csak öregbíthetik.

546. §.

A' legkorábbi időktől óta ajánlott ismétmegtörését a' rosszul gyógyult csonttöréseknek az újabb időkben mint durva és czéliránytalan műbánást általánosan megvetették. — Oesterlen *) ennek ellenére mégis igen kedvező tapasztalásokat közöl, mellyekből az tetszik ki, hogy hol az efféle rosszul hegedt csonttöréseknél a' tagnak nagyobb meggörbédése és rövidülése által szembetünő idomtalanóság, a' tagnak egészen meggátolt, vagy igen bajos használata, állan, dó fájdalmak s' a. t. okoztatnak; de a' mellyek már a' kinyujtás és kötölékek által

többé jóvá nem tétethetnek, és egyszersmind ha a' beteg nem igen öreg, nem gyöngye, kiszáradásban, köszvényben s. a. t. nem szenved, a' csontnak a' kéregnél tett ismét törese által meggyógyíthatnak. — Ezen törés a' kérgen meddig legyen lehetséges, nem lehet meghatározni, mert az a' szenvedőnek állapotjátul, a' tört csont tulajdonságátul, a' törésnek helyétul, a' csontkéregnek minémiségétul és nagyságátul függ. Oesterlenek tapasztalásai azt bizonyítják, hogy a' nagy kéreggel hegedt czombcsonton, és az alszáron ezen műtétel még a' 17-ik hétben is jó fogonattal tétetett meg; egyebként az ő tapasztalásai az embereken csak a' 16-ik hétig mennek. Az ifjú egymikben, meg a' nem igen erős csontokban, mint az alkaron, még esztendő múlva is végbe lehetne vinni a' kéregnek ismét törését, ha egyebként a' kéreg nem épen nagyon vastag.

547. §.

A' kéreg még heveny és nem nagy terjedetű lévén, a' törést illendőleg nagy ki — és ellennyújtás, és a' kéregre kézzel tett nyomás által eszközölhetjük. De ha a' kéreg erős, akkor az ismétlődés gépely által vitetik legalkalmasabban végbe. Bosch ezen szélra egy a' könyvnyomó sajtóhoz hasonló csargépelyt talált föl, mellynek rendői közé tétetik a' tag, és a' nyomás egy labdával (pelotte) fölkészített csarral hajtatik végre. — Oesterlen¹⁾ ezen erőművet olly kép változtatta meg, hogy a' csavarral fölkészített része a' gépelynek mind két végénél fogva magához a' taghoz erősítetik. (Dysmorphosteopalin clastes) — Wasserruhr²⁾ az egyenes szegletben összeforradt czombkonczon a' lágy részeket megválasztván, és a' csontkérget befűrészelvén, ezt bizonyos irányban nyomván a' bőrrel fedett fa kúposzlopra, törte ketté a' csontkérget. Az ismétlődés megtörtévé, az egyebb gyógybánás a' közönséges rendszabások szerint men végbe.

1) Ueber das künstliche Wiederabbrechen fehlerhaft geheilter Knochen der Extremitäten im Callus zum Behuf einer besseren, geraden Heilung. Tübingen, 1827. Mit 1 lithogr. Zeichn. 8.

2) In RUST's Magazin. B. XXVII. 306. 1.

Említést érdemelnek még itten a' kéregnek czélba vett meggyógyítása tapasztok, pépegyvelegek, kenőcsök s. a. t. által, a' görbédések orvoslása ellen ajánlott nyújtó — és nyomó gépelyekkel tett gyógybánás; — úgy a' vékonyra vakarás, és vékonyra reszelés által való is; — a' kéregnek megválasztása az általa keresztül huzott genny-szalag által, ¹⁾ annak megválasztása fűrészfűrés, véső és pörölyvel ²⁾ — Brieske ³⁾ azt állítja, hogy a' Károlyfüredi víz élése által egy

heveny de már eléggé erős kérget úgy annyira fololvasztott, hogy a' tört helyen ismét mozgást lehetett tapasztalni.

- 1.) REINHOLD in HUFELAND's Journal. 1826. St. 5.
- 2) RIECKE bei OESTERLEN. 138. l.
- 3.) HUFELAND's Journal. 1816. October.

MÁSODIK SZAKASZ.

A CSONTTÖRÉSEK KÜLÖNÖSEN.

I.

Ez orrcsontok törése.

548. §.

Az *orrcsontok törése* (fracturae ossium nasi) az orrnak kidudorodása és az orrot fedő keves lágyszövetek miatt igen gyakoriak, és mindenkor közvetlen az orr'ra ható erőszaknak következményei, a' honnét velök mindenkor zúzódás és seb kötetik össze. — A' törés egyszerű, függőleges, vagy haránt lehet; ezen esetekben a' törvégeknek elcsusszanása csak ritkán van jelen, és a' kórhatárzat bajos vagy lehetetlen, ha már nagyobb daganat állott be; vagy pedig többszörösen törhetnek meg az orrcsontok, az egyes darabok befelé nyomtatnak, midőn aztán a' szembetünő elfajult idombul a' kórhatárzat könnyű. Az orrcsontok törései nagy vérzéssel, az agynyomás vagy rázódnak körjeleivel járhatnak; mely utolsó tünetmények nem az orrsövény és rostalemeznek agybanyomásoktól, hanem az erőszaknak agyra lett terjedésétől származnak. Ha az elcsusszant csontok illendő helyezeteikbe nem tétetnek vissza, akkor mindég szembetünő arczidomtalanság marad hátra. A' szöveményes orrtörésnél a' csontoknak genyede és fölernyedése következik könnyen. Az agyszervnek tünetményei által efféle sérelem könnyen halálossá válhatik.

549. §.

Az orrcsontok *egyszerű* törésénél azoknak elcsusszanása nélkül a' *gyógybánds* a' részek gyuladása és dagana-

tának elmellőzése vagy orvoslása végett egyedül a' lobel-
lenes szerekek köz és helybeli alkalmazásában áll. De
ha a' tört szélek *be* vannak *nyomva*, akkor azokat vászona-
ba takart és az orrba hozott némbéri hudcsappal, vagy
magfogóval mint egy emelővel fölemelni szükség, a' köz-
ben, míg bal kezünk mutatóját a' lenyomott osontdarab
külső darabjára tévén, általa azt akadályozzuk meg, hogy
a' csont igen kifelé ne emeltessék. A' fölemelt csontda-
rabok újlag egymásrul lecsusszanni nem igen hajlandók,
azért többnyire fölösleges és ártalmas azokat helyezeteik-
ben az orrlikba dugott téphenger, vagy érméczes csövek
által megtartani iparkodni, mert ezen eszközök csak a'
gyuladást öregbitik; mellyeket egyedül akkor kellene al-
kalmazni, midőn a' törvégek egymásról újlag lehibban-
nának. Osztató borongatások által a' gyuladást töreke-
dünk szülleszteni, vigyázzván mégis, ne hogy azok az orr
hátát nyomják.

Ezekből kitetszik, hogy minden pólyázás haszontalan és ártal-
mas. De hogy mit használhasson a' nemezpapirbul készített orr-
ház, — Futteral — Papiermaché — (Dzondi Lehrbuch. 578. 1.) meg
nem foghatni.

550. §.

Ha már nagyobb gyuladás és daganat állott be, ak-
kor ezen állapotokat először is czélszeres gyógybárással
iparkodunk enyhíteni, még minekelőtte a' helyre igazítás-
hoz fognánk. Ezt mégis sokára nem kell halasztani; mert
másképp lehetetlen, és egy gyógyíthatatlan arczrútság ma-
rad vissza. A' vérzés az orrtörésnél olly nevezetes lehet,
hogy az a' Belloq csőjének segedelmével alkalmazott
tép dugasz betolását is szükségessé teheti. Az agybánta-
lomnak tünetényei jelenvén meg, a' gyógybárást hozzá-
jok mérjük.

II.

A járomcsont törése.

551. §.

A' *járomcsontok törése* ritka, és akkor is többnyire
a' lágyszövetek roncslódásaival és sérelmeivel jár. A' já-
romív idománál fogva legkönnyebben eltörhetik, ha t. i.
valamelly erőszak közvetlenül éri, és egyszersmind ki is
szállkásodhatik, vagy törészelei befelé nyomathatnak. Mi-

vel az erőszaknak, melly ezen törést okozza, mindenkor igen nagyra kell lenni, azért is annak fogadata az agyra is elterjeszkedhetik; a' lágyszövetek megszagatásai által erős gyuladás és ideges tünetények okoztathatnak.

552. §.

A' *kórhatárzat* ezen törésnél mindenkor igen könnyű, ha t. i. a' lágyszövetek daganata még igen nagyra nem nőtt. A' törvégek nem lévén lecsusszanva, egyebet nem tehetünk, mint illendő *gyógybáráns* által a' gyuladást orvosoljuk; a' beteg állkapcsát ne mozgassa, azért is azt kantárpólyával is megfeszítjük; és ne beszéljen, csak folyó táplálmányokkal éljen. Ha a' törvégek be vannak nyomva, azokat a' szájba hozott ujunkkal iparkodunk helyre nyomni. Csak azon esetben, midőn a' tördarabok a' halánték izomba nyomattak, és midőn a' rágás és nyelés gátolva vannak, következőleg midőn a' szájon által nem eszközölhetjük a' visszatételt, volna talán az jelentve, hogy a' köztakarók egész a' csontig bemetszessenek, és a' csontdarabok emelő segedelmével tétessenek helyre.

553. §.

A' *medernyujtvány* lévén eltörve, midőn csak ugyan a' fogak is lógni kezdenek, vagy épen kihullnak, először is a' lógó és kihullott fogakat meg az elvált csontdarabokat nyomjuk helyre, midőn ezek gyakorta ismét oda forradnak, aztán pedig az állkapcsot feszítjük oda kantárpólyával, végre a' töréssel járó lágyszövetek zúzódását a' mondott mód szerint orvosoljuk.

Gräfe a' felső állcsont törésénél mellynél mind a' két nevezett állcsontok minden öszvefűggéseiktől megváltak még pedig akként, hogy azokat az egész sor foggal ide 's tova lehetett taszítani, a' csontok helyben tartására tulajdon erőművet használt

REICH, Dissert. de maxillae inferioris fractura. Berol. 1822.

JOURNAL VON GRAEFE UND V. WALTHER. Bd. IV. 592. Bd. V, 355. I. Taf. III. Fig. 18.

III.

Az állkapocs törése.

554. §.

Az *állkapocs törése* részint erőssége, részint nagyobb mozgékonyága miatt ritka.— A' törés vagy a' csont közepe és

a' rágizom beiktatása közt (a' csont közepén szerfölött ritka a' törés) történik; vagy pedig a' rágizom beiktatása, és a' bengenjujtvány között esik meg, (az állkapocs szegletének törése (vagy végre maga a' benge- és bütyöknyujtvány vannak eltörve. A' törésnek iránya vagy haránt, vagy függőleges, vagy többé kevesbé ferde. Az állkapocs egyszerre több helyeken megtörhetik, vele többnyire a' lágyszövetek zuzódása és sebzése, az állkapocs csatornában járó idegek és edények megszakadása kötetik össze, mi által ideges tünetek, az arcizmok rángásféle mozgásai, nagy fájdalom, siketség, vagy erős vérzés hozhatnak elő. — A' törvégek többnyire egymásról lecsusszanak; a' csontnak azon része t. i. mellyen a' porczizulás (symphysis) van, az állkapocs lerántó izmainak munkássága által lefelé rántatik, a' másik darab pedig az állkapocsot fölrántó izmok által fölfelé huzatik, a' mi annál inkább megtörténik, mennél messzebb esik a' törés a' porczizulástól; sőt ha a' törés ferde irányu, a' mellső csontvég egyszermind hát felé is rántatik. A' kettős törésnél a' közep darab mindenkor szembetűnőleg alá felé csusszan. Az állkapocs szegleténél történő törésnél a' törvégek egymásról csak keveset vagy épen nem hibbannak le, a' bütyöknyujtvány nyakánál pedig ez a' külső röpizom által előre rántatik, az egyebb állkapocs pedig természetes irányában megmarad.

*) ROUYER, Journal général de Médecine. Avril, 1818.

555. §.

Ezen törésnek *körhatárzata* részint az előre járt erőszakon, részint a' nagy fájdalomon, az állkapocs alapjának és a' fogsornak egyenetlenségén, és azon ropogáson alapodik, mellyet hallhatni, ha a' törvégek föl és alá felé mozgatnak, a' mi az elcsusszanás nélkül való törésnél ennek egyetlen egy tündéje. A' kettős törésnél az elcsusszanás többnyire szembetűnő. — Az állkapocs nyakának törésénél a' bütyök előre csusszan, az állkapocs szegletén túl pedig üresség tapasztaltatik, egyszermind a' bütyök nem mozog, az állkapocs mozgásai alatt pedig fájdalommal járó ropogás hallatszik.

556. §.

Ezen törésnek *helyreigazítása* könnyű, de a' kettős és ferde töréseknél a' törvégeket illendő helyzetekben megtartani nehéz; gyakorta rütség, és a' fogaknak természetes helyzetükből való kimozdítások marad vissza.

A' helyreigazítás akként történik: hogy egyik kezünk mutatójával a' hengenjujtványt tartóztatjuk vissza, másik kezünk mutatóját pedig az állkapocs belső oldalára tesszük, ezt előre, a' ferde töréseknél pedig egy kevéssé föl felé huzzuk. Az illendően megtörtént helyreigazításról a' fogak természetes állása, és az állkapocs alsó szélének egyenessége által győződünk meg; hol a' törvégek elcsuszszanása igen csekély, a' helyreigazítás eszközlésére az állkapocot a' felsőhöz nyommi elegendő.

557. §.

A' törvégek helyzetökbe való megtartására az állkapocs alá egy hosszamnak közepét alkalmazzuk, végeit pedig a' fejtető felé vezetjük, hol is azokat öszveakasztjuk; az állkapocsnak mellső lapján hasonló hosszam vezetetik a' nyakszirt felé, hol ez hasonlókép meg erősítetik. Ezen nyomadékokra aztán az egyszerű kantárpólya alkalmaztatik. A' ferde töréseknél ezeken kívül az állkapocs elem csuszant, és a' felső állcsont fogai közé különböző vastagságu behornyolt darab parafát teszünk, és pólya segedelmével azon törekszünk, hogy az alá felé csuszant törvéget föl felé emeljük. A' kettős törésnél a' kettős kantárpólyát, vagy Schregnek az állkapocs számára készített pólyáját tesszük föl. Az állkapocs alsó oldalára tett hágsós nyomadék, és nemezpapirbul készített boltos zsindele ezen kötözéseket erősítik.

558. §.

Az állkapocs nyakának törésénél a' törvégek az által közelítetnek egymáshoz, hogy az alsó vagy akként nyomatik előre, hogy a' hátsó zápfogak közé para fadarab tétetik; vagy pedig hogy az állkapocs szegleteim túl hágsós nyomadékok alkalmaztatnak, és a' kantárpólya körfordulatai pedig fölöttök tekertetnek körül.

559. §.

A' kötözés, ha csak előbb lógni nem kezd, a 10, vagy 12-ik napra újítatik meg, aztán pedig a 25-ik (midőn az egyesülés rendszerint már meg történt) és a 40-ik napon. Az orvoslás alatt se ne beszéljen a' beteg, se ne rágjon, ötöt hig eledelkkel tápláljuk, éjjel a' sértett oldalán ne feküdjék; még a' megtörtént gyógyulás után is kerülje a' beteg jó ideig a' merő táplálmányoknak rágását.

Az állkapocs szöveménycs törései a' köz rendszabások szerint orvosoltassanak.

560. §.

Az állkapocs töréseinek orvoslására Rutenick, Kluge ¹⁾, és Busch ²⁾ különös készülleteket ajánlottak.

1) BRANCO, dissert. de fractura mandibulae. Berol. 1823.

2) London medical and physical Journal. November 1822. — Journal von GRAEFE und WALTHER, Bd. V. 346. l. Tafel. III.

Wallner (Magazin der ausländ. Literatur von Julius u. Gerson Mai. u. Juni. 1826. 519. l.) az állkapocs törésénél a' közönséges kötözés helyett a' mellső fogak körül ezüstsodronyt alkalmazott, melly, a' nélkül hogy a' betegnek nagyon terhére esnék, három hétig öszve fonva maradna egész addig, mig a' megvált részek jól öszve nem forradnának.

IV.

A' gerinczek törései.

S. TH. SOEMMERRING, Bemerkungen über Verrenkung und Bruch des Rückgraths. Berlin 1793. 8.

C. WENZEL, von den Krankheiten am Rückgrathe. Mit 8 Kupfer-tafeln. Bamberg, 1824. Folio. 335. l.

561. §.

A' törés az orjakon, a' haránt és ferde nyujtványokon, vagy magokon a' csigolyák testein cshetik meg. Az orjak vagyis tövisnyujtványok legjobban ki vannak téve a' törésnek, a' mi megtörténhetik a' nélkül is, hogy a' gerinczagy megsértetnék. Ezen törésre az orjak változott irányából, mozgásokból, és az e' közben halott ropogásokból ösmerünk. De arra soha sem hozhatunk következtést, hogy a' gerinczestire nem hatott - e a' törés.

562. §.

A' gerinczek testének törése, melly ezen csontok helyezete, rövidsége, vastagsága, és az egész gerinczoszlop mozgékonytsága miatt igen ritka, csak igen nagy erőszak által okoztathatik, midőn is a' gerinczagnak vagy idegeinek sérelmével jár, melly sérelemhöz vagy a' csontdarab benyomása, rázódása, vagy a' történt éromleny miatt gyuladás kapcsolódik. Azért is a' sérelem után vagy azonnal, vagy későbben mind azon részeknek szél-sujtott elesése származik, mellyek a' sérelem helyén alól

esnek, t. i. ha a törés a gerincoszlop alsó részén történt, az alsó végtagoknak, a vizelő hólyagnak, és végbélnek szélütése; ha pedig az főlebb esett, az altestnek fölpöfödése, és elnehezedett lehelés következnek be. A betegnek állandó hanyattfekete miatt, mellyben nekie a szélütött alsó végtagok miatt maradnia kell, a keresztcsonton gyuladás és fene szármozik; a szélütés többnyire tovább terjed, és a beteg több vagy kevesebb időre a sérelem után 4. 6. hét múlva az életerőnek kimerüléséből hal el, olykor mégis tovább is élhet. — Ha a csigolyahibbanással járó törés a harmadik nyakgerincz fölött történik, akkor a halál hirtelen beköszönt. — A rekeszideg eredete alatt történő törések a karok és az alantabb fekvő részek szélütését okozzák, melly szélütés mégis csak ritkán tökéletes; olykor egyik kar többet szenved mint a másik, ha, t. i. a törés ferde; a lehelés igen elnehezedik. A halál közönségesen 3ik vagy 7ik napra történik. 1) Gyuladás állván be, félrebeszéd, nyugtalanság, monyínervedés szármoznak, a beteg föl ül, fölkelni törekszik, és a halál rendszerint 5ik napra érkezik meg 2). A gyuladás alattomos lévén, kimenetelei által később kiizzadáással, vagy a gerinczagy romlásával okozhat halált.

1) A. COOPER, on Dislocations. 551. l.

2) CH. BELL, Observations on Injuries of the Spine and of the Thigh. Bone. Lond. 1824. 4. 7. l.

563. §.

A csigolyák testeinek törésénél a *körhatárzat* mindenkor kétes, mert állapotjokat mély helyzetetésök miatt pontosan kipuhatolni nem lehet, és mivel az említett tünetemények, szélütés stb. a nagy erőszak után minden törés nélkül magokban is szármozhatnak.

564. §.

Ha egy vagy több orjak törtek, vagy csusszantak el, akkor azokat ujjakkal tehetjük helyre, melléjük két oldalt nyomadékot teszünk, és ezt széles pólyával tartjuk helyben.

A csigolyák testeinek törésénél a gyógyítás csak a veszedelmes tünetemények elhárítását veheti célba, mert akár mint iparkodjunk is a visszatételten, még midőn a törés olly bizonyos is, a beigazítás mindenkor igen veszedelmes, A beteg korához és alkotmányához képest köz — és helybeli vérbocsátások tételnek, oszlató borongá-

tások rakatnak 'stb. csak hogy a' gyuladás enyhüljön. A' hudhólyagban meggyülekező vizelletet hudcsáppal ürítjük ki gyakorta, mivel az korán megoszlódván, a' hólyag falaira ártalmasan munkálkodhatnék. A' felpöffedt altestet szállékony irokkal kenegetjük, valamint a' szél-ütött vétagokat is, midőn az említett irokhoz körös-festvényt adunk. A' töréssel a' lágyrészek sérelmei kötetvén öszve, mint p. o. a' lösebeknél 'stb. illendő bemetszések által iparkodunk az elvált csontszálkákat elmozdítani. A' beteg jobbúlván, a' lábadást erősítő szerekkel és fürdőkkel mozdítjuk elő. — Ha a' gerincoszlop előrejárt sérelmei után idült gyuladásnak tünetenyei maradnának vissza, akkor a' gerincoszlophoz közel folyvást elvezető szerek volnának főkép szükségesek.

565. §.

A' gerincoszlopnak horpadással járó töréseinél, mint a' koponyacsontoknak hasonló sérelmeinél, a' sértett helynek az orjak mentében tett bemetszése által eszközölt letakarítása, az izmoknak két oldalra tett megválasztása után a' csigolya íveknek kis lékkozorúval, vagy a' Hey fűrészével végbeviendő levétele tanácsoltatott. — Ezen műtételt Cline, Wickham, Attenburrow, és Tyrrell vitték végbe, de kimenetele mindenkor szerencsétlen volt. C. Bell-nek véleményét tehát a' tapasztalás még eddig meg nem czáfolta, ki A. Cooper ellen, a' gerincoszlop lékelését egészen megveti, és azt olly merész tett gyanánt tekinti, melly a' beteg állapotját mindég veszedelmessé teszi.

A. COOPER, on Dislocations. 559. lap.

— — Lectures. Vol. II. 11. lap. *)

C. BELL, az id. h. 23. lap.

TYRRELL's zweiter, ebenfalls unglücklich abgelaufener Versuch. The. Lancet. Vol. XI. 1827. 685. lap.

HAMMICK's practical Remarks on Amputation, Fractures etc. London. 1830. 192. lap.

V.

A' medenczecsontok törése.

C. C. CREVEZ, Dissert. de fracturis ossium pelvis. Mogunt. 1792. 4.

— — Von den Krankheiten des weiblichen Beckens. Berlin 1795. 4.

566. §.

A' *medenczecsontok törése*, a' csontok nagy erőssége, mély helyezete, és vastag borítéka miatt igen ritka; miért is mindenkor nagy erőszak kívántatik törésökre; mellyel a' lágy részek sérelmei, vagy azon tünetemények kötetnek öszve, mint a' csigolyák törésénél a' gerinczagy sérelme által. A' törés vagy a' kereszt- vagy a' *farcsik*, vagy a' *csíp* - vagy a' *fan* - vagy az *ülcsonton* történhetik.

567. §.

A' *keresztcsont törése* a' csont felső részén a' törvégek elcsusszanásával nem szokott járni, a' honnét a' körhatárzat többnyire bajos. A' törés a' keresztcsont alsó részén történvén, az alsó tördarab befelé nyomódik, midőn is azt a' végbélbe dugott olajos ujjal iparkodunk helyére visszatolni, és aztán egy vastag oszlató szerekbe mártott nyomadékot teszünk a' keresztcsontra, ezt pedig egy az egész medenczét környelő pólyával szorítjuk oda. Az egyebb gyógybanás ugyan az mint a' csigolyák törésénél, mellynek a' medence életműveinek gyuladását, és a' gerinczagy, vagy keresztideg szélütésének tünetnyeit kell szemmel tartani.

568. §.

A' *farcsikcsont* nagyobb mozgékonyága, és mélyebb fekvése miatt csak ritkán törik, mi is főképen az öregebbeknél történik, kiknél a' farcsikcsont egyes darabjainak öszvefoglalása már megsontosodott. A' törésnek oka rendszerint segreesés, melly után a' farcsik tájban olly állandó fájdalom támad, melly menés közben öregbedik; a' törvégek szabad mozgékonyágát tisztán kivethetni. Az alsó tördarab igen be lévén ütve, a' vizatételen ismét a' végbélbe tolt ujjal iparkodunk, melly megtörténvén, a' törés helyére áztatott nyomadékot teszünk, 's ezt T-pólyával tartjuk oda. A' közgyógybanás a' melléktünetemények tulajdonságaihoz szabatik.

569. §.

A' *csíp-csontok* a' törésnek jobban ki vannak téve mint az egyebb medenczecsontok. A' törésnek iránya különbözik, olykor csak az egyik, máskor mind a' kettő megtörik, vagy a' fan- és ülcsont is részesül a' törésből. Ezen töréseket csak egy nagyobb erőszak, p. o. nevezetes magosságrul való esés, terhes szekernék átmente 'stb, képes okozni, mellyek azért is mindenkor a' lágy részek nevezetes roncslódásával, szakadozásával, vagy a' gerinczagy avagy keresztidegek mozzanásbeli tünetényeikkel járnak.

570. §.

A' csíp- fan- és ülcsontok töréseinek *lórhatárzata* nem ritkán igen bajos, mivel gyakorta el nem csusszannak egymásrul a' csontvégek. A' testnek és az alsó végtagoknak legkisebb mozgása is a' törésnek helyén nagy fájdalmakat okoz, olykor a' csíp- és a' más csontokra tett nyomásra, vagy a' czomb mozgásai alatt a' törvégek mozgékonyosságát és ropogását vehetjük észre. Ha a' csíp-csontnak törései az izvápán hatnak keresztül, és a' törvégek egymásrul elcsusszannak, akkor a' czomb megrövidedhetik, a' láb és térd befelé fordulhat, és ezen eset a' czombfej kificzamodásával cseréltethetik föl. Ha a' csíp-csont elvált a' keresztcsonttul, és a' fan- meg ülcsontok eltörték, a' láb hasonlólag megrövidül, de egyenes irányát megtartja. Ezen eseteknek a' ficzamodástul való megkülönböztetésére szolgál a' ropogás, melly a' czomb mozgásai alatt könnyen észrevétethetik, és a' czombnak szabadabb mozgékonyága. A' törvégeknek lecsusszanása lévén jelen, kidudorodásokat és mélységeket tapasztalunk, és az által is megösmérhetni a' medenczecsontok törését, ha a' hüvely vagy végbél által vizsgáljuk meg a' medenczeüreget. A' törvégek csusszanás közben befelé tolódván, főkép ha azok egyszersmind szálkások, a' medenczeüreg belrészei megsértethetnek, és huyömlenyek 'stb. szármozhatuak.

571. §.

Ha a' medenczecsontok törései a' törvégek elhibbanásai nélkül járnak, akkor semmit sem tehetünk, mint hogy a' beteget illendőleg fcktetjük, még pedig úgy, hogy azon izmok, mellyek a' medenczéhez fogódkodnak, elpetyhüdjönek; az egész medenczére elégge széles pólyát jó szorosan tekergetünk, és a' betegnek nagy nyu-

galmat parancsolunk. A' gerinczagy gyuladásának vagy sérelmének melléktüneményei ugyanazon gyógybánást kívánják, mint a' gerinczsontok törésénél. — A' tört medenczecsontok egymásrul le lévén csusszanva, azokat helyre tenni iparkodunk, mi a' san- és ülcsontoknál a' hüvely vagy végbélbe tolt ujjal történhetik meg. Ha csontszálcák által megsértetett a' hudhólyag, és huyos éromlenny támad, akkor ennek tovább terjedését bemetszetekkel, és a' hudsapnak alkalmazása által akadályozzuk meg.

VI.

A' mellcsont törése.

572. §.

A' *mellcsont törése* (fractura sterni) ezen csontnak érmezes öszveköttetése miatt a' bordákkal, és szivacos tulajdonságánál fogva is ritka. Ezen törés vagy valamely súlyos erőszaknak, vagy a' test erőszakos hátfelé való szegésének *) következése; iránya többnyire haránt, többé kevesbé ferde, vagy pedig különböző helyeken van betörve a' csont. A' törvégek a' törést okozó erőszak által befelé horpadhatnak, vagy pedig az alsó törvég, melly a' mellkasnak mozgásai alatt magosabbra emelkedik miut a' felső, ez fölibe emelődhetik. A' csontdaraboknak ezen elcsusszanása, valamint maga az erőszak által is a' mellüreg életművei különbözőleg sértethetnek meg, és tüdőlob, a' mellhártyának gyuladása, vérpökés, vértorlás a' gátorban, és későbbben a' mellcsontban vagy alatta gyenedések származhatnak.

*) CHAUSSIER, Revue médicale-jában. Novemb. 1827.

573. §.

Ezen törésnél a' *körhatárzat* soha sem bajos, mert a' mellcsont igen fölületesen fekszik. Ha a' tördarabok elcsusszanása van jelen, akkor ezt vizsgálás által könnyen kitudhatjuk; a' csusszanás nélkül járó töréseknél léhelés közben a' mellcsontnak szokatlan mozgékonytágát, és olly ropogást tapasztalunk, mellyet maga a' beteg is észrevesz; egyszersmind ez a' szegycsontban állandó fájdalmat tapasztal, melly a' léhelés alatt öregbedik;

ezek mellett súlyos szívszorulás, köhögés, vérpökés, szívdebegés stb. vannak jelen.

574. §.

Ha a' törvégek egymásrul nem csusszantak el, a' törhelyre oszlató nedvbe mártott nyomadékot teszünk, az eléggé megszorított mellszorítóval pedig a' mellkas mozgásait iparkodunk korlátolni. A' beteg egy kevéssé emelkedett mellel nyugalomban maradjon. A' törvégek egymásrul lecsusszanván, a' beigazításon, mihelyt csak lehetséges, iparkodnunk kell, akként hogy a' beteg háta alá párnát alkalmazván, ötét. a' hogy csak lehet hátfelé görbítjük. A' beigazítás ekként nem sülvéen el, ha a' tünetemények igen nehezek, akkor a' törésnek helyét letakarítjuk, és a' beigazításon az emlesz segedelmével iparkodunk: a' mi ha még sem volna elég, akkor a' lencsekéssel eszközlött egyik törvégnék levétele, vagy a' mellecsontnak megfúrása után, ismét ugyancsak az emlesszel visszük a' helyretételt véghöz. A' véghözvitt helyreigazítás után, ha az egyik törvég talán hajlanék a' hibbanásra, akkor azt hágsós nyomadékkal és a' mellszorítóval tartóztatjuk helyben. Ha az efféle törés a' nélkül gyógyul meg, hogy a' lecsusszant törvégek előbbeni helyeikre visszatéteinének, akkor a' rosz idomú mellecsont által állandó köhögés, szívszorulás, és kellemetlen szívdebegés okoztatnak. A' közgyógybánást a' töréssel járó melléktüneteményekhez, és a' mellbeli életművek gyulasztó szenvedéhez szerintezzük. A' vérnek és genynek öszvegyülekezete a' mellecsont mögött, ennek lékessel való megfúrását tehetik szükségessé.

VII.

A' bordák törései.

575. §.

A' *bordák törése* (fractura costarum) az alsó valódi bordákon legkönnyebben megesik, mivel az álbordák mozgékonyságoknál fogva az erőszaknak könnyen engednek, a' felső valódiak pedig a' kulcsesont által védelmettenek. A' bordák általánosán legnagyobb domborúságoknál szoktak leginkább megtörni. A' törésnek oka vagy olly erőszak, melly a' bordákat mellől hát felé, vagy pedig közepöküél befelé nyomják öszve. Az első

esetben a' törvégek ki, a' másiban pedig befelé csusszanak, és ezen esetben általok a' mellhártya és a' tüdők sérelme, gyuladása, éromlenny a' mellüregbe, és légdaganat okoztatnak. A' töröföletetek többnyire ferdek, és többé kevesbé rendetlenek.

576. §.

A' *kórhatárzat* ezen törésnél olykor igen nehéz, mivel a' törvégek vagy csak egyedül be, vagy csak kifelé csusszanhatnak (sőt olykor természetes helyzetökbe ismét visszatérhetnek) és ezen csusszanás főképp a' kövér egymikben pontosan, leginkább ha már daganat is származott, meg nem ösmertethetik. — A' beteg többé vagy kevesbé nagy fájdalmat érez, melly lehelés alatt öregbedik, sőt ha a' törhelyre tesszük kezünket, és a' beteg köhögni parancsoltatik, ropogást is hallhatni; a' bordát hosszában tapogatván, itt ott megis nyomván, egyenetlenséget vehetni észre. A' sérelem helyén támadt légdaganat kétes tündeje a' bordatörésnek.

577. §.

A' bordatörésnek gyógybánása csak abban áll, hogy egy széles eléggé megfeszített pólyának segedelmevel a' bordák mozgásait akadályozzuk. A' törvégek befelé csusszanván, vagy legalább hajlandók lévén arra, a' tört borda mellső és hátsó végére nyomadékok tételuck, mellyek mellpólyával tartatnak fon. A' beteg orvoslását egyebként a' gyulasztó szenvhöz szabjuk, melly vagy maga az erőszak, vagy a' törvégek által okoztatott — A' beteg a' legnagyobb uyalomban maradjon, ismételve eret vágjunk rajta, 'stb. A' betegnek sok fájdalmat okozó, és a' törvégek lecsusszanását eszközlő hurutolás illendő görcsűzőkkel öszvekött gyógybánást, u. m. fejetet salétrommal, mákonnyal, 's beléndvonattal kíván. — A' mellüregben éromlenny vagy légdaganat származván, a' mellsebekuél előadott mód szerint bánunk a' dologgal.

578. §.

A' bordákat a' mellesonttal egyesítő *porczok* a' nélkül hogy megcsontosodva volnának is eltörhetnek. A' porcz törése a' mellesonthoz közel lévén, a' belső darab kifelé tolódik, és a' külsőn keresztül esik. Ellenkezőkép történik a' dolog akkor, ha a' törés a' mellesonttúl távol esik, mi a' szegy három szegletű izmának ujképi odaforradásátul származik. A' *kórhatárzat* a' törvégek elcsusszanása miatt könnyű. A' beigazítás nem ne-

hez, és legjobban eszközöltetik, ha a törvégeket épen belehelésnek pillanatakor törekedünk helyre nyomni; a mi meglévén jó széles mellpólyát eléggé szorosan alkalmazunk a törés táján a derékra, melly ugyan általánosan nem képes a törvégek lecsusszanását akadályozni, helyzetekben azokat mégis megerősíti; következőleg azon fájdalmakat enyhíti, mellyek a törvégek mozgékonyságátul függnék, 's ezen uton egyesüléseket is elősegíti; melly mindenkor egy a törvégeket többé kevesbé környelő csont gyűrő által eszközöltetik.

VIII.

A' lapcsont törése.

579. §.

Megkülönboztethetni a' lapcsonton a' *vallsúcs* (válteto) a' *nyak*, a' *hollorrnyujtvány*, a' *test*, és az *alsó szegletnek törését*. Ezen törések mindenkor súlyos erőszaknak következesei, mellyek a' lapcsontot érik; honnét is az együttjáró roncsolódásnak tünetényei magánál a' törésnél is veszedelmesebbek.

580. §.

A' *válltető* leggyakrabban törik, főképen pedig alapjánál haránt irányban, Az alsó tördarab a' kar nehezsége által lefelé húzatik, a' lapcsont alá és egy kevesse befelé indul, a' törésnek helyén mélységet érezhetni, melly, a' kart a' deréktől valamennyire elmozdítván, és ön hossz tengelyéhez párhuzamosan fölemelvén, eltűnik; ezen helyzetben a' karnak mozgásai közben ropogás hallik. A' történetnek pillanatakor a' beteg karjának leesését érzi, és csak keves erővel bírja azt fölemelni. — A' törvégek helyretétele, és helybentartása végett, a' kar és törzsök közé kupos párnát helyezünk, ennek vastagabb alapja a' könyökhöz esvén, a' kart fölfelé nyomjuk, és azt ezen helyzetben pólyával crösitjük meg, mellyet ∞ körfordulatokban a' beteg oldaldnak mind a' két válla és könyöke körül tekergetünk. Az alkart nyakba akasztott kendővel ápoljuk. Ha ezen kötést a' beteg, p. o. a' tele csecsű némben nem szenvedheti, akkor a' beteg ágyban maradván, karját derekátul egyenes szegletben távoztatjuk el.

581. §.

A' *lapcsont nyakának törése* igen ritka, és csak igen nagy erőszaknak következése, miért is vele mindenkor nagy roncsolódás köttetik össze. Az alsó törvég olly szembetűnőleg lehuzatik, hogy a' váll ekként afféle tekintetet nyer, mint a' vállficzomodásnál. A' törés kórháztárzata azon könnyűségen alapodik, hogy a' kar igen könnyen föltozathatik, melly ha magára hagyatik, ismét leesüllyed; de egyebként a' ropogást is hallani. A' kötözés itten ollyan, mint a' vállcsúcs törésénél, csak hogy a' párna elmarad.

582. §.

Ha a' *hollorrnyujtvány* tört el, a' mi csak ritkán történik, úgy a' törदारab lefelé huzatik. Ezen lecsusszánás akként emelődnék föl, ha a' kar a' mell felé hajtatódnék, melly helyzetben a' kart meg is kellene erősíteni. A' roncsolódás tünetényeinek ezen törésnél mindenkor súlyosaknak kell lenni.

583. §.

A' *lapcsont testének* törései függőleges vagy haránt irányuak. A' függőleges törések, mellyek a' lapcsont tövissén mennek keresztül, a' törvégek elcsusszánásával ritkán járnak, melly ha van is, az csak igen csekély. A' kar mozgásai alatt kezünket a' lapcsontra téven, ropogást érzünk. A' törés helyére osztató szerbe mártott nyomadékokat teszünk, a' kart pedig az (580. §.) említett pólyával tartjuk a' derékhoz. A' lapcsont haránt törései a' lapcsonttövis fölött ritkán, alatta pedig gyakrabban támadnak az alsó szeglethöz közel, melly esetben az alsó törदारab előre, vagy elő és fölfelé rántódik. A' lapcsont alsó szegleténél történt törésénél a' kart legjobb a' derékhoz közelítve tartani; a' gyógyulás ugyan mindenkor valamely idomfajulással men végbe, melly mégis a' kar mozgásait épen nem hátráltatja. Ha a' törés a' lapcsont szegletétől távolabb történik, a' törvégeket lehet ugyan viszontag egymáshoz közelíteni az által, hogy a' kar a' mell felé előre hajtatik, és ezen helyzetben úgy feszítetik meg, hogy a' kéz az egészséges vállra jöjön; de ezen helyzetet ritkán tűrheti el a' beteg, azért is a' karnak a' derékhoz való közelítésével és odatartásával meg kell elégednünk.

584. §.

Ha a' töréssel egyszersmind a' lapcsontnak zuzódásai is járnak, úgy a' gyógybánságnak olyannak kell lenni, millyent a' szöveményes törésekről általánosan föladtunk. Főkép arra kell vigyáznunk, hogy eléggé mély bemetszések által a' csontszálkákat illendőleg kitakarítsuk, a' genynek pedig szabad folyást engedjünk, mert ez másként a' lapcsont alatt meggyülekszik, midőn is maga a' lapcsontnak meglékelése is szükséges lehet.

IX.

A' vállperezcz törése.

BRASDOR, in Mémoires de l' Académie de Chirurgie. Vol. V.

EVERS, Bemerkungen über den Nutzen der BRASDOR'schen Binde zum Schlüsselbeinbruche; in RICHTER's chirurgischer Bibliothek. Bd. V. 141. lap.

H. J. BRÜNNINGHAUSEN, über den Bruch des Schlüsselbeines. Würzburg. 1791, mit einem Kupfer; gr. 8.

DESAULT, Abhandlung über den Bruch des Schlüsselbeines; in dessen chirurgischem Nachlasse. Bd. I. Thl. I. 85. l. köv.

WARDENBURG's Zusatz. 122. l.

VERMANDOIS, Remarques sur le traitement de la fracture de la clavicule; im Journal général de Médecine. T. XXI. 1804.

BOYER, Abhandlung über die chirurgischen Krankheiten u. s. w. Bd. III. 154. l.

FR. WILHELM, über den Bruch des Schlüsselbeines und über die verschiedenen Methoden denselben zu heilen. Mit lithographischen Zeichnungen. Würzburg, 1822. 8.

RIBES, in Mémoires de la société médicale d' Emulation. Paris, 1826. Vol. IX. IV.

585. §.

A' vállkulcs (kulcs, vállperezcz) törése (fractura claviculae) vagy ezen csontnak mellcsonthoz eső vége és holloronyujtvánnyal való öszveköttetése közt, vagy pedig ez és ugyan ezen csont vállvége közt esik meg. A' törésnek első faja a' legszaporább, és többnyire olly erőszaknak foganata, melly a' kar kifeszítésekor a' vállat, a' könyököt, vagy a' tenyeret éri. A' második faj pedig leginkább a' vállperezczre történő közvetlen erőszak által okoztatik, midőn is a' törés mindenkor a' lágy részek zuzódásával jár.

586. §.

A' vállpercznek mellesonthoz eső vége és a' hol-lornnyujtvánnyal való öszveköttetése közt történő törés-nél a' kórhatárzat mindig igen könnyű. A' beteg a' törésnek helyén fájdalmat érez, a' kar mozgásai terhesen esnek, de nem igen fájdalmasak, a' beteg kezével ön fejéhez nem nyúlhat, a' váll alább süllyed, és befelé indul, a' kar szinte befelé fordul, a' beteg könyökét más kezével ápolja; a' törvégek lecsusszanását világosan érezni, a' belső t. i. kidudorodik, és fölfelé igyekszik, a' külső a' belső alá csusszan, és lefelé áll. A' vállat természetes magosságára könnyen fölemelhetni, hol aztán a' törvégek elcsusszánása megszűnik, de azonnal ismét visszatér, ha a' váll magára hagyatik. Ollykor a' ropogást is világosan észrevehetni.

A' haránt törésnél, melyet a' gyermekeknél gyakorta tapasztaltam, a' törvégek nem csusszannak el. — Csak azon ritka esetben, hol a' ferde törés hátul és alólul, előre és fölfelé terjed, talál-tatik a' hátsó tördarabnak törött vége a' mellső törvög fölött, és egész alsó lapjánál fogva, a' mellső tördarab felső szinén fekszik.

BRÜNNINGHAUSEN az id. h. 80. l.

587. §.

A' vállpercz törése általában nem épen veszedel-mes, és veszedelmes tünetmények csak akkor támadnak, ha a' töréssel a' lágy részeknek, vagy a' csont alatt fekvő edények és idegeknek zuzódása és sérelme jár. — A' törés beigazítása könnyű, de csak a' legkritikább esetben történik meg a' gyógyulás minden idomfajulás nélkül, melly ha nem épen föltűnő, a' kar mozgásait épen nem gátolja.

588. §.

A' vállpercz törését akarván helyreigazítani, a' fölkar felső végét belső oldalánál fogva kapjuk meg, és aztat ki- és egy kevéssé hát felé nyomjuk; a' közben másik kezünkkel a' könyököt befelé és valamennyire előre tartván. — Azon kötések, mellyek a' törvégeket il-lendő helyezeteikben tartják ezek: a' Heister keresztje, a' Brásdor 's Evers kötőléke, a' Brünninghausen, Wilhelm és Eberl ⁽¹⁾ szija, a' Desault és Boyer meg Brefeld ⁽²⁾ kötözése. — A' nyugalmas és az egészséges oldal felé hajló ágybani helyzetet is ajánlottott, melly alatt a' beteg oldal párna által ápol-tatik, a' könyök pedig, mennyire csak lehet, hátfelé

a' testhöz kénytetik; vagy pedig az alkar és könyök víz-irányos állapotban öv segedelmével, a' kar pedig pólvával szorítatik a' testhöz ³⁾ vagy végre a' könyökek a' hát mögött köttetnek öszve.

- 1) Kritische Bemerkungen über die, gegenwärtig noch üblichen Methoden den Schlüsselbeinbruch zu heilen, nebst Angabe eines verbesserten Verbandes; a RUST Magazin-jában B. XXVI. 462. l.
- 2) Neue und sichere Methode den Bruch des Schlüsselbeines zu heilen; a RUST Magazin-jában B. XXVII. 555. l.
- 3) J. FLAJANI, Beobachtungen über die Pulsadergeschwulst der unteren Gliedmassen, die Brüche des Schlüsselbeines u. s. w. Aus dem Italienischen von Dr. K. G. KÜHN. Nürnberg, 1799. 8.
- 4) LARREY, im Dictionaire abrégé des sciences médicales. Vol. IV. 1821. 865. l.

CRUVEILHIER' bekötése (Médecine pratique éclairée par l'Anatomie et la Physiologie pathologiques. Cah. I. Paris 1821.) csak a' Desaulténak módosítása; hasonlólag a' LASERRE' bekötése is. (Dissert. sur la lithotomie etc. Paris, 1814. — FRORIEPS chirurg. Kupfert. Taf. CCXXVII.).

Earle (praktische Beobachtungen in der Chirurgie. Aus dem Engl. Weimar 1824. Tafel 2.) a' vállpercet törésére oly karakasztót ajánl, melly a' felső végtagot a' legbizonyosabban megfeszíti; és melly a' vállcsúcs és a' lapcsont nyakának törésénél is alkalmaztathatik. Amesbury az Earle készülétet megváltoztatta. (Syllabus of Surgical Lectures on the nature and treatment of fractures etc. Lond. 1827. 86. l.

Richerand (Histoire des progres recens de la Chirurgie. Paris 1825 l.) a' kart hasonlókép egyszerű övbe akasztja akként, hogy a' könyök ápoltság, a' kar pedig a' derékhoz tartassék; a' hónalyba egyszerű nyomadék tétetik, azért hogy az izzadságot felszija, 's ekként a' kipállások megakadályoztassanak.

589. §.

Azon kötések, mellyek a' vállat visszahuzva tartják (Heister, Brasdor, Evers Brünnighausen, Wilhelm és másoktól) azon ellenvetés éri, hogy a' beigazítást nem illendőleg ápolják, a' hónalyban fölpállást, a' karuak földagadását, és gyakorta eltűrhetetlen fájdalmat okoznak. — A' tartós fekvés az ágyban némelly betegeknek kiállhatatlan. — A' Desault, és Boyer kötése is ezen törésekre a' legezé irányosabbaknak tartatnak. — Ezeknek elsőbikénél alapjánál egy negyedfél hüvelyknyi vastag, és öt, hat hüvelyknyi hosszú, egészen vékonyan végződő párna alapjával fölfelé tétetik a' kar és mell közé, és körpólvával tartatik oda. Ekkor a' könyök előre, föl- és befelé nógattatik, és ezen helyzetben egy második kör-

pólyával erősítetik meg. A' tört vállperezhez két oldali nedves nyomainadékok tételnek, a' törésre pedig nemzypapirbul készített zsindelel alkalmaztatik, melly pólyával akként feszítetik oda, hogy ez az egészséges hónalyra tételik, a' mell, a' beteg váll fölött a' karnak hátsó oldalán a' könyökhöz, innét pedig ismét az ép hónalyhoz a' hát a' beteg váll és a' kar mellső lapja fölött a' könyök alatt el, a' hát fölött az ép hónalyhoz vezettedik, melly körfordulatok ha ismételtettek, a' derékon néhányszor körültekervén végződik a' pólyázás. Az alkart karkasztóval ápoljuk. — A' Boyer kötése nygvan azt tellyesíti, a' mit a' Desault-e, de egyszerűsége és könnyebb föltétele miatt ezénél többet ér, mert a' mellet sem szoritja úgy öszve. A' parná t. i. két szalaggal tartatik, mellyek az ép vállra kötetnek, a' kar pedig derékövvel tartatik az illendő helyzetben. — De ezen kötözések is igen hiányosak; mert ha olly szoroson alkalmaztatnak, hogy általok a' törvégek pontosan öszvetartatnak, akkor a' mellkasnak erős öszveszorítása miatt el nem viseltethetnek; a' tele csecsü némbereknél pedig, épen nem alkalmaztathatnak, ezen kívül könnyen megtágulván, többször kell megújitatniok, és rendszerint a' megtörtént gyógyulás után az egész tagnak nagyobb mervedsége marad vissza hosszabb időre. Ezeken kívül, azt meggondolván, hogy a' vállperez törésének szoros egyesülése kevesebbé függ a' kötéstül, mint a' törés helyzetétül és irányátul, (azért is ezen kötéseknek még legszorosabb föltételénél is marad valamelly idomfajulás vissza); hogy végre a' gyermekeknél a' bordák engedékenysége miatt ezen kötéseknek semmi bizonyos odafeszítést nem lehet adni; úgy a' karnak karkasztó vagy karszekrény által való ápolását, mellyek segedelmével a' kar egyszersmind a' derékhoz is odatartatik, mint legegyszerűbb és legezé irányosabb mübánást kell tekintenünk, annál is inkább, hogy vele semmi bajok nem járnak, a' gyógyulás pedig mint akármelly más kötésnél jól végbe mehet. — Ismételt tapasztalásaim után egyebként minden említett kötözések közül a' B r e f e l d é t mind egyszerűségére, mind könnyű alkalmazására, mind pedig az általa okozott csekély bajokra nézve legjobban ajánlhatom. (Ennél a' vállak kitömött szijak segedelmével huzatnak hátulra bizonyos póczolattal ellátott deszkához, melly a' beteg hátához alkalmaztatik).

590. §.

A' kötözés föltételg után az első napokban nyugalomban maradjon a' beteg, későbben föl 's alá járkahtat. Azt meg kell mégis jegyezni, hogy olly ülő helyezet, mellyben a' beteg csak az ép oldalára támaszkodik, a' másik pedig egészen szabad, a' kötés és a' törvégek lecsusszanását leginkább hátráltatja, azért is a' betegnek aludni is ezen oldalaja kell. Öt, hat hét alatt öszvefordad a' törés. A' történetből beálló tünetemények a' közönséges rendszabások szerint orvosoltatnak.

591. §.

A' vállperegz törésénél a' hollornnyujtvány és ön vállvége közt talán soha sincs csusszanás jelen, miért is a' kórhatárzat ollykor igen bajos. — Az orvoslás abban áll, hogy a' kar egy egyenlő párna fölött a' derékhoz feszitessék, és a' zuzódás tüneteményei elmellőztessenek.

X.

A' fölkarcsont törése.

592. §.

A' fölkarcsont törése (fractura humeri) ezen csont nyakáéra, és testéjére különböztetik.

593. §.

A' fölkarcsont nyakának törése (fractura colli humeri) az, melly vagy a' fölkar gumóihoz közel, vagy ezeken magokon, vagy fölöttök a' tulajdonkép nyaknak nevezett részen támad. Az első esetben a' felső törvég a' tövisföletti és tövisalatti izom által ki- és fölfelé kénytetik, míg a' legszélesebb hátizom, a' nagy mellizom, és a' nagy görgeteg izom által az alsó törvég befelé rántatik; a' második esetben semmi lecsusszanás nem történik, mivel a' törhely az izmoktul egyenlően környeltetik; a' harmadik esetben pedig befelé csusszanik az alsó törvég.

594. §.

Ezen törésnek kórhatárzata ollykor igen nehéz, főkép ha már daganat jelent meg. A' beteg a' vett erőszak pillanatakor nagy fájdalmat érez, és többször ro-

pogást hall, karját nem mozgathatja. A' vállcsúcs alatt mélységet érezni, de a' vállnak e' mellett meg van természetes idoma. A' kar minden irány szerint, de csak fájdalmak közt, mozgathatjuk; egyik kezünket a' vállra tévén, a' másikkal a' fölkarnak alsó végét meghuzván, és egyszersmind valamennyire forgatván is, gyakorta ropogást, és a' fölkarcsont fejének csekélyebb mozgását tapasztaljuk. Ha az alsó törvég befelé tért, akkor a' hónalyban kiállást veszünk észre, de a' melly nem gömbölyös.

Ezen törés nagyobb részt valamelly olly súlyos erőszaknak következése, melly egyenesen a' vállat éri; azért is gyakorta nagy zuzódás és gyuladással jár; ritkábban származik könyökre vagy kézre esésből akkor, midőn a' fölkar a' deréktul távol esik; leginkább a' gyermekek és öregeknél tapasztaltatik, az élet derekán ritkábban történik.

595. §.

Ezen törésnek *visszatétele* akként történik, hogy egy segéd két kezével a' vállat feszíti meg, és egy másik segéd egyik kezével a' kézizülés fölött az alkart fogja meg, másik kezével pedig az alkarra nyomást teszen. Ez után a' karhajlástul a' válltetőig; — a' külső bütyöktül azon magasságig; — a' könyökcsúctul a' hónaly széleig; — a' belső bütyöktül egész a' hónalyig egy egy, tehát négy keskeny zsindelet alkalmazunk, mellyeket a' pólyának aláfele haladó körfordulataival erősítünk meg. A' kar és mell közé aztán olly párnát teszünk, mint a' vállperc-zörésnél, vastagabb részével fölfelé, mellyen a' kart a' mellen futó gyalladékos körfordulatokkal oda erősítjük, és a' pólyának néhány körfordulataival a' könyök alatt el, az ép vállra jövünk, hogy a' kart ekként is ápoljuk. Az alkart akasztóba tesszük. Ezen kötést sokszor kell megújítani, mert igen könnyen elcsusszanik, a' mellett igen öszveszorítja, és a' tele csecsü némbereknél épen nem alkalmazhatatik. Ezen okokbul és azért, hogy ezen kötéssel a' felső törvégre csak alig munkálódhatunk, Richerand *) legczélirányosabbnak tartja a' beteg kart a' testhöz tartván, az alkart olly képen hajtani meg, hogy a' kéz az ép vállra essék, a' kart pedig ezen helyzetben körös körfordulatokkal tanácsolja oda erősíteni, mellyeknek leginkább a' könyökre kell munkálkodniok. — Ezen helyzet által az alsó törvég a' felsőhöz közelítetik, és a' mellkasnak oldala zsindelet helyett szolgál. A' roncsolódás és gyuladás tünetényeit ezek mellett illendőleg kell méltánylanunk.

*) Az id. h. lap. 143.

596. §.

A' *fölkar testének törésénél* azt különböztetjük meg, ha az a' *kötaláncsás izom oda forrása fölött*, vagy a' *fölkar közepén* vagy *alsó részén* történt — e? Az első esetben a' *fölső törvég* mindenkor befelé, az alsó kifelé csusszan. — A' második esetben a' *fölső törvég* ki — az alsó befelé tér, és ha a' *törés ferde*, egyszersmind fölfelé is. — A' harmadik esetben, ha a' *törés ott történt*, hol a' *fölkarcsont* a' *háromfejű karizom*, és a' *tulajdon karizom* által környelvetik, a' *nélkül*, hogy ezen izmok a' *töréshez forradnának*, a' *lecsusszanás* minden oldal felé történhetik; de a: *izüléshöz közel való törésnél* csak előre és hátra esik meg a' *lecsusszanás*. — A' *körhatárzat* általában ezen töréseknél könnyű. Csak a' *fölkar alsó végén történt törésnél* lehetséges ennek kicserélése a' *könyök kificzamodásával*; igaz útra vezetethetik azonban a' *sebész az által*, hogy a' *kar minden féle helyzetben mozgékony*, hogy *kinyújtás által* az *idomfajulás elenyészik*, de *ismét visszatér*, mihelyt a' *kinyújtás megszűnik*. Ezen *törés a' gyermekeknél sokkal szaporább* mint a' *megletteknél*.

597. §.

Általában a' *fölkarnak egyszerű törése* nem épen veszedelmes betegség, a' *csont közepén történt törés után* mégis természetellenes *izülések* sokkal könnyebben maradhatnak vissza, mint akármely más törésnél; a' *fölkar alsó részének törése után* pedig a' *könyökizülésnél* izmeredés szokott hátra maradni.

598. §.

A' *beigazítás* akként történik, mint a' *fölkar nyakának törésénél* (595. §.). *Végbevitelére* csak *csékély nyújtás* is mindenkor elegendő. A' *mi megesvén* minekutána az *alkar tompa szegletben hajtván* meg, a' *fölkarral egyetemben ázott pólyával bonyolítatik be*, mellyel a' *törésnek helyén egymás fölibe három körfordulat alkalmaztatik*, ezután a' *fölkarra négy keskeny zsindelet teszünk*, mellyeket azon pólyának aláfelé futó körfordulataival erősítjük meg. Az *alkar erre karakasztóval ápoltatik*, mellynek *fölibe még a' kar és mellkas körül körös körfordulatok tétetnek*, hogy ezek is a' *menyire csak lehet helybe tartásák* az előbbieket. Az *egyik vagy másik törvégnék* ki vagy befelé csusszanni bizonyos hajlandósága lévén, a' *kar és törzsök közé párnát tehetünk*, akként, hogy *enck*

vastagabb része föl — vagy lefelé essék. — A' fölkar alsó végén lévő törést hasonlóképen igazítjuk be, az alkart hajtott helyzetbe tesszük, ezt meg a' fölkart körpólyával tekergetjük be, és az egész föl — és alkar mentében a' hajtás és feszítés oldalára két nemezpapirbul csinált zsindelet teszünk, mellyek közepökön két oldalt bemetszve vannak, és mellyek egy másik pólyával crösítetnek meg. Az alkar hasonlólag karakasztóba tétetik. — A' kötözes mind annyiszor ismételtetik, valahányszor csak lecsusszanik, a' beteg pedig a' gyulasztó tünetnyekhez szabva orvosoltatik. 40. nap alatt megtörténik az összehegedés.

599. §.

A' fölkar alsó része törésének igen rossz szöveményét a' fölkar butyköinek leváltása teszi. Ezek vagy mindketten leváltak, egy egész a' haránt törésig haladó függőleges hasadék által; vagy pedig ferde törés által vált le az egyik vagy másik butyok. Az első esetben a' tagnak idomfajulása szembetünő, az alkar többnyire borintó helyzetben találtatik, mind a' két butyok mozgékonyaságát, és ropogást érezhetni. A' második esetben mozgékonyaságot és ropogást csak az egyik butykon lehet tapasztalni. A' külső butyok törésénél a' ropogás főképen a' kéz és orsócsont forgó mozgásakor (rotatio) vétetik észre. Ha a' törदारab nagy, úgy az valamennyire hátfelé húzódik, és az orsót magával rántja. — A' belső butyok törésénél a' sing támpontját vesztvén hát felé tér; ha az alkar kinyújtatik, a' kéz befelé fordul, a' mi az alkar hajtásakor eltűnik, a' ropogást az alkar kinyújtása és hajtása közben lehet tapasztalni. — Ezen esetekben mindenkor nagy daganat jár a' töréshez, melly a' kórhatárzatot nehezzé teheti. — Ha a' törés beigazított, és a' butykok helyeikre visszatétek, aztán a' kötés a' már mondott mód szerint tétetik meg, a' lecsusszanás pedig a' négy zsindelet által akadályoztatik, mellyeknek a' könyökizülés hajlásához kell szabva lenniök. — A' gyuladás mindenkor nagyra nő, és a' gyógyulás után is bajosan történnek, vagy éppen meggátoltatnak a' könyökizülésnek mozgásai. — A' Cooper úgy véli; hogy ezen törések csak szálagos közállomány által egyesülnek, kivéven azon esetet, hol a' törés még a' tokszálagon túl is folytatódik.

600. §.

A' fölkar szöveményes törésénél a' végbevitt helyreigazítás után, a' kart enyhén hajtott helyzetben, párnára fektetjük, a' sebről illendőleg gondoskodván, a' kart

a' Scult et pólyájával tekergetjük körül, és a' zsindeleket kettős szalagokkal erősítjük meg. Az egyéb gyógybánást a' köz rendszabások szerint intézzük el. Sauter a' fölkar szöveményes törései ellen is a' maga hintagépegyét ajánlotta.

XI.

Az alkar csontjainak törése.

601. §.

A' törés vagy csak az *orsócsontot*, vagy egyedül a' *singsontot*, vagy egyszerre *mind a' két csontot*, vagy a' *könyökcsücsöt* éri.

602. §.

Magának az orsónak törése gyakorább mint az orsóé magaé, és többnyire akkor származik, midőn az ember kifeszített alkarral esik kezére, ilyenkor az orsó középen szokott törni; olykor ezen törés az orsót közvetlen erőerőszak után is támad. A' kórhatárzat nem nehéz, a' törésnek helyét érezhetni, és az alkarral végbevitt hanyintás, és borítás közben ropogást hallani. A' törvégek a' sing felé indulnak. Csak midőn a' törés az orsónak alsó végéhez közel történik, csusszanik a' felső törvég valamennyire vagy a' kinyújtó vagy a' hajtó oldal felé, de e mellett az ujak szabadon mozoghatnak, és ha a' kéz meghajtatik, úgy az orsónak izvége a' kéztő mozgásait követi; mi által ezen törés a' fizamodástul különböztetik meg.

603. §.

A' *sing törése* mindenkor az azonnal reáható erőszaknak következése; az alsó törvég befelé tér az orsó felé, a' felső a' csont erősebb ízbeli összeköttetése miatt el nem hibban. A' törés helyén egyenletlenséget, az alsó törvégnak mozgékonyosságát tapasztalhatni, hanyintás meg borítás közben pedig ropogást hallhatni.

604. §.

Az *alkar mindkét csontjának törése* többnyire közepben történik, olykor az alsó vég, csak ritkán a' felső felé. Mind a' két csont, gyakorta vagy azon, olykor különböző helyen vannak megtorve. Többnyire ezen törés az alkart érő erőszak, csak ritkán a' feszült alkarral tor-

tént kézre esés által szokott okoztatni. Az alkar szélességének a' törvégek befelé való hajlása által okozott ki-sebbedési idomfajulása, a' természet ellenes mozgékony-ság a' töres helyén, hol a' csontoknak befelé nyomódását is világosan észre vehetni; a' beteg részéről a' kart hanyintás vagy borintásba hozni való lehetetlenség; továbbad ha a' sebész maga eszközli ezen mozgásokat, ezek alatt észrevehető ropogás, melly mellett még azt is észre-veheti, hogy a' felső törvégek ezen mozgásoknak nem engedelmeskednek; teszük azon tünetényeket, mellyek, ezen törésnek megismerését minden kétség kívül helyzik. — Csak a' kézizülcshöz közel történt törésnél szükség a' ficzomodással megtörténhető fölcserélés miatt a' (602. §.) fölödött tünetényeket tekintetbe venni. Az alkar felső részének törésénél a' törvégeknek csak nem semmi elcsus-zanása sem történik.

605. §.

Az alkar törései általában véve nem veszedelmesek. Egyedül attól lehet tartani, hogy ha a' törvégek elhibbant állapotjokban egyesülnek, a' gyógyulás után a' hanyintás és borintás hátráltatik, vagy egészen meggátoltatik.

606. §.

A' két csontok ugyanakkori törésének *helyreigazítása* a' kéznél tett kinyújtás, és a' fölkaron eszközlött el-lennyújtás által tellyesítetik, midön az alkarnak félig kell meghajtva lennie hanyintás és borintás közt középhelyezet-ben. A' sebész ezennel két oldalról az alkaron a' lágy ré-zszeket ujaival a' csontközi hézagba nyomkodja be, hogy ekként a' törvégeket illendő helyzetbe hozza. Ezek után az alkarnak mindkét oldalára két hosszú hágsós nyoma-dék tétetik, mellyek az ujak hegyeitől kezdődő kör-pólyával erősítetnek meg; ezekre két zindel tétetik, mel-lyek a' könyöktől kezdve egész a' kézizülcésen túl érnek, és egy másik pólyával tartatnak oda. Az alkar most mar előre a' mell felé hajtatik, és vagy karakasztóba vagy kar-szekerénybe tétetik. A' kötés eleintén ne igen legyen szoros, mivel többnyire nagy daganat származik, melly ha hamarabb nem tágul 10, vagy 12-ted aztán 30. 40-ed napra újitassék meg, midön már az öszveforradás is meg történt.

Az orsónak, vagy singnek magának törése a' beigazít-ásra a' kéznek a' töres ellenkező irányába tett meghajtá-sát kívánja, midön aztán a' lágy részek akként nyomtat-nak a' csontközi hézagba, es a' kötés is akként történik

rint fölebb. Az orsó, vagy singnek egyedül való törésénél a' kézizülemhez közel Dupuytren szerint szükséges lehet az említett kötözésen kívül a' nem tört csont alsó részére egy vastag párnát, és egy vas, alól egy kevesé hajtott, az alkarnál hosszabb zsindelet alkalmazni, és a' kezét ehhez oldalvást pólyával tett körfordulatokkal meghuzni.

Az alkar törése sebbel lévén összeszöve, az alkar párnára tétetik, és a' Scultet pólyájával tekergettetik be; az orvoslás pedig a' közrendszer szabások szerint vitetik véghez.

607. §.

A' *könyökcsúcs* (könyökkampó) *eltörése* többnyire hátránt, csak ritkán szokott többé vagy kevesbé ferde lenni, és a' könyökcsúcsot érő közvetlen erőszakból származik akkor, midőn az alkar félig hajtva van, de az izmok igen erős összehuzódásokból is támadhat, a' mi igen ritka. A' könyökcsúcs fél vagy két hüvelyknyire áll magasabban, minekutána kanafos boritékja többé kevesbé megszakadt, az alsó és felső törvég közt hiány éreztetik, melly karhajtáskor nagyobbodik, a' beteg karját ki nem nyújthatja, a' könyökcsúcsnak felső vége oldalvást mozditathatik, ropogást még sem hallhatni, kivéven ha a' két törvégek egymástól csak igen keveset esnek távol. Az első napokban a' könyökizülem nagyra dagad, és nagy terjedésre két főt tapasztaltatik a' kiöntődött vértől (ecchymosis).

608. §.

A' törvégek rendszerint rostos közállomány által egysülnek, melly által mégis a' mozgások nem hátráltatnak, ha csak az nem nagyon széles; ezen módon olly törések is összeforradhatnak, mellyek magokra hagyatvák. Ha a' könyökcsúcsnak rostos boritéka megtépetett, akkor a' törvégek egymástól messzebb távoznak, és többnyire rúttal egysülnek, mi által a' karnak mozgásai igen hátráltatnak. Ha a' törés az izülemnek nagy roncsolódásával, és a' könyökcsúcsnak szálkáadásával köttetik össze, úgy veszedelmes tünetmények támadhatnak, és mindenkor izmeredés marad vissza.

609. §.

Bátor ezen törésnél legcélszerűsábbnak tessék az alkart tökéletes kinyújtásban tartani, és a' felső törvéget, az ekként hozzája közelített alsóval nyomás által érintetbe hozni, mint ezt a' Böttcher, Warden-

burg, A. Cooper és Amesbury kötési tellyesítik, a tapasztalás mégis azt bizonyította be, hogy a' karnak ezen helyezete alatt annak erős kinyújtása által a' törvégeknek sete és idomtalan egyesülése történik igen könnyen, és hogy a' karnak ezen igen kifeszített helyezete a' betegnek szerfölött terhére essék. — Czélszeresebb tehát a' *mértékletesen hajtott helyzetet* (mint midön a' kar magától csendesén aláfügg, vagy is 160° képel) melly a' törvégek legszorosabb egyesítését is megengedi, és a' betegnek legkevesebb bajára van; mint ezt Duverney, és Scheldon, leginkább pedig Desault, Feiler, és Earle tanították. — A' kart gyöngén meghajtván, a' kéz és az alkar fölhágo gyalladékos körfordulatokkal egész a' könyökig tekergettetik be. Mostan a' pólyát tartásul segéd kezébe adván, a' felső törvéget az alsó felé nyomjuk, arra különösen vigyázzván, hogy a' bőr a' törhely fölött ránczba ne szedődjék, és a' felső tördarabra egy eléggé vastag nyomadékot teszünk, mellynek végei a' karhajlásban vágnak egymáson által. A' nyomadék 8-képu körfordulatokkal tartatik helyben, és aztán gyalladékos körfordulatokkal egész a' felkar felső részeig hágnak föl, csak azért, hogy ezen illendő nyomás által a' háromfejü karizom munkátlaná tétessék. — Az alkart karakasztóval ápoljuk. A' kötés annyiszor újítatik, a' mennyiszor tágul, és a' 25. vagy 30-dik napra egészen félretétetik; midön az izülés meredését mozgások, és szállékony bekenések által iparkodunk elmellözni. Ha már gyuladás és nagyobb daganat szármoztak, először is ezeket kell illendő gyógybánás által enyhitenünk, mielőtt a' kötész fogjunk. A' törés szöveményes lévén, közönségesen nehéz tünetmények támadnak, melyeket a' köz rendszabások szerint orvosoljuk.

Feiler ezen kötészhez még talpbörbül készült hüvelyt és keztyűt adott, melly szíjak által egyesítetvén a' hüvellyel, ez a' könyökcsúcs fölibe akként alkalmaztatik, hogy a' kar elegendőleg legyen meghajtva, a' felső tördarab pedig az alsóhoz szorosán közelítve tartassék. Earle miután a' felső tördarabnak oldalmozgását a' könyökre ferdén tett gyöngye nyomadék és ragtapaszcsíkok által meggátolta, és a' törlelapokat szorosán egymáshoz illesztette volna, a' kar mellső és hátsó oldalára egy erős langyos vízben meglágyított nemezpapirbul készített zszindelt tesz, és ezt körpólyával erősíti meg. A' papirzszindel a' karon hagyatik addig, míg meg nem szárad, meddiglen a' beteg is hanyatt, a' kar pedig párnán fekszik. A' megszáradt nemezpapir levétetvén vadbörrel béleltetik meg. Ezen zszindelek arra elegendő erőseknek mondatnak, hogy az izülésben minden mozgást megakadályozzanak.

A' könyökkampó töréséről olv:

- P. CAMPER, Dissert. de fractura patellae et olecrani, Fig. illustr. Hagae Comit. 1790. 4.
- J. K. BÖTTCHER, Auswahl des chirurgischen Verbandes. Berlin, 1795. 8. 198. 1.
- DESAULT's chirurgischer Nachlass. Bd. I. Thl. II. 29. 1.
- WARDENBURG's Zusätze zu DESAULT's Bemerkungen über den Bruch des Olekranons. uyanott l. 291. köv.
- J. FEILER, über den Bruch des Olekranums. Sulzbach 1811. 8.
- A. COOPER, az id. h. lap. 485. Pl. XXIX.
- EARLE, az i. h. lap. 143.
- AMESBURY, in London medical Repository. Juni 1825. — Journal von GRAEFE und von WALTHER, Bd. VIII. St 1.

610. §.

A' könyökcsúcs töréséhez néminemükép hasonló lehet a' *sing koszorúnyujtványának* törése, ezen törés rendkívül ritka. A. Cooper említ legelőször egy esetet, melly a' kézre esésből támadott; föl álláskor sem meg nem hajthatott, sem ki nem feszíthetett a' könyök; a' *sing* nagyon hát felé düllede, az izülés mégis természetes idomát azonnal magára vette, mihelyt a' kar meghajtatott. A' föltett zsinde-kötés daczára is, még több hónapok mulva is, ugyan azon tünetényeket lehetett tapasztalni. Ezen esetnek gyógyítása felől aggódik A. Cooper, hogy az tökéletes fogonató lenne, mivel azt hiszi, hogy a' le-törött koszorúnyujtvány csak szalagos közállomány által forrad öszve. A' kar három hétig tartassék nyugalomban meghajtva. — Cooper egy holt testben a' tört koszorúnyujtványt szalagos gyurma által lelte öszveforradva lenni, a' *sing*en szabadon mozgékonyul, egyszersmind a' *sing* S — képi gödrét akként találta meg változva, hogy az a' kar kifeszítésekor a' fölkar bütykei fölött hátfelé csuszant.

A. COOPER, az id. h. lap. 483.

XII.

A' kéz csontjainak törése.

611. §.

A' kéztő csontjai csak a' reájok közvetlenül ható nagy erőszak által törhetnek, és a' törés mindenkor a'

lágyszövetek összeroncsolódásával és sérelmével jár, melyre erős gyuladás, fene, ideges tünetnyek, vagy pusztító genyedecek származhatnak. — Ezen esetek a' szöveményes törések gyógybányását kívánják, és a' csonkítás vagy azonnal vagy később is szükséges lehet.

612. §.

A' középkéz törései hasonlóképen szétroncsolódás és zuzódással járnak. Leggyakrabban eltörnek az ötödik középkézcsont; melyet mindenkor csekély egyenetlenség és ropogás árul el. Ha a' törvégek helyezeteikbe hozattak, akkor a' kéz hátára a' törött csont mentében nyomadékok és nemezpapirbul készített zsindelel tétetik, az egész kezec pedig tenyerénél fogva falemezre terítvén, ehhez olly pólyával tett körös körfordulatokkal tartjuk, melyek az ujak hegyeitől egész a' kéztőig haladnak.

613. §.

Az *ujperczekek* törésénél, ha már a' helyreigazítás megtörtént, az ujat keskeny pólyával takargatjuk be, és azt apró zsindelekkel erősítjük meg; vagy pedig lemezre tétetvén a' kéz, ez körös körfordulatokkal tartatik ahhoz.

Ha ezen törések olly széttuzódással járnak, hogy a' rész megtartásáru kérdés sem lehet, akkor az, azonnal csonkításék le.

XIII.

A' czombcsont törése.

614. §.

A' czomb vagy *nyakán*, vagy *testén*, még pedig ez vagy *felső*, vagy *közepső*, vagy *alsó harmadrészen* törhetik meg.

A.

A' czombnyak törése.

SABATIER, sur la fracture du col du fémur. In Mémoires de l'Acad. de Chirurg. Vol. IV.

LUDWIG, Progr. de collo femoris ejusque fractura. Lipsiae 1795.

H. J. BRÜNNINGHAUSEN, über den Bruch des Schenkelbeinhalses. Mit Kupfern. Würzburg, 1789. 8.

- D. VAN GESSCHER, über Entstellungen des Rückgrathes und Schenkelbeines. Aus dem Holländischen, Göttingen, 1794. I. 117. köv.
- DESAULT's chirurgischer Nachlass. Bd. I. Th. II. I. 125. köv.
- M. HAGEDORN, Abhandlung über den Bruch des Schenkelbeinhalses, nebst einer neuen Methode, denselben leicht zu heilen. Leipzig 1808.
- BOYER, az id. h. Th. III. I. 231. köv.
- J. DELPECH, Précis élémentaire des maladies réputées chirurgicales. Vol. I. lap. 274. köv.
- J. G. RHEN, Diss. de fractura colli ossis femoris. Hallae 1814.
- A. COOPER, über den Bruch des Schenkelhalses; in den chirurgischen Abhandlungen und Versuchen von A. COOPER und B. TRAVERS; im ersten Bande der chirurgischen Handbibliothek: Weimar 1821. 8. I. 135. köv.
- Ugyanő. On dislocations and on fractures of the joints. lap. 114.
- CH. BELL. Observations on injuries of the spine and of the thighbone. London, 1824. lap. 35.
- H. EARLE, Practische Beobachtungen in der Chirurgie. Aus dem Englischen. Mit 2 Kupfern. Weimar, 1824. I. I.
- A. COOPER, Bemerkungen über Fracturen des Schenkelbeinhalses; ein Anhang zu dem Werke über Luxationen und Fracturen der Gelenke. Mit 2 Kupfern. Weimar, 1824.
- J. AMESBURY, Observations on the nature and treatement of fractures of the upper third of the thighbone ect. London, 1830.
- DUPUYTREN, des fractures du col du fémur; in Leçons orales du Clinique chirurgicale. Th. II. lap. 81.

615. §.

A' *czombnyak törése* (fractura colli femoris) vagy bent a' tokszálagon, vagy ezen kívül történik; ezen törés részenként a' tokszálagon kívül és belől is lelhet helyet, olykor kettős is lehet, és a' tompor megválásával is járhat. A' tokszálagon bent történt törésnek iránya többnyire haránt, és a' czombnyakának kanafos borítéka többé kevesbé megtépett, a' tokszálagon kívül lévő törés rendszerint ferde. A' törőfölkövek többnyire egyenetlenek, és ugyan csak fogzatos idomuk által egymást viszontag ápolhatják is.

616. §.

Leggyakrabban *oka* ezen törésnek olly erőszak szokott lenni, melly a' nagy tomport éri; de feszült inakkal térdre való esés is szülheti ezen hajt. Ollykor ezen törés származására csekély ok is elég, p. o. olly ügyetlenül tett lé-

pés, mellynél a' láb kicsúszik, leginkább ha mint élemedett korban a' czombnyak igen merő 's töredékeny. Ezen csonttörés általában leggyakrabban előfordul az élemedett korban, gyakrabban az asszonyi mint a' férfi nemnél. A' czombnyakának különböző iránya a' különböző életidőben, a' czombnyaknak nagyobb hosszasága, a' nagy tompornak erősebb kidudorodása az asszonyi nemnél, és a' csont nagyobb töredékenysége az öreg korban világosítják föl ezen törés szaporaságát.

617. §.

Ezen törésnek közönséges jelei ezek: előrejárt esés a' tomporra, lábakra, vagy térdre: állandó fájdalom a' csípizülésben, azonnal menni vagy állani lehetetlen, vagy legalább bajos az állás, járás; a' tagnak megrövidedése azonnal a' megedett törés után, vagy legalább nem sokára; a' nagy tompornak a' csíptövishöz való közeledése; 's annak könnyed kidudorodása; a' tag természetes hosszaságának mértékletes kinyújtással eszközölt visszatérése addig, míg az izmok öszvehuzódása már több ideig tartván, nem lett szembetűnővé, midőn aztán a' helyzetételhez nagyobb erőszak kivántatik; a' tagnak azonnali gyors ismétli megrövidedése, mihelyt a' kinyújtás megszűnt; a' betegnek tehetetlensége beteg tagját feszített helyzetben föl emelni, ha az vízirányosan fekszik; a' czombnak és alszárnak csak nem minden esetben kifelé való fordulása, és könnyüése ugyan azt természetes iránya, sőt befelé is fordítani; a' tagnak de csak igen ritka esetekben befelé való fordulása; midőn az csak akkor fordul aztán kifelé, ha a' tagnak elegendő kinyújtás által természetes iránya visszaadatott; — a' tagnak enyhén hajlott helyezete úgy, hogy az külső oldalára feküdjék, és a' beteg láb sarka az egészséges lábnak belső bokáján túl essék; a' czombnak forgó mozgásai közt ropogás, melly akkor hallatszik, midőn a' beteg láb czombját a' térdnél megfogván, meghuzzuk, másik kezünket pedig a' tomporra tévén, azt kissé fölemeljük, melly mozdítás alatt azt is tapasztaljuk, hogy a' nagy tompor mozogva kisebb kört ír le mint sem szokás szerint.

618. §.

A' törésnek különböző iránya és helye szerint ezen tünetmények közül néhányan el is maradhatnak, vagy pedig a' törés után csak később jelenhetnek meg. A' törés a' tokszállagon belől vagy kívül lételének megkülönböztetésül szolgál A. Cooper szerint, hogy amaz főképen az öreg egymikben támad, e' mellett a' tompor nem dudorodik

ki olly igen, forgás közben pedig hossz tengelye szerint nem épen olly egészen mozog, és a' láb rövidedése egy vagy két hüvelyket üt ki; emez pedig ellenben rendében a' fiatal embereknél származik, leginkább nagy erőszak után, továbbad, hogy ennél a' tompor előre és fölfelé huzódik, a' tag csekélyebb mozgásainál a' ropogás világosabb, a' fájdalom súlyosabb, a' daganat nagyobb, és a' rövidedés csekélyebb, csak ritkán egy hüvelyknyi. Ezen tündék minden esetben még sem csalhatatlanok, mivel a' törés irányátul, és a' czombnyakat környelő rostos boríték megrepedésétül, meg az izmoknak ugyanakkori megszakadásátul függnek.

619. §.

A' czombnyaknak törése megkülönböztetik a' *csipizülésnek igen erős roncsolódásátul* akként, hogy ennél a' tagnak természetes hosszasa nem változott, ha ezt az egészeggel egy helyzetbe tesszük; a' ropogásnak távolléte, és a' tag forgásakor a' nagy tompornak természetes körforgása által; — továbbad a' *czombfej kificzamodásátul ki — és föl —*, meg *ki-és lefelé*: a' lábnak befelé való fordulása által, melly ezen ficzamosodásoknál mindenkor, a' törésnél pedig szerfölött ritkán van jelen, 's ekkor is mindig tökéletlenebbül mint a' ficzamosodásnál; a' láb is, ha a' törés czombbefordulással jár, könnyebben mozog, ámbár fájdalmasan, és kifelé fordíthatatik, és megis hosszabbíthatatik; — végre a' *föl-és befelé szolgáló ficzamosodástul* az által különbözik ezen törés, hogy ezen ficzamosodásnál a' láb kifelé lévén fordulva, a' tag mint általában a' ficzamosodásoknál nagy fokban mozgékonytalan, és azt nagy erőszak nélkül lehetetlenség természetes irányába hozni; 's egyszersmind a' helyehagyott czombfejet is érezni.

GUTHRIE (Remarks on the diagnosis, and on the inversion of the foot in fracture of the neck and upper part of the thighbone; in Medico-Chirurgical Transact. Vol. XIII. P. I. 103. l.) szerint a' láb befordulása nem történik a' tokszálagban bent való törésnél, hanem ezen tünde kórhatározatbeli inkább a' nagy tomporon keresztül haladó törésnél, ha t. i. ennek egy része a' kocsnnyal (Schaft) öszvefűgésben marad.

J. SYME (Case of fractures femur with inversion of the toes; in Edinburg medical, surgical Journal. April 1826. 308. l.) a' láb befordulását azon esetre határozza, ha a' törés a' csont feje mellett a' nagy tompornak azon részét választja meg, hova a' lábat kifelé fordító izmok ragaszkodnak, és a' csontnak közepdarabján, ennek azon része sértetlenül marad, mellyhöz a' közepő farizom tapad..

A' czombnyak a' czombtól alapjánál fogva is megválhatik, és ugyanakkorilag a' tompornak szivacsos állományába is benyomat-

hatik; ezen esetben csak megrövidülve van a' tag, ropogást pedig nem tapasztalhatni, mozgás közben nem nagy a' nehezség, és a' láb sem ki — sem befelé nem hajthatatik. — A' czombfej szétvetve is lehet, és a' czombnyak a' tördarabok közé ikélhet. (A. EKL, Bericht über die Ergebnisse in dem chirurgischen Clinicum zu Landshut. 1826.).

A' czombfejtörések kórhatározata rendszerint könnyű, a' ropogás, melly olykor igen homályos, ehhez annál kevesbé szükséges, hogy a' többi tündék a' törést eléggé bélyegezzik, és a' tagnak mozgásai, mellyek a' ropogás okozására szükségesek, a' czombnyakat a' nagyobb izgatás, főképp pedig a' kanafos boríték bővebb megszakadása veszedelmének teszik ki.

A' czombfej leválása a' maga nyakárul, mint olly külső erőszaknak következése, melly a' még be nem végződött csontképlődéskor ifjú egymiknél lehetséges, hol a' forrományok az egyebb csontokkal még nem forradtak össze, a' tokszálagon bent történő töréstől semmi tekintetben nem különbözik.

620. §.

A' czombnyak törésénél a' jóslat felől a' vélemények igen különböznek. Némellyek azt hiszik, hogy ezen törésnek elkerülhetetlen következése legyen a' bizzegés kisebb vagy nagyobb fokban; mások azt gondolják, hogy csont egyesülés épen lehetetlen legyen; mások ismét az egyebb törésektől csak annyiban vélik különbözni ezt, hogy orvoslása igen terhes. — A. Cooper megengedi ugyan, hogy a' tokszálagon kívül esett törés csont által egyesül, de azt állítja, hogy az egyesülés a' tokszálagon bent eső törésnél nem csontkéreg által történik, még pedig azért, hogy a' *törvégek illendő összeillesztésök és együve tartások hibázik*, (azértis, ugymond ő, a' két törőlapok közt tartós kölcsönös nyomás nem történhetik, ha bár a' lábnak illendő hosszúsága megtartatik is), továbbad azért, hogy az *elő tehetség csekély*, hogy a' *czombfej csonttermesztő tehetsége hibázik*, és hogy a' *megszaporodott iznedv által a' tokszálagon igen kitágul*. — A' csontegyesülést csak akkor tartja A. COOPER lehetségesnek, midőn a' törés a' czombfejen nem keresztül, és ennek vége tökéletesen nem vált meg, vagy hol a' csont csonthártyájának vagy kifordult szálagának megszakadása nélkül tört meg, avagy ha a' törés ferde irányu, és a' tokszálagon részint kívül részint belől van. A. COOPER egyebként a' tokszálagon belől történt törésnél csontegyesülést soha sem tapasztalt. — Ezen okok, mellyek a' csontegyesülés ellen főlebb is említettek, már BOYER-tól, és minap EARLE-től is megzáfoltattak, de a' tapasztalás is mutat föl csontegyesülésnek példáit ¹⁾. Hogy ezt az angolok eddig kevesbé tapasztalták, annak oka abban látszik alapodni, hogy a' tokszálagon belől lévő törésnek tartott esetek or-

voslására épen nem ügyeltek. — Nem a' czombfej minéműségében, mint inkább azon nehezségben, hogy a' törvégek elegendő ideig viszonyos érintetben nem tartathatnak; olykor a' czombnyak rostos boritékának tökélyes megszakadásában, a' beteg rossz alkotmányában, és élemedett idejében lehet annak okát találni, hogy a' törvégek egyesülése hátramarad, vagy egészen meggátoltatik. A' felső tordarab nem ritkán az alsónak bujálkodó csontállománya által vétetik körül, e' mellett eléggé mozgékony marad, és a' tag mozgásai igen akadályoztatnak. A' törvégek gyakorta rostos gyurma által egyesülnek, melly nem eléggé erős a' testnek terhét hordozni; a' biczegés szembetűnő, és a' végtag rövidedése lassanként öregbedik. Olykor a' törvégek viszonyos dörgölődések által egymást elkoportadják, az izüregnek genyedése áll be, és rendszerint nem sokára a' halál. Olykor ha bár az egyik vagy másik törvég elkopott is, és mind a' két fölület elefántcsonthoz hasonló tekintetet nyer is, a' czombnyak rostos boritékának megvastagodása által mégis az alsó csontdarab fölvetelére valamelly porczféle tok képlődik, melly a' test súlyát képes hordani. *).

1) BRÜNNINGHAUSEN, az id. h. fig. 2. 4. — LISTON, in Edinburgh Medical and Surgical Journal. April, 1820, lap. 212.

LANGENBECK, neue Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie. Bd. III. I. 121. köv.

BEGBIE, in Edinb. Medical and Physical Journal.

EARLE az id. h.

BRULATOUR, observation d' une fracture du col du fémur suivie de consolidation; in Revue médicale. Decemb. 1827. lap. 398.

G. LANGSTAFF, in Medico chirurgical Transactions. Vol. XIII. P. II. I. 487.

SOEMERING gazdag gyűjteménye közt találhatik egy olly készítmény, mellyben a' tokszálagban bent történt törésnek kéreg által lett tökéletes meggyógyulása látszik. — Én is vagyok effélének birtokában, mellyet bizonyos élemedett asszonynál magam orvosoltam.

RICHTER, Handbuch der Lehre von den Brüchen und Verrenkungen. 314. I.

2.) J. DELPECH az id. h. — Az ismétgyesülésnek említett fajai COLLES-nek 11. tapasztalásai által is bebizonyodnak. (Fracture of the neck of the femur illustrated by dissections; in Dublin Hospital — Reports. Vol. II. 1818, 334. I. — Bauer in Heidelberger klinischen Annalen. B. III. H. I. 155. I.)

621. §.

A' czombnyaktörésnek beigazítása könnyű, a' mennyiben általa csak a' tagnak természetes hosszúságát elérni iparkodunk; a' két törvégek egymásnak megfelelő szoros

érülésckről még sem győződhetünk meg soha sem. — Azoknak viszonyos érülésökben való megtartása egy törésnél sem nehezebb mint ennél.

622. §.

A' beigazítás következőkép' történik: az egyik segéd kezeit a' csipcsont tövisére téven a' medenczét tartja helyben, a' másik a' lábat nyújtja ki, 's egyszersmind a' láb-
nak természetes irányát is visszaadja. — A' sebész a' tag-
nak ezzel járó fordulását segíti elő, a' mennyiben ő a'
czomb külső oldalához állván, a' tomport emeli föl azért,
hogy ennek a' czombnyak rostos boritékjára szolgáló nyom-
mását kiscsökkentse, midőn egyszersmind az alsó törvéget a'
fölsőhöz iparkodik nyomni.

Az ágyának elrendelése az alsó végtagok töréseinél különös figyelmet érdemel. Neki 3 láb szélességünél többnek nem kell lenni, és lába se legyen magas, tollágy helyett lecsomoszott gerezna (matracz) vétessek, a' fej helyzetére pedig egyszerű fejpárna szolgáljon. A' beteg fara alá öszvehajtogatott lepedő tétessék, azért, hogy ezzel ötöt a' szükséges mozdulatoknál emelni lehessen. A' szoba mennyezetéhez kötel akasztassék, mellynek a' beteg melléhez eső alsó végéhez egy darab fa harántul kötessek, hogy ehhez fogodzkodhassék a' beteg. — A' betegnek egyik ágybul a' másikba, vagy más helyre való átszállítására legcélszerűsőbb a' LEYDIG-tól*) föltalált betegemelő.

*) Der Krankenheber, seine Anwendung und Vortheile, vorzüglich bei Behandlung der Brüche der unteren Gliedmaassen. Mit 2 Kupfern. Mainz. 1812. 4.

623. §.

A' törvégek megerősítésén 's helybentartásán különféle kötözések és gépelyek által többen iparkodtak, melyeknél (az előbbeni bánásnak a' lábakat az ágynak alsó, a' test fölső részét pedig az ágy fölső részéhez szorítani való elmellözésével) a' tagnak kifeszített állapotjában vagy állandó kinyújtás történik; — vagy pedig kinyújtással vagy e' nélkül tartatik a' tag félig meghajtott helyzetben.

624. §.

Az egyenesen kifeszített tagnak kinyújtó gépelyeihez tartoznak:

1.) A' Desault kötözése. Ennek mivolta abban áll, hogy minekutána az egész tag a' Scultet pólyájával betakargattatott, egy zsincl segedelmével állandó kinyújtás

tartatik föl, melly a' csíptövistől egész a' talpig terjed. — Ezen zszindelnek fölső végéhez hasonló hosszam erősítetik, melly a' czombnak belső fölső oldalára, és annak alsó végéhez hasonló hosszam tétetik, melly a' bokák fölibe alkalmaztatik. Ezen zszindelen kívül a' tagnak belső oldalára egy másik, és annak mellső lapjára egy harmadik zszindel fektetik, melly utolsó a' lágyéktul egész a' térden alól ér. Ezen zszindelek, és a' tag közé polyvával töltött tüzök tétetnek, a' zszindelek pedig öt szalaggal erősítetnek meg, sőt a' külső különösen még egy a' medencze körül vezetett övvel tartatik oda.

A' Desault zszindeleinek van Haute által előadott változtatása abban áll, hogy velök a' kinyújtás a' tagnak hossz tengelye szerint elősegítessék, még pedig bizonyos a' zszindelrel egyenes szegletnél összevütdő haránt deszka által. (Aver de breuck van den Hals des Dyebeins. Rotterdam. 1816. — Chirurg. Kupfertafeln Tab. LXXXII. Fig. 2.). Volpina k gépelye ehhez hasonló, csak hogy a' haránt fához még egy más belső zszindel is van feszítve. (Medic. chirurg. Abhandlungen und Versuche, aus dem Italien. Weimar 1824. — Chirurg. Kupfertafeln. Tab. LXXXII. Fig. 4—5.) Josses-nak különösen elintézett ággal való készülete (Repertoire générale d' Anatomie et de Physiologie chirurgicales. 2. Trim. 1828. — Frorier's chirurg Kupfertafeln. Tab. CCXIII.) — A' Meyer erőműve. (Die doppelte Ausdehnungsschine zur Heilung des Schenkelhalsbruchs. — Würz. 1826. Mit. I. K. T. 4.). Az Albán gépelye is egy olly erős zszindelből áll, melly a' beteg tag külső oldalához és a' medenczéhez erősítetik; de a' kinyújtás a' zszindel alsó végénél bizonyos emelcső féle készüllet segítségével történik. (Langenbecks neue Bibliothek für die Chirurgie und Ophthalmologie. Bd. I. 262. l.) Gresely' készülletét I. FRORIER's cbii. Kupfertafeln. Taf CCXC.

2.) A' Brünninghausen kötözése. Legelőször is a' beteg láb bokájának fölibe puha almányra (Unterlage) lágy gyapot kötel vettetik, a' kötel kengyelként az ép oldal talpa alatt huzatik el. Hogy a' tag kifelé fordulása elkerültessek, a' czomb külső oldalára bélelt plébül, vagy fénymázos (lackirt) bőrbül készített zszindel tétetik, melly puhára tömött szij által, ezt a' medencze és térd körül tekergetvén, ezen részekhöz tartatik. Az ép oldal térdizülésében a' hajlást bizonyos váju féle zszindel akadályozza, melly a' czomb közepétül egész az alszár közepeig terjed.

3.) A' Boyer gépelye. Ezen erőmű afféle szolgálót tesz, mint a' Desault kötözése, csak a' kinyújtás történik a' tag hossz tengelyének megfelelő irány szerint, még pedig tulajdon csar segedelmével, mellyel a' kinyújtás öregbítethetik, vagy kisebbítethetik, és a' kinyújtás ereje az alszáron nagyobb darabra oszlik meg. Heyne ezen erőművet megváltoztatta.

4.) A' Hagdorner erőműve. Ez erős fazszindelből áll, melly a' csíptövistől egész a' talpig nyulik, hol is haránt deszka van hozzá eresztve. A' zszindel az ép tag oldalára

tétetik, és puhára bélett szíjjakkal a' medencze és végtaghoz tartatik. Az ép és beteg láb a' haránt deszkához szorítván, a' sértett végtag ekként tartatik az illendő kinyújtásban. D z o n d i *) javítása ezen gépelyen abban áll, hogy a' zsindelel a' medenczén fölül egész a' mell oldaláig ér föl, és a' kinyújtásra szolgáló szalagok a' boka fölé és a' térd alá tétetnek.

*) Beiträge zur Vervollkommnung der Heilkunde. 1. Thl. Mit Kupfern. Halle 1816. 8.

A' HAGEDORN gépelyének módosításai gyanánt vétethetnek: A. NICOLAI erómüve (Journal für Chirurgie und Augenheilkunde von Gräfe, u. v. Walther. Bd. III. Heft. 2. 260. 1. Tab. II. Fig. 1—9). Valamint a' GIBSONE' is (épen ott. 189. 1. Tab. 1. Fig. 7—13.) — a' KLEINE' ugyan ott. Bd. IV. H. 1. 17. 1. Tab. 1. Fig. 1. 116.

LARREY (Notice sur la rupture du col du femur, suivie de quelques reflexions sur la formation du cal dans les fractures en general; im Journal complement. du Dictionnaire des Sciences medicales. Cab. 30 96. 1. — Recueil de Memoires de Chirurgie. Paris 1821. 271. 1.) bizonyos egyszerű helybentartó kötözést ajánl, mellynél az illendő helyreigazítás után a' beteg czomb körül nyomadékok és a' 18. fejú pólya alkalmaztatnak, aztán a' beteg taghoz két oldalt széles kendőbe takart szalmaszekerények tétetnek; a' külső szalmaszekerény a' medenczén körülvitt széles öv által, a' tag mentiben pedig szalagok segédelmével tartatik oda, a' láb talpalló, vagyis kengyellel ápoltatik.

625. §.

A' tag hajlott helyzetének megtartásán sokan sokfélkép iparkodtak.

1.) A' S a u t e r' hintagépelye által *). Ennél a' medencze megfeszítetik, az ülgumo tulajdonkép a' fespont az ellennyújtásra, a' kinyújtás a' lábon olly hosszam által eszközöltetik, melly a' talpdeszkához van erősítve.

2.) A' törésnek végbevitt helyreigazítása után a' két láb a' lábak hátaitól kezdvén egész a' térdig pólyával eszkozlött gyalladékos körfordulatokkal öszveköttetvén, aztán a' térd alá kemény párna tétetik, hogy a' czombok ekként a' térd — és csípizülésekben meghajtassanak, a' szilánkos körfordulatok pedig erre egész a' czomb felső harmad részeig folytatnak. A' föltest e' mellett magasan feküdjék, és előre legyen hajtva. (M u r s i n n a). Avagy a' térd — és csípizülésben a' meghajtott tagnak térdhajlásába kemény párna tétetik, és a' tag ezen helyzetben öszvehajtogatott vászonban tartatik, melly a' czomb és alszár alsó része fölött elvezetve az ágy két oldalához erősítetik. (D u p u y t r e n, R i c h e r a n d).

3.) A. C o o p e r a' tagot a' tokszálagon kívül történt törésnél félig meghajtott helyzetben az által tartja, hogy azt olly gépelyre alkalmazza, melly két, egy a' térdizülés

hajlásának megfelelő szegletnél egymásba eresztett deszkából áll. A' czomb külső oldalára egy hosszú zsindeletétetik, melly szíjak segedelmével a' nagy tompor táján a' térd fölött és a' medencze körül csatoltatik oda. — A' tokszálagon belől esett törésnél a' beteg végtag alá a' tag egész mentében vánkus, a' térdhajlásba pedig öszvetekergett párna tétetik; és ekként kell a' tagnak 10. vagy 14. napig kinyujtva maradni, mind addig, míg a' fájdalom és gyuladás el nem multak. Ez után a' beteg naponkint keljen lábára, és egy magas székre üljön, hogy ez által a' fájdalmas meghajtást elkerülje. Nehány nap mulva járkaálhat a' beteg mankón, későbbben bot mellett, és keves hónapok alatt képes a' lábát minden segítség nélkül használni. Minden kétes esetben olykép kell bánni a' beteggel, mint a' tokszálagon kívül esett törésnél mondók.

4.) Earle a' meghajtott helyzetre egy különös módal öszvetett ágyat talált föl; mellyben az ellennyujtás a' medencze nehezsége által történik, a' lábnak a' lábdeszkához való odafeszítése által pedig a' tagnak illendő hosszúsága és iránya tartatik föl; a' természetes szükségek végzése pedig a' beteg mozgása nélkül is lehetséges.

*) Anweisung, die Beinbrüche der Gliedmaassen, vorzüglich die complicirten und den Schenkelhalsbruch, nach einer neuen, leichten, einfachen und wohlfeilen Methode ohne Schienen sicher und bequem zu heilen. Constanz. 1812. Mit Kupfern.

Ide tartoznak még az AMESBURY 1-), SMITH 2-), és KOPPENSTÄEDTER 3-) készülétei is, mellyeknél a' kettős lejtősiklappal való kinyujtás köttetik öszve.

1.) Medical Repository. Vol. XIX. lap. 113.

2.) NEW YORK medical and physical Journal. Octob. Decemb. 1825. lap. 474.

3.) Beschreibung einer neu erfundenen und verbesserten Maschine für alle Arten Beinbrüche. Augsburg 1823. 29. 1.

626. §.

Mind ezen bánásmódok közül a' Hagedorn gépelyének alkalmazatját tartom legügyesebbnek. Ez egyszerűbb, és fogonatára nézve bizonyosabb, mint minden más kinyujtó erőmű, és több bajokkal nem is jár, mint a' kétszer meghajtott helyzet ezen vagy azon mód szerint, melly az egyes izmok elgindárodásán kívül alig ha egyéb hasznót hajt, azon kívül még a' végtagot is kevesbé oltalmazza a' mozgásoktól. Dupuytren azonban a' kettős meghajtás (625. §.) által sokkal több szerencsés orvoslásokat vitt véghez, mint minden más féle gyógy-

bánás által, a' mennyiben a' tag ezen helyzetében a' közelítő izmok elpetyhüdése által a' tag kifelé fordulásra való hajlandóságát elveszti, és ezen helyzet a' betegre nézve kevesebb bajjal jár, mint a' kinyújtó készüllet alatti helyzet. — A' Cooper bánásának a' tokszálagon bent törésnél az vettetik ellen, hogy az általa előadott megkülönböztető tündék nem mindenkor csalhatatlanok, és az öreg egymiknél, sőt a' belső törés minden jeleinél a' Hagedorn gépelye által tökéletes gyógyítás eszközöltetett, a' mit ön, és mások tapasztalásai is bizonyítanak.

Az Earle ágyához hasonló készülletet, melly által a' széklétel közben minden mozgás elkerültetik, akár melly gereznán is lehet csinálni. — Hanem megfoghatatlan azon tanács, hogy a' beteg naponként más más ágyba szállítassék által. (Dzondi Lenrb. der Chirurgie. 590. 1.)

627. §.

Mivel a' czombnyak törésénél az izmoknak mindenkor nagy izgatása és öszvehuzódása áll be, azért is ennek enyhítésén nyugalom és lobellenes gyógybánás által kell iparkodnunk, már a' kinyújtó gépelynek alkalmazása előtt is. Ha valamiként állandó kinyújtás alkalmaztatott, akkor ennek megtartásán ugyanazon fokban igyekeznünk kell, ezen csak akkor szükség tágitanunk, ha a' beteg igen panaszkodik, és más gyógybánás választassék akkor, ha talán ez nem türethetik. A' beteg nyugalomban maradjon, a' hogy csak lehet. A' 60 — 70ik nap előtt a' kötést nem lehet félretenni; midőn aztán az egész tag körpólyával tekergettetik körül, a' beteg ez után is az ágyban marad egy darabig, kinek vigyázva mankó segédelmével csak akkor engedjük meg a' lábraelést, ha az egész tagot képes kifeszített alszárral a' csípizülésben hajtani. Dupuytren az egész orvoslás idejét 80—100, sőt 120 napra teszi.

Hogy az izmok gyöngesége és mervedsége lassanként elenyésszék, szállékony bedörgölések és fördők rendeltessenek. A' végtagnak csekély megrövidedése még a' legkedvezőbb esetben is marad vissza, melly csak ki egyenesedett állásban szoros vizsgálat által vétethetik észre, de melly a' lábbelinek vastagabb talpa által kipótolthatik.

628. §.

Ha a' törés a' nagy tomporon keresztül ferde irányban halad, és a' czombnyak tulajdonkép részt nem vesz a' törésből, (melly törés minden életidőben megtörténhetik), akkor ezen baj következő tünetényekkel je-

leli ki magát: a' végtag igen kevéssé, vagy ollykor épen meg nem rövidedik, de megmered, és a' beteget képtelenné teszi idegen segítség nélkül az ágyban megfordulni, már a' fordulásra szánt igyekezet is nagy fájdalmakat nemz; a' nagy tompornak letört része ollykor előre a' csípőcsont felé ragadtatik, máskor pedig az ülőcsont gumója felé süllyed, de rendszerint messze távozik az egyebb nagy tomportúl; t. i. attól melly a' czombnyakkal egyesülve marada; a' láb igen kifelé fordul, a' beteg nem ülhet, és az erre való iparkodás nagy fájdalmakat okoz; ropogást bajos hallani, leginkább midőn a' tompor vagy igen hátra süllyedett, vagy nagyon előre tért. — Ezen törés azon bánásmódot kívánja, mint a' czombnyaktörés, és erősen odaforrad,

A. Cooper (az eml. m. 158. l.) különös kötőléket ajánl, melly egy széles a' csípőket körülvevő vászondarabból állván öszvecsatoltatik; azon helyen pedig, hol ez a' nagy tompor alatt mén el, egy darab vászon betoldása által tágabbá tételik, 's itten kitömetik; a' nagy tomporon túl ikképű párna tételik, úgy hogy ha a' kötőlék becsatoltatik, a' tompor a' maga helyére visszatér. Egyszermind a' czomb felső része alá egy vastag ikképű párna tételik, és a' láb valamiként úgy erősítetik meg, hogy az se ki — se befelé ne fordulhasson.

B.

A' czombcsontnak törése a' nagy tompor alatt.

P. POTT, sämtliche chirurgische Werke. Bd. II. I. 90 köv.

C. F. RICHTER, de situ femoris crurisque fracti laterali minus apto. Lipsiae 1788. 8.

DESAULT'S, chirurgischer Nachlass. Bd. I. Thl. 2. 80 l. köv.

BOYER, az id. h. 214. l. köv.

K. BELL, System der operativen Chirurgie. Aus dem Englischen von KOSMELL. Berlin 1815. Thl. II. 155 l.

SAUTER, az id. h.

629. §.

Ezen törés a' czombnak vagy a' *felső*, vagy *közep-ső*, vagy *alsó harmadrészen* történik; a' középsőn mégis leggyakrabban. Ezen törésnek oka vagy valamelly a' czombot közvetlenül érő crőszak, vagy pedig a' lábra vagy térdre csés; az első esetben mindég nagyobb zu-

zódással, olykor szálkadzással is jár. A' törés iránya az öregeknél többnyire ferde, az ifiabbknál és gyermekeknél haránt.

630. §.

Jelei ezek: a' törés helyén állandó fájdalom, a' betegnek hirtelen tehetetlensége czombját mozgatni, ennek huzamosságában való természetlen mozgékonyság, a' lábnak ön hosszasága, vastagsága, és természetes irányára nézve való idomfajulása, a' czomb mozgásai alatt világos ropogás.

A' felső törvég a' ezomb felső harmadrész törésénél inkább föl és előre huzódik, mint a' középsőnél, az alsó pedig hát-, és fölfelé rántódik; az alsó törvég egyszersmind részint az izmok öszvehuzódása által, részint a' tag súlya által kifelé fordul. Ha a' törőlapok viszont érülésöket oda hagyták, úgy a' tag főkép a' ferde töréseknél igen megrövidedik. — A' haránt töréseknél főkép ifiabb egymikben a' törvégek gyakorta kölcsönös érintetőkben megmaradnak, és a' czomb az izmok öszvehuzódása által előre görbül. A' czomb alsó harmadrésze törésénél, mellyek többnyire ferdek, az alsó törvég hátulra a' térdhajlás felé vonódik, a' bütök fölfelé fordulnak, mi által a' térd különös idomot nyer, és a' felső törvég hegye az egyenes czombizmon, meg a' bőrön által kifelé hathat.

631. §.

A' czombcsont törése mindenkor nagy betegség, mivel a' törvégek kölcsönös érülésökben csak bajjal tartathatnak; a' gyógyulás többnyire idomfajulás, és tag rövidedéssel végződik leginkább a' ferde töréseknél, és azoknál, mellyek a' csont felső és alsó harmadrészen történnek. A' szöveményes törések annál nehezebben gyógyíthatnak.

632. §.

A' törvégeket egész ön öszveforrásokig illendő helyzetben tartani való nehezség, különbféle bánásmódokra vezette a' sebészeket:

1.) *A' zszindellel tett helyben tartó kötözés a' tagnak kifeszített helyzetében.* — A' beigazítás, kinyújtás és ellennyújtás által történik, mint a' czombnyaktörésnél (622. §.). A' sebész a' czomb külső oldalához állván, a' törvégeket kezeivel iparkodik illendő helyzetbe hozni, és minden egyenetlenségeket kiegyengetni. A' kö-

tözet az elegendő kinyújtásban tartott tag alá tolatik, melly öt kettős szalagokból egy a' tag hosszúságához mért, és a' zsindeleket két oldalt többször körültekerni képes szélességü vászondarabból, a' Scultet pólyájából, három zsindele, és ezekhez mért polyvatüszökből áll; ezek közül az egyik a' csiptövistől egész a' lábtalpon alól, a' másik a' czombnak felső 's belső részétől ugyan addig, a' harmadik a' lágyéktól egész a' térden alólig ér. A' törhelyre két áztatott nyomadékok tétetnek, mellyek a' czombnak háromnegyed részét veszik körül; aztán az egész tag alólul fölfelé a' Scultet pólyájával tekergtetetik körül, a' zsindelek a' vászondarabba gönyölítetnek, két oldalról egész két vagy három haránt hüvelykig a' tagtól. Ezen köztér a' polyvatüszökkel tölteszik ki, a' harmadik zsindele a' polyvatüszövel a' czomb mellső részére tétetik, és a' zsindelek a' szalagokkal kötetnek össze, mellyek közül hároman a' czombra, kettő pedig az alszárura esik. A' láb kengyellel ápoltatik. — Ezen kötözet, melly olykor a' Goulard vizével locsoltatik, a' 25dik napig minden hatodik nap, aztan egész az 50kig, vagy az öregeknél a' 60dikig minden 10 nap megújítatik. A' kéreg erős lévén már, mit arról ösmernünk meg, hogy a' beteg ön tagját a' törhelyre alkalmazott csekély segedelem mellett tenyerével fölemelheti, úgy a' kötés félretétetik, az egész tag körpólyával tekertetik körül, és aztán néhány nap mulva a' betegnek mankó segedelmével vigyázva járkálni megengedtetik.

2.) *Zsindellel eszközölt kötözés a' tagnak hajtott helyzetében oldalt, vagy hanyatt fekve.* — Pott azért ajánlotta a' tagnak hajtott helyzetét, hogy ekként az izmok elpetyhüdjenek. A' beteg czomb félig meghajtott térddel külső oldalára fektetik, sőt az egész testnek is azon oldalra kell hajolnia. A' beigazítás a' czombnak ezen félig meghajtott helyzetében eszközöltetik; a' kötözés két zsindelel áll, mellyek a' czomb mellső és hátsó lapjára alkalmazva a' 18. fejú pólyával tartatnak oda. Az egész tag egy párnára fektetik. — Mivel ezen kötözésnél a' térd mozgásai nem akadályoztatnak, maga a' helyzet az izmokat elpetyheszteni nem elég, és a' föltest észrenemvételül is egyenes irányba jó hátra, mi által a' törvégek lecsusszanása elősegítetik, azért is a' hajtott helyzet akként változtatott meg, hogy a' tag, mint a' czombnyaktörésnél (625. §.) olly állványra tétessék, melly két egymáshoz tompa szegletnél eresztett deszkából áll, és mellyek ferde fölületei a' tag kényelmes hajtásának megfelelnék. Ezek párnával huzat-

nak be, és a' széleikre vert czövekek a' tag lecsusszanását gátolják. A' tag ezen állásra tétetvén, a' beigazítás eszközöltetik, a' czomb nyomadékokkal, és a' Scultet pólyájával bonyolítatik be, és a' czomb külső, belső, és mellső oldalára tett három zszindellel tartatik helyben. (K. Bell, A. Cooper).

3.) *Az állandó kinyujtás*, még pedig: a.) Desault szerint, mint a' czombnyaktörésnél; b.) Brünninghausen után hasonlólag mint a' czombnyaktörésnél, csak hogy a' külső zszindelen kívül egy második a' czombnak belső, egy harmadik annak mellső, és egy negyedik ugyan annak hátsó oldalára tétetik; a' végtagok a' térd és lábaknál fogva szinte öszveköttetnek; c.) Boyer, és Hagedorn után, mellynél az állandó kinyujtás a' tagnak hajtott állapotjában eszközöltetik, a' tag pedig lebegve tartatik.

Ide tartozik az Earle ágya is (625. §.) valamint Grangernek (Edinb. med. and surg. Journal. April 1821. 194. l. Fig. I. II.) azon készüllete is, mellyel az állandó kinyujtás kettős lejtő deszkával vitetik végbe.

BLUMER, Einfache Beinbruchmaschine zur Heilung der Schenkelbrüche in gebogener Lage. Mit 1. Abbild. Würzburg. 1831.

633. §.

A' zszindellel eszközlött egyes kötözés csak a' czomb közepén történt haránt töréseknél a' tagnak kinyujtott helyzetében lehet elegendő. A' czomb felső és alsó harmadik részének töréseinél a' törvégek különös lecsusszánása miatt (630. §.) a' czombnak félig meghajtott helyzete, és a' czomb felső harmad részének törésénél azonnal a' nagy tompor alatt a' föltestnek az ülő helyzethez közelítő helyzetetése a' legczélirányosabb; mivel csak ekként jó az alsó törvég a' felsővel egyezőleges irányzatba. Csak arra kell különösen figyelünk, valjon a' törés a' térdizüléshöz olly közel legyen-e, 's annak olly sérelmével járjon-e hogy izmeredés következék; — melly esetben a' kifeszített helyzet a' környülményekkel megegyezőleg kinyujtással vagy e' nélkül kell hogy alkalmaztassék. 'S ekkor ugyan a' Bell és Cooper félig meghajtott helyzetét a' Pott oldalos helyzetének clejbe tesszük.

634. §.

A' ferde töréseknél ezen műbánás ritkán leend elég, mivel a' törlapok a' megtett öszveillesztés után egymást viszonyosan nem ápolják. Itt az állandó kinyujtás kíván-

tatik, még pedig a' czomb közepén történt töréseknél legügyesebben a' Boyer és Hagedorn gépelye által; a' czomb felső, és alsó harmadrészének töréseinél pedig azon előkelőségek miatt, mellyek a' félig meghajtott helyzettel járnak, a' Sauter erőműve, vagy a' kinyújtással öszvekött kettős lejtő deszka fog főkép jó szolgálatot tenni. — A' törés sebbel lévén öszeszöve, az egyik vagy másik helyzetet lehet czelirányosabb, mivel a' sebről való gondoskodást ez, vagy amaz jobban megengedi.

635. §.

A' gyermekeknél a' törésnek illendő helyreigazítása után közönségesen az egész tag egy körpólyával egész a' csipőig bepólyáztatik, akként, hogy a' törés fölött a' pólyával néhány körfordulatok tételnek; aztán a' tagnak külső, belső, mellső és hátsó oldalára nemezpapir-zsindelek tételnek, mellyek a' lágyéktul egész a' lábíg érnek, ezek pólyával szorítatnak le, és az egész vászondarabbal takartatik be, hogy a' kötözés ez által a' tisztátalanság ellen védessék. Hanem a' közönséges helyben tartó kötözésnek föltétele itt is czelirányosabb, mivel ez könnyebben, és a' tag helyzetének megváltoztatása nélkül megújíthatatik.

636. §.

Ha már nagyobb gyuladás és daganat köszöntöttek be, akkor az 541. §-ban előadott mód szerint művekedünk.

637. §.

A' beteg gyógybanása a' törésnek orvoslása alatt a' köz rendszabásokhoz illesztetik. — A' tag meredése a' gyógyulás után, főkép ha a' törés a' térdizüléshez közel történt, sokáig megmarad, és mozgás, szállékony bekenések után nagy sokára mégis eltűnik.

638. §.

Ollykor, de csak igen ritkán, a' czombnak külső vagy belső bütyke ferdén törhetik el, vagy pedig a' bütykök függőleges hasadék által, melly a' töréstul ereszkedik alá, válhatnak meg. Megösmertetik ezen törés a' térdizülésnek üres daganatából, az idomfajulás és ropogásból, mellyet a' bütyök mozgásai közben hallhatni. Ezen esetben az idomtalanságot, és a' tagnak nagy fokban meggátolt mozgását bajos elkerülni. — A' tag ki-

feszített állapotban párnára tétetik, és nadályok, hideg borongatások által azon iparkodunk, hogy a' gyuladás elnyomassék. Ez megtörténvén az egyszerű helyben tartó kötözést alkalmazzuk. — Ha a' bűtyök leválásával járó ferde töréseknél a' felső törvég a' köztakarón kifelé áttört, akkor a' czomb csonkítása jelentetik.

XIV.

A' térdkalács törése.

BÜCKING's, Abhandlung von Kniescheibenbruche, nebst der Beschreibung einer neuen Maschine. Stendal. 1789.

SHELDON, on the fracture of the clavícula. London, 1789.

P. CAMPER, de fractura patellae et olecrani. Cum Figuris. Haag. 1790. 4.

DESAULT's, chirurgischer Nachlass. Bd. I. Th. II. I. 107. köv.

BOYER, az id. h. Thl: III. 291. I. köv.

A. COOPER, az id. h. 196. I. köv.

DUPUYTREN, in Leçons orales de Clinique chirurgicale. Tom. II. 297. lap.

639. §.

A' térdcsont törése (fractura patellae) többnyire haránt, csak ritkán hosszú, olykor mégis többé kevesbé ferde irányu lehet, vagy végre általa a' térdkalács megszállkásodik. Az első esetbeli törés többnyire azon izmok erőszakos összehúzódásának következelme, mellyek a' térdcsonthoz tapadnak, leginkább az alszárnak igen nagy meghajtása alatt; a' többi esetbeliek mindenkor külső, egyenesen a' térdcsontra ható erőszak által okoztatnak, és mindig nagy zuzódással, az ízületbe vérelöntődéssel, vagy sebzéssel járnak.

640. §.

A' kórhatárzat mindenkor könnyü. — Ezen bajt a' térdnek hajtott helyzetében a' test sulogyen megtartása végett gyakorlott nagy erőlködése, vagy az alszár meg lévén hajtva, a' térdre való esés szokták megelőzni; a' beteg nagy fájdalmat érez, olykor a' roppanást is hallja, az esés után föl nem állhat, és lábát ki nem feszítheti. — A' haránt törésnél világosan megkülönböztethetni a' két törvégek közt maradott hézagot, mert a'

felső ekkor fölfelé rántódik. A' törvégek ezen eltávó-
zása annál szembetűnőbb, mennél jobban megtépetett a'
térdkalácsnak kanafos boritéka, és 4. 5. hüvelyknyi le-
het; melly hézag megkiszbedik akkor, midőn az alszár
egészen kifeszítetik. Ropogást nem tapasztalni, mivel a'
törvégek viszonyos érintetbe nem hozathatnak. — A' tér-
kalács függőleges, ferde, vagy szálkás törésénél vizsgá-
lat közben a' törvégek mozgékonyosságát, és ropogását le-
het tapasztalni.

641. §.

A' tördarabok egyesítése rendszerint *rostos közállo-
mány* által eszközöltetik, minek oka azon nehezségen a-
lapodik, hogy a' törvégek kölcsönös érületben állandó-
lag nem tartathatnak; azon állítás azonban nem való, hogy
a' haránt töréseknél az öszveforradás csontkéreg által
épen nem történhetik. *) — A' térdkalács szálkázásai-
nál a' törvégek rendszerint csontkéreg által egyesülnek.
Az egyesülést eszközlő közállomány nem igen széles lé-
vén, a' tag mozgásai épen nem hátráltatnak; az ellen-
kező esetben a' lépések bizonytalanok. A' térdkalács tör-
résével az izülésnek nagy zuzódása, vagy sebzése köttet-
vén öszve, a' betegség mindenkor nagy jelentésü.

*) DUPUYTREN AMMON-nál, Parallele der französischen und deut-
schen Chirurgie. 151. l. — Az id. h.

LANGENBECK, neue Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie.
Bd. III. St. 1. 49. l.

642. §.

A' haránt törésnél a' törvégek rendszerint könnyen
érintetbe hozathatnak, akként, hogy ha a' tag egészen
kifeszítve a' csípizülésben meghajtatik, úgy hogy a'
lábszár a' test tengelyével tompa szegletet képel, midőn
is a' két törvégek kezünk segedelmével egymáshoz nyo-
matnak. Midőn a' törvégek egymástul nem messze
állnak, akkor a' tagnak ezen helyezete magában is elég,
e' közben a' végtagot alátett párna segítségével ápolván,
's egyszersmind a' czomb alsó része fölibe körülteker-
getett vászondarab által, melly két oldalt az ágyhoz
erősítetik, a' tagot a' párnához nyomván. Ezen bánást
a' legczélirányosabb orvoslásnak tarthatjuk, mivel ekként
az izülés meredésétül kevesbé tarthatunk, mint a' kö-
tözésekkel eszközlött műbánásnál.

*) FLAJANI, medicinisch - chirurgische Beobachtungen. Nürnberg.
1799. Thl. II. 151. l.

RICHERAND, *histoire des progres récents de la Chirurgie*; 142. l.

DUPUYTREN AMMON-nál. az id. h.

A' törvégek szoros egyesítésöket ezen helyzetben még némelyek szerint illendőleg folrakott ragtapaszcsikok által is ápolhatjuk.

ALCOCK, *Practical observations on fracture of the patella and of the olecranon*. London, 1823.

643. §.

A' törvégek azonban egymástul távolabb esvén, mégis szükséges a' kötözés, melly az izmok összehuzódásának ellen munkálkodjék; és a' két törvéget egymáshoz nyomja, mert csak ez által lehet a' lehetőségig keskeny közállomány képelődését eszközölni. Minekutána t. i. a' mondott mód szerint a' törvégek összeillesztése megtörtént, a' térdkalács fölibe és alája két hosszam olykép tétetik, hogy végeik egymáson a' térdhajlásban általvágjonak. Ezek egy, két fejre tekergetett pólyával tartatnak oda, a' mennyiben ez a' térdizülésen 8-képre tekergettetik. A' tag mellső oldalára négy hüvelyknyi szélességű vászoncsik tétetik, melly a' tag hosszúságát meghaladván, rajta két a' törhelyhez esendő hasadékok vannak vágva. Ezt, miután alsó vége valamennyire fölhajtatott volna, a' lábizuléstul kezdve egész a' térdig szilánkos körfordulatokkal szoritjuk oda. A' pólyának föl nem tekergetett, meg a' vászoncsíknak szabad része egy segédnek adatnak által, és egy másik egész a' közepéig két fejre hasított vászoncsikot tesz a' sebész a' czomb mellső odalára, és ezt is gyalladékos körfordulatokkal a' lágyék-tul kezdve egész a' térdcsont felső részeig egymás pólyával szoritja oda. A' körpólya segédnek adatik által, és az egyik csiknak fejei a' másiknak hasadékaiba öltetnek, 's ellenkező irány szerint meghuzatván, két végeik visszahajtván folytatott szilánkos körfordulatokkal erősítetnek meg. — A' végtag az említett helyzetbe tétetvén, a' térdhajláshoz zsindelel alkalmaztassék, melly minden mozgást meggátoljon.

Langenbeck (az id. h.) a' tagnak vizirányos helyzetet ad, a' betegnek az ágyban ülnie kell, 's aztán az alszárát föl, a' czombot lehágo gyalladékos körfordulatokkal tekergeti körül egész a' térdkalács két töredékeig.

644. §.

Az említett kötözésen kívül, melly céljának legügyesebben megfelel, számos más kötözések és erőművek javasoltattak, de a' mellyek azon bajjal vannak összeköt-

ve, hogy a' felső törvéghöz tapadó, 's ezt fölfelé húzó izmoknak munkálkodásokat nem ellenzik, avagy a' felső és alsó törvéget egyenlően nyomják, mit a' beteg el nem szenvedhet. Ide tartoznak a' Bucking¹⁾, Evers²⁾, Mohrenheim³⁾, B. Bell⁴⁾, Boyer⁵⁾, A. Cooper⁶⁾, Baillif⁷⁾, Fest⁸⁾, és több másoknak kötözései, erőművei.

1) Az id. h.

2) RICHTER's chirurgische Bibliothek. Bd. 10. 153. l.

3) Beobachtungen verschiedener chirurgischen Vorfälle. Band. I. Wien. 1780.

4) Lehrbegriff der Wundarzneikunst. Bd. IV. 430. lap. Tab. IV. Figur. 1. 2. 3.

5) Az id. m. Tafel III.

6) Az id. h. Tafel IX. Fig. 9. 10. 11.

7) ORTALLI, de fractura patellae. Berol. 1827; 52. lap.

8) Diss. de fractura patellae. 1827. 4.

645. §.

Ha mint rendszerint történik, gyuladás és daganat is járul a' baj támadtakor azonnal ahhoz, úgy ezeket kell hozzájok szabott gyógybánásunk által először is meggyöznünk, melly mellett az előadott módon (642. §.) helyeztessék a' tag, és csak ezután nyúljunk a' helyreigazítás és kötözéshez. Valahányszor a' kötözés enged, annyiszor újrolag kell azt ismételni, hét vagy nyolcz hétre földre tehetjük ezt, csak hogy a' beteg mozgásai közben magára ugyancsak vigyázzon. Minél tovább nyugton marad a' beteg, annál előbb megtörténik a' csontegyesülés. Gyakorta a' térdizülésben izmeredés marad hátra, melly csak lassanként mulik; de olykor gyógyulhatatlan izmeredéssé válhatik. Ezen utolsó eset akkor történik leginkább, ha a' kötözés előbb tétetik föl, mintsem a' térdizülés gyuladása elhárítatott volna. A' közállomány igen széles lévén, a' térd rugalmas szalaggal ápoltsassék. A' tag mozgásai ez esetben az által is javitathatnak, ha a' betegnek lassanként az alszárral halkkal öregbedő mozgásokat parancsolunk, hogy ekként az öszvezsugorodott egyenes czombizom valamennyire ismét meghosszabbodhassék.

646. §.

A' hosszas törés egyedül közönséges helybentartó kötözést kíván, melly a' törvégeket oldalast nyomja öszve, a' helyzet kevesbé legyen emelkedett mint a' haránt

törésnél. A' szállkás törés azon kötözésnek enged, mint a' haránt törés, ha t. i. a' törvégek fölfelé, vagy mint a' hosszú törésnél oldalt csusszantak le egymásrul. Csak hogy itt is először a' gyuladást és daganatot kell elhárítani, mielőtt a' kötözés alkalmazásához fognánk.

A' térdcsont törései az izülés sebeivel járván, a' szöveményes törések közgyógybánása szerint orvultatnak.

647. §.

Ha a' *térdkalács szalaga* megszakad, úgy a' térd fölfelé indul, és orvoslásának ollynak kell lenni, mint a' haránt törésnél.

XV.

Az alszár csontjainak törései.

P. POTT, az *id. h.*

DESAULT's, *chirurgischer Nachlass. Bd. I. Thl. 2. I. 207 köv.*

BOYER, az *id. h. 324. l.*

648. §.

Az alszárnak két csontjai vagy egyszerre, vagy csak maga a' *sipkoncz*, vagy végre egyedül a' *szárkapocs* törik meg. A' törés vagy a' lábakra való esés, vagy valamelly erőszak egyenes behatása által okoztatik.

649. §.

Ha *csak maga a' sipcsont tört meg* (*fractura tibiae*), úgy a' törés többnyire haránt irányu, és a' törés ezen csontnak vagy közepén, vagy két végein eshetik meg. A' törvégek csak ritkán és akkor is a' tag vastaga felé csusszannak le; mi annál kevesbé történik, mennél közelebb a' törés a' sipcsont felső végéhez. — A' kórhatárzat azért is sokszor bajos; a' beteg a' törés után gyakorta még járkalhat, állandó fájdalmat érez; gyakorta a' sipkoncznak valamelly helyén egyenetlenséget tapasztalhatni, ollykor a' törvégek mozgásai alatt ropogást. Orvoslása ezen bajnak könnyü, helyreigazítására, ha talán a' törvégek elcsusszantanak, csekély kinyujtás is elég; mihöz még olly helyben tartó kötözés is szükséges, mint az alszár két csontjainak törésénél említeni fogjuk.

650. §.

A' szárkapocs törése (fractura fibulae) a' lábnak ki- vagy befelé fordítása, vagy némelly erőszak egyenes behatása által hozathatik elő, és majd a' csont derekán, majd közel a' külső bokához történik. — A' szárkapocs derekának törésénél a' tag nem rövidül meg, és természetes irányát is megtartja, a' törésnek helyén a' szárkapocs mentében tett ujnnyomásra csak alig lehet valamelly horpadást észrevenni. Az alszár külső oldalára történt erőszak behatása, és szembetűnő kékség is erősítik a' kórháztzatot. Ezen törés gyakorta a' sipkocznak befelé ficzamosodásával jár, mire ha nem ösmerünk, úgy a' láb a' kificzamosodás beigazítása után hajlandóságot mutat a' kimenyülésre; a' belső boka ismét elhagyja az ugrának izlapját, a' bőrt igen befelé kényteteti, cz meggyulad, fölfakad, 's olykor fenével végződhetik. — A' törvégek csak akkor csusszanhatnak el, midőn be — a' sipkocznak felé térnek. — Ha a' törhely igen alant esik, úgy tapintás által kinyomozhatjuk, mi a' szárkapocs felső harmadának törésénél lehetetlen. Olykor a' törvégek befelé nyomása által, vagy a' lábnak váltogatólag tett közelítése, vagy távoztatásakor ropogást tapasztalni. A' legvilágosabb tünde azonban mindenkor a' lábnak *kifelé való hajlásában* áll, úgy hogy ennél belső széle alá — a' külső pedig fölfelé esik. — Ha ezen törés a' sipkocznak befelé ficzamosodásával köttetik öszve, úgy a' láb rövidebb, hossz tengelye annak belső oldalára esik, az egész sipkocznak fölülről befelé ferdén áll, és a' bőr alatt főképen az alsó részen igen kidudorodik. A' szárkapocs ontörésének helyéig azon iránynak indul, mint a' sipkocznak, honnét ferdén tér kifelé. A' láb nem csak hogy kifelé hajlik, hanem ön tengelyén akként fordul meg, hogy talpa kifelé, belső széle pedig aláfele esik. A' szárkapocsnak törése a' lábnak kifelé való ficzamosodásával is járhat: gyakorta ugyanakkörilag ezzel, a' belső bokának vagy a' sipkocznak törése, avagy másféle szövemények lehetnek jelen, mint mindezeket a' lábízülésnek ficzamosodásainál bővebben fogjuk látni.

651. §.

A' szárkapocs egyszerű törésének orvoslása semmi nehezséget nem szenved; a' láb befelé hajtott irányban kell hogy tartassék, hogy a' törvégek a' sipcsonttul eltávoztassanak, mit olly kötözés által eszközünk, mint az alszár mind a' két csontjainak törésénél; azon különbséggel, hogy a' belső zsindele csak a' belső bokáig, a'

külső pedig a' külsőn alol eresztetik alá. — A' vagy az alszár belső lapjára egy őszvehajtogatott polyvatüszó tétetik, mellynek alapja a' belső bokán, felső része pedig a' sipkoncz belső bütykén nyugszik; mellyhöz egy eléggé erős fazsindel szorítatik körfordulatokkal akként, hogy alsó vége a' talpat négy vagy öt hüvelykkel haladja meg. Egy más pólyával a' láb befelé a' zsindelelhez vonatik, a' pólyát a' zsindelel, láb, és lábizülés körül ∞ -as körfordulatokban tekergetvén körül. *) Ezen kötözés azonban azon bajjal jár, hogy gyakorta lecsusszanik, vagy igen szorít. — A' törés 5 — vagy 6. hét alatt őszveáll. A' ficzamodásokkal járó szárkapocs törésénél a' ficzamodásnak illendő helyreigazítása után az említett kötözés által a' fizamodás beigazítását helyben tartani; a' környülményekhez illesztett közönséges, és helybeli gyógybánás által pedig a' gyakorta igen nevezetes tünetnyek ellen kell munkálkodnunk.

*) DUPUYTREN, Mémoire sur la fracture de l'extrémité inférieure du péroné, les luxations, et les accidens qui en sont la suite. in Annuaire médico-chirurgical des Hospitaux et Hospices de Paris. Paris, 1819. 4. Leçons orales de Clinique chirurgicale. T. I. 189. lap.

652. §.

Az alszár mindkét csontjainak törése (fractura cruris) vagy haránt vagy ferde, és vagy az alszár közepén, vagy felső vagy alsó harmadán történik. A' kórhatárzat könnyű. A' törvégek lecsusszanása a' tag hosszában ritkább, mint ennek egyenes iránya és körülete szerint. De a' ferde töréseknél az alszár mindenkor megrövidedik, az alsó törvégek ki- és hátfelé, a' felsők be- és hátfelé csusszanak. Csak midőn a' törés közel az alszár felső végéhez történik, rántatik a' felső törvég az alszár hajtó izmainak munkálkodása által föltünőleg hát- és fölfelé. — A' törvégek gyakorta, leginkább a' ferde töréseknél, a' bőrön átrontanak.

653. §.

A' gyógybánás a' szerint különbözik, a' mint a' törés haránt, ferde, a' térdizülelshöz közel esik, vagy a' lágy részek sérelmével jár.

654. §.

Az egyszerű haránt töréseknél a' helyretétel mindig könnyű. Egyik segéd a' tagot a' térd fölött tartja, a' másik azt sarkánál és láb fejénél fogva kapja; rendszertint csak csekély kinyújtás is elég már arra, hogy a'

törvégek illő helyzetökbe illesztethessenek. Mivel ezek a' lecsusszanásranem igen hajlandók, azért is az egyszerű helybentartó kötözés is elegendő. Az alszárra két négy-szegletű áztatott nyomadékok tétetnek, mellyek annak két harmadát befedik; aztán az alszár alról kezdvén fölfelé a' Scultet *pólyájával* tekeretik körül, mind a' két oldalt három ujnyi szélességű a' térd és lábízülést meghaladó zsindelek eléggé nagy vászondarabba bonnyolítatnak akkép, hogy az alszártul két ujnyi távolságra essenek. Ezen közter polyvatüszövel töltetik ki, az alszár mellső lapjára egy kisebb tüsző és zsindelek tétetik, melly a' sipkoncz gumójátul egész a' lábízülésig nyúlik és a' zsindelek három kettős szalaggal tartatnak oda, mellyek közül a' törés helyére esőn vettetik legelőbb a' hurok. A' talpra nyomadék tétetik, melly a' lábháton keresztben esvén végeivel a' kötözés oldalaihoz szorítatik. Az alszár polyvatüszön nyugodjék olykép, hogy az a' térdízülésben könnyeden legyen meghajolva, mi mellett arról is gondoskodnunk kell, hogy a' sark egy eléggé mély gödörbe essék.

Eleintén a' kötözés időről időre valamelly oszlató nedvvel áztatik meg, aztat hat egész nyolczadnaponként megújítván. 40. vagy 50ik napra az öszveforradás megtörtént, midőn aztán az alszár körpólyával tekergetetik körül.

655. §.

Az alszár *ferde törései* többnyire ugyan szinte könnyen beigazítatnak, a' helybentartó kötözés azonban nem épen elég a' törvégeket illendő helyzetben tartani; mivel ezek egymásnak viszontag épen semmi ápolást nem nyújthatnak, azért is igen könnyen elcsusszannak. Itten az állandó kinyújtásra legalkalmasabb a' P o s c h ¹⁾ lábágya, vagy a' S a u t e r ²⁾ gépelye.

1) Beschreibung einer neuen, sehr bequemen Maschine, das Fussbett genannt, zur Heilung des Schienbeinbruches. Wien. 1774. 8.

2) Az id. h.

656. §.

Az alszár töréseinél közel a' térdízüléshöz a' beigazítás leginkább diszlik félig meghajtott helyzetben, és aztán ugyan csak ezen helyzet az orvoslás alatt is a' legcélszerűsőbb. Az említett helyben tartó kötözést föltesszük azzal a' különbséggel, hogy az egyik zsindelek az alszárnak mellső, a' másik a' belső, és a' harmadik a' hátsó lapjára tétetik, az alszár pedig önnön külső lap-

jára fektetik, vagy pedig a' kettős lejtő deszkúra tétetik. — Ha a' sipkoncz szeje ferdén tört meg a' térdízülésben, akkor az alszár feszített helyzetben tartassék, a' közönséges helyben tartó kötözéssel erősítessék meg, és a' kora mozgások által az izmeredés kerültessék el.

657. §.

Az alszár törései gyakorta külső okból származott sebbel, vagy a' kifelé nyomódott csontdarabok által okozott lágy részeknek szaggattatásaival járnak. — Ezen utolsó esetben a' sebet tágitani, olykor a' csontdarabot elfürészelni szükség, hogy a' helyreigazítás eszközölthessék. — A' törésnek helye és iránya fogják aztán a' kötözés fajtát meghatározni. Az egyszerű helybentartó kötözés ezen esetekben azon bajjal jár, hogy a' sebnak ápolás miatt többször kell megújítatnia. A' legcélszerűsabbak itt a' hintagépelyek, mellyekben az alszár szabadon lóg, a' seb pedig elegendőleg ápolgatathatik. A' Braun¹⁾ erőműve egyedül csak hinta, és legfőlebb csak olly esetekben alkalmaztathatik, hol a' törvégek a' megtett beigazítás után az elcuzzszanársra épen nem hajlandók. Ez lévén az eset, az Aichheimer-től²⁾ megjobbított Posch lábágya, vagy a' Sauter gépelye a' legalkalmasabb. Ezen két erőművek azon jóval járnak, hogy az alszárat nem csak lebegve, hanem állandólag kinyújtva is tartják.

- 1) METZLER, Beschreibung der BRAUN'SCHEN Maschine zur zweckmässigen Lage einfacher und complicirter Beinbrüche der unteren Gliedmassen. Ulm 1800.
- 2) Beschreibung und Abbildung einer Maschine für einfache und complicirte Beinbrüche des Unterschenkels, welche nach der Posch- und Braun'schen Maschine construirt, die Vortheile derselben vereinigt, nebst einer Vorrichtung, welche bei dem Transportiren solcher Patienten gebraucht werden kann. Mit 5 lithograph. Abbildungen. München 1821. 8.

A' Sauter gépelyével a' Koppensstætter-é (Beschreibung einer neu erfundenen und verbesserten Maschine für alle Beinbrüche der oberen und unteren Gliedmassen, ohne Binden, Schienen und Strohladen, nebst ausführlicher Anleitung zur unfehlbaren Anwendung derselben. 1. rézmetszettel, 34. idommal, 2ik kiadat. Augsburg u. Leipzig 1823. 8.) tobbnyire minden részeiben megegyez.

A' Gräfe törttag hintája (Journal für Chirurgie u. Augenheilkunde. Bd. 4. H. 2. 197. 1.)

A' Prael készületének változtatását mikép lehessen lógó helyzetben egyszersmind váltogatólag oldalvásti fekvést is szerezni a' betegnek Nusbaumertul olvasbatni az Annalen für die gesammte Heilkunde-ban. Karlsruhe 1825. Bd. II. H. 1. 60 l.

MAYER, Mémoire sur l'Hypoparthécie ou sur le traitement des fractures par la planchette Paris. Gêneve 1827.

L. DORNBLÜTH, Bemerkungen über die gebräuchliche Behandlungsart der Unterschenkelbrüche, nebst Beschreibung eines Schweben- und Streckapparates, womit jene ohne Binden und schneller als bisher zu heilen sind. Mit 1 Steindrucktafel. Neustrelitz 1827. 8.

ELDERTON, in Edinb. medical surgical Journal, 1824, März.

AMESBURY, on the nature and treatment of fractures etc. London. 1827.

FOERSTER'S und FAUST'S Swebe I. RICHTER'S Handbuch der Lehre von den Brüchen u. s. w. 450—452. 1.

XVI.

A' lábcsontoknak törése.

658. §.

A' lábnak csontjai nagy erősségök, és rövidségök miatt ritkán törnek; azért is töréseik nagyobbnyira a' reájok egyenesen ható erőszakoknak következményei, mellyek a' lágy részek zuzódásaival, és a' csontok szétroncsoltatásával járván, a' közrendszabások szerint orvosoltatnak. Az erős zuzódásnál olykor az egyes csontok kiirtása válhatik szükségessé, sőt némellykor a' lábhegynek, vagy az alszárnak csonkítása is. Egyedül a' sarkcsont törése érdemel különös figyelmet.

659. §.

A' sarkcsont törése (fractura calcanei) ritka, és vagy a' lábujakra történt esésnek következése, ha t. i. a' láb nagy feszülésben van esés közben, de eredetét ezen csontot érő külső erőszaknak is köszönheti, melly esetben egyszersmind a' lágy részek is sértve vannak. Kórháztárázata ezen törésnek nem mindenkor nyilván, mivel a' sarkcsontot fedő bőnye gyakorta nagyobb lecsusszanást nem enged. — A' legnevezetesebb tünde a' csontdarabnak oldalas mozgékonytsága. A' beteg e' mellett nem járhat, lábára nem állhat. — A' helyreigazítása ezen törésnek könnyü. A' láb jó erősen kinyújtatván, az alszár nagyon meghajtatván, a' törvég ha fölfelé tért, lefelé nyomatik. A' láb ezen helyzetben tartatik, még pedig akként, hogy a' törvégre fél hüvelyknyi vastagságu, egy hüvelyknyi szélességü, és másfél hüvelyknyi hosszáságu nyomadék tétetik, melly egy hüvelyknyi szélességü két fejre teker-

getett pólyával tartatik oda olykép, hogy ez közepénél fogva a' nyomadékra tétetvén, fejei a' talp felé vezettnék, a' láb' hátán egymás fölött keresztben mennek, a' sarkon egymáson hasonlókép keresztül esnek, 's efféle körfordulatok tétetnek a' pólyával mind addig, míg fejei le nem járják. Az alszár mellső részihöz és a' lábháthoz egy mértékletesen meghajtott zszindel szorítatik pólyával. Az Achilles ina megszakadásánál (520—525. §.) említett kötözések itt hasonlókép alkalmaztathatnak. A' lábhátra föltett hajtott zszindel és az alszárnak egész térdig való bepólyázása a' legtöbb esetekben elegendő is lenne. Hat vagy hét hét alatt a' törés akként heged öszve, mint a' térdkalács törése.

Vége az első kötetnek.

34

81

40

311 872

212

T u d n i v a l ó k.

1. A' magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelv-szabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről; egyedül arra kívánt a' kéziratok' birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből, ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. *Che-lius' Sebészsege, fordítva Bugát Pál által*, Horváth József r. és Pólya József 1. tágok', mint e' végre hivatalosan megbizottak' írásbeli ajánlására adatott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez XXX-dik számu.

Pesten, october' 10. 1836.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

